McKenzie Wark | Moleküler Kızıl

McKenzie Wark

Moleküler Kızıl

ANTROPOSEN ÇAĞININ TEORİSİ

metis

McKenzie Wark

Moleküler Kızıl

Antroposen Çağının Teorisi

1961 yılında Avustralya'nın Newcastle şehrinde doğdu. Macquarie Üniversitesi'nde lisans, Sidney Teknoloji Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra Murdoch Üniversitesi İletişim Bölümü'nde doktora yaptı. İlk siyasi ve teorik yazılarını post-Marksist *Arena* dergisinde yayımladı. 1990'lı yıllarda dijital medya ve sanat üzerine yazmaya başladı. 2000 yılında ABD'ye yerleşerek hepsi Avustralyalı olan şair John Kinsella, romancı Bernard Cohen ve yayıncı/yazar Terri-Ann White ile birlikte "Hız Fabrikası" adını verdikleri bir teknik geliştirdi; 2002'de mesafe ve yurtsuzlaşma üzerine aynı adlı bir ortak kitaba imza attı. Yine o yıl bir GPS cihazıyla dolaşarak belli zaman ve koordinatlardaki gözlemlerini kaydettiği bir diğer deneysel yapıt olan *Dispositions*'ı yazdı. Medya teorisi, eleştirel teori, müzik, sinema, görsel sanatlar ve Sitüasyonist Enternasyonal üzerine pek çok yazı ve kitap kaleme alan Wark, halen New York New School'da Medya ve Kültürel İncelemeler profesörü, ayrıca Eugene Lang Üniversitesi'nde ders veriyor. Feminist performans sanatçısı ve yazar Christen Clifford ile evliliğinden iki çocuğu olan Wark, 2018 yılında transgender olduğunu açıkladı. 2019 yılında Carl & Marilynn Thoma Sanat Vakfı'nın Dijital Sanat Yazımı Ödülü'ne layık görülen Wark'ın Türkçede daha önce *Bir Hacker Manifestosu* (Altıkırkbeş, 2008) ve *Kaldırım Taşlarının Altında Kumsal Var* (Sel, 2012) adlı kitapları yayımlandı.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

Moleküler Kızıl
Antroposen Çağının Teorisi
McKenzie Wark

İngilizce Basımı:
Molecular Red
Theory of the Anthropocene
Verso, 2015

© McKenzie Wark, 2015
© Metis Yayınları, 2015
Türkçe Çeviri © Cemal Yardımcı, 2019

İlk Basım: Mayıs 2020

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen

Kapak Resmi: Mars gezegeninin yüzeyinden görünüm.
Kapak Tasarımı: Emine Bora, Semih Sökmen

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 44865

ISBN-13: 978-605-316-190-5

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

McKenzie Wark

Moleküler Kızıl

ANTROPOSEN ÇAĞININ TEORİSİ

Çeviren:
Cemal Yardımcı

metis

Vera için:
*Hoc et cogitatione et realitate vera est.**

* "Vera yahut hakikat, hem teoride hem pratikte o var." *–ç.n.*

Sakatlamış bizi tarih ana!

Andrey Platonov

İnsan-olmayan her şey iyi-değil değildir.

Donna Haraway

İçindekiler

Önsöz 13

Teşekkür 29

I. Kısım

EMEK VE DOĞA

1 Aleksandr Bogdanov: Dünyanın İşleyişi 33

Lenin'in Rakibi 33
Kızıl Mars 40
Yaşayan Deneyimin Felsefesi 47
Bilgi ve Emek İçin Bir Yoldaşlık Poetikasına Doğru 62
Kızıl Hamlet: Shakespeare'den Marx'a 67
Marx'tan Proletkült'e 72
Diyalektik Materyalizmden Tektolojiye 80
Metafor Makinesi Olarak Tektoloji 90
Kan Değiştirme 99

2 Andrey Platonov: Bir Proleter Yazısı 106

Proletkült'ün Evladı 106
Tarihsel Roman Olarak *Çevengur* 115
Ütopya Olarak *Çevengur* 125
Çukur: İmkânsız Altyapı 133
Mutlu Moskova: Üstyapı İnsanları 142
Komünizmde İnsan Ruhu 152
Sosyalist Trajedi 160
Edebiyat Fabrikası 165

II. Kısım

BİLİM VE ÜTOPYA

3 Siborg Donna Haraway: Teknobilim Dünyaları ve Mahlukları 175

Kaliforniya İdeolojisi 175
Mach'tan Feyerabend'e 181
Marx'tan Haraway'e 192
Bogdanov'dan Barad'a 217
Tektoloji Olarak İklimbilim 232

4 Kim Stanley Robinson: Yaratmanın Gerekliliği 252

Kızıl Mars'a Geri Dönüş 252
Yeşil Mars: Devrim Olarak Tektoloji 267
Mavi Mars: Ütopyadan Sonra 279

Sonuç 291

Dizin 309

Önsöz

Dünyanın bütün işleyişleri dağılın!
Dünyaya bir kazandıracağınız var!

– Siborg Enternasyonali

BAMBAŞKA ZAMANLAR bambaşka yöntemleri gerektirir. Genel metalaşma evreninin durmaksızın genişleyerek gezegenin sınırlarına gelip dayandığı anda olduğumuzu, tarihöncesinin son bulduğunu söyleyelim önce. Kimilerinin şimdilerde *Antroposen* diye adlandırdığı, dünya görüşü değiştiren bir farkına varış ânıdır bu. Umutsuzluğa kapılmayalım. Türümüzün yaşamında en büyük sıçrayışlar, daha önce bu ölçekte olanına rastlanmamış olsa da, böyle sınır anlarında gerçekleşmiştir.

Antroposen Paul Crutzen'in ve başkalarının gezegenimizin içine girmiş olduğu jeolojik zamana verdiği addır. Crutzen:

> Gezegenin yüzeyindeki karanın yaklaşık yüzde 30 ila 50'si insanlar tarafından kullanılıyor. ... Erişilebilir tatlı suyun yarısından fazlası insanoğlunun kullanımında. Balıkçılık su seviyesi yükselmekte olan okyanus bölgelerinde birincil üretimin yüzde 25'inden fazlasını alıp götürüyor. ... Enerji kullanımı yirminci yüzyılda on altı kat arttı. ... Tarımda kullanılan gübre, bütün dünya ekosistemlerinde doğal yoldan sabitlenenden fazla azot içeriyor.[1]

1. Paul Crutzen, "'Geology of Mankind", *Nature* 415(23), Ocak 2002. Antroposen terimi muhtemelen Eugene Stoermer tarafından yaratıldı. Keza bkz. Vaclav Smil, *Harvesting the Biosphere: What We Have Taken from Nature*, Cambridge, MA: MIT Press, 2013.

Dünyanın sonu değil fakat tarihöncesinin sonudur bu. Kendini düzelten, dengeleyen, sağaltan bir ekolojiye dayalı dünya görüşünde hâlâ saklı duran Tanrı'nın öldüğünü, sosyal medya piyasasında ilan etmenin zamanıdır. "Antroposen dünya tarihinde, doğal güçlerle insani güçlerin, birinin kaderi diğerinin kaderini belirleyecek şekilde iç içe geçtiği yeni bir aşamayı temsil ediyor. Jeolojik olarak gezegen tarihinin ilginç bir dönemindeyiz."[2] İnsan artık bozabileceği, ama sonunda kimi aşırılıklarını *geri çekerek* denge ve ahenk içinde olmayı sürdürebileceği bütünsel, organik döngünün oluşturduğu sahnede, kendi çıkarlarının peşinde koşan figür olmaktan çıkmıştır.

Eleştirel teorinin ana akımlarının karşılaşacaklarını sandığı tarihöncesinin sonu bu değildir. Öyleyse, belki de yeni bir eleştirel teoriye ihtiyacımız var. Ya da bir yeni-eski eleştirel teoriye; çünkü daha önceki başarısız tarihöncesini sonlandırma girişiminde neredeyse söndürülmüş olan, güçlü ve özgün bir fikir akımı vardı aslında. Hatta belki birden fazla vardı. Ama burada, kitabın "Emek ve Doğa" başlıklı ilk kısmında sunacağım fikir akımı iki Rus Marksist yazarın, Aleksandr Bogdanov ve Andrey Platonov'un ismini taşıyor.

Geçmiş zamanın bu düşüncesiyle donandıktan sonra, onu işler hale sokabiliriz. "Bilim ve Ütopya" başlıklı II. Kısım'da, Sovyet Rusya'nın ilk günlerindeki soğuk ve açlıktan yirminci yüzyıl sonundaki Kaliforniya'nın müreffeh ve güneşli günlerine geçiyoruz. Feminist bilim araştırmaları alanında çalışan Donna Haraway ve bilimkurgu yazarı Kim Stanley Robinson, içinde olduğumuz, ne olduğu malum Antroposen çağında Bogdanov ve Platonov'u güncelleyerek yansıtan, iki düşünme ve yazma yaklaşımının simge isimleridir.

Sağduyu, Soğuk Savaş'ın bittiğini, Sovyetler Birliği'nin kaybettiğini, ABD'nin kazandığını söylüyor. Kimileri bir "manevi sovyet" içinde kış uykusuna çekilmeyi yeğlese de, hâkim hava egemen

2. Jan Zalasiewicz, Mark Williams, Will Steffen ve Paul Crutzen, "The New World of the Anthropocene", *Environmental Science and Technology Viewpoint* 44(7), 2010: 2228-31.

Amerikan usulü kapitalizmin küresel bir zafer kazandığı yolunda. *Moleküler Kızıl*'ın tarihsel eğrisi bundan farklı. Buna göre Sovyet sisteminin çöküşü Amerikan sisteminin çöküşünün habercisi. İlkine ait yıkıntılar gerçek ve iç karartıcıyken, ikincisinin yıkıntılarının ne olduğu henüz tam olarak anlaşılmış değil.[3]

Yıkıntılar arasında gezinen bir yolcu, yarı yarıya kuma gömülü paslanmış bir geminin burnu ile karşılaşabilir. Bu devasa gemi kalıntısının çevresinde hiçbir şey kalmamıştır; sadece sınırsız ve çıplak umutsuzluk. Geminin adı silinmiştir ama Shelley'nin şiirinde "kendini büyük sanan bir kez de bana baksın!" diye böbürlenen efsanevi Mısır Kralı Ozymandias'ın adı pekâlâ uygun düşebilir ona.

Bu paslı tekne kalıntısının ötesinde daha pek çok kalıntı vardır. Kitle üretimi ile çoğaltılmış modern bir harabedir bu. Ve onu harabeye çeviren sadece kum veya zaman değildir. Tersine Dünyanın Yedi Harikası'ndan biridir bu tozlu Mars manzarası. Bu gemilerin kat ettiği uçsuz bucaksız ve artık yok olmuş sular, eski büyüklüğünün onda birine inmiş Aral Denizi'ne aitti.[4]

Buralarda bir zamanlar firavunlara yakışır ölçekte heykeller de vardı. Aral Denizi bir zamanların Sovyetler Birliği topraklarında olduğuna göre, heykeller de muhtemelen Lenin'in, bundan oldukça farklı bir geleceği işaret eden heykelleriydi. Ama gemi enkazı, farklı türden bir gücü akla getiriyor: doğal dünyanın kaprisli inatçılığını.

Bölgede pamuk üreticiliği, Amerikan İç Savaşı yüzünden Rusya'ya pamuk ikmali kesildiğinde başlamıştı. Devrimden sonra Sovyet mühendisleri pamuk endüstrisinin su ihtiyacını karşılamak için Aral Denizi'ne akan Amuderya Nehri'ne el attılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler ihracat amacıyla pamuk üretimini çok

3. Ian Svenonius, *Psychic Soviet*, Chicago, IL: Drag City, 2006. Yirminci yüzyılda Batı'ya ait yıkıntılar arasında bir gezinti için bkz. Center for Land Use Interpretation, *Overlook: Exploring the Internal Fringes of America*, Londra: Thames & Hudson, 2006.

4. Tom Bissell, "Eternal Winter", *Harpers Magazine* 304 (1823), Nisan 2002. Keza bkz. Rob Ferguson, *The Devil and the Disappearing Sea*, Vancouver: Raincoast Books, 2003.

büyük ölçüde artırdı ve bu amaçla dev sulama projeleri inşa edildi. Üretmek için toprak, tohum ve gübrenin yanı sıra muazzam miktarlarda su da girdi olarak kullanıldı. Mühendisler Aral Denizi'nin yok olacağını biliyordu. Balıkçılık tekneleri ve muhtemelen şimdi orada fosilleşmekte olan pek çok bitki ve hayvan türü ikincil zayiattı.

Marx'ın izinden giderek *metabolik yarılma* diye adlandırabileceğimiz şeye bir örnektir bu.[5] Paylaştığımız hayatı yapmak ve yeniden yapmak için gereken moleküler akışı sağlamak için emek, taşları ve toprağı, bitkileri ve hayvanları döver ve okşar. Ancak moleküler akışlar çıktıkları yere geri dönmez. Aral Denizi'nden pamuk tarlalarına saptırılan sular geri gelmedi. Marx'ın da bildiği gibi tarım çöller yaratır.

Marx'ın metabolik yarılma örneği on dokuzuncu yüzyıl İngiltere çiftçiliğinin topraktan nitrat gibi besinleri çıkarması, büyüyen bitkilerin bunları özümsemesi, çiftçilerin bunların hasadını yapması, şehirdeki işçilerin çalışmak için harcadıkları emeği beslemek üzere bunları yemesi, ardından dışkı ve sidik olarak atık ürünleri kendi özel metabolizmalarından dışarı atması sürecine dayanıyordu. Nitratlar da dahil olmak üzere bu atık ürünler lağım boruları ve kanalizasyonlardan akıp denize dökülüyordu. Bu yarılmayı gidermek için suni gübre yapımı bir sanayi haline gelmişti – ve bu da başka yerlerde yeni metabolik yarılmalar yaratıyordu.[6]

Antroposen, insanlar için eşyalar yapma amacıyla moleküllerin emek ve teknik kullanarak bir bir sökülüp alındığı, ama atık ürünler geri dönmediği için döngünün kendini yenileyemediği bir dizi metabolik yarılmadan oluşur. Toprak fakirleşir, denizler geri çekilir, iklim değişir, girdap büyüdükçe büyür: Dünya yangın yeri-

5. Marx'ın metabolik yarılma üzerine düşüncesinin önemi konusunda John Bellamy Foster'a borçluluk duyuyorum. Bkz. John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara: Epos, 2011. Kavramın farklı bir biçimde geliştirilmesi için bkz. Jason Moore'un eserleri.

6. Yirminci yüzyılın başlarında Almanya'nın modern kapitalizme büyük katkısı kimya endüstrisinin oluşturduğu bağlamda Alman romantizminin, dadacılığın ve eleştirel teorinin müthiş bir değerlendirmesi için bkz. Esther Leslie, *Synthetic Worlds: Nature, Art and the Chemical Industry*, Londra: Reaktion Books, 2006.

dir. Toprak, su, hava: İster Marx'ın çiftçilik örneğindeki gibi potasyum nitrat olsun, ister Aral Denizi'ndeki gibi dihidrojen oksit olsun, ister günümüzdeki iklim değişikliği senaryolarındaki karbondioksit olsun, moleküllerin zıvanadan çıktığı yerde bir metabolik yarılma vardır.

Bir zamanlar şurada toprağın fakirleşip tükenmesi, orada suyun akışının saptırılması, yerel sorunlar olarak görülürdü. Antroposen kimi metabolik yarılmaların ölçek itibarı ile küresel olduğunun tanınmasıdır.[7] Azot ve karbon eski rutinlerini terk etmiş durumda. İklim değişikliği suyun küresel dağılımını derin bir biçimde şimdiden etkilemiş görünüyor. Sovyet zamanlarının Aral Denizi tecrübesi, şimdiki küresel metabolik yarılma deneyimizin bir mikrokozmosu gibi. Aral Denizi'nin kuruması, Mars çöllerinde yeni bir dünya yapmak değil de, dünyayı bir Mars çölü haline getirmek türünden, dünyalaştırmanın, yaşanabilir kılmanın bir tür zıddı.[8]

Marx: "Katı olan her şey buharlaşıyor."[9] Bu pırıltılı cümle şimdi akla farklı bir şey getiriyor. On sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların kurtuluş hareketlerinden bir tanesi ölçüsüz bir başarı kazandı. Bir milleti, bir sınıfı, bir sömürgeyi, bir cinsiyeti ya da bir cinselliği kurtarmadı ama. Hayvanlar, hele siborglar değildi özgürleştirdiği, ama insan olmaktan da çok uzaktı. Serbest kalmasını sağ-

7. Bkz. John Bellamy Foster ve diğ., *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Books, 2010. Burada sözü edilen yarılmalar sadece iklim değişikliğini değil, toplu halde Antroposen olarak tanımlanabilecek, okyanusların asitleşmesini, stratosferdeki ozon eksilmesini, azot ve fosfor döngülerini, tatlı su sıkıntısını, biyo-çeşitlilik kaybını ve biriken kimyasal kirlenmeyi de içeriyor.

8. Dünyalaştırma konusunda (bu kitabın daha sonraki sayfalarında ele alacağımız bir eser için) bkz. Kim Stanley Robinson, *Kızıl Mars*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: İthaki, 2019. Keza bkz. M. M. Averner ve R. D. MacElroy, *On the Habitability of Mars: An Approach to Planetary Ecosynthesis*, NASA SP-414, 1976.

9. Karl Marx ve Friedrich Engels, "Manifesto of the Communist Party", *The Revolutions of 1848* içinde, Londra: Verso, 2010, s. 70; Türkçesi: *Komünist Manifesto*, çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim, 2018. Keza bkz. Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul: İletişim, 2008. Elbette bu cümlenin etkisinin büyük kısmı çevirisinden kaynaklanıyor: "Alles Ständische und Stehende verdampft": Geçerli olan her şey önermelere dönüşüp buharlaşıyor.

ladığı bir kimyasal, bir element oldu: karbon. Antroposenin merkezi temalarından biri Karbon Kurtuluş Cephesi'nin hikâyesiydi ve öyle olmaya devam ediyor.

Karbon Kurtuluş Cephesi, fosilleşmiş karbon biçimini almış bütün geçmiş yaşamı arar, toprağın üstüne çıkartır ve enerji elde etmek için onu yakar. Antroposen karbon ile çalışır.[10] Zenginliğin, iktidarın, tanınmanın değil, moleküllerin yeniden bölüşümüdür söz konusu olan. Atmosfere karbondioksit olarak salınan bu moleküller ısıyı hapsederek iklimleri değiştirir. Toprağın içindeki bağlı karbonun giderek azalması ve serbest karbonun iklimi kırmızı bölgeye doğru itmesi ile tarihöncesinin sonu ufukta belirmiştir.[11]

Güçlü çıkar grupları hâlâ Karbon Kurtuluş Cephesi'nin varlığını inkâr ediyor.[12] Metabolik yarılma ile ilgili bulgulara daha dikkatli bakan yetkililer ise sonuçları yumuşatmak için genellikle dört farklı yol öngörüyor. Bunların ilkine göre piyasa her şeyi halleder. Bir diğeri bize bütün gerekenin yeni teknoloji olduğunu öne sürer. Üçüncüsü kendi karbon ayak izimizi ölçmek ve sınırlamak için bireysel olarak sorumlu hale geleceğimiz bir toplumsal dönüşüm tasarlar. Dördüncüsünde ise, sanki ayrıcalıklı bir azınlık köylü pazarından ev yapımı peynir aldığında yarılma ortadan kalkacakmış gibi, çözüm modernlikten ve teknolojiden romantikçe yüz çevirip uzaklaş-

10. Elmar Altvater, *The Future of the Market*, Londra: Verso, 1993. Altvater Sovyet planlama sisteminin neden Batı'yla onun şakşakçısına dönüşmeden yarışamayacağını göstermek açısından da yararlıdır. Her iki durumda da emeği daha "verimli" hale getirme girişimleri fosil yakıta dayanıyordu.

11. Hızlıca genel bilgi için bkz. Kerry Emmanuel, *What We Know About Climate Change*, Cambridge, MA: Boston Review Books, 2007, ya da dokunaklı bir üst başlık ("Politikacılar İçin Özet") taşıyan "Intergovernmental Panel on Climate Change", *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*, New York: Cambridge University Press, 2014, s. 3-32. Bağlama dair bilgi için bkz. Bill McKibben (yay. haz.), *The Global Warming Reader*, New York: O/R Books, 2011. Doğal olarak Karbon Kurtuluş Cephesi, başka sosyal(olmayan) hareketlerle birlikte zikredilmelidir, mesela metan kurtuluşu; *Gamer Theory* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007) kitabımın son bölümünde, bütünlük üzerine bir eleştirel teoriye moleküler dayanak noktası olarak metanı kullanmıştım.

12. İklim inkârcıları için bkz. Naomi Oreskes, *Merchants of Doubt*, New York: Bloomsbury, 2011.

maktır.[13] Bu dört çözümün hiçbiri bize asıl gereken şey gibi görünmüyor.

Eleştirinin ilk görevi bu seçeneklerin sefaletine işaret etmek olmalıdır. [14] İkinci bir görev çok farklı türden bilgi ve pratiklerin buluşabileceği bir alan yaratmaktır. Ekonomik, teknik, politik ve kültürel dönüşümlerin her biri tavsiye edilebilir ama sorunun an azından bir parçası bunların birbiriyle ilişkisidir. Karbonun serbestleşmesi, bu özgül düşünme ve olma tarzlarının içinde gerçekleştiği bütünlüğü olduğu gibi dönüştürür. Bu durum bilgiyi örgütlemenin yeni biçimlerini gerektirir.

Bilginin sistemleştirilmesinin büyük düşünürü Hegel, Fransız Devrimi'nin bir dünya-tarihsel an oluşturduğunu düşünmüştü, ama zaman içinde bizim bulunduğumuz noktadan bakıldığında hataliydı.[15] Çok daha genel bir önem taşıyan bir dünya-tarihsel olay, insan eyleminin kendi maddi dayanağı üzerindeki, bugün *biyosfer* adını vermiş olduğumuz şey üzerindeki toplam etkilerinin keşfidir.[16] Herhangi bir emek sürecinin bütün ürünleri, bunların hepsi gözetilerek yeniden değerlendirilmelidir. Bu dâhi bir düşünürün veya büyük bir planın, piyasa büyüsünün ya da bilgisayar modelinin altından kalkamayacağı bir görevdir. Böyle bir yarılmanın etkilerini hafifletmek için, bu amaca özel pratikler tasarlama düşüncesi nasıl ele alınmalı? Düşünceyi böyle bir gündeme yönlendirmek amacıyla, *Mo-*

13. "Yeşil" politikaların ve "yeşil" tüketiciliğin sorunları çözmediği, sadece yerlerini değiştirip daha güçsüz olanların omuzlarına yıktığı konusunda mükemmel bir vaka çalışması için bkz. Andrew Ross, *Bird On Fire*, Oxford: Oxford University Press, 2011.

14. Bkz. John Bellamy Foster, *The Ecological Revolution*, New York: Monthly Review Press, 2009; Allan Stoekl'un *Bataille's Peak: Energy, Religion, and Postsustainability* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007) kitabı da özellikle karbon ayak izi ölçme takıntısı konusunda etkilidir.

15. Rebecca Comay, *Mourning Sickness: Hegel and the French Revolution*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2012. Ya da Haiti devrimi: Bkz. Susan Buck-Morss, *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*, çev. Erkal Ünal, İstanbul: Metis, 2012.

16. Vladimir Vernadsky, *The Biosphere*, New York: Springer Verlag, 1998; Vaclav Smil, *The Earth's Biosphere: Evolution, Dynamics, and Change*, Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

leküler Kızıl, kimi unutulmuş tarihleri, ihmal edilmiş kavramları, önemsenmemiş hikâyeleri derlemeyi alçakgönüllü bir görev olarak önüne koyuyor.

Ekim Devrimi'nin kaderi ya da Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki dizginsiz kapitalizm dönemi konusunda, büyük resme dair hikâyelerden yana sıkıntımız yok.[17] Bu konuda sol da sağdan pek farklı değil. Bu hikâyeler, *molar*, kütlesel diye nitelenebilecek, büyük gövdeli varlıkların, kahramanlarla karşı-kahramanların çarpışmasıyla ortaya çıkan dramatik olaylara ilişkindir. Bu arada ilginç süreçler daha incelikli, algılanamaz, *moleküler* bir düzeyde gerçekleşiyor olabilir. Felix Guattari: "Akışlarda, katmanlarda, kümelenmelerde bulunan aynı unsurlar molar ya da moleküler tarzda örgütlenebilir. Molar düzen nesnelerin, öznelerin, temsillerin ve bunların referans sistemlerinin sınırlarını çizen anlamlara tekabül eder. Buna karşılık moleküler düzen akışlara, oluşlara, faz değişikliklerine ve yoğunluklara karşılık düşer."[18]

Moleküler molardan daha belirsizdir ama daha az gerçek değildir. Sınıf ve parti, millet ve tarih konulu devasa dramatik olayların gözeneklerinde, başka türden bir hikâye vardır: Karbon Kurtuluş Cephesi ve metabolik yarılma. Mesele, cisimleşmiş fikirlerin molar çatışmasının sahnelenmesine kendini fazla kaptırmamak, hem molar dramayı, hem de moleküler kıpırtıları birlikte algılayabilmektir.

Hayatı sürdürmek üzere gerekenleri doğadan çıkarıp alma süreci hayatın temellerini dinamitleyen ikincil etkilere yol açıyorsa, bilgi ve emek bu süreç için nasıl örgütlenebilir? Karbon Kurtuluş Cephesi'nin karşısına çıkmak sadece bir dizi farklı türden eylemi değil

17. Örnek olarak, bkz. Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, çev. Vedat Aslan, Ankara: Dost Kitabevi, 1999 ve *Kısa 20. Yüzyıl. 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal, 2002.

18. Félix Guattari, *The Anti-Oedipus Papers*, Los Angeles: Semiotext(e), 2006, s. 418. Molar ve moleküler kavramları Guattari ve Gilles Deleuze tarafından Gilbert Simondon'dan alınarak uyarlanmıştır. Guattari'nin ekolojik post-politikasının özlü bir ifadesi için bkz. Félix Guattari, *Üç Ekoloji*, çev. Ali Akay, İstanbul: Hil, 1990, ve sözlük anlamından şahane biçimde şaşmadan moleküllere yaklaşım için bkz. Manuel De Landa, *Çizgisel Olmayan Tarih: Bin Yılın Öyküsü*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Metis, 2006.

aynı zamanda bunların bütünleştirilmesini gerektirir. Pek çok kişinin moleküler emek deneyimini içeren, işbirliği temelinde bütünleşik çözümler tasarlamak için, bir çeşit *alçak teori*'ye ihtiyacımız var.[19]

İklim değişikliğine dair dillendirilmeyen sır, aslında kimsenin bu konuda uzun boylu düşünmek istemiyor olmasıdır.[20] Konu çok iç karartıcıdır! Bu alanda bir şeyler okumak kimi zaman raydan çıkan bir trenin korkunç yalpalamalarla devrilmeye gidişini ağır çekimde izlemeye benzer. Biz, içinde bulunduğumuz dünya-tarihsel ânı, emek sarf eden herkesin kolektif çabasının dünyayı nasıl dönüştürebileceğini, nasıl bir dünya olabileceğini yeniden hayal etmek için kullanalım.

Moleküler Kızıl'ın izleyeceği yol şöyle: Hikâyemiz Aleksandr Bogdanov ile başlıyor. Bolşeviklerin liderliği için bir zamanlar Lenin'in rakibi olmuş Bogdanov, sonraları radikal bir bilgi pratiği geliştirmeye, hatta kimi zaman da uygulamaya uğraşmıştı. Marksizmin özünün *emek bakışı açısı* olduğu kanısındaydı. Dünyayı örgütleyebilmek için emeğin, *tektoloji* adını verdiği kendi bilgi örgütlenmesini ve kendi kültürel gelişim araçlarını, yani *proletkült*'ü geliştirmesi gerektiğini düşünüyordu.

Bogdanov, kolektif emeğin insani yanını örgütlemenin karşısındaki duygusal *direnci* aşmak için, ideolojilerin *dünya görüşleri* olarak olumlu bir rol oynayabileceğini varsaydı. Felsefeci-bilimci Ernst Mach'tan hareket eden kendi dünya görüşü, metaforlarını bilim dahil ileri emek pratiklerinden alan, bu dünyanın manevi taklitlerinin her türlüsünü reddeden bir *ampiryomonizm*'di. Manevi olanın duygusal çekiciliğini anlıyor ve *ütopyayı*, kolektif görevlerde emeğin

19. "Alçak teori" konusunda, bkz. Judith Halberstam, *Çuvallamanın Queer Sanatı*, çev. İpek Tabur, İstanbul: Sel, 2013.

20. Ancak dikkatlerini böyle şeyler üzerine odaklamış bir dizi insan bilimleri araştırmacısına da şükran borçluyum. Bkz. Dipesh Chakrabarty, "The Climate of History: Four Theses", *Critical Inquiry* 35, Kış 2009; Nicholas Mirzoeff, "Visualizing the Anthropocene", *Public Culture* 26(2), 2014; Henry Sussman (yay. haz.), *Impasses of the Post-Global: Theory in the Era of Climate Change*, Ann Arbor, MI: Open Humanities Press, 2012.

ihtiyaç ve isteklerini motive etmenin yollarından biri olarak görüyordu.

Bogdanov, *doğa* kategorisini işe yarar biçimde sınırlar. Ona göre doğa, *emeğin karşısına çıkan şeyi* niteler. Kolayca parmakların arasından kayan bir terimi ele almanın odaklanmış ama ucu açık bir yoludur bu. Ancak Bogdanov hâlâ emeğin doğa üzerindeki tahakkümü açısından düşünmektedir. Burada proletkült yazarlarının belki en büyüğü olan, ama Rus İç Savaşı'nın en kötü yıllarında mühendis olmak için yazmayı bırakan Andrey Platonov'a dönüyoruz. Platonov'da da doğa haşin ve acımasızdır; emek doğaya basınç uyguladığında doğanın da emeğe, hatta daha bile fazla basınç uyguladığını erkenden kavrar Platonov. Genellikle edebiyat eseri yazdığı düşünülen Platonov'u sadece emek bakış açısı değil, *yoldaş* bakış açısı üzerine de çalışan bir kuramcı olarak ele alıyorum.

Platonov'a göre ancak aynı tehlikelerle karşı karşıya kaldığımızda yoldaş oluruz. Bu tehlikeler açlıkla ve erken Sovyet döneminin büyük projelerinin dayanağını oluşturacak *altyapıyı* oluşturma mücadelesiyle başlar. Platonov, emek için ve emek tarafından bir bilgi örgütlenmesi fikrini, çalışan insanların gündelik hayatını elbirliğiyle süzüp kolektif emek ve görevlerine dair bir kavrayış haline getirecek *edebiyat fabrikası* hayaline doğru genişletir.

En iyi bilinen örnekleri felsefe, kültürel eleştiri ve normatif siyasi düşünce üzerine odaklanan eleştirel teoriyi, Marksizmin savaş sonrası dönemdeki bu çeşitlemesini yaratanlar, Bogdanov'u büyük ölçüde unutmuştu, Platonov'u ise neredeyse hiç bilmiyorlardı. *Moleküler Kızıl*'ın II. Kısım'ında Bogdanov ve Platonov ile pek az başka ortak yanları olsa da, en azından onlar gibi kültür ve *bilimler* arasındaki sınırlarda, eleştirel ve kurgusal yazın alanları arasında gidip gelerek çalışan yazarlar zincirini ele alıyorum. Temel örneklerim Kaliforniyalı yazarlar, Donna Haraway ve Kim Stanley Robinson olacak. Burada temalarımız da değişiyor: *Emek ve Doğa* yerine *Bilim ve Ütopya*.

Bogdanov'un giriştiği Ernst Mach ve Karl Marx sentezinin mirasçısı azdır. II. Kısım'a Mach'ın savunucularından biri olan Paul Feyerabend ile başlıyoruz. Feyerabend Mach'ı hiç de dar görüşlü

bir "ampirist" olarak değerlendirmez; felsefenin yüksek teori yapma eğiliminin susturulduğu, *dada* yöntemiyle bilimsel emeğin bir türünden diğerine kavramların deneysel olarak taşındığı bir keşfetme sanatının uygulayıcısı olarak görür onu. Dil-işinin aşırılıklara kaçma eğilimlerini, ele alınan konuya yönlendirmenin bir yoludur bu yöntem.

Feyerabend'in ve diğerlerinin II. Kısım'da üzerine aşılandığı düğüm noktası, Donna Haraway'in eseridir. Bir anlamda Bogdanov'un tektoloji ile yaptığı gibi, Haraway'in eseri de, biyoloji bilimlerine çok yakın durmakla birlikte, dilin metafor potansiyelini serbest bırakır. Bogdanov'un dünyayı örgütlemenin hem aracı, hem sınırı olarak değerlendirdiği dünya görüşü kavramını güncelleyen Haraway, onun emek bakış açısı kavramının karşısına *feminist bakış açısı* ile çıkmakla kalmaz, mesela geliştirdiği ünlü *siborg* kavramında olduğu gibi, insanın başka organizmalarla ve teknolojiyle geçirgen sınırlarıyla da yüzleştirir. Çözülemez biçimde *teknobilimin* ağına dolanmış bu zamanlarda, siborg sadece eleştirel düşüncenin değil, aynı zamanda ütopyacı düşüncenin de hayal edebileceği imkânları yeniden şekillendirir.

Değişik açılardan Haraway'den etkilenmiş iki yazar, teknobilim tarafından yeniden yapılan bir dünyada siborg bakış açısını ete kemiğe büründürmeye yardım ediyor. Karen Barad'ın modern fizik ile yakın ilişkisi, Mach'ın bilimsel bilgiyi düşünme taktiklerini iş başındayken gösteriyor. Barad, emek, daha doğrusu siborg bakış açısına, bilgi üretme eyleminde emek ile doğa arasındaki *kesiği* yaratan şey olarak *aygıt*'a yakın dikkat gösterme özelliğini kazandırır.

Paul Edwards, bu aygıt kavramını, Karbon Kurtuluş Cephesi'nin ve iklimi değiştiren etkilerinin bilimini elbirliğiyle yaratmak için gereken *bilgi altyapısı* kavramına doğru genişletir. Burada bilimcinin emeğiyle teknik emeğin işbirliğinin yeni bir dünya görüşü üretmesine ve küresel ölçekte teknik ve ideolojik dirençlerin üstesinden gelmesine tanıklık ederiz.

Karbon Kurtuluş Cephesi çağında güneşli Kaliforniya'ya bile gelecekte dönüşeceği harabelerin hayaletleri musallat olmuş gibidir. Eleştirel kuramcıların yüzlerini geçmiş zamana çevirip, Roma

yanarken Tanrının Şehri'ne günlük gezi düzenlemekten başka yapılacak şey yokmuş gibi, mesela Aziz Paulus okumaya koyulmalarına şaşmamak gerekir. Bu yüzden *Moleküler Kızıl*'ı tamamlarken, muhteşem *Mars Üçlemesi* bilimkurgu romanlarıyla teknobilim çağında Bogdanov'un ütopyacı pratiklerini ele alan Kim Stanley Robinson'a dönüyorum. Bu metabolik yarılma çağıyla ütopyacı düşünceyi canlandırarak gerçekten yüzleşen ve neticede bilimkurgunun tuhaf bir biçimde mümkün olanın gerçekçiliğine dönüştüğü bir yazım tarzı sunar Robinson.

Haraway gibi Robinson da bizi daima teknobilime gömülü siborg varlıklar olarak ele alır. Barad gibi farklı aygıtların nasıl farklı bilgi özneleri ve nesneleri üreten kesikler oluşturduğuna dikkat eder. Platonov gibi, kendi nesne-dünyaları içinde ve ona karşı farklı mücadelelere girişmiş böyle farklı öznelerin nasıl yine de yoldaş olabileceğini sorar. Bogdanov gibi, her şeyi kapsayan bir yüksek teori yerine, farklı dünya görüşleri arasında tartışma ve anlaşma arayan bir alçak teoriyi tercih eder.

Robinson'un bize sunduğu, katlanılabilir bir geleceğe dair farklı tasavvurları bir araya getirmeye yönelik bir tür yazarca problem çözme pratiği, bir tür *meta-ütopya*'dır. Çünkü sonuç olarak Bogdanov ile Platonov'un, Haraway ile Robinson'un paylaştıkları özellik, yaşama biçimlerini geçmişten geleceğe *seçip aktarmaya* eleştirel ve yaratıcı bir yaklaşımdır; ancak türümüzün kalıcılığını sağlarsa gerçekle temas halinde olduğunun söylenebileceğinin farkında olan bir yaklaşım.

Ancak burada bir ikaz gerekiyor: Bunlar bilim dillerine ilişkin tamamen amatörce tartışmalardır. Tartışmaları sonuca bağlamayı veya kapsayıcı bir felsefe sunmayı, hele başka bilgi tarzları üzerine hümanist yargılar dağıtmayı hiç amaçlamamaktadır. Bilimler üzerine yazan bir kuramcı olmayı herhangi bir otorite iddiası olarak değil, sadece yanılıyor olma izni olarak görüyorum. Bu bilim tartışmalarının yanlış oldukları noktada, asıl sınav, kolektif emeğin başka alanlarında denenebilecek metaforlar ve çizelgeler sunma anlamında, *faydalı* bir yanlış olup olmadıklarıdır.

Antroposen çağının teorisi, bu konuda düşünmenin sıklıkla yol

açtığı melankolik felcin dışındaki şeyler hakkında da olabilir. Burada Platonov'un *ikincil fikirler* diye adlandırdığı şeylere bir yer olduğunu düşünüyorum. Büyük projenin sersemletici olmasını engelleyebilecek şey, belli bir alanda yararlı olabilecek bilgi pratikleri üzerine çalışmaktır. *Moleküler Kızıl*'ın konu aldığı özgül ikincil fikirler, Antroposenin –adı konmasa bile– bir düşünce ve eylem nesnesi olarak belirdiği Marksist teori akımlarını arşivlerden seçip aktarmakla ilişkili.

Antroposen sorununu ele almak yönetenlere bırakılamayacak bir şeydir; yönetici sınıfın içinde bulunduğumuz tarihöncesinin son evresini, hepimizin ileri bir metabolik yarılma durumundaki bir biyosferde yaşadığımıza dair önce bilimsel, şimdiyse gecikmiş bir kültürel keşfi ne kadar kötü yönettiklerine bakarsak hele! Öyleyse mesele, çağımızın tarihsel görevleri için *emek perspektifini* inşa etmektir. Tarihsel görevleri, her türden çalışan insanın bakış açısından görmek ne anlama gelebilir? Gündelik deneyimler, teknik püf noktaları ve hatta ütopyacı spekülasyonlar, her biri diğerlerinin kimi eğilimleri üzerinde bir denetim oluşturacak şekilde nasıl ortak bir dava için birleştirilebilir?

Teknik bilgi, sanki bu yedi milyar insan için uygulanabilir bir planmış gibi ahenk içinde bir dünya, çiçekler, kelebekler şeklindeki saf romantik hayale yönelik popüler duyguları denetim altında tutar. Günlük deneyimden çıkan halk bilgisi, –Aral Denizi'ne akan suların yönünün değiştirilmesinde olduğu gibi– teknik bilginin özel sonuçlarını düşünmeden devasa planlar tasarlama eğilimini denetim altında tutar.[21] Ütopyacı spekülasyonlar, eylemlerin ve buluşların, artık eskisine göre daha büyük bir temkin ve hürmetle bakılan bir güneşe doğru dönmesini sağlayan gizli günyönelimleri sağlarlar. Başka bir dünya yok, ama dünya da bu olamaz.[22]

21. Bu, benim "ivmeciler"le anlaştığım ve anlaşmadığım noktaların dökümünü yapmaya yeter. Bkz. Robin Mackay ve Armen Avanessian (yay. haz.), *#Accelerate: The Accelerationist Reader*, Falmouth: Urbanomic, 2014; *e-flux journal* 46, Haziran 2013, e-flux.com sitesinde; ve Joshua Johnson (yay. haz.), *Dark Trajectories: Politics of the Outside*, Miami, FL: [Name] Publications, 2013.

22. "Başka bir dünya var, o da bu", küreselleşme karşıtı hareketin çok kul-

İklim değişikliğini düzeltmeyi ciddiye alan tarihsel düşüncelerin çoğu, iki "büyük resim" anlatısından birini benimser. Bunların ilki *kapitalist gerçekçilik*'tir.[23] Kapitalist gerçekçilik bir alternatifin olmadığı, programa göre davranmayı sürdürmek gerektiği konusunda ısrarcıdır. Eğer bu gezegeni alaşağı edecekse de, etsin. Alternatif anlatı, imgelerini çoğunlukla kapitalizm öncesi manzaradan alan, teknik olmayan, bütünselci, manevi bir alternatif tahayyül eder. Ama Marx'ın daha o zamandan açıkça gördüğü gibi, bu, kapitalizmin kendi ivmesinin bir yan ürünü olarak ortaya çıkan, onun içinde kurgulanan bir hikâyedir, bir *kapitalist romans*'tır.[24] Hepimizin bambu bisikletlere bindiğimiz, ama kapitalist gerçekçiliğin ideolojik aynası olmanın ötesine nadiren geçen, bir tür tersinden kapitalist gerçekçiliktir.

Öyleyse bize gereken bir alternatif gerçekçiliktir. İşbirliği içindeki bilme ve yapma emeğine hep yakın duran; tarihin nasıl daha farklı işleyebileceğine dair çoğul anlatılara doğru açılan bir gerçekçilik. Geçmiş deneyimle şekillenen ama onunla sınırlı kalmayan bir gerçekçilik. Böyle bir gerçekçilik eleştirel düşünceyi kimi baskın eğilimlerden uzağa doğru yönlendirmeyi gerektirir: felsefede bir spekülatif gerçekçilik yerine, nesnel dünyanın sözcüsü olmaya soyunmayan, hele mutlaklık iddiasında hiç bulunmayan bir spekülatif kurmaca; her şeye kadir bir sermaye takıntısı ve her şeyi düzeltecek saf bir komünizm hayali yerine, emeğin ve doğanın karşı karşıya gelme ve birbirini bozma yolları üzerine işlerliği olan bir bilgi; Batı metafiziğinin zirvesi olarak görülen teknolojinin topyekûn eleştirisi yerine, siborg bedenlerimizin teknolojiyle dolanıklığının açık yüreklilikle teslim edilmesi...

---

landığı bir slogandı. Muhtemelen Paul Éluard'ın 1939'da yayımlanmış *Donner à voir*'ından alınma. Şurada bulunabilir: *Oeuvres completes* 1, Paris: Gallimard, 1968, s. 986.

23. Mark Fisher, *Kapitalist Gerçekçilik: Başka Alternatif Yok mu?*, çev. Gül Çağalı Güven, Ankara: Habitus, 2011. Terimin kökeni 60'ların ortasına, Sigmar Polke ve benzer başka Alman sanatçılara kadar götürülebilir.

24. Bkz. Amy Wending, *Karl Marx on Technology and Alienation*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Karbon Kurtuluş Cephesi'nin, bizi moleküler gölgesinde yaratmaya çağırdığı şey yeni bir felsefe değil, bilgiyi örgütlemek için bir poetika ve teknik. Görüldüğü kadarıyla, bu Aleksandr Bogdanov'un yaratmaya çalıştığı şeyin ta kendisidir. Onun çabasının izini sürmek, kötü bir iş olmaz. Öyleyse onun hikâyesinin bir çeşitlemesiyle, biraz yaşamından ve çağından, biraz da kullandığı kavramlardan söz ederek, bugün artık sadece eski düşmanı sermaye ile değil, onun moleküler dökümtüsü –Karbon Kurtuluş Cephesi– ile de çatışmakta olan emeğin ihtiyaç duyacağı türden bir geçmişin bakış açısından işe başlayalım. Orada, yıkıntılar arasında, hâlâ canlı kalmış şeyler var.

Teşekkür

BU KİTABIN bazı küçük bölümleri daha önce *Public Seminar, Occupied Times, Los Angeles Review of Books, White Review* dergilerinde ve *Realism, Materialism, Art* kitabında yayımlandı. Jeff Goldfarb, Naomi Goldfarb, Jack Dean, Evan Kindley, Ben Eastham, Tyler Curtis, Suhail Malik ve Jenny Jaskey'ye teşekkür ediyorum.

Kitabın başka küçük bölümleri ise New School for Social Research'te ve Tarihsel Materyalizm, İnanılmaz Makineler ve Gezegen-Sonrası Sermaye konferanslarında sunuldu. Inessa Medzibovskaya, Elizabeth Kendall, Evgeny Pavlov, Mohammad Salemy ve Ed Keller'e teşekkür ediyorum. Beni UC Davis'e davet edip Kim Stanley Robinson ile tanıştıran Kriss Ravetto-Biagioli ve Mario Biagioli'ye özellikle teşekkürler.

Araştırma asistanım ve çevirmenim Anna Kalashyan'a ve başta Nash Petrovic ve Ryan Richardson olmak üzere, Eugene Lang College ile New School for Social Research'teki öğrencilerime teşekkürler.

Moleküler Kızıl, Rowan Wilson'ın erkenden gelen editoryal yönlendirmesinden, Leo Hollis'in özenli editoryal desteğinden ve Tim Clark'ın üst düzey ikincil redaksiyonundan çok yararlandı. Jessica Turner, Mark Martin, Sarah Shin, Huw Lemmey, Jacob Stevens ve Verso Books'ta çarkların dönmesini sağlayan herkes için koca bir alkış.

Bogdanov'un *Yaşayan Deneyimin Felsefesi* kitabının İngilizce çevirisini kullanmama imkân sağlayan David Rowley'ye ve kimi yayımlanmamış eserlerini benimle paylaşan Donna Haraway'e özel teşekkürler.

Bu kitabın satış gelirlerinin bir bölümü *Historical Materialism* dergisinin yeni Bogdanov çevirilerini İngilizceye kazandırmayı hedefleyen "Bogdanov Library" projesini desteklemeye ayrılacaktır.

I. KISIM

Emek ve Doğa

1

Aleksandr Bogdanov: Dünyanın İşleyişi

LENİN'İN RAKİBİ

Aleksandr Bogdanov ile Lenin satranç oynarken onları seyreden Bolşevik sempatizanı Maksim Gorki'yi gösteren şahane bir fotoğraf vardır. Yıl 1908'dir ve Lenin, Gorki'nin Capri Adası'ndaki villasına, Gorki ile onun yanında kalmakta olan Bogdanov'u ziyarete gelmiştir. Oyunu Bogdanov kazanır ve Gorki'nin söylediğine göre Lenin yenilgiyi hiç içine sindiremez.[1] Gorki'nin Lenin ile Bogdanov'u, partinin yolunu aydınlatan önderleri uzlaştırma girişimi pek işe yaramaz. Gorki *Hamlet*'ten aldığı bir benzetmeyle Lenin'in insanları kaval gibi çalıp öttürdüğünü söyler. Yine de bir zamanlar ünlü olan bu üç kişi içinde en çok hatırlanan Lenin'dir.

Aralarındaki daha büyük ölçekli oyunda ise Lenin, işçi hareketinin teorik, bilimsel ve pratik manevralarının nasıl örgütleneceğine dair tasarıları konusunda Bogdanov'u mat etti – hem de birkaç defa! Yarışma kızıştığında büyük ustaların kimleri yendiğini pek hatırlamayız. Ancak işler tersine dönüp de ustalar mağlup olduğunda, daha önce onlara karşı kaybedenlerin unutulmaya yüz tutmuş taktiklerine göz atmaya değebilir. Lenin'in dünyası da artık mağlupların

1. Robert Service, *Lenin: A Biography*, New York: Pan Macmillan, 2000, s. 190; Türkçesi: *Lenin*, çev. Suat Kaya, Ankara: Abis, 2014.

sırasına yazılmış olduğuna göre, Lenin karşıtlarının stratejilerini gözden geçirirsek işe yarar bir şeyler bulabiliriz belki. Çünkü zaman bir kere daha dünyayı yeniden kurma zamanıdır.

Bir tür olarak insanlığın ayırt edici niteliği dünyalar kurmasıdır. Bogdanov'un bütün düşüncesinin merkezi önermesi budur. "İnsanlık" denen şeyin sınırlarının ne olduğu ile ilgilenmeyelim şimdilik. Hayvan, melek ve makine gibi kategorilerle sonu gelmez farklar ve benzerliklere takılıp kalmış bir kategoridir "insanlık".[2] Kendimizi, şimdilik, Darwin'in de yapacağı gibi, bir *popülasyon* olarak düşünelim. Yazdıklarımızın güvenlik örgütlerinin makineleri tarafından "okunabileceğini" hepimiz biliyor olsak da, sevgili okur, insanlığın, büyük ihtimalle senin de dahil olduğun ve kolektif iyiliğini senin de gözettiğin bir popülasyon olduğunu varsayacağım. Darwin'i biraz bilen biri olarak Bogdanov, bu canlı türünün tanımından çok yaşamıyla ilgiliydi.

Bogdanov'un sosyal demokrasisi, devleti ele geçirecek bir parti inşa etmekten çok işçilerin kendilerini örgütlemesine dairdi her zaman.[3] Bir hayat tarzı örgütlemek için *doğa*'nın içinde ve *doğa*'ya karşı mücadeleye hep daha yatkındı. Doğa, elbette kaypak bir kategoridir; töz ile öz, maddi olan ile ilahi olan arasında, birinden diğerine kaymaya eğilimlidir.[4] Bogdanov'un da gayet farkında olduğu gibi, farklı toplumsal örgütlenme türleri farklı doğa imgeleri üretir. Dolayısıyla doğa şimdilik içeriği olmayan bir kategoridir. Sadece, *emeğin karşısına çıkan şey* anlamını taşır.

2. Bkz. Dominic Pettman, *Human Error: Species Being and Media Machines*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2011 ve Giorgio Agamben, *Açıklık: İnsan ve Hayvan*, çev. M. Mine Çilingiroğlu, İstanbul: YKY, 2018. Bu arada, kümeler teorisini fazla abartmamak için de popülasyon kavramı kullanışlıdır.

3. Bogdanov kimi açılardan sendikalistlere yakındı; ama mevcut haliyle proletaryanın destansı gücünün cezbesine kapılmaya onlardan daha az eğilimli, buna karşılık emeğin emekçi bakış açısıyla örgütlenmesinin evrimine kendini kaptırmaya daha yatkındı. Bkz. Robert Chadwell Williams, *The Other Bolsheviks*, Bloomington: Indiana University Press, 1986.

4. Bkz. Timothy Morton, *Ecology Without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.

1873 yılında, sanayi şehri Tula'da, bir okul müfettişinin oğlu olarak doğan Bogdanov, yatılı okulda okudu. Şöyle der Bogdanov: "Okuldaki kalın kafalı ve kötü niyetli yetkililerle yaşadığım deneyim bana yöneticilerden nefret etmeyi ve her türlü otoriteyi reddetmeyi öğretti. Eğitimim bittiğinde altın madalyayla ödüllendirildim."[5] İlk 1894'te tutuklandı, daha sonra da defalarca tutuklandı ve sürgüne gönderildi. 1901'deki Vologda sürgünü, oradaki sağlam muhalif topluluk içinde siyasi eğitimini geliştirmesine sebep oldu. Marksist ekonomi üzerine en eski ve en çok kullanılan el kitaplarından birini orada yazdı.[6]

Nikolay Berdyayev: "Son derece samimi, ömrünü bütünüyle düşüncelerine adamış dikkat çekici bir adamdı; ama biraz dar görüşlüydü ve durmadan kılı kırk yaran, kısır lafazanlıklara girişirdi."[7] Bogdanov'un yaptığı bu tartışmalar içinde, muhtemelen o sıralar Marksizmden uzaklaşmakta olan Berdyayev ile yaptığı ve kendi daha incelikli Marksizmiyle Berdyayev'i alt ettiği tartışmalar da bulunuyordu. Vologda'da geleceğin Aydınlanma Komiseri Anatoli Lunaçarski ve birlikte Marx'ın *Kapital*'ini çevireceği yoldaşları da aralarında olmak üzere, daha sonraları Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadına kazandıracağı çok sayıda sürgünle tanıştı. Kendisi bu partiye 1899'da katıldı.

Partinin Avrupa'da sürgündeki liderleri arasındaki hizip çekişmeleri, o sıralar Rusya'da bulunan pek çok aktivist gibi onun da ilgisini çekmiyordu, pek bilgisi de yoktu bu konuda. Kendisi otuz bir, Lenin otuz dört yaşındayken İsviçre'de tanıştıkları 1904 yılına kadar Lenin'le hiç karşılaşmamıştı. Bogdanov orada partinin Bolşevik ka-

5. George Haupt ve Jean-Jacques Marie, *Makers of the Russian Revolution*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1974, s. 285, 175.

6. A. Bodganov, *A Short Course of Economic Science*, gözden geçirilmiş basım, Londra: Communist Party of Great Britain, 1925. Kitap 1897 ile 1909 yılları arasında Rusya'da dokuz basım yaptı; 1919 yılında gözden geçirilip yeniden gündeme geldi. İngilizcede bile, biri 1923'te, biri yukarıda belirtildiği gibi 1925'te iki basım gördü. Lenin'in canını çok sıksa da, Bogdanov'un eğitim amaçlı metinleri hem 1917 öncesinde, hem de sonrasında belli bir etkiye sahipti.

7. Nikolay Berdyayev, *Dream and Reality: An Essay in Autobiography*, New York: Collier, 1962.

nadının hizipçi merkezine dahil oldu.

Rusya'ya döndüğünde Lenin'in önde gelen adamı oldu ve 1905 devriminde St. Petersburg Sovyeti'nde Bolşevik temsilcisi olarak çalıştı. Efsanevi Bolşevik banka hırsızı Kamo, devrimci Bogdanov' un renkli bir portresini çizer: "Krasin beni büyük bir adamla tanıştırdı. İkisi birlikte Bolşeviklerin askeri-teknik merkezini yönetiyorlar. Bildiğiniz gibi değil, her şeyden anlayan bir adam bu. Bilimsel kitaplar yazıyor, bomba ve dinamit yapıyor. Ayrıca hastalara da bakıyor; doktor yani."[8]

1905 devrimi sırasında Bogdanov bir daha tutuklandı. Hapishanede ilk büyük felsefe çalışması *Ampiryomonizm*'i tamamladı ve kitap çıktığında Lenin'e bir nüsha yolladı. Lenin inzivaya çekilmiş olduğu Finlandiya'dan Bogdanov'a kitabı üzerine uzun bir mektup yazdı. Bogdanov siyasi birliği koruma adına bu mektubu hiç okumamış gibi davranacağını belirterek mektubu geri gönderdi. Lenin ile aynı saflarda olma durumu 1907 yılında son buldu.

Üç mesele vardı.[9] Birincisi Bogdanov 1905 Devrimi'nin yenilgisi ertesinde Lenin'in sağ eğilimli taktiğine karşı çıkıyordu. Lenin Bolşeviklerin seçimlere katılmasını istiyor, Bogdanov ise partinin yeraltında kalmasını, devrimci faaliyeti sürdürmesini savunuyordu. Partideki pek çok kişi Bogdanov ile aynı fikirdeydi.

İkincisi, göründüğü kadarıyla parti paraları üzerine bir çekişme söz konusuydu. Bogdanov ve Bolşevik mühendis Leonid Krasin "kamulaştırma eylemleri" –banka soygunları– aracılığıyla toplanan paraları denetimlerinde tutuyordu. Lenin'in siyasi ve entelektüel bağımsızlık konusunda pek hoşgörülü olduğunu düşünmek zaten zordur. Ama bu ikisinin bir de mali bağımsızlıkla birleşmesi Lenin'i hepten çileden çıkarmış olmalı.

8. Williams, *The Other Bolsheviks*, s. 35.

9. Bogdanov'un Lenin ile çatışmasına dair farklı görüşler için bkz. *The Russian Review* 49, 1990 içinde, John Eric Marot, Aileen Kelly, Andrezej Walicki, John Biggart ve Avraham Yassour'un katkıları. Bogdanovculuğun Lenin'in parti anlayışındaki otoriter çizgiye hakiki bir meydan okuma olup olmadığına dair tarih tartışmasına daha az ilgi duyuyorum; asıl ilgilendiğim şey, Bogdanovcu yaklaşımdan bugün için işe yarar nelerin çıkarılabileceği.

Ve nihayet son olarak iki adam felsefe konularında hiç anlaşamıyordu. Lenin, Bogdanov ve çevresinden yayılmaya başlayan teorik yeniliklere öfkeyle karşı çıkan Georgiy Plehanov'un "diyalektik materyalist" ortodoksluğuna yakındı. Plehanov –böyle sapkınca şeyler yazan birini yoldaş olarak görmeyi reddettiği için– "Bay Bogdanov"a hitap ettiği bir polemik bile kaleme almıştı.[10] Lenin ve Bogdanov taktikler üzerine anlaştıkları sürece Bolşevikler içindeki birliklerini korudular. Bu birlik bozulunca felsefi anlaşmazlık da su yüzüne çıktı.

Bogdanov 1907'den 1911'e kadar Lenin'e karşı Bolşeviklerin sol kanadının başını çekti. Lenin'in durumu zordu. Sürgündeki Bolşevikler arasında muhtemelen, Rusya'dakiler arasında ise kesinlikle Bogdanov Lenin'den daha fazla desteğe sahipti. Lenin'in Bogdanov'a siyasi değil de felsefi temelde saldırması belki bu yüzdendir. Lenin Bogdanov'un *Ampiryomonizm*'ini hedef tahtasına yerleştirdi.

1904 ile 1906 arasında üç cilt halinde yayımlanan *Ampiryomonizm*, yeni fizik ve ondan türeyen, Mach ve diğerlerinin çalışmalarındaki "kendiliğinden" felsefenin Marksist düşünce üzerindeki etkisini ele alıyordu. Mach'a göre bir bilimsel teori duyusal deneyimi betimlemenin en tutumlu yolundan başka bir şey değildi. Gözlemlenen üzerine söylenebileceklerin ötesinde, gerçekliğin ne olduğuna dair metafizik kurgulara izin yoktu. Dönemlerinin –sadece bir bölümünün kalıcı olduğu sonradan anlaşılan– bilimsel teorilerini metafizik "yasalar" düzeyine yükseltmiş olan Engels ve Plehanov'un sözde materyalizminden geri çekilmek için Mach'ta uygun bir yol bulmuştu Bogdanov.[11]

10. Georgiy Plehanov, *Selected Works*, 5. Cilt, Honolulu: University Press of the Pacific, 2004, s. 687.

11. Ortodoks diyalektik materyalist bilim felsefesinin savunusu için bkz. Helena Sheehan, *Marxism and the Philosophy of Science*, Amherst, NY: Prometheus Books, 1993 ve Loren Graham, *Science, Philosophy and Human Behavior in the Soviet Union*, New York: Columbia University Press, 1987. Öte yandan, çağdaş fizikten hareketle bir çağdaş felsefe inşa etme çabasına da girişilebilir. Kitabın II. Kısım'ında tartışılacak bu konu için bkz. Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Durham, NC: Duke University Press, 2007.

Rusya'da baskılar artar, partide siyasi kriz derinleşirken sürgündeki Lenin'in zamanını kütüphanelerde felsefe meseleleri üzerine araştırma yapmaya harcaması militanları şaşırtmıştı muhtemelen. Bu çabanın sonucu Lenin'in Bogdanov ve diğer "Machçılara" karşı yazdığı uzun polemik kitabı *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* (1909) oldu. Gorki bu eserin "kabadayıca bir üslubu" olduğunu düşünmüştü, ama kitap amaçladığı işi gördü.[12]

Siyasi değil de "felsefi" olması kitabın sansürü savuşturmasına yardımcı olmuş olmalı. Her halükârda Bogdanov'un sadece teorik yeniliklerinin değil, siyasi hattının da etkisini durdurdu. Lenin Bogdanov'un Bolşevikler arasından ihraç edilmesini sağladı ve –isteyerek ya da istemeyerek– sanki her durumda doğru eylem doğru teorik "hattı" gerektirirmiş gibi, ortodoks doktrine bağlılığın sorgulanıp yargılanması şeklindeki uğursuz geleneği başlattı.

Bogdanov'un siyasi taktiklerinin Lenin'inkilerden daha iyi sonuç verip vermeyeceği bizi ilgilendirmiyor; ancak "diyalektik materyalizm" denen şeyin temel ilkelerinden uzaklaşsa da, *teorik* taktiklerinin bir değeri vardı – hâlâ da var. Nitekim, Gilles Deleuze'ün bir yerde belirttiği gibi, bir felsefenin temel ilkeleri her zaman ikincil veya üçüncül ilkelerinden daha az ilginçtir.[13] Üçüncül ilkeler söz konusu olduğunda bile yapılabilecek kısır tartışmaların bir sonu yoktur.

Belli bir teorik düzenleme üzerine inşa edilebilecek çeşitli *bilgilenme pratikleri* daha ilgi çekici olabilir. Stuart Hall, "Teori her

12. Williams, *The Other Bolsheviks*, s. 138. Dominique Lecourt Lenin'in metninin itibarını kurtarmayı dener. Bkz. *Une crise et sens enjeux*, Paris: Maspero, 1973, ancak bence metnin itibarı Anton Pannekoek'in bitirici eleştirisinden sağ kurtulamaz. Bkz. Anton Pannekoek, *Lenin'in Filozofluğu*, çev. Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis, 2002. Bununla birlikte, Pannekoek Machçı-Marksistlere sadece sınırlı bir destek verir.

13. Gilles Deleuze, *Spinoza: Pratik Felsefe*, çev. Ulus Baker, Alber Nahum, İstanbul: Norgunk, 2011, 6. Bölüm.

14. Stuart Hall, "Old and New Identities, Old and New Ethnicities", Anthony D. King (yay. haz.), *Culture, Globalization and the World System*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1991 içinde, s. 42. Judith "Jack" Halberstam gibi ben de bunu alçak teoriye sapma olarak anlıyorum.

zaman daha önemli bir şeye giderken sapılan tali yoldur,"[14] der. *Moleküler Kızıl*, şunu iddia ediyor: Bogdanov bize, bugün bile, üzerinde Karbon Kurtuluş Cephesi çağı için bir bilgilenme pratiği inşa edebileceğimiz bir temel sunuyor. Bogdanov materyalist bir metafizik kurma yolundaki kısır girişimlerden vazgeçerek duyumlara gerçekçi yaklaşımdan yana tavır almış ve böylece bilgilenme pratiğini örgütlü duyumsama olarak düşünme yolunu açmıştı. Şimdi de böyle bir pragmatizmin zamanı gelmiş görünüyor.

Siyasi, pratik ve teorik konularda Lenin'den uzaklaşan Bogdanov, Gorki ve Lunaçarski kendi hiziplerini oluşturdu. Ünlü bir yazar olan Gorki'nin gelirlerini ve belki Bogdanov'un hâlâ denetimi altında bulundurduğu "kamulaştırma" paralarını kullanarak 1909 yılında Capri'de, 1910 yılında da Bolonya'da iki parti okulu kurdular. Capri buluşması, kısa bir süre için olsa da, entelektüel ufku açık bir Bolşevizmin var olduğu bir andı.[15]

Capri okulunun ömrü uzun olmadı. Öğrenciler Rusya'ya dönüşlerinde tutuklandılar; Bogdanov ile Gorki'nin arası açıldı; Lunaçarski yeniden Lenin'in etkisi altına girerken, Lenin Gorki ile ilişkisini düzeltti. Partiden uzak düşen Bogdanov 1909'da intiharı düşünüyordu. 1911'de edebiyat ve bilim alanlarında yoğunlaşmak üzere siyaseti bıraktı. Hem Lenin hem de Gorki ile kavgalı, tarumar olmuş Bolşeviklerden ayrılmış olan Bogdanov, Rusya'da gelişen uzun ve ağır karşı devrimi uzaktan izledi. İşte hem devrim hem parti hem de şahsen kendisi için bu zor şartlar altında Bogdanov, başka bir şey değil, bir *ütopya* kaleme aldı.

Bogdanov'un ütopyası *Kızıl Yıldız* oldukça sevildi ve Sovyet bilimkurgusunun kurucu metinlerinden biri oldu. Sonraki fırtınalı zamanlarda Bogdanov'un gemisini yürütmesini sağlayan kutup yıldızı da oldu. *Kızıl Yıldız*'ı özenle incelersek hem Bogdanov'un tasarısına hem de Karbon Kurtuluş Cephesi çağında bu tasarının nasıl yeniden düşünülebileceğine dair bir şeyleri anlayabiliriz.

15. Bkz. Vittorio Strada, *L'Altra Rivolutzione* (Öteki Devrim), Capri: Editioni La Conchiglida, 1994.

KIZIL MARS

"İşçiler için bir roman yazmalısın asıl," der Lenin Bogdanov'a, "yağmacı kapitalistlerin dünyayı nasıl talan ettiğine, bütün petrolünü, demirini, kerestesini ve kömürünü nasıl tükettiğine dair bir roman. Çok da faydalı bir kitap olurdu öylesi, Machçı Bey!"[16] Lenin'in Capri ziyaretinden Gorki'nin hatırladığı, ya da hatırladığını zannettiği böyledir. Ancak Lenin'in canını pek sıksa da, Bogdanov' un romanı bundan daha özgün ve daha ses getirici oldu.

Kızıl Yıldız (1908) ütopya öyküsü ve öncesini anlattığı ikinci kitabı, vampir hikâyesi *Mühendis Menni* (1913), Bogdanov'un emek, doğa ve devrim üzerine düşüncelerini halkın seveceği bir biçimde sunan didaktik metinlerdir. İkisi de Mars'ta geçer. Daha yaşlı ve Güneş'ten daha uzak olan Mars'ta hayat Dünya'ya göre daha az enerji dolu, daha şiddetsiz ve daha ileridir.[17] İki kitap bir arada ele alındığında paralel bir gezegen üzerinde yürütülen düşünce deneyleridir. Kimi değişkenler eksiktir –Mars'ta birbiriyle rekabet eden devletler yoktur– ama devrim-öncesi Mars, Karbon Kurtuluş Cephesi'nin zaferinden sonra, yirmi birinci yüzyılda Dünya'nın aldığı halden esas itibarıyla çok farklı değildir.

Mühendis Menni'de hikâyeyi ilerleten, devletin yönettiği devasa bir kalkınma projesi ile finans kapitalin çıkarları arasındaki gerilimdir. Mars kapitalizmi bir krizin eşiğindedir. Pazarın genişlemesi gerekmektedir, ama büyüyecek yer kalmamıştır. Mühendis Menni çözüm olarak bir kanal inşaatı projesi önerir. Öylesine dev bir projedir ki bu, gezegene yepyeni bir çehre verecektir. İklimi bile değiştirecektir.

Hassas bir siyasi uzlaşma sonucu projenin yürütülmesi devletin yönetimindeki bir kuruluşa verilir, ama bu finans sermayesini tatmin etmez. Bu arada, çalışmaların özellikle zorlu bir bölgede sür-

16. Viktor Şklovski, *Mayakovsky and His Circle*, Londra: Pluto Press, 1974, s. 117'de böyle anlatılır.

17. Edebi bir mecaz olarak Mars için bkz. Robert Markley, *Dying Planet: Mars in Science and the Imagination*, Durham, NC: Duke University Press, 2005.

mesinden kaynaklanan iş kazası ölümleri yüzünden işçiler öfkelidir. Finans sermayesi bu durumu bir fırsat olarak kullanıp bütün projenin özelleştirilmesini sağlar. Kanal için öngörülen yeni rota bir deprem kuşağından geçmektedir. Burada çalışmak daha kolaydır ve yüksek kâr elde edilebilir ama uzun vadede sarsıntılara gebe yeni güzergâh boyunca kalabalık bir nüfus tehlikeye atılmaktadır. Kendine özgü gerçekliği ile birikim süreci içindeki sermayenin mantığı, yaşanabilir bir dünya kurup sürdürmek için doğanın içinde ve doğaya karşı mücadele eden emeğin mantığına hükmetmektedir.

İşçiler finans sermayesi için çalışmayı mühendislerin egemen olduğu devlet kuruluşu için çalışmaktan daha kötü bulur. Radikal bir mühendis olan Netti, yüzde bire karşı bir işçi-mühendis ittifakı önerir. Projedeki yozlaşma ve beceriksizliği ifşa eden bir yazı yazar ve genel grevin başlamasına denk gelecek şekilde yayımlar. Bogdanov, direngen maddeyi doğrudan emeğiyle şekillendiren işçilerin çıkarları ile doğa bilimini ve doğrudan emeği örgütleyen bilgiyi arayıp bulanların çıkarlarını birleştirmek ister.

Ama Netti'nin gündemi daha iddialıdır: "Sadece inanmakla kalmayıp kendimiz de öğrenebilmek ve görebilmek için ne yapmalıyız? Ya da bu olanaksız bir şey mi, hep şimdiki gibi mi olacak? Eğer bu olanaksızsa o zaman köle olarak kalmak için yaşamaya ve mücadele etmeye değer mi?"[18] Bilmek yerine inanmak, hissedilenin özenle sınanmasından türetilmemiş şeyleri gözü kapalı kabul etmek köleliğin en kötü biçimidir.[19] Hedef sadece finans sermayesi adlı

18. Aleksandr Bogdanov, *Kızıl Yıldız - 2, Mühendis Menni*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Yordam, 2012, s. 77. *Kızıl Yıldız*'ın İngilizce baskısındaki (*Red Star. The First Bolshevik Utopia*, İng. çev. Charles Rougle, yay. haz. Loren Graham ve Richard Stites, Bloomington: Indiana University Press, 1984) Stites ve Graham'a ait ek metinlerden bütün çalışmamda çok yararlandım. Ayrıca, Rusya bağlamının yararlı bir dökümü için bkz. Anthony Anemone, "Utopia, Dystopia and Science Fiction: The Speculative Urge in Early Soviet Culture", Rosa Ferré (yay. haz.), *Red Cavalry: Creation and Power in Soviet Russia* içinde, Madrid: La Casa Encendida, s. 238-53.

19. Bogdanov ile "Tanrı Yapıcılar" Gorki ve Lunaçarski arasındaki fark belki de tam bu noktadadır. George Sorel'in keşfettiği duygu meselesine, işçiyi şevke getirme, harekete geçirme sorununa Bogdanov'un cevabı Tanrı Yapıcılığı değil,

vampir ahtapotu alt etmek değil, bütün emeği ve bilgiyi yeniden örgütlemektir.

Kızıl Yıldız'ın hikâyesi, *Mühendis Menni*'de anlatılanlardan sonra, sosyalist Mars'ta geçer. Eril normlar üzerinden şekillenmiş olmakla birlikte cinsiyet eşitliği hüküm sürmektedir. Marslılar, duygusal karmaşıklıktan olmasa da ahlaki baskıcılıktan uzaklaşmış bir cinsel özgürlüğün keyfini yaşamaktadır. Bolşevik feminist Aleksandra Kollontay'ın tasavvur ettiği gibi bir manzaradır bu. Mars tıbbı elbette gelişkindir. Kan nakli bir onarıcı tedavi yöntemi olarak kullanılmaktadır.[20] Bogdanov burada insan bedenine ait dokuların yatay olarak bedenden bedene aktarılmasına ilişkin insan-ötesi teknikleri akıl ermez bir biçimde sezip sezdirmektedir.[21] Ömrünün son aşamasında, katkıda bulunmak için kendisini bile sunacağı bir alandır bu.

Mars'ta emek tamamen toplumsallaşmıştır. İnsan-anlatıcı daha ileri Marslılar için emeğin neye dönüştüğünü algılamakta zorlanır: "İnsanların yumuşak beynini makinenin kırılmaz, sert organlarıyla bağlayan belirsiz ve görülmez ipler vardı sanki."[22] Dünyamızdaki sınıf mücadelesini paranteze alıp bir yana koymak için, Bogdanov'un metni neredeyse sürtünmesiz, bilgisayar aracılığıyla koordi-

---

mümkün geleceklere dair ucu açık bir kurmaca olmuştur. Bkz. Anindita Banerjee, *We Modern People: Science Fiction and the Making of Russian Modernity*, Middletown, CT: Wesleyan, 2012, s. 84-85.

20. Aleksandra Kollontay, *Kadınların Özgürlüğü*, çev. Yasemin Çongar, İstanbul: Yarın, 1986. Bogdanov'un ilk denemelerinde ve hikâyelerindeki kan konusunda bkz. Douglas Greenfield, "Revenants and Revolutionaries", *Slavic and East European Journal* 50(4), 2006.

21. Bogdanov insan bedeninden teknoloji yoluyla artık-yaşam üretimini öngörmektedir. Bkz. Rebecca Skloot, *The Immortal Life of Henrietta Lacks*, New York: Broadway, 2011. Lacks'ın bedeninden alınan kanserli hücre dokusunun bir biyomedikal sanayi alanının temeli haline gelmesinin, çocuklarının ve torunlarının bundan hiçbir fayda sağlayamamasının, hatta durumdan haberdar bile olmamalarının hikâyesi, Melinda Cooper'ın artık-yaşam dediği şeye ve ondan değer elde etmeye simgesel bir örnektir. Hatta, Platonov'un "paylaşılan hayat" diye adlandıracağı şeye ilişkin Bogdanov'un ütopik düşüncesinden de daha simgeseldir. Bkz. Melinda Cooper, *Life as Surplus: Biotechnology and Capitalism in the Neoliberal Era*, Seattle, WA: University of Washington Press, 2008.

22. Bogdanov, *Kızıl Yıldız*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Yordam, 2009, s. 66.

ne edilen bir emek ütopyası kurar ve sınıf mücadelesinin nasıl bir diğer mücadeleyi, emek ile doğa arasındakini gizlediğini gösterir. Piyasadan daha etkili ve verimli bir bilişim tarzına dayalı yeni bir üretim tarzı olan bir tür siber-komünizm için en eski tasarımlardan biri belki de budur.[23]

Bogdanov'un ütopyası Platoncu bir ebedi denge hali değildir. Doğada ve doğaya karşı mücadele sürer. Bir Marslının şaşkına dönmüş Dünyalı bir ziyaretçiye açıkladığı gibi: "Mutlu mu? Barış içinde mi? Nereden çıkarıyorsunuz bunları? İnsanlarımızın arasında barış hüküm sürüyor, bu doğru, ama doğadaki düzensizlikle aramızda barış yok ve olamaz da."[24] Kendisinden önce H. G. Wells'in yaptığı gibi, tarihsel zaman ufkunun ötesinde ideal devletler varsayımıyla artık iş göremeyecek olan ütopya yazımı açısından Darwin'in önemini Bogdanov da kavramıştı. Darwin'den sonra ütopya, tepedeki ebedi şehre değil, fırtınaların savurduğu gemiye dair bir şey olmalıydı.

Marslılar için kanal inşa projesinin muazzam bir bedeli olur: "Bundan yetmiş yıl önce, taş kömürü kaynakları tükendiği, su ve elektrik enerjisine geçişin ise henüz tamamlanmadığı sıralarda geniş ölçekli yeni makine yapımı işini gerçekleştirmek amacıyla gezegenimizin bizim için çok değerli ormanlarının önemli bir kısmını gezegenimizi onlarca yıl çirkinleştirecek ve *iklimi bozacak şekilde* harcamamız gerekmişti."[25]

23. Bkz. Mark Poster, *The Mode of Information*, Cambridge: Polity, 1990; Paul Cockshott ve Allin Cottrell, *Towards a New Socialism*, Londra: Coronet Books, 1993; Nick Dyer-Witheford, *Cyber-Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High Technology Capitalism*, Champaign, IL: University of Illinois Press, 1999; Eden Medina, *Cybernetic Revolutionaries: Technology and Politics in Allende's Chile*, Cambridge, MA: MIT Press, 2011.

24. Bogdanov, *Kızıl Yıldız*, s. 89. Bkz. H. G. Wells, *A Modern Utopia*, Londra: Penguin Modern Classics, 2005, s. 11. Rusya'da elbette ütopyacı olanı ve olmayanıyla, metropollerdeki benzerlerinden önce ortaya çıkmış, güçlü bir bilimkurgu geleneği vardır. Bkz. Banerjee, *We Modern People: Science Fiction and the Making of Russian Modernity*.

25. Bogdanov, *Kızıl Yıldız*, s. 90, vurgu sonradan eklendi. Krş. Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Londra: Verso, s. 162 vd. (Türkçesi: *Diyalek-*

Ormanların kesilmesinin iklim üzerinde *yerel* bir etki yapacağı o zamanlar biliniyordu.[26] Çehov'un *Vanya Dayı* (1897) oyunundaki doktor bu konuda uzun bir konuşma yapar. Bogdanov elbette Mars ikliminin esas itibarıyla Dünya gibi olduğunu düşünür hatalı olarak, ancak ormanları kesmek ve yakmak, atmosferi değiştirmek, dolayısıyla iklimi değiştirmek arasındaki moleküler ilişkiyi kavramıştır. Tam olarak açık olmayan, Bogdanov'un bunun küresel sonuçlarını da kavramaya başlayıp başlamadığıdır.

Yeni enerji kaynağı arayışlarında Marslıların önünde ihtiyaçlarını Dünya'dan ya da Venüs'ten karşılama seçenekleri vardır. İlk seçenek daha kolaydır ama insan soyunun imhası söz konusu olacaktır. Sosyalist Mars bile, iklim değişikliğini yumuşatmaya çalışırken enerji kaynaklarının tükenmeye başlaması karşısında imha seçeneğini düşünür. Neyse ki örgütlenme kültürleri zengindir ve bu seçenek tercih edilmez. Bogdanov'a göre şiddet daha düşük örgütlenme düzeylerinde mantıksal bir tercih iken daha yüksek düzeylerde böyle olmaktan çıkar. Bu tema ileride, Robinson'da ve çok daha umutsuz bir biçimde, Platonov'da da karşımıza çıkacak.

Marslılar sadece bilim ve teknolojiye değil, yeni bir sanat formuna da ilgi duyar: *bütünün trajedisi*. Bogdanov: "Sınıfların, grupların, bireylerin mücadelesi sizi bütünlük düşüncesinden, bu düşüncenin beraberinde getireceği mutluluktan da, *acılardan da* yoksun bırakıyor."[27] Bir canlı türü olarak harcadığımız emeğe direnen

---

tik Aklın Eleştirisi, çev. Serdar Rıfat Kırkoğlu, İstanbul: Yazko, 1981). Orada Sartre, Çin'de ormanların kesilmesini bir tür tersine dönmüş ereklilik örneği olarak kullanır. Arzu edilen erek sulanabilir toprakları artırmak iken tersine dönmüş ereklilik ile sonuç seller ve erozyon olmuştur. Ancak Sartre bunu bireysel ve toplu praksis arasındaki çelişki olarak görürken, Bogdanov için ormanların tahribi bir kolektif emek meselesidir. Yine de Sartre'ın tersine dönmüş ereklilik ve pratik-eylemsizlik kavramları iklim değişikliği çağını düşünmek için kilit kavramlar olmayı vadeder görünüyor.

26. Eduard Brückner, *The Sources and Consequences of Climate Change and Climate Variability*, yay. haz. Nico Stehr, Amsterdam: Kluwer, 2010. Brückner ormansızlaşmanın iklim değişikliğine yol açacağını 1889 gibi erken bir tarihte öne sürmüştü.

27. Bogdanov, *Kızıl Yıldız*, s. 92, vurgu sonradan eklendi.

bir dünyanın içinde ve karşısında insanlığın çabalarının bütününü örgütleme mücadelesinde aşılması gereken fetişlerden biridir, bir sınıfın bir diğer sınıfı sömürmesi. Ancak daha temel nitelikteki hikâyenin, o sonsuz doğal tarihin bir bitiş noktası yoktur. Bogdanov ütopya edebiyat biçimini emek bakış açısından yazar, ama sermayenin sınırladığı ve kuşattığı emeğin bakış açısıyla sınırlamaz kendini. Bütünün mutluluk ve acıları Bogdanov'un öğretisinin merkezindedir.

Emek, sanat ve bilim aracılığıyla bütünün trajedisinin peşine düşmelidir.[28] *Kızıl Yıldız*, kimi hedeflerini ima ederek işçi hareketinin donanımını geliştirmeyi amaçlamakla yetinmez; kökeni ve nihai hedefi açısından emeğin mücadelesinin temelde egemen sınıfa karşı olmadığını, daha ziyade içinde yaşamın artığını büyüteceği bir bütünlük bulmak ve kurmak için bir arayış olduğunu öne sürmeyi amaçlar. Emeğin büyük görevi hâlâ bu değil midir?

Biçimlere ve ortamlara dair sistematik düşünce, "varoluşlarının bölünebilirliği, deneyimlerinin ayrı ayrı ve tek taraflı oluşu yüzünden eski sınıfların zihninde yer bulamaz".[29] Ancak bütünün mutluluk ve acılarına ilişkin bu görüş proletaryanın bile yaklaşmaya çalışması gereken bir şeydir. Proletarya kendi fetişlerini aşmak ve sadece kendi eylemlerini değil, eylemlerin bütününü emek bakış açısından anlamak zorundadır. Bogdanov'un daha sonra uğruna tektolojisini inşa edeceği proje buydu. Lenin ve takipçileri yüzünden on-

28. O sıralar en etkili çeşidi Sorel'in sendikalizmi olan proleter bakış açısının önemini vurgulayan akımlar arasında, Bogdanov'u farklı bir yere taşıyan tam da budur. Bkz. John Stanley (yay. haz.), *From Georges Sorel: Essays in Socialism and Philosophy*, Piscataway, NJ: Transaction Publishers, 1987.

29. Bogdanov, *Essays in Tektology: The General Science of Organization*, Seaside CA: Intersystems Publications, 1984 (2. basım), s. 35. Bogdanov tektoloji terimini Darwin'in Alman takipçisi Ernst Haeckel'den alır. Haeckel'in iyi bir savunusu için bkz. Robert Richards, *The Tragic Sense of Life: Ernst Haeckel and the Struggle Over Evolutionary Thought*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 2009. Haeckel'in eserinde tektoloji, bireysel bir organizmanın ne olduğu sorusuyla ilgilidir. İncelediği kimi türlerde, mesela süngerlerde aşikâr bir cevabı olmayan bir sorudur bu. Kökeni Goethe'ye dayanan Haeckel'in monizmi Bogdanov'u güçlü biçimde etkilemiştir.

yıllarca bir kenarda unutulmuş olarak kalsa da, tektolojinin söz konusu arayışa kendine özgü bir biçim kazandırmak gibi benzersiz bir meziyeti vardır.

Bogdanov'un *Kızıl Yıldız*'ı yazdığı dönemde Karbon Kurtuluş Cephesi'nin işleyişine ve iklim ile ilişkisine dair sezgilere sahip oluşu dikkat çekicidir. İklimbilimcilerin böyle bir teorik ihtimali düşünmeye yeni başladığı, ancak iklim modelleri için ölçme ve hesaplama *altyapısının* henüz ortada bulunmadığı bir dönemde Bogdanov Marslıların (dolayısıyla insanların) yol açtığı bir iklim değişikliği ihtimalini öngörür.[30] *Kızıl Yıldız*'ın Marslıları, Dünyalı iklimbilimcilerin ancak yirminci yüzyıl sonlarında erişebildiği bir küresel bilgi ağına, sürtünmesiz veri toplama imkânlarına ve hesaplama gücüne sahiptir. Bu altyapıyla insanların ancak şimdilerde keşfettiğini keşfeder Marslılar: kolektif emek doğayı bütünlük düzeyinde dönüştürür.

Bu ütopyayı ve öncesinde olanları anlattığı ikinci kitabı yazarken Bogdanov iki önemli edebi işe daha girişti. Marx'ın *Kapital*'inin 1907 ile 1910 arasında Rusça yayımlanan üç cildini genel editör olarak yayıma hazırladı.[31] Bir aşamada Bogdanov'un adı üzerlerinden silinse de bunlar Sovyetler Birliği'nde *Kapital*'in standart çevirisi haline geldi. Sovyet dogması daha sonraları Bogdanov'u "idealist" sapkınlıkla suçlamayı âdet edinecektir, ama aslında Bogdanov Marx'ı pek çoğundan daha iyi biliyordu ve özellikle *Kapital*'in üçüncü cildindeki haliyle Marx'ın metabolik düşüncesinin izleri,

30. Bkz. Paul N. Edwards, *A Vast Machine: Computer Models, Climate Data, and the Politics of Global Warming*, Cambridge, MA: MIT Press, 2010. Bu kitap II. Kısım'da tekrar ele alınacak.

31. Marx ve Engels ile yazışan Nikolai Danielson, *Kapital*'i daha önce Rusçaya çevirmişti. 1907 ile 1910 arasında, işi Lenin'den devralan Bogdanov'un gözetimi altında V. A. Barazov ve I. I. Skvortsov-Stepanov *Kapital*'i yeniden çevirdiler. Barazov ve Bogdanov'un isimlerini kapağında taşıyan son basım 1930'da yapıldı. Bkz. Andrei Belykh, "Bogdanov's Tektology and Economic Theory", John Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, Aldershot: Ashgate, 1998, s. 143. Keza, bkz. Ilmari Susiluoto, *The Origins and Development of Systems Thinking in the Soviet Union*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1982, s. 43.

Bogdanov'un düşüncelerinde kendini gösteriyordu.

Bogdanov bir yandan da ampiryomonist felsefesini derli toplu tek bir ciltte toparlamaya koyuldu. Bu uğraşın sonucu *Yaşayan Deneyimin Felsefesi* 1913 yılında, aşağı yukarı *Mühendis Menni* ile aynı zamanda ortaya çıktı. O arada Bogdanov sürgünde siyaseti bırakmış ve Moskova'ya dönmüştü. Daha felsefi yazılarında bilimkurgu romanlarında ima ettiklerini ayrıntılandırıyordu: işçi-mühendis ittifakı, emek bakış açısı, ne diyalektik ne de materyalist olan Marksizm ve devrim görevine dair şartlı iyimserlik. Bunlar şu yüzden önemlidir: Karbon Kurtuluş Cephesi'nin önüne geçmek için hâlâ bir çeşit devrime ihtiyaç duyduğumuza göre, Bogdanov'un programının başka unsurlarıyla birlikte bu fikirler donanımımızı güçlendirmeye yardımcı olabilir.

YAŞAYAN DENEYİMİN FELSEFESİ

Yaşayan Deneyimin Felsefesi, felsefeden çıkıp yeni bir bilgilenme pratiğine doğru ilerlemek için Bogdanov'un programının ana hatlarını çizer.[32] Felsefe içinde Bogdanov'un düşüncesi, sadece tek bir töz olduğunu savunan *monizm*'in bir çeşididir. Ama felsefede bu tözü bilmeye yönelik özel bir yöntem olmadığından bu onun için felsefeden ayrılma noktasıdır. *Yaşayan Deneyimin Felsefesi*, bilgiyi düzenlemenin yeni bir yolu olarak *tektoloji* ve yeni bir kültür pratiği olarak *proletkült* yönüne doğru atılmış bir adımdır. Bunlar bugün ihtiyacını hissettiğimiz türden moleküler kızıl bir bilgilenme pratiği doğrultusunda can alıcı önemde adımlar olmayı sürdürüyor hâlâ.

Bogdanov aslında felsefe yazmaktan çok felsefeyi "hack'lemeye"; onu amacı dışında, daha fazla felsefe yapmaktan farklı bir hedefe yönelterek kullanmaya çalışır. Felsefe artık kendi içinde bir amaç değil, tasarım ve örgütleme için bir tür hammaddedir; Foucault'nun iktidar/bilgi söylemleri dediği türden değil, daha çok

32. K. M. Jensen, *Beyond Marx and Mach: Aleksandr Bogdanov's Philosophy of Living Experience*, Dordrecht: Reidel, 1978, s. 32. Bu bölümün büyük kısmı için Jensen'den yararlandım.

emek harcama/bilgilenme pratikleri türünden bir şeydir.[33] Bu yazıların hedeflediği okurlar felsefecilerden çok işçi sınıfının organik aydınları, bir eğitimci aktivist olarak Bogdanov'un faaliyetlerinde karşılaştığı türden insanların ta kendisidir. Nietzsche okumasını yaptığı açıkça belli olan Bogdanov'un kararı, çekiç ile felsefe yapmaya girişildiği zaman bu işin en iyi profesyonel felsefecilerle değil, profesyonel çekiççilerle birlikte yapılacağı doğrultusunda oldu.

Bogdanov'un yaptığı, başka amaçlarla kullanmak üzere felsefeye bir *détournement* –bir saptırma, çalıp değiştirme– uygulamaktır. Sitüasyonistlerin geliştirdiği bir terim olan *détournement*, geçmişin bütün kültür ve bilgisini müşterek mal olarak, zaten her zaman bize aitmiş gibi alma uygulamasına gönderme yapar.[34] Eğer Marksist gelenek burjuva mülkiyetinin bir eleştirisi ise, bilgi mülkiyeti de bir eleştiri nesnesidir. Bogdanov'un da nitekim, kendine özgü bir burjuva bilgi mülkiyeti eleştirisi ve kendi saptırma uygulamaları vardır.

Bogdanov sadece verili bir öznellik için geçerli olanla, dünyada sadece çok özgül etkinliklere dayanıyor olması muhtemel olanla ilgilenmez. İki tür kolektif bilgi ilgisini çeker: halkın bilgisi ve bilimsel bilgi.[35] Her ikisi de kendine özgü yollardan kolektif praksis biçimleri tarafından sınanır ve düzeltilir. Mesela atasözlerinde saklı halk bilgisini alın. "Bir elin nesi var, iki elin sesi var", kolektif emek

33. Burada Bernard Stiegler'in yaptığı bir saptamaya katılıyorum: Foucault askeri ve dinsel nitelikteki iktidar/bilgi pratiklerinin incelenmesine öncelik tanır; oysa başka türden pratikler de vardır. Mesela, emek hareketinin işçi eğitimi pratikleri dikkat çekici bir eksikliktir.

34. Bu konuda klasik metin şudur: Guy Debord ve Gil Wolman, "A User's Guide to Détournement", Ken Knabb (yay. haz.), *Situationist International Anthology*, Berkeley, CA: Bureau of Public Secrets, 2006, s. 14-20. Keza bkz. McKenzie Wark, *The Beach Beneath the Street*, Londra: Verso, 2011, s. 33-45; Türkçesi: *Kaldırım Taşlarının Altında Kumsal Var*, çev. Arda Çiltepe, İstanbul: Sel, 2014.

35. Bu ayrım Sellars'ın halk düşüncesi imgesi ile bilimsel düşünce imgesi arasında yaptığı ayrımı kullanan Ray Brassier'in yaklaşımını akla getirebilir. Ancak farklılıklar da ileride daha belirginleşecektir. Bkz. Ray Brassier, *Nihil Unbound: Enlightenment and Extinction*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

deneyiminin bir yoğunlaşmasıdır. "Nerede çokluk, orada bokluk" da öyledir. Örgütlü emeğin gelişiminin belli bir aşamasında, işbirliğinin imkânları ve sınırlarına dair halk bilgisi, bu iki uyumsuz atasözü arasındaki gerilimin içinde yatar.

Ne kadar sınırlı olurlarsa olsunlar, böyle atasözleri kimi resmi felsefe türlerinden daha fazla örgütlenmeye ilişkin düşünce barındırır. Meslekten felsefeciler zamanla başka emek türlerinden ve gündelik hayattan uzaklaşmıştır. Felsefe sadece düşüncenin incelenmesi haline gelmiş ve esas konusunu, insan deneyiminin bütünlüğünü unutmuştur. İster emek, ister bilim olsun, başka alanlara dair etkinliklere cevap verdiği ölçüde felsefe onları kendi içine almaya, hatta neyin onlara uygun olduğunu kurallara bağlamaya çalışır. Başka kolektif deneyim tarzlarından kaynaklanan başka bilgilenme tarzları üzerinde egemenlik kurmaya kalktığında, eleştirel teorinin çok yönlülüğü, ikiyüzlülük halini alabilir.

Marx'ın *Kapital*'i gibi büyük bir eser bile bireysel bir yazarın eseri değil, kolektif deneyimin ürünüdür. Yazar, bir sınıfın toplumsal etkinliğini kodlayan kişidir:

> Marx, kendisinden önceki bilginlerin ve uygulamacıların toplamış olduğu muazzam miktarda malzemeyi kullandı. Yine sayısız araştırmacının çabalarıyla kısmen hazırlanmış, kısmen yaratılmış mükemmel değerlendirme yöntemlerini uyguladı. Çağdaş toplumun bütün gelişiminin doğrultusunu ifade eden fikirleri birleştirdi ve birbirine bağladı. Özetle, bilinçli ve sistematik biçimde, kolektif yöntemler uyarınca düzenlenmiş bir halde, var olan bütün kolektif deneyime ait fikirlerin bilinçli ve sistematik sağlaması duruyor önümüzde.[36]

Ya da kısaca ifade edilirse, "Marx" başlığı altında düşünülen eser, bireysel bir dehaya ait değildir, kolektif bir sürecin –geniş anlamda bir "bilim"in– sonucudur.

Bir *bilim*, verili bir kolektif deneyim alanının bütününü, çağının toplumsal örgütlenme ve teknik donanımı içinde mümkün olduğunca tam bir halde kapsayan şeydir. Bilimsel bakış açısı, belli bir dö-

36. Bogdanov, *The Philosophy of Living Experience*, İng. çev. David G. Rowley, basılacak elyazması, s. 6.

nemin en üst gelişmişlik düzeyine denk düşen bakış açısıdır. Evrensel veya ebedi formlar yoktur. Bogdanov: "Mutlak ve ebedi felsefi hakikat olamaz."[37] Tümeller, belli bir deneyimin sınırlarının ötesine, bir *dünya görüşüne* doğru yansıtmalardır ve edebiyat, felsefe ya da din içinde ifade edilebilirler.[38] Ancak bu bir çeşit görecilik değildir. Kimi dünya görüşleri diğerlerinden daha geneldir. Gerileme imkân dahilindedir, ama başarılı dünya görüşleri çoğunlukla bir bütünlüğü giderek daha fazla kavrar ve gitgide daha genel bir hale gelir. Bir dünya görüşü çağının biliminden daha uzun erimlidir; bilime ya öncülük eder ya da onu yanlış yola sevk eder.

Proletarya büyüdükçe bilim, felsefe ve gündelik deneyim birbirine yakınsamalıdır. Bogdanov: "Tarihin yeni, büyük görevler yüklediği güçlü bir sınıf tarih sahnesine çıktığında yeni bir felsefe de kaçınılmaz olarak ortaya çıkar."[39] Marx'ın eseri bu doğrultuda atılmış bir adımdır, ama sadece bir adımdır. Proleter sınıf deneyimi, nasıl emek sürecindeki işleri bütünleştiriyorsa, uzmanlaşmış bilgi biçimlerini de bütünleştirmeyi gerektirir. Böylece hayatın giderek daha büyük bölümü bilimsel araştırmanın konusu haline gelir. Bugünün düşüncesinin önündeki görev, şimdinin ilerici sınıf güçlerinin deneyiminin tamamını ifade eden bilimlerin ve toplumsal bilimlerin bilgilerini bütünleştirmektir.

Bogdanov: "Bir sınıfın felsefesi, kolektif bilincinin en yüksek biçimidir."[40] Bu açıdan burjuva felsefesi burjuvaziye iyi hizmet etmiştir; ama bu sınıf, sınıf mücadelesinde felsefenin rolünü anlamamıştır. Kendi deneyimini evrenselleştirmek istemiştir. Ancak felsefeler evrensel olamaz. Bir konumları vardır. Bir sınıfın felsefesi, dünyadaki faaliyetlerinden farklı bir deneyim edinmiş başka bir sı-

37. *A.g.y.*, s. 12.

38. Bkz. David K. Naugle, *Worldview: The History of a Concept*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2002. Bogdanov kavramın kökeni ve amacı konusunda oldukça farklı düşünse de, "dünya görüşü" terimini, Dilthey'den türetir. Karl Mannheim da Bogdanov'dan, büyük ihtimalle dünya görüşlerine dair örgütsel teorisi nedeniyle, bilgi sosyolojisinin öncülerinden biri olarak söz eder, bkz. *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyavuz, Ankara: Nika, 2016.

39. Bogdanov, *The Philosophy of Living Experience*, s. 9-10.

40. *A.g.y.*, s. 12.

nıf için bir anlam ifade etmez. Nasıl burjuvazi yeni toplumsal pratik biçimlerine denk düşen bir düşünce devrimini destekleyip geliştirmişse, örgütlü emek de uygulamayı olduğu gibi düşünceyi de yeniden örgütlemelidir.

Temel metafor, doğadaki ilişkileri toplumsal ilişkilerden hareketle adlandırmaktır.[41] Nasıl "çalıştığı" her dünya görüşünün merkezinde bulunan *nedensellik* teorisinde görülebilir. *Otoriter nedensellik* kimi yerde işe yaramıştır: Deneyimin düzene sokulmasını sağlamış ve üretimde otoriter işbirliğini güçlendirmiştir. Gözlemlenemeyen otoriter nedenleri varsayan dünya görüşleri, genellikle neden olarak görünmez ruhları öne sürer. Horatio Hamlet'e itaat eder, Hamlet ise babasının hayaletine. Madde ruha bağımlıdır. Dolayısıyla köleci toplumsal ilişkiler modeli, olana ve olabileceğe dair tam bir ontoloji haline gelir.

Bogdanov, dinin zamanında kendi çağının bilimsel dünya görüşü olduğu yolunda çarpıcı bir iddiada bulunur. Kadim kutsal kitaplar, biraz keyfi bir düzenleme içinde, çiftçiliğin, zanaatlerin, cinselliğin ya da yaşlı bakımının nasıl örgütleneceğine dair gerçek ansiklopedilerdir. Otoriter bir emek örgütlenmesi egemen kaldığı sürece geçerli bir bilgi biçimiydi bu. Ancak teknik ve örgütlenme değiştikçe "dinsel düşünce emek sistemiyle ilişkisini yitirdi, 'dünya-dışı' bir nitelik kazandı ve özel bir inanç alanı haline geldi."[42] Otorite, doğrudan üretimden ayrıştı. Bunun üzerine din kısmi bir dünyanın nesnel bir açıklaması haline geldi.

Bogdanov, dini ve otoriter nedenselliği kısmen yerinden eden felsefi dünya görüşlerinin, ticari mübadele ilişkilerinin yaygın olduğu bir yerde –Yunanlılar arasında– ortaya çıkmasının bir tesadüf

41. Bogdanov temel metafor kavramını dilbilimci ve Sanskritçe âlimi Max Müller'den alır. Bu konuyla ilgili Goveli'nin saptamaları için bkz. Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 106.

42. Bogdanov, *The Philosophy of Living Experience*, s. 32. Bogdanov, dünya görüşleri ve toplumsal formasyonlar arasındaki türdeşliğe dair teorisini sadece "Batı" örnekleri üzerinde sınamıştı, ama bkz. Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, 2. Cilt: *History of Scientific Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

olmadığını düşünür.[43] Yaygınlaşmış mübadele ilişkileri bir başka nedensellik modelini, *soyut nedensellik* fikrini akla getirir. Pazar yerindeki alıcı ve satıcılar kendi iradelerinden bağımsız olarak işleyen, özel bir olayın özel nedeni olarak değil bir ilişkiler sistemi olarak soyut düzeyde iş gören bir kuvvetin varlığının farkına varırlar.

Otoriter nedenselliğe göre bir ilerlemedir bu, ama kendisi de daha ileri toplumsal örgütlenme biçimlerinin ışığında sınırlılığını gösterecektir:

> Mübadele ilişkilerinde –insanların dışında, onlara yabancı bir nitelik taşıyan– ekonomik gereklilik hem insanların eylemlerini hem de bu eylemlerin sonuçlarını belirler. Ekonomik gerekliliğin doğası ve kökeni insanlar için bilinmez kalır; çünkü insanlar kendilerini pazar yerindeki diğer meta üreticileriyle mücadele halinde bulur ve bu mücadelenin altında yatan toplumsal işbirliğini göremezler. Emek harcayan bir bütünlük olarak toplum, düşünce sınırlarının dışındadır; her üretici sadece diğerlerinden ayrı, kendi kısmi işini görebilir. Dolayısıyla üreticiler kendilerini kuşatan toplumsal ilişkinin kuvvetini anlama imkânından yoksundur. *İnsanlar arasındaki ekonomik bağlantı*'nın canlılığını göremezler; onu bir gereklilik –ama somut bir toplumsal içerikten yoksun, boş, çıplak, soyut bir gereklilik– olarak kavrarlar.[44]

Ancak felsefe, otoriter ve soyut nedensellik modellerinin bir karışımı olarak kaldı. Bu karışım içinde ilerici gelişme, soyut nedenselliktı. Soyut nedensellik, hem mantıksal hem de doğal olan bir gerekliliğin yönettiği sonsuz bir neden-sonuç zincirleri kümesi varsayar. Yine de bu nedensellik soyut olarak kalır. Çoğu zaman, sanki doğa elindeki tokmağı vurup hükmünü veren bir yargıçmış gibi, bu nedensellik bir yasa metaforu aracılığıyla ortaya konur.

Birbirini izleyen her dünya görüşü, deneyimin ait olduğu sınıfın deneyimini biçimlendirir. Bogdanov'un ampiryomonizmi emeğin deneyimine dayanır ve mübadele toplumunun sınırlarının ötesine işaret eder. Bogdanov'un ilginç iddialarından biri, idealist ve mater-

43. Mübadele ilişkileri ile Yunan felsefesi arasındaki ilişki konusu, muhtemelen bağımsız bir biçimde daha sonra George Derwent Thomson, Benjamin Farrington ve Alfred Sohn-Rethel tarafından geliştirilmiştir.

44. Bogdanov, *The Philosophy of Living Experience*, s. 28.

yalist felsefelerin *ikisinin de*, dünyaya bir düşünme nesnesi olarak yaklaştıkları için, emeğin bakış açısı bakımından yetersiz kaldıklarıdır. İdealizm toplumsal ilişkilerin örgütlenmesini düşünme modeli olarak alır, materyalizm ise toplumsal ilişkilerin üzerinden atlayarak doğal dünyanın ilişkilerini düşünme nesnesi olarak kabul eder.

Materyalizm hiç değilse *praksis* olarak, canlı etkinlik olarak emeğe daha yakın olma ve doğaya ilişkin yeni bilimsel bilgiler, yeni emek süreçleri gibi dönemsel gelişmelerden etkilenme üstünlüğüne sahiptir. Materyalizmin sorunu doğayı saf soyut biçimde değerlendirme eğilimidir. Maddeyi birincil varlık kılar, ama bir yana ayrılmış bir şey olarak.

Yirmi birinci yüzyıl materyalizmleri bu açıdan farklı değildirler. Slavoj Žižek: "Materyalizmin, maddenin atıl yoğunluğunu ileri sürmekle bir ilgisi yoktur; tersine gerçekliğin nihai Boşluğunu kabul etme konumundadır. Materyalizmin başlangıçtaki çokluğa dair merkezi tezinin sonucu, 'töze dayalı bir gerçeklik' olmadığı, çokluğun tek 'tözünün' Boşluk olduğudur."[45] Bütün eski günahlar buradadır işte. Otoriter nedensellik; bir temel ilke biçiminde, emeğin, gündelik hayatın ya da bilimsel araştırmanın dışında, sorgulanmaktan azade, rahiplerin değil de felsefecilerin üzerine özel bir bilgi sahibi oldukları ilke, yine buradadır.

Böyle düşünsel bir materyalizm yerine Marx gibi Bogdanov da insanın varoluşunun toplumsal üretimine dayalı bir değerlendirme, aktif bir materyalizm ister. Bogdanov: "Doğa, insanların, emek deneyimlerinin bitmek bilmez bir biçimde açılan alanına taktıkları addır."[46] Doğa emeğin arenasıdır. Ne emek ne de doğa diğeri olmadan anlaşılabilecek kavramlardır. Tarihsel olarak birlikte üretilen kavramlardır bunlar.

Doğanın varlığı bir felsefenin dogmatik olarak bildiğini iddia edebileceği bir şey değildir. Ne boşluktur ne de madde; emeğe direnen her ne ise odur. Bogdanov teorinin nesnesini soyut doğadan

45. Ben Woodward'un Slavoj Žižek ile mülakatı, Levi Bryant ve diğ. (yay. haz.), *The Speculative Turn*, Melbourne: re:press, 2011, s. 407.

46. Bogdanov, *The Philosophy of Living Experience*, s. 32.

alıp doğayla karşılaşılan ve doğanın bilinmesini sağlayan pratiklere doğru kaydırır: "Deneyim sistemi, emek sistemidir; bütün içeriği insanlığın kolektif pratiğinin sınırları içinde yer alır."

Bir örnek olarak termodinamiği alın. Sanayi karbonla çalışır. Kömür biçimindeki karbon talebi, madencilerin daha derine, daha da derine kazması demekti. Derin madenlerdeki suyun pompayla dışarı atılması büyük bir problemdi; bu yüzden buhar gücünün ilk uygulaması madenlerden su tahliyesi için oldu. Buharla çalışan pompaların tasarımıyla ilgili pratik problemler bir bilim olarak termodinamiğin soyut ilkelerinin ortaya çıkmasını sağladı.[47] Termodinamik nedensellik modelleri bunun ardından genel olarak nedenselliği düşünmek için temel metafor halini aldı, başka şeylerin yerini alarak yayıldı ve her türlü şeyi açıklar oldu.

Emek etkinliğinin en az iki düzeyi vardır: teknik ve örgütsel düzeyler. Her iki düzeyde de aşılması gereken bir direnç söz konusudur. Teknik emek doğrudan maddenin inadının üstesinden gelmek durumundadır. Örgütsel emek ise emek aygıtındaki insan bileşeninin duygusal çatışmacılığını aşmak zorundadır. Bogdanov için olumlu bir anlam taşıyan *ideoloji*, örgütsel emeğin hareket ettirici gücü, insanları yapılacak işin etrafında birbirine bağlama aracıdır. İdealist düşünürün fark etmeden keşfettiği, türümüzün emek-doğasının –örgütlenme ve buna direnme olarak ideolojinin– önemlice ama kısmi bir deneyim alanı olduğudur.

Marx'tan önce ne materyalistler ne de idealistler düşünceyi emeğin içinde konumlamıştı. Materyalistler düşüncenin soyut maddenin bir niteliği olduğunu; idealistler ise maddenin soyut düşüncenin bir niteliği olduğunu düşünüyordu. İkisi de bir tür *soyut fetişizmi*'nden mustaripti; yani insan deneyiminin dışında kalan ve onun nedeni olan özler niteliğinde mutlak kavramlar koyutluyorlardı. Bogdanov: "Nesnel olarak geçmiş toplumsal etkinliğin sonucu ve aleti olan bir fikir, bu toplumsal etkinlikten kopuk, bağımsız bir şeymiş gibi sunulur."[48] Bu soyut fetişizmi, mübadele toplumunda ortaya

47. Bkz. J. D. Bernal, *Science in History*, 2. Cilt, Cambridge, MA: MIT Press, 1971, s. 575 vd.

çıkar. Neden-sonuç ilişkisi tikel yetkililerden, efendilerden ve efendilerin efendisi tanrıdan uzaklaşır ama hâlâ bir evrensel emir-komuta ilkesi koyutlar.

İşte bu nedenle Bogdanov, hâlâ soyut bir neden-sonuç ilişkisi koyutladıkları için –madde düşünceyi belirler, ama soyut bir şekilde– Marx'tan önceki materyalist felsefeyle bile arasına mesafe koyar. İster "madde" ister "boşluk" olarak olsun, temel bir metafor, toplumsal emekle karşılaşması üzerinden düşünülerek değil, sadece tefekkür yoluyla bir evrensel ilke düzeyine yükseltilir. Bogdanovcu kavramlarla düşünüldüğünde, yirmi birinci yüzyılda spekülatif nesneler veya maddenin dirimselliği üzerine felsefelerin yeniden canlanmasının, pek ilerici bir aşama oluşturduğu söylenemez.

Emek bakış açısı, doğayla soyut mübadele ontolojilerini reddetmelidir.[49] Emek kendisini doğanın *içinde ve karşısında* bulur. Emek her zaman önce doğanın içindedir, kendisinden daha büyük bir bütünsellik tarafından içerilir. İkinci olarak emek doğaya karşıdır. Direnen doğayı kendi amaçları doğrultusunda bükme çabasıyla var olur. Nedenselliği sezgisel yolla anlayışı mübadele değerinden değil, kullanım değerinden kaynaklanır. Emek doğayla deneyler yapar, onu kullanmanın yeni yollarını bulur. Doğayı anlayışı tarihseldir, hep evrim içindedir, bilinmeyen üzerine soyut bir nedensellik inşa etme konusunda gevezelikten kaçınır.

Emeğin bakış açısı bir monizmdir, ancak etkin süreçlerin çoğulluğunun monizmi. Doğa emeğin karşılaşma sırasında kavradığı, belli bir durumda, o duruma özgü bir yolla kavradığıdır. Marx: "Şimdiye kadar var olan materyalizmlerin başlıca kusuru, ... şeyin, duyusallığın sadece bir düşünce nesnesi olarak kavranması; duyusal insan etkinliği, pratik olarak, öznellik olarak kavranmamasıydı."[50]

48. Akt. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 47.

49. Bkz. Alexander Galloway, *Laruelle: Against the Digital*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2014. Bu eser, felsefi düşüncenin genel bir modeli olarak öteki ile mübadele fikrini eleştirmek amacıyla François Laruelle'in çalışmalarını kullanır.

50. Karl Marx, "Conceming Feuerbach", *Early Writings*, Harmondsworth: Penguin, 1973, s. 421. Bu Bogdanov'un, Marx veya Engels'ten en çok alıntı yap-

Bir nedensellik imgesi koyutlayan temel metafor, daha geniş bir düşünme pratiğinin özel bir halinden ibarettir. Bütün felsefeler dünyayı metaforik *ikame* yoluyla açıklar.[51] Buna Marx'ın da katkısını içeren iyi bir örnek, *metabolizma* kavramının bir alandan diğerine hareketi, memelilerde solunumdan tarım bilimine, oradan toplumsal-tarihsel metabolizmaya gidişidir. İkame, doğanın ya da emeğin direnç olarak deneyimlenmesinden (materyalizm ya da idealizm) hareketle yayılır. Ama her iki durumda da bilginin ilerlemesi sınırlıdır. Sonuç maddesiz etkinlik ya da etkinliksiz madde düşüncesi olur çoğunlukla. "Diyalektik materyalizm"in çözdüğünü sandığı ama sadece soyut olarak çözebildiği sorun budur.

Materyalizm deneyimin daha büyük kısmıyla ilgilidir, bu yüzden daha ilerici ve daha geneldir; ama yine de emeğin bakış açısına erişemez. Maddi temel geliştikçe materyalist düşünce evrilir. Bogdanov'a göre materyalizmin tarihi felsefenin tarihidir; çünkü felsefede materyalizm bir tür emeğin bilinçdışıdır.

Düşünce, kapalı dünyasından ferah açıklıklara nasıl çıkabilir? Kant'tan önceki dogmatik felsefeciler çeşitli mutlak metafizikleri geliştirmekte güçlük çekmemişti. Kant düşünceyi, kendi mümkünlük şartlarına geri taşıdı ve kendinde-şeyin doğrudan bilgisine giden yolu yasakladı. Felsefe artık neyin ne olduğu üzerine değil, neyin ne olduğuna dair bilinebileceklerin sınırları üzerine konuşacaktı. Bilinebilecekler ise bir öznenin neyi bilebileceğine bağlıydı.

Bundan böyle bir öznenin bilebileceğinin sınırları felsefenin asıl yetki alanını oluşturuyordu. Kant felsefenin mutlak olana dair bilgi iddialarının işini bitirmişti, ama bunların yerine bilimsel düşünme şartlarının yargıcı olarak felsefe imgesini ikame etmişti. Bu durumda felsefe sadece bilime özgü emeğin, düşünen özne ile düşünme nesnesinin ilişkilenmesi ânında ya da benzer başka bir düa-

---

tığı metindir. Bkz. Vadim Sadovsky, "From Empiriomonism to Tektology", Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 44.

51. Bogdanov'da ikame kavramının evrimi için bkz. Daniela Steila, "From Experience to Organization", Vesa Oittinen (yay. haz.), *Aleksandr Bogdanov Revisited*, Helsinki: Aleksanteri Institute, 2009, s. 151 vd.

lizm çerçevesinde yakalanan emeğin bir imgesini eline geçirmişti.

Gerçek bilimlere gelince, yavaş yavaş insan ölçeğinin ve kapsamının çok ötelerine uzanan duyumları kaydetme yeteneğine sahip bir *aygıt* aracılığıyla iş görmeye başlamıştı. Bilim artık sadece öznenin duyumsadığını nesnel olarak kaydetmenin bir yolu değil, öznenin asla duyumsayamayacaklarını da kaydetmenin yolu haline gelmişti: moleküllerden çok daha küçük ya da güneş sisteminden çok daha büyük ölçekler; düşünceden bile daha hızlı zamanlar ya da algılayan öznenin –bildiğimiz şu tek hayat türünün– ortaya çıkmasından milyarlarca yıl önceki çağlar.[52]

Bogdanov Mach'ın, Kant'ın yasa koyucu hükümlerinden bir kaçış yolunu işaret ettiğini gördü. Mach ve ampiryokritikler bilginin nesne ve öznesini tek bir töz –*duyum*– içinde kaynaştırıyordu. Quentin Meillassoux: "Bağlılaşımcılığın, temel bir kısıtı –yani sadece bizim-için olana erişebileceğimiz, kendinde-olana erişemeyeceğimizi– keşfettiğini teslim ediyorlardı; ancak buradan kendinde-olanın bilinemeyeceği sonucuna değil, bağıntının tek hakiki kendinde-olan olduğu sonucuna varıyorlardı."[53] Bogdanov'a kalan iş duyumu gerisin geri emeğe, onun üretimine ilişkin kolektif ve tarihi görevin ortaya koyduğu deneyime bağlamaktı. Mach'ın ampiryokritisizminden Bogdanov'un *ampiryomonizmine* geçiş bundan ibaretti.

Ampiryomonizm, Bogdanov'a göre ilki sanayi emeğinin, diğeri bilimsel emeğin bakış açısının ileri biçimleri olan Marx'ın ve Mach'ın felsefelerinin bir sentezi olarak doğar. Bakış açılarını, yirmi birinci yüzyılın terimleriyle, işçilerin ve *hacker*'ların olarak nitelemek de mümkündür – *hacker* teriminin sanayi emeğinden farklı olarak nesnesi önceden belli olmayan her tür rutin dışı bilimsel, teknik ve zihinsel emeği kapsadığını belirtmek kaydıyla.[54]

52. Bilim araştırmalarında aygıt, dikkatleri epey üzerine çekmeye başladı. Mesela bkz. Andrew Pickering, *The Mangle of Practice: Time, Agency and Science*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1995.

53. Quentin Meillassoux, *After Finitude: An Essay on the Necessity of Contingency*, Londra: Continuum, s. 52.

54. Bkz. McKenzie Wark, *Bir Hacker Manifestosu*, çev. Merve Darende, İstanbul: 6:45, 2008.

Bogdanov'un okumasına göre Mach'ın ve ampiryokritik ekolün merkezi kategorisi duyumdur, ama bireysel duyum değil. Duyum, duyusal izlenimler ile maddi biçimlerin kararsız birliğidir. Bogdanov: "Felsefi düşünceyi gerçekçiliğe, ayrı düşmüş olduğu yaşayan deneyime doğru ilerletmek için, ampiryokritikler şeyler ile fiziksel olguların düalizmini aşmaya çabaladılar."[55] Bilginin üzerinde çalıştığı tek malzeme duyumdur; bilginin amacı bu deneyin içinde bir yönelim bulmaktır.

Deneyimin bütün unsurları birbirleriyle süreklilik içindedir. Ampiryokritik, tümleşik bütünler betimleme amacıyla, deneyimi unsurlarına ayıran eleştirel yöntemle işe başlar. Temel nedensellik metaforu *işlevsel bağımlılık*'tır: bu olur, o halde şu olur. Bogdanov Mach'taki bu temel metaforu materyalist nedensellik olarak, ama hâlâ hayli soyut türden bir materyalist nedensellik olarak okur.

Mach'a göre bilgi deneyimi *betimler* ve düzenler ama onu değiştirmeye niyetlenmez. Bu dünya görüşü, özellikle zamanın yeni araştırma kurumlarındaki teknik ve bilimsel emeğin rolünün ve üretimde entelektüellerin yükselmeye başlayan örgütleyici rolünün ifadesidir.[56] Bu, doğanın direncini doğrudan deneyimleyen toplumsal emekten kopuk zihin işçilerinin dünyasıdır. Yaptıkları ise fetişist bir soyutlama, doğanın direncini, sanki bir laboratuvar deneyindeymiş gibi biçimsel terimlerle tasarlamadır.

Biliminsanının emek ilişkileri deneyimi yine otoriter bir niteliktedir. Bu yüzden düşüncede düaliteler, idealizm biçimleri ve dünyayı soyut şemalara tabi görme eğilimi varlığını sürdürür. Mach'ın düşüncesi, basit bir biçimde olmasa da, hâlâ sınıfının düşüncesidir. İleri kapitalizmin mübadele ilişkilerinden türetilmiş nedensellik modelleri ile sınırlıdır kısmen. Kısmen de, laboratuvarda direnç gösteren doğa üzerinde daha doğrudan bir çalışma yapan emekle ilişkilerdeki otoriter alışkanlıkların etkisini taşır.[57]

Lenin'in sofuca inandığı türden diyalektik materyalizm, bilim-

55. Akt. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 72.

56. Bernal, *Science in History*, 3. Cilt, s. 804 vd.

57. John Blackmore, *Ernst Mach: His Life, Work and Influence*, Berkeley: University of California Press, 1972.

sel ve teknik işçilerin bu tür kendiliğinden felsefesine pek ikna edici bir alternatif değildi Bogdanov için. Diyalektik, etkin ve materyalist bir teori içindeki idealist kalıntıydı. Marx'ın diyalektiği gerçek dışı ve soyuttu, dışarıdan dayatılmıştı ve her türden süreç deneyimini ikame edebilecek bir metafor olmaktan uzaktı. Diyalektik, Hegel ve Marx'ın savunageldiği gibi evrensel bir yöntem değildi. İnsanın örgütlenme deneyiminden, üstelik dar bir deneyim alanından alınan bilişsel bir modeldi sadece.

Bogdanov: "Doğası gereği idealizm, gerçek, duyusal etkinliği bilmez."[58] Alman idealizmi bir etkin süreç ortaya çıkarmıştı ama düşüncelerin mantığını canlı pratiklerin yerine koyan bir açıklamaydı bu. Hegel ile hiç değilse bu deneyim bölgesini sistemleştirme düzeyine yükselmişti. Feuerbach, felsefeyi kendini geliştiren düşünceden uzaklaştırıp, direnç gösteren doğanın içinde ve ona karşı, bir tür olarak insanlığın kendini geliştirmesine doğru yönlendirmeyi denedi.[59] Ancak Feuerbach da aile ve duygusal hayatın küçük burjuva ölçeğine geri çekildi. Bireyciliğin –Hegel'in geniş çaplı bireyciliğinin bile– ötesine geçti ama kolektif emeğe ulaşmadı. Molar algılardan, emeğin bakış açısıyla gelen deneyimin moleküler algısına geçişi gerçekleştirmedi.

Marx için merkezi önem taşıyan, soyut bir kavram olarak maddi doğa değil, doğada ve doğaya karşı toplumsal etkinlik olarak emektir. Marx, madde ve etkinliğin sadece birbiriyle ilişkilenmiş bağlılaşıklar olmadığını, aynı –monist– sürecin veçheleri olduğunu kavramıştı. Hegel'in düşünsel çelişkilerinin ötesine, iş başındaki somut güçlere geçmişti. Ama diyalektiği hâlâ idealistti. Dilsel ilişkileri diğer bütün ilişkilerin yerine ikame ederek dünyayı zıtların mücadelesi aracılığıyla açıklamanın bir sınırı vardır.[60]

İşçi-filozof Joseph Dietzgen'e olumlu yaklaşmasına rağmen Bogdanov, Marx'ın Hegel'e bağlılığından çekilip Spinoza'ya kay-

58. Akt. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 98.

59. Bogdanov'un Feuerbachçı yanına dair daha çok şey söylenebilir. Bkz. Ludwig Feuerbach, *The Fiery Brook: Selected Writings*, çev. Zawar Hanfi, Londra: Verso, 2012.

60. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 105.

mayı bir ilerleme olarak görmüyordu; daha da soyut ve içeriksiz bir monizme yol açıyordu bu. Ancak Bogdanov'un, düşüncenin proleter sınıfa özgü biçimlerinin –yani *proletkült* diye bir şeyin– olabileceği yolundaki fikrinin kaynağı, Dietzgen idi.[61] Dietzgen'in başarısı, tıpkı Marx için söz konusu olduğu gibi, diyalektik ya da materyalizm değil, *emeğin bakış açısını* ortaya koymasıydı.

Bogdanov eleştirel dikkatini Lenin ve Plehanov'un savunduğu diyalektik materyalizm denen şeye yöneltti. Bu felsefi yaklaşımda "insan ve bilinci dışsal maddenin edilgen ürünü olarak koyutlanır. Oysa bu, Marx'ın itiraz ettiği bütün eski materyalizmlerde tipik olarak görülen yansıma ilişkisidir. Madde insan etkinliğinin bir nesnesidir..."[62] Maddenin kendinde-şey olarak nedensel önceliğinde dogmatik ısrar, maddeyi deneyimin dışına yerleştirir. Madde bir inanç konusu haline gelir. Otoriter bir nedensel birincil ilke –dünyanın maddeden yapılmış olması– öylece bildirilmiş olur.

Bu, maddeye ilişkin bilgiyi sadece düşünce yoluyla ortaya koymayan, bir aygıtla yapılan deney aracılığıyla üreten bilimsel dünya görüşüne ve pratiğine terstir. Böyle bilimsel yöntemler aslında diyalektik ile açıklanmaz. Diyalektik materyalizmin sorunu, diyalektiği emek ve bilim deneyimi ışığında eleştirmemesidir. Diyalektik, örgütsel bütünün sadece bir bölümünü, rakip fikirlerin emeği örgütlemek için molar üstünlük mücadelesini betimler. Emeğin doğanın içindeki ve doğaya karşı deneyimini açıklamayabilir.

Bogdanov'un ampiryomonizmi bir diyalektik eleştirisidir, ama Marx'ın etkin dünya görüşünü ve proletaryanın kolektif deneyimini benimseyip alan bir eleştiridir. Başlangıç noktası etkinliğe ve ona direnene ilişkin gerçekçi bir görüştür. Madde algısı toplumsal etkinliğin bir ürünüdür, bir kendinde-şey değil. Bilgilenme pratiği süreçlere dair açıklamalar aramaktır ve amacı tamı tamına *dünyayı örgütlemek*'tir. Örgütleyici süreçler basitten karmaşığa doğru hareket edebilir ama ille de diyalektik bir nitelik taşımazlar.

61. Bkz. Joseph Dietzgen, *The Nature of Human Brain Work: An Introduction to Dialectics*, Oakland, CA: PM Press, 2010.

62. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 109.

Bogdanov: "Diyalektiğin unsurları neredeyse her yerde bulunabilir, ama bu unsurlar hayat ve hareketin tümünü açıklamaya yetmezler. Bu yüzden felsefe görevini en geniş ve en genel biçimde tasarlamalıdır: Mümkün olan bütün örgütlenme yol ve araçlarını keşfetmek amacıyla dünya sürecinin bütün bağlantılarını araştırmak. Ampiryomonizm kavramı temel olarak budur."[63] Potansiyel örgütlenme biçimlerinin keşfedilmesine ve farklı deneyimler arasında, yoldaşça bir tarzda nakledilmesine ilişkin bir alçak teoridir bu.

Emek bakış açısı kendi arzularını cisimleştiren bir düşünce talep eder. Bogdanov: "Diyalektik materyalizm işçi sınıfının hayata ve dünyaya bakış açısını formüle etmek için ilk girişimdi."[64] Ama sonuncusu değildi. Çarpıcıdır, emek bakış açısı yeni bir nedensellik anlayışı gerektirir. Hem modern bilim hem de makine üretimi aygıtları yeni nedensellik deneyimleri doğurur. Modern kimyada olduğu gibi, emek nedensel zincirleri kesip farklı nedensellik zincirlerini başlatabilir. Madde deneyimin ötesinde bir kendinde-şey değil, henüz-deneyimlenmemiş-olan için bir yer-tutucudur.

Bogdanov, ne bir töz ne de bir düşünce olan, emek aygıtının kendisine direnen doğa ile pratik ilişkisinden doğarak keşfedilen enerji kavramını örnek olarak kullanır. Enerji kömürün ya da petrolün *içinde* değildir, emeğin bu malzemeler üzerindeki etkinliğinin sonucudur. Bogdanov: "Emek nedenselliği insanlara dünyayı fethetmek için bir plan ve program verir: adım adım, kimilerinden diğerlerini elde ederek, birileri aracılığıyla diğerlerine egemen olarak, fenomenler, şeyler üzerinde egemenlik kurmak."[65]

Burada Bogdanov hayli otoriter bir dünya görüşünü sürdürür, ama bunu bir ezilen sınıfa değil, doğaya yöneltir. *Kızıl Yıldız*'daki Marslı Komünistlerin karşılaştığı enerji ve iklim değişikliği sorunlarının gösterdiği gibi kimi sezgileri olsa da, direnç gösteren doğaya böyle müdahalelerin istenmeyen sonuçları olabileceğini tam da idrak etmemiştir. Bogdanov kendi etkinliğinde otoriter eğilimin üstesinden tamamen gelebilmiş değildir. Bir Leninist değildir belki,

63. Akt. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 112.
64. *A.g.y.*, s. 119. 65. *A.g.y.*, s. 122.

ama hâlâ bir Bolşevik gibi düşünür. Düşüncesi zamanının örgütsel sınırlarının damgasını taşır. Ama zaten, iyi Bogdanovcular olarak, bütün felsefelerin çağlarıyla sınırlandıklarını ve ebedi olana değemediklerini biliyoruz elbette. Ya da bir defasında Guy Debord'un söylediği gibi: "teoriler zaman savaşında ölmek üzere yapılır."[66]

BİLGİ VE EMEK İÇİN BİR YOLDAŞLIK POETİKASINA DOĞRU

Bogdanov'un kolektif emek ile doğa arasındaki otoriter ilişkiye duyduğu, tamamen kurtulamadığı bağlılık reddedilse de, örgütleme pratiklerinde hâlâ önerilmeyi hak eden bir şeyler vardır ve üzerlerinde biraz daha durmaya değer. Deneyimin unsurlarının adı yerli yerince konmalı, bunun yanı sıra yeni veya daha iyi emek süreçleri amaçlanarak bu unsurlar yeni biçimlerde birleştirilmelidir. Bogdanov'un tektoloji uygulaması diye düşündüğü şeyin tohumu budur. Ne teori ne de bilim olan tektoloji, bir şeyin başka bir şey aracılığıyla, metafor yoluyla anlaşılması için yapılan ikame ediminin genelleştirilmesi uygulamasıdır.[67] Dünya görüşleri oluşturma pratiğidir.

Otoriter ya da mübadele kaynaklı ilişkilerden devralınmış metaforları bilinçsizce kullanmak yerine, tektolojinin önerisi, bir sürece ilişkin sahip olduğumuz kavrayışı –benzeşik olarak kavranıp kavranmayacağını görmek için– çok farklı başka bir sürece deneysel olarak uygulamayı amaçlayan bir çeşit alçak teori inşa etmenin mümkün olduğudur. Geçmişten geleceğe değil, alandan alana, "yana doğru" işleyen bir tür *détournement,* bir saptırma uygulamasıdır tektoloji.

66. Guy Debord, *In Girum Imus Nocte Et Consumimur Igni*, çev. Lucy Forsyth, Londra: Pelagian Press, 1991, s. 24.

67. Bkz. Yunir Urmantsev, "Tektology and GST: A Comparative Analysis", Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 237, ve Parmenov'un yine o kitapta, s. 210'daki saptamaları. Buradaki tartışma tektolojinin bir teori mi yoksa bir bilim mi olduğuna ilişkin. Ben ise tektolojinin özünde ikisi de olmadığını savunuyorum. Tektoloji, teoriler üretmenin, bu teorilerin bilimsel doğrulanması ya da reddedilmesini koordine etmenin ortak çalışmaya dayalı poetik yöntemidir.

Bogdanov'a göre emek önce fiziksel, sonra zihinseldir. Fiziksel emek her zaman toplumsaldır; manevi emek ise hep bireylerin kendilerine özgü felsefeleriyle uğraşır. Nesnel olan, toplumsal olarak uzlaşılmış olandır. Eper ampiryokritisizm üzerine tutarlı bir biçimde düşünülürse, burada belli bir ödünleşim bulunur. *Bildiğimiz haliyle* fiziksel dünyanın, üzerinde harcadığımız emekten önce geldiği düşünülemez. Toplumsal emek tarihinin her ânında nesnel dünya görüşleri kimi şeylerin mutlak ve ebedi olduğunu öne sürse de, dünya ne mutlaktır ne de ebedi.

Nesnel görünen şey, sadece düşüncenin değil, her türlü toplumsal emek aygıtının ürünüdür. Sınırlar pratik içinde keşfedildiği için, Bogdanov toplumsal emeği önceden sınırlayan herhangi bir "gerçekliğin" olmadığı konusunda ısrarlıdır. Burada tanrıların kalıntısını materyalizmin içinden bile silip atmaktadır. Gerçekten tutarlı bir "materyalizm", içinde ve ona karşı pratiklerin öncesindeki dünyanın doğası üzerine konuşma iddiasında bulunamaz. Bogdanov: "emeğin çabalarının uygulamada örgütlenmesi, deneyimin unsurlarının zihinsel düzenlenmesinden önce gelir ve onu üretir."[68]

İleride göreceğimiz gibi iklimbilimin evrimi uygun bir örnektir. İklimbilimin üç unsuru vardır: hava durumunu tahmin etmek, iklimi modellemek ve hava durumu ile iklimin işleyişinin fiziği. Bu üç alanı bir araya getirmek onyıllar almıştır. Farklı konumlardan ve yüksekliklerden hava durumu verilerini toplamak devasa bir küresel aygıt gerektirir. Bu veriyi hassas fiziksel modeller ile işlemek için muazzam bir bilgiişlem gücü lazımdır. Veri, iletişim ve bilgiişlem dirençleri iklimin incelenmesini yirminci yüzyılın sonlarına kadar engelledi. Güncel iklim ve iklim değişimi bilgisinin temelinde, farklı alanlar ve teknolojilerin bir küresel iklim bilgisi altyapısına evrilmesi yatar ki, bu evrim küresel emeğin eşgüdümlü çalışmasını, ya da Bogdanov'un terimleriyle bir tür tektolojiyi gerektirir.[69]

68. Akt. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 133. Bogdanov'un burada Alfred Solın-Rethel, *Intellectual and Manual Labor* (Londra: Macmillan, 1983) ile karşılaştırılması yararlı olur.

69. Bkz. II. Kısım'da daha fazla tartışılacak olan, Edwards, *A Vast Machine*. Kimi açılardan Bogdanov kendisinden sonra gelen Bruno Latour'a benzese de,

Dünya görüşlerimiz hep kısmi ve sınırlı olsa da, çağımızın emek pratikleri tarafından kısıtlansa da, kimi bakış açıları diğerlerinden daha iyidir. Kimisi, daha genel olmak anlamında, daha ileri emek etkinliklerine tekabül eder. Bogdanov'un zamanında sanayi işçileri sınıfı, örgütsel pratiklerin öncüsü olarak görünüyordu. Kim Stanley Robinson, bugün *hacker*'ların bilimsel, teknik *ve* yaratıcı işlerinin böyle bir konumda bulunduğunu söyler. Bogdanovcu görev, toplumsal etkinliğin en ileri, en genel ve en karmaşık biçimlerinin bakış açısından düşünmektir.

Emek bugün Bogdanov'un zamanına göre farklı biçimler üstlenmiştir belki, ama emek biçimlerinin arasından geçen bir alçak teori üretmeye yönelik temel yöntemi hâlâ geçerliğini koruyor olabilir. *İkame etme*, emeğin çeşitli deneyimlerini sistemleştirmenin yöntemidir. A emek sürecini örgütleme araçları, B süreci için de işe yarar olabilir. İkame, bir etkinliğin biçimsel özelliklerinin bir başkası için deneysel şablon olarak kullanılmasına dayanan bir tür saptırma uygulamasıdır. Bütün emeklerin toplamının ürünü, bir bütün olarak emekçi sınıflara aittir.

Aynı şekilde, direnç gösteren doğayla herhangi bir tikel karşılaşmanın *kavramsal ürünü* de herkese aittir ve deneysel ikame uygulamaları aracılığıyla yeni örgütlenme biçimleri icat etmeye yol açabilir. İkame, emeğin hangi keşif ve icatlarının genelleştirilebileceğini bulmak için girişilen deneysel sürecin parçasıdır. Atom bombasının tasarlanmasında çok işe yarayan akışkanlar mekaniği, başka alanların yanı sıra iklimbilimde de iş başındadır. Bogdanov: "İkame etme, genellikle daha küçük içeriklerin yerine daha büyüklerini yerleştirerek daha fazla bileşimin bilincine varılmasına imkân tanıyarak işlenecek malzemenin daha zengin olmasını sağlar; bunu yapar-

---

bir açıdan böyle değildir: Bogdanov modernliteyi akılla değil, emekle tanımlar. Latour'a göre bilimin bile aklın modeline uymadığı ilişkiler ağı içinde hiç modern olmadığımız söylenebilir; oysa Bogdanov'a göre emeğin az çok Marx'ın betimlediği şekilde, ücret ilişkisi aracılığıyla örgütlendiği on dokuzuncu yüzyıldan beri moderniz. Bogdanov'da bir etnografik boyut vardır; tarihsel dünya görüşlerini hayali bir dışsal akıl standardı ile ölçmez. Buna karşılık, zaman içinde giderek daha genelleşen dünya görüşlerinin birbirini takip ettiği birikimli bir süreç görür.

ken aynı zamanda karmaşıkları daha basit olanla, tam olarak örgütlüleri daha az yapılanmış, daha az düzenlenmiş olanla değiştirerek işlem etkinliğine direnci azaltmaya çalışır."[70]

Emek nedenselliği ve ikame, aynı önerinin iki çeşitlemesidir. Hiçbir ikame önceden yasaklanmış değildir. Emeğin ürettiği her nedensel dizi, mümkün başka nedensel dizilere işaret eder. Pek de şairane bir yazar olmayan Bogdanov yine de bir bilgi oluşumu poetikasını savunur. Bu yaklaşım özünde, pratik içinde sınanmak üzere bir ilişkinin yerine deneysel olarak bir diğerini koyma poetikası olan Bogdanov'un tektolojisine dönüşecektir. Her ikame işe yaramaz. Mesela *metabolizma*'nın tarımsal kimyaya ya da kolektif emeğin bütünlüğüne dair açıklayabileceği şeylerin bir sınırı vardır.

Ampiryomonizm türümüzü dışsal *a priori* biçimlerden kurtaran bir dünya görüşüdür. Felsefe başka bir şeyi değil, sadece şimdiki gerçekliği düzenleyip yasalaştırır. Bir sınıfın çıkarlarını ve dünyaya yönelik deneyimini metaforik olarak ikame eder.[71] Felsefe ancak kolektif deneyime dayandığında bilimsel olur. Emeğin bakış açısından felsefe, bir yüksek teori olarak, dil içinde sistematik ilişkiler üretme yoluyla dünyaya dair bilgi üreten özelleşmiş bir alan olarak

70. Akt. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 136.

71. Bu yönde yakın geçmişten bir örnek için bkz. Ian Bogost, *Unit Operations*, Cambridge, MA: MIT Press, 2006, s. 38-43; burada Bogost programlamada "Nesne Yönelimli Ontoloji" fikri üzerine yazar. "Simgesel programın mülkiyetini korumak ile aynı programı binlerce bağımsız yazılım geliştiricisine kiralamak gibi çelişik iki ihtiyacı uzlaştırmak üzere bileşen nesne kavramı ortaya çıktı." Ya da başka bir deyişle, Nesne Yönelimli Ontoloji, yazılım tasarımında fikri mülkiyeti koruma meselesiyken, nesnelerin sadece öznelerden değil aynı zamanda başka nesnelerden de etki topladığı düşüncesine dayalı bir felsefe hareketine dönüştüğünde, kullanılan metaforun mülkiyet ilişkilerinin güncel örgütlenmesinde yatan kökleri hemen unutulur. Ancak Nesne Yönelimli Ontolojiyi, nesnelerin fikri mülkiyetlerini birbirlerine karşı koruduğu bir felsefe olarak yorumlamak pekâlâ makuldür. Böyle söylemek Nesne Yönelimli Ontoloji taraftarlarını genellikle şaşırtır veya kızdırır. Özgün düşünürler olarak ve oldukça bayatlamış bir fenomenolojiyle mücadelede müttefik olarak meziyetleri ne olursa olsun, Nesne Yönelimli Ontoloji taraftarları, konu zamanın belli örgütlenme biçimlerine gelip dayandığında, kendi programlarındaki hataları nasıl ayıklayacaklarını bilemez hale düşüyorlar. Kozmik iddiaları olan bir hareket için bu da bir kusur sayılır herhalde.

özel bir önem taşımaz. Daha ziyade, görevi, başka yerlerde deneysel kullanımı olabilecek şekilde, özgül emek süreçlerinden biçim ve ilişki şemaları çıkarmak olan bir alçak teori olabilir felsefe.

Daha doğrusu bu alçak teori, emeğin tekrar tekrar şekillendirdiği dünyanın nesnel gerçekliği içinde tanrıları –yani otoriter ve soyut nedensellik– yitip giderken felsefenin yerini alan şeydir. Felsefe nihai olarak dert edinmemiz gereken bir bilgi biçimi değildir. Başka bir şey doğrultusunda atılan adımdır. Bogdanov: "Hiçbir düşünce çabası paramparça bir gövdenin parçalarını bir araya getirip örgütleyerek canlı bir bütüne dönüştüremez. Felsefe mucizeler yaratamaz."[72] Eleştirel teorinin felsefe sapağından girdiği patikadaki gezinti sona erebilir; felsefenin meseleleri "çözüldüğü" için değil, Antroposen çağında emek ve bilimin başka meseleleri olduğu için. Karbon Kurtuluş Cephesi ile başa çıkmak bu meselelerin önemlilerinden biridir.

Günümüzün gerektirdiği bilgi, toplumsal emek biçimleri ve karşılaştığı direnç çeşitleri ile belirlenir. Otomasyon doğrudan deneyimin ötesine geçen bir bilgi gerektirir. Bogdanov otomasyon ilerledikçe bütün işçilerin –*Kızıl Yıldız*'ın Marslıları gibi– gitgide daha fazla mühendislere, aynı zamanda da sanatçılara benzeyeceğini düşünür. Bogdanovcu gelecekte işçiler işçi olmaktan, kendi özgül emeklerinin örgütleyicisi olmaktan çıkar, bütün toplumsal örgütlenmenin eş-yaratıcıları haline gelirler. Örgütlenmenin bilimi ve poetikası, felsefeyi aşarak dünyayı değiştirmenin araçlarına dönüşür.

Bogdanov vasıfsızlaştırmayı –yani işçilerin işyerinde bilgi biriktirmesini engellemek için sermayenin teknolojiyi kullanmasına dayalı karşı-saldırıyı– öngörememişti.[73] Egemen sınıfın zaman, bilgi, hatta yaşam artıklarını bu kadar etkin biçimde saflarına katacağını da öngörememişti. Bogdanov'un düşüncesi en az üç açıdan çağıyla sınırlı görünüyor.

72. Akt. Jensen, *Beyond Marx and Mach*, s. 151.

73. Bu konudaki klasik çalışmalar için bkz. David Noble, *America By Design: Science, Technology, and the Rise of Corporate Capitalism*, New York: Alfred Knopf, 1977 ve *The Forces of Production: A Social History of Industrial Automation*, Oxford: Oxford University Press, 1986.

Birincisi, zamanının sanayi emeği ve biliminin vardığı yerin getirdiği sınırlılık vardır. İkincisi, Bogdanov'un otoriter ilişkileri proleter bilgi ve emek pratiklerinden dışlasa da, emek ile doğa arasındaki ilişkilerden dışlamamış olmasıdır. Üçüncüsü tektolojinin, üstat düşünürün sistem kuruculuğu olarak felsefenin silinip yerine beraberce ve işbirliği içinde üretilecek bir alçak teori koymayı açıkça gerektirmesine rağmen, Bogdanov'un kendi temel ilkelerinin sınırlarını ihlal eden bir sistem kurma çabasına girişmekten kendini alamamış olmasıdır. Yine de ampiryomonizmin son *gerekli* felsefe, tektolojinin de başka bir şeyin başlangıcı olduğunu büyük bir kuvvetle savunur.

Emek için kendi kendini örgütler hale gelmek, sadece teknik emek bilgisini edinmek değil, örgütleme emeği işlevini burjuvaziden almak demektir. Emek giderek daha büyük ölçeklerde kendi koordinasyon pratiklerini oluşturmalıdır. 1917 Rus devrimleri, örgütlü emeğin toplumsal oluşumu ne ölçekte –ve nasıl– yönetmeyi üstlenebileceği meselesini doğrudan ortaya koydu. Maddi dünyayı örgütlemek için bir *tektoloji* uygulanmaya başlamadan önce, işçilerin dünyayı örgütleme özgüvenini kazanması için bir *proletkült* ortaya çıkmalıydı.

Tektoloji, Karbon Kurtuluş Cephesi çağında, metabolizmadaki yarılmaya karşı koymak için toplumsal emeğin koordinasyonu konusundaki acil ihtiyaca dair geçmişten gelen bir işaret. Proletkült ise, işbirliği içinde emeğin yetenekleri, sınırları ve sorunlarına dair yeni bir halk bilgisi geliştirme konusundaki bir o kadar acil ihtiyacın geçmişteki işareti.

KIZIL HAMLET: SHAKESPEARE'DEN MARX'A

Çürümüş bir şeyler var Ekim Devriminde. Bogdanov bu kuşkusunda yalnız değildi. Rusya ve Avrupa solunda pek çok kişi bu fikri paylaşıyordu.[74] Bogdanov hem yeni Sovyet devleti için, hem de ona

74. Marcel van der Linden, *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917*, Chicago, IL: Haymarket Books,

karşı çalıştı. Eylemleri nihayetinde beyhude olsa da, olayların gidişatına dair eleştirisi tekinsizce isabetliydi. Yaşam öyküsünün yazarı Bogdanov'u Kızıl Hamlet diye adlandırır. Hamlet gibi Bogdanov da, koca köstebek yerin altını delik deşik edip oyarken, çürümüş kökler üzerindeki yeni dünyanın üstyapılarında, üstü örtük sözler söyleyerek dolanmak zorunda kalmıştı.[75]

Nitekim Bogdanov'un en ilginç dergi yazılarından biri Shakespeare'in *Hamlet*'i üzerinedir. Burada proletaryanın geçmişin klasiklerinden güncel koşullardaki eylemine yardımcı olacak biçimde nasıl yararlanabileceğini gösterir.[76] Bogdanovcu saptırma uygulamasının iyi bir ifadesidir bu. Bogdanov'un Sovyetler Birliği'nde yaşadıklarının bir alegorisi olma gibi ek bir hoşluğu daha vardır üstelik. Kendisi tam nasıl okunmasını istemişti, bunu hiç bilemeyeceğiz belki. Ama bizim zamanımızın bir alegorisi olmayı da sürdürüyor.

Hamlet aşk ve kavga arasında kalmış bir candır. Bogdanov: "En derin ve en yüce ihtiyaçları ile düşmanlık dolu çevresinin buyurduğu zorbaca talepler arasındaki keskin çelişkiyle paramparça olan ruhu yeniden huzura kavuşturmak için ne yapmalı?" Proletaryanın da böyle bir derdi vardır: hayatında ahenk ve birlik ister ama mübadele değeriyle kullanım değeri arasındaki çatlakla mücadele etmek zorundadır. "Pek az mutluluk verilmiştir ona ve buna duyulan açlık büyüktür; ama bu azıcık mutluluk da toplumsal nefret ve anarşinin kaçınılmaz unsurları tarafından çarpıtılma ve yok edilme tehdidi altındadır daima."

2009. Soldan, ilk elden iki eleştirel değerlendirme: Maksim Gorki, *Untimely Thoughts*, New Haven, CT: Yale University Press, 1998; N. N. Sukhanov, *The Russian Revolution 1917: A Personal Record*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.

75. Dietrich Grille, *Lenins Rivale: Bogdanov und Seine Philosophie*, Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1966. Bogdanov'un standart biyografisi budur. Koca köstebek figürü için bkz. Georges Bataille, *Visions of Excess*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1985, s. 32 vd.

76. Bogdanov, "The Workers' Artistic Heritage", *The Labour Monthly*, Eylül 1924, s. 549-97, www.marxists.org sitesinde alıntıların yapıldığı metne erişilebilir. Keza bkz. Yehoshua Yahkot, *The Suppression of Philosophy in the USSR: The 1920s and 1930s*, Oak Park, MI: Mehring Books, 2012, s. 208 vd.

Bununla karşılaştırıldığında, Hamlet iyi bir hayat yaşamıştır. Yurt dışında okumak onu kültürlü biri yapmıştır ve Ophelia ona âşıktır.[77] Ancak anavatanına döndüğünde dehşetin pençesine düşer. Ailesi yok edilmiş, ülkesi mahvolmuştur, tahtta bir hain oturmaktadır ve gelenekler ayaklar altındadır. Annesi bile düşman saflarındadır. Bir şeyler yapılmalıdır, ama ne? Başarabilecek midir? Sadece bir estet olmamalı, bir eylem adamı olmalıdır.

Hamlet, doğasına aykırı taktiklere başvurmak zorundadır. Bogdanov: "Trajedinin özü şudur. Mücadele Hamlet'ten hile, aldatma, şiddet ve gaddarlık talep eder; ama bunlar onun yumuşak ve hassas ruhuna ters düşer. Üstelik bunları en yakınlarına, en sevdiklerine yöneltmesi gerekmektedir." Ama bunu yapamaz, doğrudan doğruya hiç yapamaz:

> Darbeyi indirmek için kalkan eli havada kalır; içindeki mücadele iradesini felce uğratır, anlık karar yerini tereddüt ve eylemsizliğe bırakır, kısır düşüncelerle zaman akıp geçer – sonuç derin bir ikilik, hatta bir süre için kişiliğinin yıkımı olur: her şey kaçınılmaz çelişkilerin kaosu içinde bulanıklaşır. Hamlet "çıldırır".

Sıradan biri böyle bir durumda yıkılır, ama Hamlet bir eylemci-estete, "hayatın ahenginin savunucusu"na dönüşür. Gündelik hayatın içinde, başka bir hayatın mümkün olduğunun örneği haline gelir. İyi hayatın nasıl olacağını canlandırır. "Örgütlenme sorunu çözülmüştür, sanatsal fikir biçimini kuşanmıştır." Entrikanın şiddet dolu kısa zamanına karşı, gündelik kültürün uzun döngülerinden yana kurar oyununu.

Sonuç bölümünde Bogdanov bir kâhin gibi şöyle yazar: "Doğru, Hamlet mahvolur; büyük şair, her zamanki gibi, nesnel olarak doğru söyler. Hamlet'in düşmanlarının şöyle bir üstünlüğü vardır: Hamlet ruhundaki kuvveti toparlarken onlar eyleme geçer ve Hamlet'in yıkımı için her şeyi hazır ederler." Bogdanov da zehirli bir de-

77. Peki ya merkezi karakter olarak Ophelia'nın örgütleyici (örgütlülüğü dağıtıcı) mücadeleleri alındığında, hangi farklı hikâyeler anlatılabilir? Bkz. Kate Zambreno, *Green Girl*, New York: Harper Perennial, 2014 ve yine aynı yazarın, *Heroines*, Los Angeles: Semiotext(e), 2012.

lici aletle can verecektir.

Bogdanov'un doğmakta olan Sovyet gösterisi içinde kurduğu proletkült, bir tür karşı-gösteridir, Hamlet'in oyuncularının yaptığı gibi, henüz söylemek mümkünken söylenemez olanı söyler. Bir zamanlar sevmiş olduğunu reddeder. Entrikaya teslim olmuş bir dünyaya katılmayı reddeder. Oyun metnini yazar ama nasıl oynanacağını tasarlamak tarihsel aktör olan proletaryaya kalmıştır. Kral'ın değil ama proletaryanın vicdanını ele geçirmenin yolu oyundan geçmektedir.

Birçok yerde açığa vurur bunu Bogdanov: Kapitalizme karşı mücadele sosyalizm için mücadele ile aynı şey değildir. Bolşeviklerin 1917'de iktidarı ele geçirmesi vaktinden önce olmuştur. Devrimler ilerletici olabildiği gibi geriletici de olabilir ve daha çok değil, daha az karmaşık örgütlenmelere yol açabilir. Bolşeviklerin baskıcı savaş komünizmi politikası diğer devletlerin savaş dönemi önlemlerinden farklı değildir ve sosyalizme doğru atılmış bir adım sayılmaz. Savaş komünizmi işçilerin partisini askerlerin partisine çevirmiştir. Emek ne askerileştirilmeli (Troçki) ne de Taylorculaştırılmalıdır (Lenin). Köylülerin gönlünün hoş tutulması önemlidir, ama uzun vadeli ittifak işçilerle teknik personel arasında olmalıdır. İleri kapitalist kültürden öğrenmek yetmez, onun içinde ve ona karşı sosyalist biçimler yaratılmalıdır.[78]

Bogdanov Hamlet rolünü başka bir zaman için yeniden oluştururken sadece bir karşı-gösteri yaratmakla kalmaz, aynı zamanda proleter kültürün nasıl kendi kaderini tayin eder hale geleceğine dair bir pedagojiyi de ayrıntılarıyla ortaya koyar. Proleter kültürün görevi geçmişe el koyup saptırmaktır, reddetmek veya hayranlık duymak değil. Burjuva örgütlenme tarzlarının üstesinden gelmek, örgütlenme tarzlarının kapsamlı bir biçimde kavranmasını gerektirir. Örgütlenme tasarımlarının tarihini proletarya kendisi için öğrenmelidir. Geçmiş kültürün nasıl okunacağı konusunda ana kural budur.

78. Zenovia Sochor, *Revolution and Culture*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1988, s. 81-99.

Shakespeare'in *Hamlet*'i feodal dünyanın son günlerinden kalmış bir eser olarak yararlı bir biçimde okunabilir. İkili bir biçimi vardır *Hamlet*'in. Eserin molar biçimi, askeri manevraların oluşturduğu bir zeminde, gayrimeşru ve meşru hiyerarşiler arasında bir mücadeleyi sergiler. Molar düzeyde, dalkavuklarının gözünde kral "en yüce dağın zirvesine dikilmiş, koca çubuklarına binlerce ufak tefek şey raptedilip bağlanmış dev bir çarka benzer". Moleküler biçim ise Hamlet'in algıladığı şekilde maddenin oldukça farklı bir örgütlenmesidir: "Bir adam kralı yemiş bir solucanı oltasına takabilir, o solucanı yutan balığı da yiyebilir sonra." Hamlet'in deliliği, saray entrikalarının karmakarışıklığı içinden bakıp da hiçbir ideal hiyerarşi tanımayan, diğer ölçekteki bu örgütlenmeyi görmesinde yatar.

Hamlet'in feodal yanı bile proletarya için sahip çıkılacak miras olmasını ortadan kaldırmaz. Eserin dünya görüşünün Bogdanovcu okumasından çıkartılacak şey, feodal örgütlenme tarzının –Raymond Williams'ın deyişiyle– *duygusal yapısı* gibi bir şeydir.[79] Kendilerini tanrısal bir esinden kaynaklanıyormuş gibi sunan otoriter ilişkiler aracılığıyla dünyayı örgütleme duygusu buna benzer bir şeydir işte. Oyunun hüneri "bir kralın dilencinin tekinin bağırsağında nasıl geziye çıkabileceğini göstermek" ile sınırlı değildir. Ya da "Namı dışında hiç faydası olmayan küçük bir toprak parçası kazanmak" için sefere çıkan otoritenin kibrini göstermekle de sınırlı değildir. Bütün bunların yanı sıra oyun, devletin biçimi ne olursa olsun, "bütün meselenin hazır olmak" olduğunu öğretir.

Üstelik otoriter biçimler geçmişte kalmış da değildir. Bunların incelenmesi bugüne ilişkin de aydınlatıcı olabilir:

> Patriyarkal küçük burjuva ve köylü ailesinin dine, "Tanrının yasasına" neden bu kadar bağlı olduğu da açıklık kazanır; aynı zamanda bu bereketli otoriterlik tohumunun korunması halinde toplumsal ilerleme yolunda nasıl bir tehlike oluşturacağını da görebiliriz. Parti liderlerinin rolü, yetki sahipleri ve onlar üzerindeki kolektif denetimin önemi üzerine de böylece yeni bir ışık tutulmuş olur.

79. Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press, 1978, s. 128 vd.

Marx emek bakış açısıyla geçmişe saptırma uygulamaya, burjuva ekonomisinden ve onun Feuerbach'tan Fourier'ye küçük burjuva eleştirilerinden başlar. Bogdanov: "Bütün bunlar yeni bir biçim alır ve yeni bileşimler halinde düzenlenir; bir proleter örgütlenme inşası için araç haline dönüştürülür." Marx eski egemen sınıfın eski molar dünya görüşünden kavramların, bulguların moleküler akımlarını süzüp çıkarır. Hiçbir geleneği devam ettirmez. Tam tersine. Zamanının geçerliliğini koruyan söylemlerinden el koyup aldığı metin malzemelerini emek bakış açısına mal eder.

Marx ne bir filozof ne bir ekonomist ne bir sosyologdur, hele dinbilimci hiç değildir. Bütün bu alanlardan saptırarak alır, bunu yaparken de mülkiyet, edep, nesep tanımaz.[80] Yenilikçi bir bakış açısından yeni bir bilgi uygulamasına başlar. Bogdanov da aynı hattan ilerler. Marksist yazına sadık kalmaz; bunun yerine Marx'ı ve modern yaşam bilimlerini emeğin bakış açısından –mülkiyete, edebe, nesebe aynı hürmetsizlikle– saptırarak alır.

Eğer proletarya burjuva olanlardan farklı örgütlenme tarzları istiyorsa, o zaman burjuva tarzlardan proleter tarzların olmak istediği kadar farklı olan örgütlenme tarzlarından ders çıkarmak zorundadır. "Büyük ve yetenekli sanatçıdan başka kim hayatı ve düşünceyi örgütlemenin yabancı tarzlarının derinliklerine götürebilir kişiyi?"[81] Bogdanov belki Marslıların örgütlenmesini betimlemek için yeterince yetenekli bir sanatçı değildi, ama onun kendiliğinden dünyaya gelmesi için bir alan açmayı becerecek kadar iyi bir örgütçüydü: Proletkült hareketi böyle ortaya çıktı.

MARX'TAN PROLETKÜLT'E

Ekim Devrimi'nden sonra, Proletkült ile Bogdanov'un eski dostu ve Capri okulu günlerinden yoldaşı Anatoli Lunaçarski'nin başında bulunduğu Aydınlanma Komiserliği arasındaki ilişkiler hep sıkıntılı

80. Marx'ın saptırma uygulamaları için bkz. Keston Sutherland, *Stupefaction*, Kalküta: Seagull Books, 2011.

81. Bogdanov, "The Workers' Artistic Heritage".

oldu.[82] Komiserlik eski Çarlık devletinin kültür ve eğitim alanındaki faaliyetlerini devralmıştı. Öte yandan Proletkült özel olarak proleter bir kültürle ilgiliydi. Lunaçarski Proletkült'e karşı olumsuz bir tavır içinde olmasa da desteği ya da hoşgörüsü ancak kısmi olabilirdi. Bakanlığının en büyük sorunu –ve en büyük başarısı– okuryazarlık oranını yükseltmekti. Kültürel solda yer alan çeşitli klik ve gruplara destek veriyordu ve Proletkült bunlardan sadece biriydi.

Bolşevik liderler arasında yalnızca Buharin Proletkült'ü destekliyordu. Desteklemeyenler arasında Lenin başta geliyordu. Proletkült, bütçesini Aydınlanma Komiserliğinden, yani Bolşeviklerin denetimindeki devletten aldığı için, özerk proleter kültür konusundaki arzusunda hep uzlaşmacı bir yan vardı. Yine de bir süre için sınıf bilinçli işçiler arasında da olmak üzere kayda değer bir coşku yarattı. Bogdanov, Bolşeviklerin gösterisi içinde ve ona karşı kendi karşı-gösterisini neredeyse yaratmak üzereydi.

Bogdanov için biliminsanları, sanatçılar, filozoflar "deneyim örgütleyicileri" idi ve proleter devrim de onların emeğini belli bir şekilde örgütlemeliydi.[83] Eğer kültür üretim ve mübadele ilişkileri içinde özel birtakım deneyimlerden gelişiyorsa, proletarya burjuva kültürünü öylece benimseyip kendine uyarlayamazdı. Proleter kültür eski biçimler içinde yeni içerik olarak değil, tamamen yeni bir kültür biçimi olarak geliştirilmeliydi. En önemlisi, proleter kültür işbirliği içindeki emeğin deneyiminden organik olarak gelişmeliydi. Burjuva bireyciliğinin değerler bütünü rekabetçi piyasa içinde serpilip gelişmişti; proleter işbirliğinin değerler bütünü en ileri sanayi dallarındaki emeğin özörgütlenmesi içinde serpilip gelişecekti.

Bu kitabi bir mesele değildi hiç. Rus Devrimi 1917'de imkânsız bir kararla karşı karşıya kalmıştı. Kabaca şuydu mesele: Stratejik noktaların denetimini ele geçirmek üzere proletarya seferber edilebilirdi, ama eğer hızla ve tek başına hareket ederse proletaryanın liderleri uzmanların, teknisyenlerin ve eğitimli sınıftan diğerlerinin

82. Bkz. Sheila Fitzpatrick, *The Commissariat of Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002. Lunaçarski aynı zamanda Bogdanov'un kayınbiraderiydi.

83. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 135.

desteği olmadan bir devrim yapma sorunuyla karşılaşacaktı. Bolşeviklerin politikası buydu. Menşevik politika ise, en azından açık seçik ifade edilebildiği anlarda, işi ağırdan almak ve –Bogdanov'un hayali Mars devrimindekinden çok farklı olmayan bir biçimde– proletarya ile entelijansiya arasında bir birleşik cephe inşa etmekti. Ekim Devrimi ile Bolşevikler inisiyatifi ele aldılar ama bunun sonucunda işi yürütecek araçların pek azına sahipken devletin ve ekonominin denetimini ele geçirmiş oldular.

Proletkült, –sanat alanındakiler daha başarılı olmak üzere– hem sanat hem de bilim alanında bir atölyeler ağı oluşturdu. Amaç propaganda ve bilinç yükseltme olmaktan çok işçilerin özyönetime dayalı etkinliğini yaratmaktı. Proletkült otorite, öznellik, mülkiyet gibi fetişlerden kurtulmanın peşindeydi. Bogdanov, burjuva ilkelerin gündelik hayata neredeyse hiç değmediği Rusya'da bunun başka yerlerden daha kolay olacağını bile düşünüyordu.

Proletkült misyonu olan bir hareketti: sanat ile emeği kaynaştırarak *emeği dönüştürmek*; şehirde işbirliği içinde bir hayat geliştirerek ve cinsiyet rolleriyle kurallarını değiştirerek *gündelik hayatı dönüştürmek*; yeni duygu yapıları yaratarak, doğayı kendi arzularına göre örgütleyecek emeğin örgütlenmesindeki duygusal sürtünmeyi gidererek *duygulanımı dönüştürmek*.

Proletkült'ün misyonunu gerçekleştirmek üç boyutlu bir pratik ile hedefleniyordu:

Yaratıcılık– yaratıcı birey fetişini tersyüz etmek; yaratıcılıkta bilinçdışının rolünü açığa çıkarmak. Gazete kolektif yaratıcılık modeliydi. Bizzat Marx'tan başlayarak, önemli Marksistlerin hepsinin aynı zamanda büyük gazeteciler olduğu, çoğunun editörlük ve yayımcılık da yaptığı unutulmasın.[84]

Ortaklaşacılık– Topluluklar halinde çalışmak ve topluluk hayatının duygularını dile getirmek. Bununla birlikte, Bogdanov tekillikleri boğmayı istememişti. Onunki, ortak bir şeyleri olmayanların ortaklığıydı.[85] Mesela Bogdanov'un Marslıları birbirinden farkı ol-

84. En başta, bkz. Karl Marx, *Dispatches from the New York Tribune: Selected Journalism of Karl Marx*, yay. haz. Francis Wheen, Londra: Penguin, 2008.

mayan kalabalıklar değildi, aralarındaki işbirliği de kusursuz olmaktan uzaktı.

Evrenselcilik– İşbölümünü yıkmak. Bu da, profesyonellik meselesini gündeme getiriyordu: Proletkült içinde profesyonel sanatçılar olmalı mıydı? İşler iç savaşta olduğu gibi tuhaflaştığında, Andrey Platonov gibi tuhaf bir yazar bile, neticede profesyonel başarısı pek cılız kalsa da, profesyonelliğe soyunabiliyordu. Mesleki uzmanlaşma, hareketin bütün yaşamı boyunca kavramsal bir sorun olarak kaldı.

Proleter kültür kendi başına bir amaç değildir; bu bakımdan Proletkült her renkten uvriyerizmden farklıdır. Dünya deneyiminin en genel dökümüne doğru açılmayı denemek yerine kendi sınırlı perspektifini bir biçimde fetişleştirme eğilimine kapılabilir. Burjuva kültürünü şiddetle reddetmek naif ateizmden daha iyi değildir. Alternatif bir şey inşa edemez. Proletarya geçmişi özümsemek için bir bakış açısına gereksinim duyar. Dolayısıyla proletaryanın saptırma uygulaması "devrimci" gibi görünen parçaları seçip alma meselesi değildir. Proletarya kendini destanlaştırmamalı, geliştirmelidir.[86]

Bogdanov, Henri Lefebvre gibi proletaryanın kendi kaderini tayin edişinin odak noktasını salt fabrika zemininden alıp bir bütün olarak şehirdeki gündelik hayat alanına taşıyan kişilerin öncülüdür.[87] Şehir, emeğin bakış açısını geliştirmek için uygun durumlar sağlar. Var olmak için mücadelede, bireyin bir ağdaki düğüm noktalarından biri olduğunu işçi şehirde keşfeder. Kendi başlarına kaldıklarında, işçiler dış kuvvetlerin güçsüz oyuncakları olurlar.

Şehir, işbirliğiyle yapılan faaliyetin süresini ve karmaşıklığını genişletir, ama bunun da sınırları vardır: "kitleler şehirlerde topla-

85. Bkz. Maurice Blanchot, *The Unavowable Community*, New York: Station Hill Press, 1988. Bu açıdan Zamyatin'in distopya romanı *Biz* hedefi biraz ıskalar.

86. Bogdanov burada sendikalizmden ayrılır. Bkz. George Sorel, *Reflections on Violence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999. Bogdanov aynı zamanda, işçi sınıfının gelecekteki örgütsel misyonuna değil, mevcut haliyle işçi sınıfına dayanan uvriyerist veya otonomist düşünceyle arasına bir mesafe koyar.

87. Henri Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi*, 1. Cilt, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel, 2013.

nırken doğadan uzaklaşırlar. Proletaryaya yalnızca bir üretim gücü olarak gösterir kendisini doğa, canlı izlenimlerin kaynağı olarak değil."[88] Proletarya deneyimlerini örgütlemenin daha sistematik bir yolunu bulmalıdır.

Bogdanov 1919'da çıkan bir siyasal ekonomi kitabının eş yazarıdır; bilindiği kadarıyla devrim sırasındaki en önemli eğitici katkısı bu çalışma olmuştur.[89] Kapitalizmin devrimci gücüne ve üretim güçlerinin gelişimindeki rolüne yaptığı vurgu nedeniyle, zamanın Bolşevikleri kitabı pek akla yatkın bulmamış olmalı. Kitabın merkezinde organik bir toplumsal sistemin gelişimi bulunur. İlk Bogdanov araştırmacılarından Ilmari Susiluoto'nun dediği gibi. "Bogdanov görüş noktasını yüzyıllar ilerisine yerleştirir. Dolayısıyla yeni bir toplumun nasıl kurulması gerektiği konusunda kesin tavsiyeler veremez. İdeal, uzun bir öğrenme süreci aracılığıyla, kolektif deneyimin insanların bilincini yeni bir düzeye yükseltmesi sayesinde hayata geçirilmelidir."[90]

Bogdanov proletarya öğretisinin ana alanlarından birinin yeni enerji sistemleriyle ilgili olması gerektiğini düşünüyordu. Fosil yakıtlar sınırlı ve yenilenemezdi. Gelgit ve rüzgâr enerji kaynağı olarak işe koşulmalıydı; "atomun içsel enerjisi" de. Atomun gücü, işbirliğine daha çok dayanan yönetim biçimlerini de özendirebilirdi.

Bogdanov'un işbirliğine daha çok dayanan yönetim biçimleri dediği, başka yerlerde *çifte-düzenleme* diye adlandırdığı, iki sistemin birbirlerini düzenlediği bir biçimdi. Burada söz konusu iki sistem emek ve doğaydı; aralarındaki de istatistiksel otomasyon ilişkisiydi. Bogdanov:

Bir amaca yönelik insan etkinliklerinin tümü örgütlenmeyle ilgili bir nitelik taşıdığı için, doğal unsurların toplumun yararı için örgütlenmesi teknik bir süreçtir; deneyimlerin örgütlenmesi bir bilinç sürecidir; top-

88. Bu fikir şurada geniş biçimde ele alınmıştır: Boris Arvatov, "Everyday Life and the Culture of the Thing", İng. çev. Christina Kiaer, *October* 81, 1997: 119-28.

89. Bkz. A. Bogdanov ve I. Stepanov, *Kurs Politiceskoj Ekonomii*, Moskova, 1919.

90. Susiluoto, *The Origins of Systems Thinking in the Soviet Union*, s. 59.

lumdaki insan güçlerinin örgütlenmesi ekonomik bir süreçtir. Bütün bunlar ilkesel olarak tek bir toplumsal-üretken enerji örgütlenmesi oluşturmak üzere bir araya gelir.[91]

Örgütsel akıl eksikliği, yeni tür bir proleter kültürün oluşturulmasını acil gündem maddesi yapmıştı. Bolşevik Parti'de hâkim görüş, siyasi devrim sayesinde kültürün sınıf temelinin ortadan kalktığı ve böylece geçmişin tüm kültürel mirasının ortak mülk haline geldiğiydi.[92] Bogdanov ise kültürün yeni bir biçime aktarılabilecek bir "içerikten" ibaret olmadığı konusunda ısrarlıydı. Kültür zaten, belli bir sınıfsal karaktere sahip bir dizi biçimdi. Proletarya kendi kültür biçimi için mücadele etmeliydi. Bogdanov bu kültür biçimini, en incelikli haliyle sanayi emeğinde içerilmiş olan işbirliğine dayalı, deneysel uygulamaların oluşturduğu müştereklerin genişletilmesinde görüyordu.

Proleter kültür, "sosyalist" kültür endüstrisinin izleyici kitlesi için kitlesel ölçekte ürettiği burjuva romanlarıyla senfonilerinden daha fazla bir şey olmalıydı. Devrim dönemindeki, dışarıdan bilinç taşıyan Bolşevik propagandanın genişletilmesinden de öte bir şey olmalıydı. Proleter kültür, emek denen laboratuvarda ve laboratuvar gibi olan emekte serpilip gelişmeliydi.

Proleter kültür Sovyetler Birliği'nin ilk günlerinde gelişen ve yenilikçiliği edebi ya da görsel sanat formlarıyla sınırlayan avangard modernizmden de farklıydı. Bogdanov sadece edebi biçimi veya duygu içeriğini değil, kültürün üretim ilişkilerini devrimcileştirmek istiyordu.[93] Proletkült şu ya da bu modernist şiir ya da resim üslubu değildi. Sanat, kültür, hatta bilimin proletarya tarafından ve proletarya için elbirliğiyle üretimi demekti.

91. Akt. *a.g.y.*, s. 63.

92. Lev Troçki, *Art and Revolution*, Londra: Pathfinder Press, 1992.

93. Mesela Osip Brik, eski burjuva biçimler ile proleter ruhun propagandasını yapmak yerine, "şiirsel üretim yasalarıyla" uğraştığı için poetika alanındaki formalizm akımının devrim yolunda kullanılabileceğini savunur. Ancak şiir üretiminin poetikasından öteye pek geçmez ve üretimi kesinlikle bizzat poesis olarak kavramaz. Bkz. Osip Brik, "The So-called Formalist Method", Catriona Kelly (yay. haz.), *Utopias* içinde, Harmondsworth: Penguin, 1999, s. 76-8.

Belki kısmen Proletkült mekânlarının yiyecek ve ısınma sunmasının da katkısıyla, Proletkült iç savaş döneminde popülerleşti.[94] Hızla bir kitle hareketine dönüştü ve sendikalarla birlikte, Bolşevik partinin devlet içindeki ağırlığını dengeleyen bir görüntünün oluşmasını sağladı. İç savaşın Bolşevikler lehine sonuçlanacağı anlaşılmaya ve partinin ikircikli müttefiklere olan ihtiyacı azalmaya başladığında, hem sendikaların hem de Proletkült'ün gücü ciddi ölçüde azaldı – oysa Çeka ya da gizli polisin gücü pek öyle azalmamıştı.[95]

Kendisinden önceki Fransız Devrimi gibi Rus devrimi de bir aydınlanma çağrısı yaptı ve yine önceki gibi Rus devriminin de aydınlanması bazı fikirlerle değil bilgiyi kullanmanın yeni biçimleriyle ilişkiliydi. Bogdanov, mevcut bilgi toplamını yeni bir okur türünü akılda tutarak düzenleyen özellikle proleter bir ansiklopedinin değerli bir proje olacağını düşündü.

Bogdanov'un Proletkült için en iddialı planı üniversite düzeyindeydi; nitekim kısa bir süre için kendi ampiryomonizm ve tektoloji anlayışı doğrultusunda bir program oluşturmayı başardı. 1919'da Proletarya Üniversitesi 450 öğrencisiyle eğitime başladı. Üniversite Capri okulu deneyimine dayanıyordu, kimi öğretmenleri de aynıydı. Yetişkin öğrencilere hitap ediyor, öğretmen öğrenci eşitliği üzerinde duruyordu. Hem toplum, hem de doğa bilimlerinin temellerini içeren bir ders programı vardı. Amacı sadece bilgiyi aktarmak değil, benlikleri dönüştürmekti. Temel bilimler okulu olmaktan çok bir toplumsal sanatlar okuluydu, işyerlerinden uzak durmayı hedeflemiyor, onlarla yakın işbirliği arıyordu.

Proletkült'ün gözden düşmesinin ardından üniversite de Bogdanov'un elinden alındı. Kimi akademik ve idari görevlerini korudu ancak proletarya kendi bağımsız kitle örgütüne sahip olamayacaktı. Çeka'nın elinden kurtulmayı beceren pek çok Bolşevik olmayan

94. Lynn Mally, *Culture of the Future: The Proletkult Movement*, Berkeley: University of California Press, 1990.

95. Bkz. Victor Serge, *Memoirs of a Revolutionist*, New York: NYRB Classics, 2012, s. 94-96; Türkçesi: *Bir Devrimcinin Hatıraları*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın, 2018. Sovyet gizli polisi adını birkaç defa değiştirdi, ancak kolaylık olsun diye bu metin boyunca hep "Çeka" olarak anıldı.

solcu entelektüel gibi, Bogdanov da en azından bir süre için üniversitede sürgündü.

Proletkült sanatçı ve yazarları, Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarındaki diğer akımlara üye olanlar kadar akıllarda kalmamıştır.[96] Proletkült'ün gerçekleştirdiklerinin çoğu hâlâ arşivlerde gömülü, kolektif ve ortak bir kültürün kendisinde öncülünü tanıyacağı anı beklemektedir. Bu arada eseri tartışmasız biçimde, bildik burjuva biçimi "deha" ile nitelenebilecek kadar büyük olan, en azından bir yazar çıkmıştır Proletkült'ten. Andrey Platonov'un eseri (ileride göreceğimiz gibi böyle bir önerisi olmasına rağmen) algı ve iletişimin yeni bir örgütlenmesini gerçekleştirmemiştir. Ama en azından verdiği kendine has örnekle yeni bir pratiğin kapısını aralamıştır. Bogdanov'un Proletkült için önerdiği şeyin yıkıntılarından ne yapılabilirse odur Platonov.

Bogdanov kendi üniversitesini elde edememiştir gerçi, ama onun nasıl örgütlenmesi gerektiğine ve bu dünyanın işleri için proletaryanın nasıl eğitilebileceğine ilişkin planları kalıcı olmuştur. Şimdi olduğu gibi ilginç zamanlarda, emeği ve bilgiyi örgütlemenin çarpıcı bir modeli olmayı hâlâ sürdürmektedir. Her şeye rağmen Bogdanov'un en olağanüstü başarısı tektolojisidir. Topyekûn savaş, devrim ve iç savaş zamanları gibi Bogdanov'un yaşamış olduğu zor zamanlarda ve belki de Karbon Kurtuluş Cephesi yüzünden yirmi birinci yüzyılda muhtemelen göreceğimiz tuhaf zamanlarda, bilgiyi düzenlemenin bir yoludur tektoloji.

Emeğin bakış açısı üç eksende ilerler. Birincisi olan ampiryomonizm, kimi örgütlenme pratikleri bulmak amacıyla felsefeye yapılan bir saptırma uygulamasıdır. İkincisi, proletkült ve kültürün duygusal cezbediciliği aracılığıyla emeğin örgütlenmesidir. Üçüncüsü ise, şimdi ele alacağımız tektoloji ve insani-olmayan dünyanın örgütlenmesidir.

96. Buna karşılık bkz. Mark D. Steinberg, *Proletarian Imagination: Self, Modernity, and the Sacred in Russia 1910-1925*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002.

DİYALEKTİK MATERYALİZMDEN TEKTOLOJİYE

Bogdanov, "en önemsiz kişilerin emri ile... milyonlarca insanın eşi görülmedik bir kurşun ve dinamit cehennemine gönderildiği..."[97] "Cihan Harbi"nin şoklarıyla fikirleri şekillenmiş bir kuşağın üyesidir. Savaşta askeri doktor olarak hizmet etti. Sıkıntılı bir dönemdi; eğitiminin kopmuş kol ve bacakların bıraktığı kanlı yaraları dağlamak üzerine olmayıp, psikiyatri alanında olması da işleri iyice zorlaştırmıştı. Deneyimleri Bogdanov'a o günlerin askerliğinin ne kadar kaba bir örgütlenme biçimi olduğunu öğretti.

Bogdanov: "Dünya savaşı en büyük örgütlenme okulu haline geldi."[98] *Ampiryomonizm* ciltlerini 1905 devrimi öncesinde ve sonrasında yazmıştı. İkinci büyük araştırma dizisi *Tektoloji* 1913'te başladı, ama savaş ve 1917 devrimlerinden büyük bir güç aldı.[99] Önceki araştırmalarını *Yaşayan Deneyimin Felsefesi* (1913) kitabıyla nasıl özetlediyse, tektoloji alanındaki araştırmaları da *Tektoloji Üzerine Denemeler* (1921) eseriyle sonuçlandı. İlki gelmekte olan devrim için bir felsefi program; ikincisi ise geçmeye başlamış bir devrim için örgütlenme programıydı.

Bogdanov Şubat 1917 devriminin ortaya çıkardığı yenişememe durumunun, örgütsel yetenekleri tam olgunlaşmamış bir toplumsal formasyonun göstergesi olduğunu düşünüyordu. Sol içinde bile, rakip güçler arasındaki farklılıklar ancak kuvvet kullanarak çözülebilecek bir düğüm yaratmıştı. Dolayısıyla *Tektoloji* daha üst düzey bir örgütlenme programıydı. Bolşevik devlet böyle bir yeteneğe sahip olmasa da, Bogdanov en azından bunun gerçekleşeceği gün için bir

97. Bogdanov, *Essays on Tektology*, s. 2, keza bkz. s. 105. Bkz. Robert Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

98. Bogdanov, *Essays on Tektology*, s. 34. Clausewitz ve devrimi gözü kara bir sıçrama olarak değil, durum ve örgütlenme olarak kavramak açısından Clausewitz'in fikirlerinin önemi konusunda bkz. McKenzie Wark, *The Spectacle of Disintegration*, Londra: Verso, 2012.

99. Bkz. Peter Dudley (haz.), *Bogdanov's Tektology*, 1. Kitap, Vadim Sadovsky ve Vladimir Kelle (yay. haz.), Center for Systems Studies, University of Hull, 1996.

yüksek öğrenim programı hazırlayabilirdi. Başarısız da olmadı nitekim; Stalin dönemine kadar "Bogdanovcular" önemli ekonomik ve teknik devlet dairelerini doldurdular.[100]

Kökü Yunancaya dayanan, Latince *organum* kelimesinden gelen *organ* hem bir alet, hem de vücudun bir parçası anlamına gelir. Bogdanov'un düşüncesinin çekirdeği bu birincil terimin metaforik bir sıçramasında içerilir. Alet, vücudun bir dışsal organıdır; organ vücudun bir içsel aletidir.[101] Organları dışarıda, aletleri içeride olabiliyorsa, vücudu tanımlayan şeyin ne olduğu da ilginçlik kazanır. "Eğer çok sayıda işçi aynı makinede çalışıyorsa, işçilerin işbirliği sistemi açısından, onları bir araya getiren makine ile ilişkileri –mekânsal olarak dışsal bir nesneyle ilişki olsa da– sistemin bir içsel bağlantısıdır."[102] Bir şeyin sistemin içinde ya da dışında oluşu, bir nesnenin ya da bir vücudun içinde ya da dışında oluşundan farklı olabilir. İleride göreceğimiz gibi, vücudu algılayıp görüntünün arkasındaki örgütleyiciyi algılamamak sıkıntı yaratan türden fetişizme yol açabilir.

Bogdanov, kısmen kendi deneyiminden kaynaklanan bir eğilim ile, örgütlenmeyi çok geniş bir biçimde kavrıyordu: "Kısmi ve geçici ayrılıkların daha derin ve geri dönüşü olmayan bir eğilimi gizlediğini açıkça görebilseydi liderler, çelişkilerle dolu çağımızda siyasi ve kültürel hayatta ortaya çıkan örgütsel bölünmeler belki daha seyrek olurdu."[103] Hem Menşevikler ile Bolşevikler arasındaki ayrılığa, hem de daha sonra Bolşeviklerin Lenin ile Bogdanov arasında bölünmesine uygulanabilir bu gözlem; her iki ayrılık da uzlaşmaz biçimde uzaklaşma ile sonuçlanmıştı.

Kültürel ve bilimsel alanda Bogdanov, proletaryayı verili dünyayı anlamak ve hem bu dünyayı, hem kendisini dönüştürme imkânını gerçekleştirmek için gereken cesaret ve beceriyle donatmayı istiyordu. 1917 Ekim Devrimi'nden önce bile, ayaklanma ve devleti

100. Sheehan, *Marxism and the Philosophy of Science*, s. 161.

101. Bkz. Jussi Parikka, *Insect Media: An Archaeology of Animals and Technology*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2010. Organı bir "farmakon" olarak düşünmek de mümkündür.

102. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 187. 103. *A.g.y.*, s. 126.

ele geçirme ya da yıkma meselesinden ibaret görmüyordu iktidarı. "Biçimlerin kaderi", ortaya çıkışları, kalıcılıkları ve çözülmeleri daima ilgisini çekti. Bogdanov hem kendi zamanının içinde hem kendi zamanına karşı bir yazardı.[104] Ekim'de Lenin'in iktidarı ele geçirmesine taraftar olmadı. İç savaş sırasında partinin ve devletin askerileşmesini büyük endişeyle izledi.[105]

Bu durum Bogdanov ile Lenin'in proletaryayla ilişkilerinin farklılığından kaynaklanır. Gorki'nin sözleriyle, demir cevheri demir işçisi için ne ise, işçinin de Lenin için o olmasına karşılık, Bogdanov kolektif *duygulanımın* akışkanlığına hayrandı:

> Güçleri kâh beklenmedik ölçüde güçlü ve muzaffer bir coşku halinde somutlaşır, kâh dağılıp saf bir duyarsızlık içinde yok olur; en cüretkâr planlar kimi zaman şaşırtıcı bir kolaylıkla kimi zaman ise bitmek tükenmek bilmeyen yoğun çabalarla başarıya ulaşır. Çevrenin değişkenliği ve istikrarsızlığı yüzünden siyasetçilerimiz ütopyacılık ve maceracılıktan izler taşıyan bir bakış açısı ve yöntemler dizisi geliştirmiştir.[106]

Bu kısmen bir özeleştiri olarak görülebilir ama 1917 sonlarında kitlelerin Bolşevik görüşe kaymasını, geçici bir bir araya geliş olarak değil de tarihsel bir konumlanış olarak gören Lenin'e yönelik bir eleştiri de olabilir.

Bogdanov'un düşüncesi, Lenin'in partizan bölünmeleri ve siyasi atılımlarından epey farklıydı: "İşçi sınıfı, şeylerin örgütlenmesini emeği ile, insani güçlerinin örgütlenmesini ise toplumsal mücadelesi ile gerçekleştirir. Her iki alandaki deneyimini özel bir ideoloji içinde, yani fikirlerin örgütlenmesi ile birbirine bağlamalıdır. Dolayısıyla bizzat hayat proletaryayı evrensel türden bir örgütleyici haline getirir; proletarya için örgütsel bakış açısı doğal, hatta kaçınılmaz bir eğilimdir."[107] Siyasi ve ekonomik örgütlenme arasındaki tek fark, ikincisinin genellikle daha öngörülebilir oluşudur.

104. *A.g.y.*, s. 74.

105. Bkz. Sochor, *Revolution and Culture*, s. 81 vd.

106. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 142. Bkz. Melissa Gregg ve diğ. (yay. haz.), *The Affect Theory Reader*, Durham, NC: Duke University Press, 2010.

107. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 33.

Tektoloji Üzerine Denemeler, Bogdanov'un devrimin içinde, devrimin kaderine ilişkin sessiz mücadelesinin entelektüel bileşenini oluşturur; bu açıdan biçimler üzerine bir söylem niteliği taşır. Tektoloji, der Bogdanov, "bilinçli olarak pratiktir."[108]

Hassas ve deneyimli bir siyasi şahsın, hayattan ya da tarihten şahsen bildiği *analojiler* aracılığıyla durumun özünü kavradığı bir durum düşünün. Başkalarına ne bir bütün olarak bilgisini, ne de pratik duyarlılığını aktarabilir; dolayısıyla vardığı sonuçlar başkaları için ikna edici olmayacaktır. Belki de en önemli unsurlar enerjilerini yanlış yönde harcamayı sürdürecek, tarihin çarkına karşı çabalayacaktır. Böyle bir sonucu gerçekten engelleyebilecek olan tek şey deneyimin bilimsel bir örgütlenmesidir.[109]

Bogdanov'un hedefi bir "bilimsel sosyalizm" değil bir bilim sosyalizmidir. Sadece kendi deneyimine değil, aynı zamanda zamanının genel bilimsel kaynaklarının epey bir kısmını okumasına dayanan *Tektoloji Üzerine Denemeler*, *biçimlerin* nasıl ortaya çıktığı, evrildiği, birbirleriyle etkileştiği ve bozulduğu konusunda eğitsel bir eserdir. Bogdanov, biçimi ölçekten tamamen bağımsız bir kategori olarak ele alır: "Kozmik dünyaların ve biyolojik hücrelerin, canlı insanların ve esir dalgalarının, bilimsel fikirlerin ve enerji atomlarının bileşimlerine aynı yasaların uygulanması gerçekten mümkün olabilir mi?"[110] Tam da bu metaforik ikame işlemini bir örgütleyici eylem olarak görür Bogdanov. Evrene örgütlenme olarak bakan görüşün bir prototipidir bu. Tektoloji öncelikle bir ölçekten ya da bir örgütlenme biçiminden bir diğerine metaforik bir sıçrama önerir.

108. *A.g.y.*, s. 94.

109. *A.g.y.*, s. 122. Vurgunun yeri değiştirildi.

110. *A.g.y.*, s. 46; keza s. 167. Yanlış analojiler konusunda bkz. s. 168. Bogdanov'un 1913-1918 yılları arasında genel bilim dergileri *Priroda* ve *Uspekkhi Fiziçeskikh Nauk*'dan çıkardığı ayrıntılı notlar günümüze kalmıştır. Bkz. Simona Poustilnik, "Biological Ideas in Bogdanov", Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 64. "Bilim sosyalizmi" konusunda bkz. Simona Poustilnik, "Tektology in the Context of Intellectual Thought in Russia", Oittinen (yay. haz.), *Aleksandr Bogdanov Revisited*, s. 119 vd.

Metafor gündelik hayatın tektolojisidir; dilin içindeki her şey arasında bağlantı ve ilişki olduğunu kabul eden bir harekettir, ancak doğrulanabilir deneye tabi olmalıdır. Metafora Mach'tan daha olumlu bakmakla birlikte, Bogdanov, tektolojide sıkça yapıldığı gibi bir örgütlenme ölçeğine ait fikirlerin bir başkasına ait olanlarla ikame edilmesinin ancak metafor değeri taşıyabileceğinin de farkındadır.[111] Eski düşünce alışkanlıkları yanlış analojilere götürebilir insanı. Bir arı kovanının yöneticisi "arıbeyi" değildir mesela. Yine de dil ortak emek sürecinden, akıl da dilden kaynaklanır. Dil, aklın *çalışma* alanıdır.[112] Bu yüzden tektolojinin metotlarından biri metaforu gerisin geri, üretildiği sürece kadar izlemektir.

Tektoloji ayrı ayrı bilimlerden spekülasyon yoluyla örgütlenme ilkeleri çıkarıp alabilir. "Tektoloji için, bütün bilimlerin yöntemleri, sadece deneyim tarafından sunulan malzemeyi örgütleme tarzları anlamına gelir."[113] Tektoloji bir felsefe değil bir örgütleme biçimidir. Bu fikir, belirli bilgi pratiklerinin evrensel güvencesi olarak şu veya bu çeşit bir "diyalektik materyalizm"i ileri sürmekten çok farklıdır. Yine de tektoloji, bilimsel, siyasal ve gündelik hayat deneyimlerinden ve elbette kurucusundan süzülüp gelen kimi temel işleyiş varsayımlarına sahiptir.

İlk örgütleyici doğadır, insan doğanın örgütlediği ürünlerden sadece bir tanesidir. Her şey bir biçimde ve bir ölçüde örgütlenmiştir. "Tam örgütsüzlük anlamı olmayan bir kavramdır. Aslında çıplak varolmayış ile aynı şeydir." "Fetişizm kabuklarını" kırıp aştığımızda, "insanlığın örgütleme etkinliğinden başka bir etkinliğinin olmadığını, örgütleme sorunlarından başka bir sorunu bulunmadığını keşfederiz."[114] Ve elbette, insanlığı kendini örgütleyen bir topluluk olarak düşünmekten daha yararlı düşünme yolu yoktur.

111. Ernst Mach, *Contributions to the Analysis of Sensations*, La Salle, IL: Open Court, 1897.

112. Ludwig Noiré, *The Origin and Philosophy of Language*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009. Noiré ve Bogdanov konusunda, bkz. James White, "Sources and Precursors of Bogdanov's Tektology", Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 30-34.

113. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 60. 114. *A.g.y.*, s. 3-5.

Bütün parçalarından daha fazlası olduğunda örgütlülük vardır, daha azı olduğunda ise örgütsüzlük. Bogdanov'un örgüt kavramı önceden bir amacın koyutlanmasını dışlar; bunu fetişizm olarak tanımlar. Örgütlenmenin yaptığı neyse, örgütlülük odur. Ne amaçlar ne de tanrılar vardır. Tektoloji "matematikten ne kadar uzaksa, ahlaktan da o kadar uzaktır".[115] Matematik ontoloji değildir; tektoloji teoloji değildir. Daha ziyade, eski ve yeni, ontolojik ve teolojik Platonculuğun kalıntılarıyla mücadele eder.

Tektoloji örgütsel biçim ve durumların şemalarını çıkartır ama sadece tikel örgütler vardır. Başlangıçtan gelen bir birlik ya da nihai sentez yoktur, örgütlerin çekildiği ya da yöneldiği bir kalıcı ahenk yoktur. Devrimler bile tamamen farklı doğal ve toplumsal biçimlerin birliğini keyfi bir buyrukla sağlayamaz. *Kızıl Mars*'ta bile emeği ve doğayı örgütleme yolu mükemmellikten uzak, fosil yakıtların tükenmesini ya da Karbon Kurtuluş Cephesi'nin yan etkilerini engelleyemeyen niteliktedir. Bogdanov için, bir siyasi devrim hiçbir şeyin çözümü değildir. Sadece örgütlenme probleminin ortaya konmasını sağlar. Güneşi zapt etmek olanaksızdır.[116]

Marx, özel mülkiyet ve ücret ilişkisinin, tekil somut emekleri soyut emeğe nasıl dönüştürdüğünü gösterdi.[117] Somut emekler doğayla ve birbirleriyle belli farklı biçimlerde etkileşimde bulunur, ama aynı meta biçimi içine girerler. Meta biçimi somutu soyut aracılığıyla örgütlemenin tek biçimi değildir. Somut emekler başka bir yoldan da bağlantı kurarlar: tekniklerin aktarımı yoluyla. Mesela buhar gücü bir sanayi dalında (madencilikte) ortaya çıkar ve diğer-

115. *A.g.y.*, s. 61.

116. Patricia Railing (yay. haz.), *Victory Over the Sun*, Londra: Artists Bookworks, 2009. 1913 yılından kalma, Groy'a göre avangard sanatın ihtiraslarını özetleyen bir fütürist eser. Bkz. Boris Groys, *The Total Art of Stalinism*, Londra: Verso, 2011. Groys'un avangard sanat ile sosyalist gerçekçilik arasındaki devamlılık konusundaki tezi tartışmalıdır, ama Bogdanovcu bir bakış açısından mantıksız değildir.

117. Soyut emek konusunda bkz. I. I. Rubin, *Essays on Marx's Theory of Value*, Yeni Delhi: Aakar Books, 2007. Rubin büyük Marksist ekonomi düşünürlerinden biriydi. Buharin'in çağdaşıydı, onunkine benzer bir kaderi oldu ama daha az duyuldu.

lerine aktarılır. Teknoloji transferi gibi *tektoloji transferi* de vardır. Örgütleme biçimleri bir yerden diğerine göç edebilir. Tektoloji başka şeylerin yanı sıra, ücret ilişkisinin ve meta biçiminin dışındaki bu diğer sentez uygulaması için bir pedagojidir. Tektolojinin hareketi, "örgütleme deneyiminin monizmi doğrultusundadır".[118]

Tektoloji, "varlıklarının bölünebilirliği, deneyimlerinin ayrılığı ve tek yanlılığı yüzünden eski sınıfların zihninden dışlanmıştır".[119] Burjuvazi ve onunla birlikte, mübadele ilişkileri içinde tanınan tek örgütlenme ilkesi olarak piyasa rekabeti fetişi bir kez aşıldığında, tektoloji gerçekten başlayabilir. Burjuva, başkalarıyla rekabet içindeki bir yatırımın kârı üzerinden düşünür; işçi ise kendi emeğinin komşu emek süreçleriyle nasıl eklemlendiğini düşünür. Bu Bogdanov'a göre örgütsel bakış açısının gündelik hayattaki zeminidir. Dışarıdan gelen şey işçinin zaten bildiğini gerçekleştirmenin pedagojisidir.

Bogdanov'da, Proletkült üyesi takipçilerinde her zaman bulunmayan bir karamsarlık vardır. Tam örgütlenme mümkün değildir ve "mutlak olarak uyumlu bir bileşim yoktur."[120] Bilinçli araştırma ve uygulama ile örgütleme biçimleri iyileştirilebilse de mükemmelleştirilemezler. *Kızıl Mars* sonunda soyun tükenmesi sorununa karşı bir cevap aramak zorunda kalır (ve bunu son derece fallik bir üslupla, "tohumlarını" roketlerle uzaya yollayarak yapar). Kendi yanılabilirliğinin mesafeli gözlemcisi gibi göründüğü bir tavır yazılarına sinmiştir Bogdanov'un: "Kimi zaman aynı sistemin içinde daha yüksek örgütlenmeden en derin örgütsüzlüğe bütün geçiş adımlarını fiilen gözlemlemek mümkündür; yakın iş arkadaşları veya karı koca arasında başlayıp adım adım gelişen kavga durumlarında olduğu gibi mesela."[121]

"Tektolojinin temel önemi, soruların en genel ifadesinde yatar." Yirmi birinci yüzyılda Batı ülkelerinde görülen Leninist canlanma-

118. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 25. Teknoloji transferi ve buhar gücü konusunda bkz. Bernal, *Science in History*, 2. Cilt.

119. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 35. Bogdanov'un Arvatov üzerindeki etkisi, burada aşikârdır.

120. *A.g.y.*, s. 66. 121. *A.g.y.*, s. 43.

ya; Mao'nun "komutayı siyasete ver" sloganını yineleyen ama bununla "komutayı felsefeye ver" demek isteyen, felsefeyi de –gelecekte kurulacak olmasa bile, 1917 gibi ütopik anlarda izini gördüğümüz– bir ideal devletin dili olarak gören o canlanmanın açıkça dile getirilmemiş talebine karşı çıkar tektoloji. "Tektoloji, bilme yetisinin koşullarını ve tarzlarını, başka süreçler arasında canlı bir örgütsel süreç olarak değil de, soyut olarak, özü itibariyle pratikten farklı bir süreç olarak ele almayı amaçlayan felsefi biliş teorisini... kısır bir Skolastik yaklaşım olarak reddeder."[122] Materyalist felsefe çelişkili bir ifadedir, çünkü felsefenin materyalizmi düşünsel kalmaya mahkûmdur. Bilgiye monist bir yaklaşım olarak tektoloji, bilgiyi örgütler. Materyalist felsefe yeni şarabı eski şişelere koymaktır; tektoloji ise şişe fabrikasına el koyar ve fabrikayı kooperatifleştirir.

İdeolojiler "yanlış bilinç" olmaktan çok, belli örgütlenme tarzlarına ait "doğru" ama sınırlı bilinçtir. Mesela ruh ile maddeyi ayıran düalist inançlar, yöneten ile yönetileni ayıran otoriter iktidarların örgüt şemalarıdır.[123] Ya da başka bir örnek: Yalıtılmış birimlerin öznel değerlendirmelerine dayanan marjinal fayda öğretisi, piyasa ekonomisi ve özel mülkiyetin bencil bireyciliğinin şemasını sunar. Bu konuda pek açık konuşmaz Bogdanov, ama Bolşeviklerin tarih adına kurban verme inancını, emperyalist düşmanların kuşatması altında tükenmiş bir işçi sınıfı ve hasmane duygular besleyen bir köylülük bağlamında ilkel birikim dönemine giren bir otoriter devlete uygun bir ideolojik harita olarak algıladığı pekâlâ düşünülebilir.

Tektoloji üzerinden bakıldığında marjinal fayda yanlışken emek değer teorisi doğru değildir; doğrusu emek değer teorisinin başka bir tür örgütlenme öngörmesidir. İlerici olanlar da dahil, ekonomistlerin lüzumsuz bulduğu artık değer, kullanım değeri, emek gücü gibi kategoriler, her türlü ekonomik örgütlenmenin boğuşmak zorun-

122. *A.g.y.*, s. 60.

123. Asger Jorn aynı düalizm eleştirisini dile getirir. Bkz. Wark, *The Beach Beneath the Street*, s. 45-61. Hem Jorn, hem de Bogdanov radikal monisttir. Aralarındaki fark, Bogdanov'un estetiği teknik örgütlenmenin içinde, Jorn'un ise tekniği estetik pratik içinde düşünmesidir.

da olduğu denetime gelmez dışsallığa işaret eder.[124]

Bu dışsallığa "doğa" denebilir, Ama bu doğa ancak belli örgütsel biçimler ve süreçler aracılığıyla bilinebilir. "Tektoloji için deneyimin birliği 'keşfedilecek' bir şey değil, örgütsel araçlarla fiilen *yaratılacak* bir şeydir."[125] İdeoloji, belli bir üretim tarzına özgü yerine koyma, ikame etme tarzıdır. Bogdanov ideolojiye böyle örgütsel yaklaşımın köklerini Marx'ta bulur, "ancak Marx soruyu genel bir biçimde ortaya koymamıştır."[126]

En azından üç ilişkili şeyi gündeme getirmiştir Marx: kolektif emeğin örgütlenmesi sorunu, toplumsal ihtiyaçlar sorunu ve doğanın denetime gelmez yönü sorunu. Marx'ın düşüncesi ısrarlı bir biçimde metonimiktir, parçaların nasıl bütünlerden çıktığını, sonra nasıl dönüşmüş bir bütünün parçaları olmak üzere geri döndüğünü gösterir. Yatay ve tarihseldir Marx'ın düşüncesi. Bogdanov'un düşüncesi ise ısrarla düşey ve metaforiktir, bir bütünden diğerine sıçrar, birinin diğerinden nasıl farklı olduğunu gösterir.[127]

Sonuç Platonov'a yaraşır, tuhaf ve güzel cümlelerdir: "Bağlaşım, organizmayı ayakta tutan besinin ve onu tahrip eden zehrin özümsenmesi, âşıkların yumuşak sarılışı ve düşmanların boğucu sarılışı, aynı meslekten işçilerin toplanması ve uzlaşmaz müfrezelerin kavgaya tutuşmasıdır."[128] Pek çok açıdan bir "kötü Marksist"

124. Ian Steedman klasikleşmiş eseri *Marx After Sraffa* (Londra: Verso, 1981) içinde Marx'ın ekonomisinin artık değer kategorisi olmadan nasıl yeniden kurulabileceğini gösterir. Ortaya koyduğu iş ikna edicidir. Ancak Marx'taki görünürde lüzumsuz olan çifte kavram, çifte bir gerçekliğe işaret eder: bir yandan meta ekonomisi, öte yandan kolektif emeğin bir kaynak olarak doğayla metabolik ilişkisi.

125. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 61.

126. *A.g.y.*, s. 48.

127. Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in the Nineteenth Century* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975) içinde, tarihsel anlatı tiplerinin gelişkin bir dökümü bulunur. White'a göre Bogdanov metaforik olanı ironik bir tarih tarzından farklı bir şeyi işlemek için işe koşar.

128. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 65. Bkz. John Hutnyk, *Bad Marxism*, Londra: Pluto Press, 2004. Praksise yönelimi ile Bogdanov, Hutnyk'in sınıflandırmasına göre iyi-kötü olabilir. Metaforik/metonimik şeması ise şuradan alınmıştır: Roman Jacobson, "Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances", *On Language*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.

olan Bogdanov'un, Marx'ın düşüncesinde ikincil ve önemsiz bir konumda mevcut olan kocaman bir boyutu ortaya çıkarmak gibi benzersiz bir meziyeti vardır. Standart dışı bir Marksizmdir Bogdanov' unki, geleneksel olarak Marksizmin daha geniş bir alan içinde kapsadığı varsayılan bir dizi fenomeni ele alır, ama bunu diyalektik materyalist felsefe biçiminde yapmaz.

Marx: "...Kapitalist üretim, tekniği ve toplumsal üretim süreçlerinin birleşmesini, ancak, bütün zenginliğin iki kaynağını, *toprağı ve işçiyi* kurutarak ilerletir."[129] Bogdanov buna iki şey daha ekleyebilirdi. Birincisi, toprağın zenginliğinin tahribi bir süreliğine işçinin tahribinin gölgesinde kalmıştır. Kapitalist örgütlenmenin bir meselesi olarak toprağın fakirleşmesi –Fosfor Kurtuluş Cephesi– sonradan, gecikmeli olarak ortaya çıkmıştır. Çözüm önce "guano emperyalizmi" yoluyla, sonra da kimya sanayiinin gelişmesi ile gelmiştir.[130] Topraktan sökülüp alınan moleküler unsurlar, en azından bir süreliğine başka yerden getirilip eklenir; ancak metabolik yarılma sürer.

İkincisi, Bogdanov'un bu yıkıcı kuvvetleri kavrayışı daha soyut bir biçimde iş görür. Bir örgüt en zayıf bileşeni kadar dayanıklıdır. Örgütlülüğü çözen şey moleküler bile olabilir. "İnsanlar bütün yaşayan düşmanlarına karşı dayanabilecek kaleleri kolektif olarak yaratmaya muktedirdir. Ama kendilerini jeolojik ya da daha kötüsü kozmik krizlere karşı koruyabilmeleri henüz mümkün değildir. Dolayısıyla soruyu göreli çözümünün sınırları içinde incelemeliyiz."[131] Belli bir anda toplumsal örgütlenmeyi zayıflatan Fosfor Kurtuluş Cephesi olurken, bir başka anda Karbon Kurtuluş Cephesi ya da Azot Kurtuluş Cephesi olabilir. Mesele şu ya da bu kısıt değil,

---

Marx'ın retorik açısından daha ayrıntılı bir analizi şurada bulunabilir: Thomas Keenan, *Fables of Responsibility*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1997.

129. Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam, 2011, s. 482, vurgular sonradan eklendi.

130. Brett Clark ve John Bellamy Foster, "Ecological Imperialism and the Global Metabolic Rift: Unequal Exchange and the Guano/Nitrates Trade", *International Journal of Comparative Sociology* 50(3-4), 2009: 311-34.

131. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 98.

örgütlülüğün daha genel olarak böyle kısıtlar açısından düşünülmesi gerekliliğidir. Marx:

> Büyük toprak mülkiyeti, tarımsal nüfusu şimdiye kadar görülmemiş ölçülerde düşük bir düzeye indirir ve onu, büyük kentlerde bir araya toplanmış sürekli büyüyen endüstriyel nüfusun karşısına koyar; bu şekilde toplumsal metabolizmanın–yaşamın doğal yasalarının bizzat kendisi tarafından belirlenmiş bir *metabolizmanın– karşılıklı bağımlılığa dayalı sürecinde onarılmaz bir uçurum* yaratacak koşulları üretir.[132]

Bogdanov döneminin Rusyası'nda nüfusu tarımdan sanayiye yönlendirmek başa çıkılmaz bir sorun olarak görünüyordu. Tarihte ilk kez dünyadaki kentsel nüfusun muhtemelen kırsal nüfusu geçtiği yirmi birinci yüzyılda, bir *gecekondular gezegeninden* değil de "büyük şehirler"den söz etmek biraz garip oluyor.[133]

Yine de, Marslılar hikâyesinin açıkça gösterdiği gibi örgütlenme olarak ekonomi ve çevre olarak doğa arasındaki *metabolik yarılmayı* kendi yöntemiyle kavramıştır Bogdanov. Tektoloji, son derece hakiki kıtlık ve örgütsüzlük şartlarında, asla toz pembe, uyumlu gelecek hayalleri taşımaksızın, örgütlenmeleri örgütlemek için bir tasarım uygulaması olarak düşünülmüştü. Antroposen Bogdanov'u çağdaşımız yapıyor ve tektoloji daha yakından incelenmeyi hak ediyor.

METAFOR MAKİNESİ OLARAK TEKTOLOJİ

Tektolojinin merkezinde birkaç kavram bulunur: çevre, bağlaşım, eklemlenme, birbiri içine girme, çözülme, sınır, kriz, seçilim, denge, üstünleşme, çökelleşme. Her zaman bir *çevre* vardır: Birincil terimi *bağlaşım* olan açıklamayı basitleştirmek için Bogdanov önce çevreyi paranteze alıp ayırır. Etkileşmezden, kaynaşmazdan ya da birbirini yok etmezden önce, yani herhangi bir tektolojinin var olabilmesi için, önce sistemlerin birleşip bağlaşması gerekir. Sistemler

132. Karl Marx, *Kapital*, 3. Cilt, çev. Mehmet Selik, Erkin Özalp, İstanbul: Yordam, 2015, s. 949, vurgular sonradan eklendi.

133. Mike Davis, *Gecekondu Gezegeni*, çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis, 2016 (3. basım).

kenarlarından birbirlerine tutturulmuş haldedir. Hiçbir şey tamamen ayrık değildir. Bogdanov'un monizminin temel ilkesi budur.

Bir *sınırın* ihlal edilmesi bir bağlaşım başlatır: "devrim ... farklı sınıflar arasındaki toplumsal sınırların ihlal edilmesidir; suyun kaynaması, sıvı ile atmosfer arasındaki fiziksel sınırın ihlal edilmesidir; canlı hücrenin çoğalması, bağımsızlık kazanan parçaları arasında hayati bir sınırın yaratılmasıdır; ölüm, bir organizmanın canlı bağlarının ihlalidir..."[134] Yemek pişirme ateş ile suyun bağlaşımı, emek "beynin nazik hücreleri" ile çelik yığınlarının bağlaşımıdır. "Yeterli sayıda telgraf merkezi" aracılığıyla "dünyanın iki ucunda olan işçilerin çabasını bile koordine etmek mümkündür".[135]

Eklemlenme, çakıştıkları alanlarda, farklı sistemlerin unsurları arasında bağlantılar kurmaktır. *Birbiri içine girme*, bu eklemlenmeden yeni bir sistem oluşturmaktır. *Çözülme* ise birleşmiş sistemin çöküşü, sistemlerin "karşılıklı olarak birbirlerini felç etmesi" durumudur.[136] Bir *denge*, çözülme halindeki iki sistem arasındaki sınırın, iki ordu arasındaki cephe hattı gibi, istikrar kazanmasıdır (karşılaşan iki orduyu tek bir sistem olarak düşünmek Bogdanov için son derece tipiktir). Sistemlerin eklemlenmesinin bir dengesizlik yarattığı durumda bir *kriz* ortaya çıkar.

Bogdanov *seçilim* teriminin anlamını, hem cansız dünyaya hem de insan kültüründeki olaylara doğru, iki yönde genişletmek ister.[137] Hepsi de, aynı türden olmasa da, "doğal seçilimin" alanıdır.

134. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 73.

135. *A.g.y.*, s. 71. 136. *A.g.y.*, s. 72.

137. Bogdanov seçilim kelimesi için "otbor" değil de "podbor" kelimesini kullanmayı tercih eder; bu karşılıkta "seçme"den çok "toparlama, kurgulama" anlamı vardır. Bu konuda bkz. Simona Poustilnik'in, Biggart ve diğ. (yay haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 112-16'daki yazısı; ve Simona Poustilnik, "Tektology in the Context of Intellectual Thought", Oittinen (yay. haz.), *Aleksandr Bogdanov Revisited*, s. 112-18. Evrimi Malthus veya Spencer'den çok farklı düşünen Darwin'in Rus yorumcuları arasında yalnız değildi Bogdanov. Bir örnek olarak Kropotkin'in *Karşılıklı Yardımlaşma* kitabını (çev. I. Ergüden, H. D. Güneri, İstanbul: Kaos, 2001) düşünebilirsiniz. Rus anakarasının büyük bölümünde hüküm süren aşırı çevre şartları veri alındığında, doğa koşulları karşısında hayatta kalmak, kendi türünün diğer bireyleri ya da başka

İklim değiştiğinde, kimi türlerin telef olması, kimilerinin ise serpilip çoğalmasıyla seçilim olur. Şehirde yangın çıktığında, taş binaların ayakta kalıp ahşap olanların yanmasıyla seçilim olur. Arpa başağının, tırtıkları sayesinde, tarladan geçen bir köylünün kolunun yenine takılmakla kalmayıp yukarı tırmanmasıyla seçilim olur.

Çevrenin değişmediği durumda, çevresi ile ilişki içinde bir örgütün korunmasını ya da yok olmasını *korunumlu seçilim* yönetir. Burada çevre "bir sistemin maruz kaldığı, tam olarak kendisiyle ilişkileri açısından ele alınan dışsal etkilerin toplamı" anlamına gelir.[138] Ama değişmeyen çevre, varsa böylesi eğer, çok enderdir. Dolayısıyla bu kavram ilerlemeli seçilim ve dinamik denge, ya da değişen çevrelerde biçimlerin korunması fikirlerine gitmek için bir sıçrama taşıdır.

İlerlemeli seçilim, değişen bir çevre içinde dinamik dengesini koruyan bir sistemde unsurların sayısının değişmesidir. Mesela bir yaprağın üzerindeki bir çiğ damlası atmosfer ile sürekli su molekülü alışverişi içindedir. Belli sıcaklık, basınç ve nem koşulları altında, damlanın kaybettiği ve kazandığı moleküller aynı sayıdadır. Bu durum korunabilirse, bir korunumlu seçilim durumu olur. Ama bütün bu değişkenler ve bunlara bağlı olarak damlayla atmosfer arasındaki molekül alışverişi değişebilir. Bu durumda ilerlemeli seçilim söz konusudur ve damla açısından sonuç olumlu ya da olumsuz olabilir. Sistem unsurlarını kaybedebilir ya da yenilerini kendisine ekleyebilir. Dahası etki sadece nicel değildir. Damlacık küçülürken gitgide daha fazla yumurta biçimini alır; büyürken ise giderek basıklaşır ve düzleşir. Daha da büyürse, sıvı damlasındaki su buharının bağlaşarak bitişmesi, mevcut biçime yeni molekülleri eklemesi bir çözülmeyle sonuçlanabilir, böylece bir sınırın oluşmasıyla damlacık ikiye bölünebilir.

Bogdanov, kültürel biçimler için de işleyen bir seçilim sürecine dair bulgular ortaya koyan Franco Moretti gibi kişilerin öncülüdür.

---

türlerle rekabet etmekten daha önemli bir etken haline gelir. Bkz. Stephen Jay Gould, "Kropotkin Was No Crackpot", *Natural History* 106, 1997: 12-21.

138. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 172.

Bir kültür "kendi hayatının kalıcı ve müşterek şartlarına denk düşen" fikirleri tutar.[139] Kültür alanı da başka alanlar gibi paralel seçilim süreçleri uyarınca işler; ancak kendine özgü tektolojik hareket biçimleri vardır. "Biliş, çok daha kolay şekillendirilebilen karmaşıklıklarla işler; fiziksel emek ile aynı alana dayanmakla birlikte kendi alanı daha hızlı ve daha kolay genişler. Bu yüzden birbiri içine girme zincirini de daha hızlı ve daha kolay geliştirir ... biliş, var olan her şeyin kesintisiz ilişki içinde oluşu fikrine, 'evrensel olarak birbiri içine girme' düşüncesine çoktan beri ulaşmıştır."[140] Kültür bütünselliğe doğru açılır. Ancak bunu açık uçlu bir biçimde yapar.

Örgütlü emek olarak tektoloji, evrensel olarak birbiri içine girmenin şiirsel ikameleri ile denemeler yaparak, tarihin aralarından kimilerini seçeceği toplumsal ve teknik biçimler ortaya çıkarır. Proletkült laboratuvarları için düşünülen program buydu; keza yirmi birinci yüzyıl tasarım pratiği açısından da fena bir öneri olmayabilir: Mevcut biçimler üzerinde bir saptırma uygulamasıyla işe başlamak; bunları başka alanlara uygulayarak deneyler yapmak; sonra farklı durumlarda, kullanıcıların en yararlı olanları seçeceği, en az yararlı olanları çöpe atacağı prototipleri sınamak.[141]

Örgütleyici fikirler hayatın içinden seçilen, geçmişte kolektif varlığın bekasını sağlamış olan şeylerdir. Böyle fikirlerin hayatta kalma açısından ebedi değer taşıyacağını garantileyen hiçbir şey yoktur. Zaten seçilim olumsuzluk üzerinden işler. "Kendi hayatının kalıcı ve müşterek şartlarına denk düşen" imgeler, metaforlar, kav-

139. *A.g.y.*, s. 75. Bkz. Franco Moretti, *Graphs, Maps and Trees: Abstract Models for Literary History*, Londra: Verso, 2007. Keza bkz. Lev Manoviç, "Trending: The Promises and Challenges of Big Social Data", Matthew Gold (yay. haz.), *Debates in the Digital Humanities*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2012.

140. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 71.

141. Bogdanov yirmi birinci yüzyıl tasarım düşüncesindeki kimi eğilimlerin öncülüğünü yapar. Bkz. Janine Benvus, *Biomimicry*, New York: William Morrow, 2002; Michael Braungart ve William McDonough, *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make*, New York: North Point Press, 2002; Tony Fry, *Design as Politics*, Londra: Berg Publishers, 2011; Carl DiSalvo, *Adversarial Design*, Cambridge, MA: MIT Press, 2012.

ramlar korunur; "denk düşmeyenler ise dağılır ve yok olur; toplumsal karmaşıklıkların seçilimi böyle olur."[142] Ancak hayatın kalıcı ve müşterek şartları bile değişebilir. Geçmişte seçilim sırasında elenmiş fikirlerin değişen şartlar altında nasıl yeniden denenebileceği sorusu geçerliliğini korur.

Bogdanov için ana soru şudur: Sadece hayatta kalmaya değil çevresiyle ilişkilerde örgütsel yetenekleri büyütmeye yönelik bir bilgi programı nasıl inşa edilir? Çevrenin kendisini nerede hissettireceğinin her zaman önceden bilinememesi, burada özellikle sorun çıkarır. "Bir sistemin çevresiyle ilişkilerindeki toplam istikrarı, çeşitli parçalarının doğrudan kendilerine yönelik etkiler karşısındaki kısmi istikrarlarının karmaşık bir bileşkesidir kuşkusuz."[143]

Korunumlu seçilim varsayımına dayalı eğitim, verili bir çevredeki dengeyi tehdit eden unsurları göğüslemek üzere uzmanlaşabilir. Ancak "korunumlu biçimde oluşmuş organizmalar sadece korunumlu bir çevrede istikrarlı kalabilir".[144] Çevre ile ilişki ilerlemeli seçilim türünde ise, dengenin bozulabileceği noktaları öngörmek çok daha zordur. "Bu sera bitkileri, fiili gerçekliğin sert rüzgârlarına ne ile karşı koyabilir?"[145] Hayatta kalma sorunlarına her durumda cevap verebilecek, farklı türden, daha esnek ve uyarlanabilir bir tür bilgi gereklidir.

Bogdanov, "korunumlu/muhafazakâr toplumsal yapıların yerine ilerici gelişme tohumları taşıyan yapıların geçmesinin" yeni bilgi türleri gerektirdiğini düşünür:

> Aynı toplumun içinde var olan iki farklı siyasi ya da kültürel örgütü karşılaştırırken, birinin diğerinden yapısal olarak daha uyumlu, yani yapısal olarak daha istikrarlı olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ancak toplumsal koşullarda devrim, savaş veya ekonomik kriz yüzünden beklenmedik bir değişiklik olursa, sağlamlık durumu da genellikle değişir, hatta kimi zaman tam tersine dönebilir.[146]

Ve muhtemelen ne olacağı tarihsel praksisin dışında, önceden bilinemez.

142. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 75. 143. *A.g.y.*, s. 90.
144. *A.g.y.*, s. 101. 145. *A.g.y.*, s. 105. 146. *A.g.y.*, s. 89.

1917'deki zafer ânında ortaya çıkan şey, Bogdanov için Bolşevik iyimserliğin orada görmek istediğinin tam tersiydi. "Krizleriyle kapitalizm, 'refah' şartları altında biriken gizli çelişkiler için yığınla örnek sunar."[147] Kapitalizmin nicel yayılıp büyümesinin altında temel zaaflar bulunur. Öngörülen sorunları karşılama konusunda uzmanlaşmış, korunumlu seçilim varsayımına dayanan bir sistemdir kapitalizm. Savaş ve devrimin yol açabileceği, daha az öngörülebilir sorunlara karşı hazırlıksızdır.

1917'nin muzaffer proletaryası, en azından teoride, bir sınıf olarak burjuvaziyle değil, yeni bir sınırla karşı karşıyaydı artık. İlişki içinde olduğu çevre yeni bir biçim altında beliriyordu karşısında.

> Dünyadaki yaşamın bütün çevresinin; astronomik, atmosferik ve diğer döngülerinin şartlarındaki olağan dalgalanmalarla birlikte insanlığın içinde eylediği ve evrildiği bütün çevrenin, sınırlı ölçüde değiştirilebilir olduğu düşünülebilir; burada kastedilen içindeki değişimlerin bütünüyle ya da kaba hatlarıyla önceden bilimsel olarak incelenebildiği çevrelerdir.[148]

Eğer devrim hakikaten proletaryanın zafer ânıysa, aynı anda hem biyosfere hem moleküler düzeye ait sınırlar belirmeye başlar, – ve aynı zamanda hâlâ sınırlı ölçüde değişebilir görünürler.

Bilim ve emek, toplumsal ve doğal sistemler arasındaki etkileşimin zayıf noktalarını saptama ve yeniden biçimlendirme sorunuyla elbirliğiyle yüzleşir. Artık sadece toplumsal alandaki iç çatlakların değil aynı zamanda toplumsal alan ile onun dışsal varoluş koşulları arasında oluşan çatlakların öngörülmesi ve iyileştirilmesi için de esneklik gerekmektedir; üstelik bu çatlakların nerede belireceği her zaman öngörülemez. İşte tektolojinin iş göreceği alan burasıdır.

İç savaş döneminde Sovyetler Birliği kendini ilerlemeli bir seçilim ortamında buldu. Toplumsal ilişkiler en beklenmedik yerlerde darmadağın oldu. Her şeyin sil baştan öğrenilmesi gerekiyordu. En önemli sorunlardan birisi açlıktı. Bolşevik yükselişi başlatma girişimleri, topraktan tarımsal artık elde etme çabasında bir türlü iler-

147. *A.g.y.*, s. 90. 148. *A.g.y.*, s. 89.

leme sağlanamaması yüzünden gerisin geri yere çakılma ile sonuçlanıp duruyordu. Dahası Bogdanov'un öngördüğü gibi, Bolşeviklerin politikası kötü bir durumu daha da kötü hale getiriyordu. "Savaş komünizmi"nin yerini Yeni Ekonomik Politika'ya bıraktığı 1921'de politikanın tersyüz oluşu, doğa içinde ve doğaya karşı mücadelenin nasıl bütün toplumsal örgütlenmeye yayılarak dal budak salabileceğine çarpıcı bir örnektir. Bogdanov: "zincir en zayıf halkasından kopar."[149]

Kızıl Yıldız'da Bogdanov en zayıf halkanın organik sistemler için enerji değil, organik olmayan sistemler için enerji olabileceğini öngördü. Marslılar sanayilerine yakıt sağlamak için ormanlarını yok edip iklim değişikliğine yol açarlar. Bogdanov *Tektoloji Denemeleri*'nde insan eseri bir iklim değişikliğinin denge açısından bir sorun haline gelmesini öngörmese de, bir sistem olarak iklimin dinamiklerini ve yol açabileceği aksaklıkları kuşkusuz anlıyordu: "İklim değişikliği bir ülkede ortaya çıkar: iklim soğuklaşır. Ülkedeki hayvanlar ve bitkilerin bazıları bu değişikliğe dayanıklı çıkar ve hayatta kalır, diğerleri yok olur. Sonuç olarak belli bir alandaki hayatın örgütlenmesi yeni şartlarla uyum halinde yeniden düzenlenir."[150]

Hayvan ve bitki yaşamı, ayrışma ve tamamlayıcılık ile tanımlanmış bir sistemin parçasıdır. *Ayrışma* Epikürcü sapma kavramının inceltilip geliştirilmiş halidir ve kaotik sistem kavramına yönelik bir ilk adımdır. Başlangıç şartlarındaki küçük değişiklikler, neredeyse özdeş sistemleri ayrıştıran ıraksak dönüşümleri başlatabilir. Küçük farklılıklar, benzer hava şartlarının kısa sürede birbirinden son derece ayrı durumlar doğurmasına yol açar. Ya da çok daha büyük bir zaman ölçeğinde, bitkiler ve hayvanlar 3,5 milyar yıl önce ortak bir atadan, küçük farklarla ayrışmaya başlayan çok sayıda yaşam biçiminden iki tanesidir.

Seçilim, kökenleri ne olursa olsun kimi biçimleri diğerlerinden üstün tutar; özellikle de birbirleriyle *tamamlayıcılık* ilişkisi içinde olanları. Hayvansal ve bitkisel yaşam bu duruma örnektir. Bu iki organizma biçimi çok uzun süre önce birbirinden ayrışmış, ama ara-

149. *A.g.y.*, s. 91. 150. *A.g.y.*, s. 74.

larındaki ilişki bir tamamlayıcı farklılık ilişkisi olmuştur. Bitki metabolizması girdi olarak karbondioksit gerektirir ve çıktı olarak oksijen üretir; hayvan metabolizması oksijeni girdi olarak gerektirir ve çıktı olarak karbondioksit üretir. İkisinin kaderi birbirine bağlıdır.

Bogdanov yaşamı, her zaman bir dengeye ulaşmak zorunda olmasa da kendi kendini düzenleyen bir sistemin parçası olarak kavrar. Karbondioksit ve oksijenin döngüsel değiştokuşu,

bir bütün olarak yaşam *–biyosfer–* ile dünyayı saran gaz tabakası –atmosfer– arasındaki tamamlayıcı bağıntıların temelini oluşturur. Karbondioksit miktarı belli, istikrarlı bir düzeyde tutulur. Eğer hayvan yaşamının gelişmesi, orman yangınları ya da *yanardağlardan veya başka kaynaklardan karbondioksit salımı* yüzünden aşırı bir karbondioksit üretimi söz konusu olursa, bitkilerin büyümesi derhal bunu telafi edecek şekilde yoğunlaşır ve artık emilir.[151]

Tersi de benzer şekilde gerçekleşir. Bogdanov'un biyosferi bir sistem olarak kavrayışı, zamanı için kayda değer niteliktedir. Felsefeden sonra bir monist pratik çabası kendisini bu eşiğe getirmiştir. Biyosfer kavramı yeni bir dünya görüşü gerektirir.

Felsefi monizm ve emeğe ilişkin işbirliği odaklı bakış açısı Bogdanov'u ortakyaşamsal bir evrim görüşüne yönlendirir; ancak bu asla onun evrimi yönelimsel veya erekselci bir sistem olarak gördüğü anlamına gelmez.[152] Daha çok, seçilim ilkesine dayalı bir argümandır bu. Dünyada varlığını sürdüren her sistem belli parametre değerleri aralığında kendini düzeltiyor olmalıdır, atmosfer, biyosfer ve litosfer arasındaki sistematik etkileşimde olduğu gibi. "Dolayısıyla bu üç katman arasında bağlaşım yoluyla çiftler oluşturarak

151. *A.g.y.*, s. 130, vurgular sonradan eklendi. Vernadsky'nin ve Bogdanov'un biyosfer kavramları arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz. Peter Plyutto, "Pioneers in Systems Thinking", Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 74-82.

152. Bogdanov'da ortakyaşam için bkz. Alexander Ogurtsov, "Bogdanov and the Idea of Co-Evolution", Biggart ve diğ. (yay. haz.), *Alexander Bogdanov and the Origins of Systems Thinking in Russia*, s. 254-55. Daha güncel bir değerlendirme için bkz. Lyn Margulis, *Symbiotic Planet: A New Look At Evolution*, New York: Basic Books, 2008.

miktarlarının düzenlenmesi, sıcaklıklarının ortalama olarak istikrarlı bir düzeyde korunmasının temel şartıdır."[153] *Denemeler*'de Bogdanov karbon döngüsünü kavradığını gösterir, ama bu defa *Kızıl Yıldız*'da resmettiği Karbon Kurtuluş Cephesi'nin istikrar bozucu etkisi ihtimalini unutmuştur.

Sovyetler Birliği'nin ilk yılları, eski özel mülkiyet yasalarının kısıtlarından artık kurtulmuş, ama hâlâ "doğa ile bilişsel mücadele", daha doğrusu doğa ile/içinde, üstelik zor şartlarda, mücadele(ler) meselesiyle yüzleşmek zorunda olan bir devrimci toplum mikrokozmosudur.[154] Karbon Kurtuluş Cephesi kendisiyle birlikte büyüyen bir metabolik yarılma, istikrarsızlaşma ve kötüleşen koşullar getirdiğinden, yirmi birinci yüzyılda bizim için de söz konusu olan bir mikrokozmostur bu. Hangi toplumsal örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkacağı konusunda herkes gönlünce tahminde bulunabilir. Ya da belki söz konusu olan bir tahmin yapmak değildir. Belki de tektoloji Antroposen çağında toplumsal biçimlerin kaderine ilişkin bir perspektif sunabilir.

Bu da bizi üstünleşme ve çökelleşme kavramlarına getirir. *Çökelleşmeli* sistemler iskeletimsidir, hayvan iskeletlerindeki gibi, bir atık ürünün dışsallaştırılmasıyla oluşur çoğu zaman. Her zaman hayvan iskeleti gibi sert değildir ille de. Mürekkepbalığının mürekkebi de bir çökelleşme sistemidir. Suyun yüzey gerilimi de öyledir. İlginçtir, yazı da öyledir. Anlam işaretin ötesine geçer, ama işaret, "zihinsel imgelerin şekillenebilir yaşayan dokusunu çürümeye karşı korur".[155]

Üstünleşme, aralarından biri baskın nitelikte olan alt sistemlerin sistemidir. Bir alt sistemin diğerlerini, diğerlerinin kendisini etkilediğinden daha fazla etkilediği bir etkileşim protokolü vardır. Önderlik denebilir buna, kalıcı olabilir ya da olmayabilir. Çevre değişmeden kalıyorsa, bütün alt sistemler aynı çevredeyse ve alt sistemlerden biri diğerlerinden daha iyi örgütlenmiş ise, o zaman "üstünleşme farkı" ancak artabilir. Güç, önder alt sistemde toplanır. "Devrimci dönemlerde, tohum halinde, zar zor fark edilebilen otoriterlik

153. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 130.
154. *A.g.y.*, s. 97. 155. *A.g.y.*, s. 189.

biçiminde bir üstünleşme unsuru barındıran örgütlerin, katı bir otoriter disipline ve 'sert bir yönetime' sahip, tam ifadesini bulmuş üstünleşmeli örgütlenmelere dönüşmesine oldukça sık ve oldukça canlı bir biçimde rastlanır."[156]

Ancak çevreler sabit değildir ve denge genellikle dinamiktir. Çevre daha fazla ya da daha az uygun hale gelebilir, bunun sonucunda seçilim olumlu ya da olumsuz olabilir. Her iki durumda da daha iyi örgütlü olan alt sistem avantajlıdır. Çevre uygunsa daha hızlı gelişir. Olumsuz seçilim durumunda da diğer alt sistemlerden daha uzun sürede alan kaybeder.

Tektolojide bir araya gelen, moleküler ve biyosfer temelli düşüncelerdir. Savaş, devrim ve iç savaş Bogdanov'un bilgiyi ve pratiği başka bir şekilde örgütleme imkânı görmesine yetecek kadar bir süre için perdeyi yırtıp atmıştı. Coşku dolu değildi Bogdanov. Bolşeviklerin kendi başlarına sardığı belaları açıkça görüyordu. Onların otoriter dünya görüşleriyle, yeni idealizmleriyle, gündelik hayatı askerileştirmeleriyle ve emeği araçsallaştırmalarıyla arasına mesafe koydu. Eserinde biyosfer kavramını, bir sistem olarak, gezegen ile emeğin açtığı moleküler yarıklar arasındaki geribesleme döngüsünü bir süredir geliştirmiş olmasına rağmen, Bolşevikler gibi o da doğada ve doğaya karşı emeğin mücadelesini savunma eğilimindeydi. Ancak 1923'te tutuklanması Bogdanov'un daha dar anlamda bilimsel eserine odaklanmasına yol açtı ve daha geniş düşünsel çerçevesinin evrimini duraklattı.

KAN DEĞİŞTİRME

1921'de *Tektoloji Üzerine Denemeler* yayımlandığında Bogdanov' un konumu sallantıdaydı. Buharin aldığı direktifle yazılı basında ona saldırdı. Dostu Leonid Krasin başına bir şey gelmemesi için onun bir ticari görevle Londra'ya gönderilmesini sağladı. Londra'da kan nakli teorisi ve teknolojisi üzerine son gelişmeleri yakaladı. Bogdanov'un uzun süredir ilgilendiği bir konuydu bu – kitabındaki

156. *A.g.y.*, s. 170.

Marslıların kullandığı bir yöntemdi. Londra'dan döndüğünde, bu konuda deneyler yapmak için küçük, biraz da gizli bir topluluk oluşturdu. İşçi Gerçeği adlı muhalif grubun başını çektiği suçlamasıyla 1923'te tutuklandı. Yazıları böyle grupları etkilemiş olabilirdi, ama işe karışmış olduğunu kesinlikle reddetti. Gizli polis onu iki hafta boyunca Lubianka hapishanesinin bodrumunda sorguya çekti.

1924'ten itibaren Bogdanov kan naklinin iki taraf arasında karşılıklı alışveriş şeklinde gerçekleştiği deneyler yapmaya koyuldu. Kanın vücudun kolektif kaynaklarından biri olduğu, dolayısıyla vücutlar arasında da kolektifleştirilebileceği fikrinden hareket ediyordu. Bu fikrin fizyolojik temeli sallantılıydı. Bogdanov modern bilimsel yöntemi de bilmiyordu. Kontrol şartlarının olmaması vardığı sonuçları anlamsız hale soktu. Yine de anlaşıldığı kadarıyla 1925 yılında Krasin'in kansızlık tedavisine Bogdanov'un gerçekten olumlu bir katkısı olmuştu.

Krasin o sıralar kansızlıktan mustarip olan tek komünist lider değildi. Bolşevik liderler arasında gerçek bir tükenmişlik salgını söz konusuydu. Devlet gücü tekelini elinde tutarken, sadece düşmanlarını değil dostlarını da sürgüne veya hapishaneye yollamanın bir bedeli vardı. Partinin önde gelen çevreleri, kısmen bu tükenmişlik salgınına çare bulmak için kendi özel sağlık sistemlerini oluşturdu. 1926'da Bogdanov, misyonu Parti liderlerinin sağlığını korumak için kan nakli teknikleri geliştirmek olan kendi enstitüsüne sahip oldu. Enstitüsü olağan yollardan onaylanmış değildi ve Sovyetler Birliği'nin artık oldukça büyümüş bilimsel aygıtının dışındaydı. Bu alanda çalışan, bilimsel açıdan daha titiz araştırmacılar enstitüyü görmezden geldiler.[157]

Bogdanov 1928'de aktif olmayan bir tüberküloz türüne yakalanmış bir öğrencisi ile yaptığı kan alışverişi sonucunda öldü. Cenazesi devlet töreniyle kaldırıldı. Cenaze töreni konuşmasını Buharin yap-

157. Nikolai Krementsov, *A Martian Stranded on Earth: Alexander Bogdanov, Blood Transfusions, and Proletarian Science*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 2011. Bogdanov, *The Struggle for Viability*, İng. çev. Douglas Huestis, Tuscon, AZ: Xibris, 2001.

tı, ama bunun ne anlama geldiği o kadar açık değildir.[158] Buharin'in konuşmuş olması, Bogdanov'un Parti'nin bir parçası olarak kabul edildiği anlamına değil, Buharin'in Parti'den dışlanmışlar arasına, Bogdanov'un yanına katılmak üzere olduğu anlamına geliyor olabilir. 1929'da enstitüye Bogdanov'un adı verildi ama aynı zamanda enstitü tam anlamıyla bilimsel bir kurum haline gelerek modern kan nakli düzeni kurma girişiminin parçası oldu. Bütün toplumu seferber etme ve askerileştirme çabasının parçası olarak gördüğü için Stalin kan nakline kaynak ayırıp yatırım yapıyordu.

Kimi zaman Bogdanov'u Stalin'in habercisi olarak niteleme girişimleri yapılmıştır, ama bu Stalinist türden bir karalama kampanyasıdır. İktidarını sağlamlaştırırken Stalin'in, Proletkült'ü hatırlatan bir kültür devrimi retoriği kullandığı doğrudur. Ama bu yukarıdan aşağıya bir iktidar oyunuydu, Bogdanov'un emeğin aşağıdan kendini örgütlemesi düşüncesi ile alakası yoktu. Her halükârda amacına hizmet ettikten sonra Stalin böyle bir retoriği hızla terk etti.[159]

Bogdanov'un edinilmiş özelliklerin bir organizmadan sonraki kuşaklara aktarılabileceği düşüncesinde olduğu da doğrudur. Ama bu Darwinciler arasında, yirminci yüzyıl başlarında bile sık görülen bir hataydı. Darwinci seçilim ile Mendel'in genetiğinin gerektiği gibi sentezi henüz tamamlanmış değildi (ve bu arada, bu sentez Sovyetler Birliği ve Britanya'dan Marksist biyologlar tarafından gerçekleştirilecekti). Vavilov ve başka genetik bilimcilerin, Stalin'in zulmüne uğramasından ve Lysenko'nun düzmece fakat "diyalektik materyalist" görünümlü çalışmasının bilimsel saygınlık kazanmasından Bogdanov sorumlu değildir.[160]

158. Nikolay Buharin, "On the Life of A. A. Bogdanov", İng. çev. Evgeni V. Pavlov, *Platypus Review* 57, 2013.

159. Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.

160. Bkz. N. I. Vavilov, *Five Continents*, İng. çev. Doris Love, Roma: St. Petersburg International Plant Genetics Research Institute, 1997. Lysenko olayına dair çok şey yazılmıştır. Bkz. David Joravsky, *The Lysenko Affair*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970. Loren Graham'ın *Science, Philosophy and Human Behavior in the Soviet Union* kitabında Lysenkocuları "Machçılar" olarak niteleyen genetik savunucularına rastlarız; ama bu suçlamayı, kaba bir biçimde,

Bogdanov'un mirası felsefe veya bilimden çok mühendislik kültüründe kalıcı oldu. Lenin'in elektrikleştirme programının başını çekenlerin bir bölümü Bogdanovcuydu. Göreceğimiz gibi Platonov Proletkült'ten su mühendisliğine, oradan da Proletkült hareketinin edebi ve teknik gayelerinin olağanüstü bir sentezine doğru yol almıştı. Kendi zamanında ne teknik, ne de edebi çevrelerde önemli bir isim olsa da Platonov bugün hem kendi çağının büyük bir gözlemcisi hem de büyük bir kuramcısı olarak görülüyor.

Bogdanov'un Lenin ile ayrı düşmesi onu bir Stalinist yapmaz. Öte yandan bu durum, Stalinist çarpıtmalardan önce mevcut olan özgün Leninist düşünceye geri döndüklerini düşünen Batı Marksistlerinin gözünde Bogdanov'u hiç var olmamış biri haline getirmiştir. Marksist düşüncenin Yeni Sol aracılığıyla, bugün bildiğimiz haliyle Batı Marksizminin ana çerçevesini kuran yeniden canlanması sırasında da, Bogdanov seçilen değil elenen olmuştur. Marksist düşüncenin yeniden canlanması, Marksist siyasal ekonomiye siyasi ve kültürel kuramlar aşılamakla ilgilenmiştir büyük ölçüde; bu iş için gereken kaynakları da Lenin, Troçki ve Batı'nın Marksist felsefecilerinde aramıştır.[161] Yirmi birinci yüzyılda kurtuluş cepheleri arasından sadece Karbon Kurtuluş Cephesi yükselmekte olduğuna göre, belki de dönülmesi gereken nokta Bogdanov'dur.

Burada yöntemimizin kendisi de tektolojik bir yöntem olabilir. Tektoloji için aşılmış örgütlenmelerin bile bir kullanımı olabilir. "Bu anlamda, tektoloji insanlık emeğinin büyük kısmını, geçmişin değerleri halinde billurlaşmış olarak saklayıp korur. Hiç kuşkusuz güncel değerler de zamanla eskiyip ölecektir; ancak tektoloji bunların terk edilip atılmakla kalmamasını ve gelecek kuşakların gözünde çıplak, kısır yanılsamalar haline gelmemesini güvence altına alır."[162] Yazıldığı koşullar göz önüne alındığında, bu ifadede doku-

---

gen yapısının varlığını inkâr edenler ve bitki yaşamının ortaya çıkışında gözlemlenebilir olana sıkı sıkıya bağlı kalanlar anlamında yaparlar (s. 122).

161. Bu esas itibariyle Perry Anderson'ın programıdır. Bkz. Perry Anderson, *Considerations on Western Marxism*, Londra: Verso, 1976.

162. Bogdanov, *Essays in Tektology*, s. 130.

naklı olan şeyi görmemek zordur: Gelecekteki okurlara, yani sevgili okur, size seslenen bir Bogdanov. *Tektoloji Üzerine Denemeler* tersine dönmüş bir bilimkurgudur: Gelecek hakkında bugün yazılan şey değil, geçmişte gelecek için yazılmış şey. Bogdanov Marslılar için yazmıştı ve Marslılar biziz.

En geniş haliyle tektoloji sadece insanları yoldaş yapmakla kalmaz, şeyleri de yoldaş yapar:

> Peki, bizzat tektolojik birliğin kökeni nedir? Bu birliğin genetik bir birliğin sonucundan başka bir şey olmadığı, ne kadar uzakta kalmış olursa olsun kökendeki bağın bu birlikte ifade edildiği, bilim geliştikçe daha açık seçik ortaya çıkıyor. Bu birlik *bizim erişebildiğimiz deneyim* evreninin tamamında kendisini gözler önüne seriyor; böylece biçimsel bir yakınsama, daha dolaylı gerçek bir yakınsamaya indirgeniyor.[163]

Buradaki niteleyici tümleç oldukça önemlidir. Varlığın mutlak birliği bir dünya görüşü olarak ortaya konabilir; bilim ve emek, praksis aracılığıyla her şeyin iç içe geçmesini ve birbirine dönüşmesini sağlayan özel tektolojik biçimleri keşfedebilir; ancak bir praksis asla mükemmelleştirilemez. Sonlu doğamız bizi kısıtlar. İnsan soyu için kendisini yok etmek isteyen kesintisiz seçilim baskısına karşı hayatta kalmak yeterince zorlu bir mücadeledir. Kendi bilimimiz ve kendi emeğimizle Karbon Kurtuluş Cephesi'nin önünü açtığımız ve bu yüzden ilerlemeli seçilimin giderek daha hızlı gerçekleştiği günümüzde, bu özellikle önemli bir nokta olabilir.

Tektoloji ilk başta, bir *sistem teorisi* oluşturma doğrultusunda zamanından önce doğmuş bir girişim olarak okunabilir belki. Bogdanov'un sistemleri ilginç biçimde otopoetik olmaktan çok, Donna Haraway'in terimi ile sempoetik bir nitelik taşır.[164] Sistem teorisi hiçbir zaman bir bilimlerin bilimi haline gelmemiş olsa da, yanlamasına, bilimden bilime sıçrayarak sistemleri ve yapıları aydınlatan

163. *A.g.y.*, s. 130, vurgular sonradan eklendi.

164. Bogdanov ve sistem teorisi için bkz. Arran Gare, "Alexander Bogdanov and Systems Theory", *Democracy and Nature* 6(3), 2000. Sempoesis terimini Haraway'in şu konferans bildirisinden alıyorum: "Staying With the Trouble: Paper for Isabelle Stengers", Cerisy, 2013.

bir dizi metafor ve teknik üretmiştir. Öyleyse tektoloji bir bilimler bilimi oluşturma konusunda başarısızlığa uğramış bir girişim olmaktan çok, dünyada bilgiyi "yanlamasına" örgütlemeye dair bir tür sezgidir.

Bogdanov kolektif emeğin önündeki büyük görevin dünyanın örgütlenmesi olduğunu düşünmüştü. Bunun anlamı, işbölümünü koordine etmek için, meta mübadelesinden farklı yöntemler bulmaktı. Bogdanov'un bulabildiği yöntem bir tür deneysel pratik modeliydi: Bir emek sürecinde geliştirilen kavramların metaforik olarak başka emek süreçlerine yerleştirilmesi ve orada pratik içinde sınanması.

Bogdanov'un zamanındaki emek ve bilgi pratikleri böyle bir tektoloji için çok cılız bir altyapı sunuyordu. Farklı emeklerin nitel deneyimlerini yoldaşça paylaşabilmeleri için gereken araçlar yoktu ortada. Bogdanov'un kan paylaşımı yüzünden ölmesinde belli bir dokunaklılık vardır. Ne biyolojik malzemenin ne de kavramsal malzemenin paylaşımı mümkündü o zamanlar. Kan değişimi gibi tektoloji de ütopyaydı henüz.

Yine de, II. Kısım'da göreceğimiz gibi, yirmi birinci yüzyılın çok daha ileri teknik ve bilimsel altyapısı, alanlar arasında sadece metaforik değil her türlü ikameyi destekler. İklimbilim gibi nispeten yeni bir alanda Bogdanov'un erken doğmuş sezgilerinin pek çok yansımasını görmek mümkündür – atmosferdeki karbon bu sezgilerin önemlilerinden biridir. Çağımızın işçilerinin karşılaştığı sistematik ve örgütsel sorunları öngörmüş olması, Bogdanov'un eserinin belleklerdeki yerini yeniden canlandırmak için pek çok sebepten biridir.

Bogdanov'un diğer örgütlenme fikri olan Proletkült'ün durumu nedir peki? Tektoloji gibi Proletkült de Sovyetler Birliği'nde geçerlilik kazanmadı. Ama Andrey Platonov'un eserinde, Proletkült'ün ne olabileceğine ilişkin olağanüstü bir örnek var elimizde. Uzun süre Sovyet arşivlerinde gömülü kalan Platonov'un ana eserleri, Marksist ve diğer eleştirel teorilerin hâlâ eğilim gösterdiği birtakım akılsızlıklar üzerine düşünmemize ve Karbon Kurtuluş Cephesi çağı için gözden geçirilmiş bir eleştiri aygıtı oluşturmak üzere akıl yürütmemize yardımcı olabilir.

Bogdanov'un özgünlüğünün bir kısmı, Marx'ın eserinin temel ilkesinin diyalektik, materyalizm, ya da siyasal ekonominin eleştirisi değil, emeğin bakış açısı olduğu konusundaki ısrarcılığıdır. Bogdanov Deleuze'ün *kavramsal kişilikler* dediği şeyin Marx için merkezi rolünü kavramıştı.[165] Bogdanov'un yorumuna göre Marx, sermayeyi işçi kişiliği aracılığıyla düşünür. Diğer sınıf kişilikleri ile ilişkileri, özellikle de kapitalist kişiliği ile uzlaşmaz çatışmalı ilişkisi içinde işçi kişiliği, hem Marx'ın düşünce alanını oluşturur hem de bu alanın haritasını çıkarır. İşçi kişiliği yazarın zihninin bir ürünü değildir; kişilik ve yazar karşılıklı olarak birbirlerini oluşturur. Kişiliklerin belli bir duygusu ve taşıdıkları belli bir görüntü olabilir; ama buna rağmen kişilikler roman karakterleri olmaktan çok kavramların cisimleşmesidir.

Platonov, işçi kişiliğinin yanına *yoldaş* kişiliğini ekleyecektir. Marx ve Bogdanov'un kimi zaman yaptığı gibi işçi bakış açısının evrenselliğini varsaymakla yetinmez Platonov. O, birbiriyle yoldaş olma uğraşıyla ilgilidir. Deleuze'e göre kişilikler mümkün varoluş tarzlarını taşırlar üstlerinde. Platonov hem hoş ve çekici, hem de dehşet verici yoldaşlar kaleme alır. Bunların hepsi Platonov'un düşüncesinin ayrılmaz parçasıdır; çünkü Platonov'un düşüncesi, yoldaş kavramının farklı vücut bulmaları arasındaki alanın düşüncesidir. Bu yüzden Platonov'u anlamak, çoğul olan ama evrensel olmayan bir bakış açısıyla yoldaşlar arasında ne olduğunu anlamak demektir.

165. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *What Is Philosophy?*, Londra: Verso, 1994, s. 61-85; Türkçesi: *Felsefe Nedir?*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: YKY, 1993. Deleuze felsefi kişilikleri "sadece" edebi kişiliklerden ayırma konusunda biraz fazla endişelidir. Oysa daha üst düzey bir söylem olduğu varsayılan felsefeye hiçbir yatırım yapmamış alçak teori açısından bu ayrımın hiç önemi yoktur. Donna Haraway, Deleuze ve Guattari'nin kurt sürüsü kavramsal kişiliğine ilişkin eleştirisinde, felsefi kişiliklerin başka alanlardan gelen kişiliklere kıyasla daha az yararlı olabileceğini, mesela bu örnekte kurtlara ilişkin gerçek bilginin daha yararlı olacağını gösterir. Bkz. Donna Haraway, *When Species Meet*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2008, s. 29.

2

Andrey Platonov: Bir Proleter Yazısı

PROLETKÜLT'ÜN EVLADI

Platonov'un büyük (anti)romanı *Çevengur*'un ilk sayfasında belirir savaş ve açlık. İhtiyar kadın İgnatyevna açlık çeken çocuklar için bir çare sunmaktadır. Onlara ot ve mantar ile yaptığı bir çorba içirir. Çocuklar uyur ve "dudaklarında kuru köpük",[1] bir daha hiç uyanmazlar. Hizmeti karşılığında eski bir etek ya da bir ütü alır. Çarlık zamanında, iyi duygularla dönüp bakılacak pek bir şey yoktur.

Köylüler dilenmek için ya da cepheye gitmek üzere köylerinden ayrılır. Pavloviç gitmez, kalır ve haşlanmış ot yiyerek yaşar. Daha önce metalden yapılan her şeyi tahtadan yapar. Meşe odunundan bir kızartma tavası bile yapar. Odunun yanmaması için yavaş yavaş kaynatır suyu tavada. İstekleri sınırlayan maddi kısıtları anlamaktadır. Uzaktaki bir lokomotifin sesini dinler, ama lokomotif durur.

Platonov'un her sayfası Sovyet deneyiminin yoğunlaşmış simgelerini içerir. Bir tarafta kendi usullerince bir şeyler yapıp eden köylüler ve işçiler, emeklerinin doğurduğu duygular vardır. Öbür tarafta devrimin temsilcileri, kimi soylu idealistler, kimi kötü niyetli laf ebeleri ve bunların fantastik öğütleri vardır. Platonov bütün bu yoldaşları, genellikle merkezden uzakta, köyde, kırda ya da o çok, çok uzak doğuda, birbirleriyle yakın ilişki içine sokar.

1. Andrey Platonov, *Çevengur*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, İstanbul: Metis, 2010, s. 8.

Sovyet Devleti'nin yüce gönüllü Leninizminin bakış açısından her şey bir kulaktan kulağa oyunu gibidir. Sonunda varılan, merkezdeki felsefenin yönetici ilkeleri ve genellemeleri değil, taşradaki küçük karakterlerin işi kendi durum ve deneyimlerine uydurmak için sinyal ve gürültüyü nasıl karıştırdığıdır. Platonov'da, tepedeki o şatafatlı dile ancak aşağıdan dokunabiliriz. Kişisel parti hattı ise bir defasında bana "parti işçi sınıfına sümük gibi yapışmalıdır" diyen bir yoldaşınkine benzer.

Platonov, taşra şehri Voronez'de, demiryollarında çalışan bir metal işçisinin oğlu olarak doğdu. Sanayileşmenin başlangıç dönemlerine özgü, sanayi ile tarım arasında kalmış ara bölgelerden birinde büyüdü.[2] On çocuğun en büyüğü olarak erken yaşta ailesine yardım etmek için çalışmak zorunda kaldı. Devrimin başından itibaren Bolşevikleri destekledi. Kısa bir süre için Parti üyesi oldu ama üzerinde daha kalıcı etkiyi Proletkült yaptı. Gazeteci, şair ve öykü yazarı olarak taşra ölçeğinde başarı kazandı. Hatta yerel Proletkült örgütü kendisini Moskova'ya bir kongreye gönderdi; burada Bogdanov'un bir konuşmasına da tanık oldu.

Başarılı bir öykü yazarı olmakla birlikte Platonov'un en çarpıcı eserleri bir dizi, uzunlu kısalı anti-romandır. Bir arada Sovyetler Birliği'nin alegorik bir tarihini oluştururlar. *Çevengur*, devrim ile başlayıp iç savaş ve savaş komünizminden 1920 başlarının Yeni Ekonomik Politika'sına kadar uzanır. *Çukur*'da 1928'de başlayan Stalin'in tarımda zorunlu kolektivizasyon döneminin hikâyesini anlatır. *Mutlu Moskova*, 1934'te, birinci beş yıllık planın tamamlanmasının ardından Stalin'in verdiği "hayat artık daha mutlu"[3] demeci üzerinde döner. *Can* yaklaşan büyük tasfiye döneminden kaçarak doğuya gider ve Türkmenistan'daki başarısızlık ve başarısızlığın telafisine ilişkin bir masal üzerinden devrimin bütün tarihiyle hesaplaşır.

Platonov'un yazıları çoklu okumaya açıktır. Rus dilini kendine özgü bir biçimde kullanmasının, kozmist ve dinsel temalarının in-

2. Sanayi ile tarım arasında kalmış ara bölgeler konusunda, bkz. T. J. Clark, *The Painting of Modern Life*, New York: Knopf, 1985, s. 147 vd.

3. Joseph Stalin, "Stahanovcuların Birinci Birlik Toplantısı'nda Konuşmadan", 17 Kasım 1935, *Gençlik Üzerine*, çev. O. Dönmez, İstanbul: Evrensel, 1996.

celenmesini benden daha uzman olanlara bırakıyorum.[4] Benim okumam üç fikir dizisi üzerinden okunan üç şeye yoğunlaşıyor: Devrime ilişkin *tarihsel alegorisi*; bu tarihin *gündelik niteliği*; proleter bir nesir inşa etmek için kendine özgü yönteminden kaynaklanan bir tür *tektoloji*. Bogdanov'un kendisini de şaşırtacak bir sonuç ortaya çıksa da, Platonov yazı üretiminin nispeten kısıtlı alanında Bogdanov'un önerdiği şeyi minör bir yoldan becerir.

Bu üç okumadan ilkine –tarihsel alegoriye– bütün yetişkin yaşamı boyunca Platonov'un üzerinde büyük etkisi olmuş üç kişi aracılık eder: Marx, Lenin ve Stalin. Tiyatro oyunu *On Dört Küçük Kızıl Kulübe* her birinin yoğunlaştırılmış bir versiyonunu sunar. Entelektüel, Marx'a dair şöyle der: "Bütün hayatı boyunca her olayda ciddi bir şeyler aradı ve karşısına çıkan saçmalığa güldü." Köylü şöyle cevap verir: "Yalan söylüyorsun bilimadamı! Marx bize gülmedi hiç – bizi sevdi, önceden ve ebediyen."[5]

Bu Marx, hem eleştirici, hem de kurtarıcı olarak iki sınıfa seslenir: *hacker*'lar ve işçiler. Platonov'un tekrarlayan temalarından biri Bogdanovcu bir nitelik taşır: Marx proletarya için ne anlam ifade eder? Marx'ın *Kapital*'i, fabrika kapılarından geçerek dolaşım ve eşitlik alanından çıkıp üretim cehennemine giren işçi için bir cehenneme düşüş alegorisi çizer.[6] Platonov'un cehennemi bu cehennemin de altındadır, bir üretimsizlik, çıplak ihtiyaç cehennemidir. Amaç Platonov'un proleteri, üzerine laf söylenen değil, kendisi konuşan biridir; böyle yaparak Marksizmin ana çerçevesinde, üst ve alt, yük-

4. Platonov'la ilişkili her konuda özellikle şu eserden yararlandım: Thomas Seifrid, *Andrei Platonov*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992. Ancak bence Seifrid Bogdanov'un Proletkült takipçilerinin ütopyacı iyimserliğini paylaştığı konusunu abartıyor. Bence bu açıdan Platonov Proletkült karşısında Bogdanov'la dayanışma içindedir. Platonov'un Rus kozmistlerinin yazılarını kullanması (ya da belki onlara saptırma uygulaması) meselesini bir yana bırakıyorum. Bkz. George M. Young, *The Russian Cosmists: The Esoteric Futurism of Nikolai Federov and His Followers*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

5. Platonov, "Fourteen Little Red Huts", Robert Chandler (yay. haz.), *The Portable Platonov*, Moskova: Glas New Russian Writing, 1999, s. 136.

6. Bkz. Robert Paul Wolff, *Moneybags Must Be So Lucky: On the Literary Structure of Capital*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1988.

sek ve düşük arasında bir çatlak açar.

On Dört Küçük Kızıl Kulübe, başında parmağıyla uzakları işaret eden bir korkuluk bulunan, uzaklardaki bir kolektif çiftlikte geçer. Bu korkuluk Lenin, uzak geleceği işaret ederken, yakın şimdide "sınıf düşmanı" çiftlik hayvanlarını hatta çocukları çalıp kaçırmaktadır. Kolektif çiftlik başkanı konuşur: "Burada fakiriz, Stalin'den başka hiç kimsemiz yok." Ancak entelektüelin daha önce ona söylediği gibi: "işitilmemek kaderimize yazılı".[7] Lenin buradadır, ama etkisi yoktur; Stalin ise burada yoktur ama etkisi her yerdedir.

Platonov'u üzerinden okumak istediğim ikinci üçlü figür dizisi, çok daha farklı bir hayal kırıklığının, savaş sonrası tüketici kapitalizminin yarattığı hayal kırıklığının şahitleridir: Henri Lefebvre, Raoul Vaneigem ve Guy Debord. Lefebvre *gündelik hayatın* ve yarattığı çeşitli yabancılaşmaların eleştirisini başlatmıştır. Bu eleştiri "filozofun, varoluşun efendisi ve hâkimi, hayatın dışarıdan gözlemcisi ve yargıcı, kitlelerin ve sıradanlık içinde kaybolmuş anların üzerinde yer alan geleneksel filozof imgesinin terk edilmesini ..."[8] gerektirir. Bugünün Leninimsi filozofları ve geçmişin Stalinist aparatçikleri, aşağıdan gelen alçak teoriyi ve orada bulunan, bizi ezelden beri ve ebediyen seven Marx'ı reddetme konusunda el eledir.

Lefebvre'in gündelik hayatı keşfi ya da yeniden keşfi, öğrencisi Raoul Vaneigem'de daha da keskin bir biçim alır: "Gündelik hayata açıkça değinmeden, aşkta düzen bozanın ne olduğunu, kısıtlamalara karşı gelmede neyin olumlu olduğunu anlamadan devrimden ve sınıf mücadelesinden söz eden insanlar, ağızlarında bir cesedi çiğnemektedir."[9] Bir tutam daha aşk ve epey daha fazla ceset ile bu Platonov için mükemmel bir epigram olabilir.

Nesrinin görünürdeki bütün modernliğine rağmen, Platonov halk işi, anlamlı söz söyleme pratiğinin yazarıdır. Platonov'un yöntemi, tek kelimeyle saptırma uygulamasıdır; yukarıdakilerin dilini

7. Platonov, "Fourteen Little Red Huts", s. 156 ve 132.

8. Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi*, 1. Cilt. Alıntı kitabın ikinci basımındaki (Paris: L'Arche, 1958) girişten yapıldı.

9. Raoul Vaneigem, *The Revolution of Everyday Life*, Londra: Rebel Press, 2001, s. 26.

kolektif emekle aşağıdan bozmaktır. İster kiliseye, ister devlete ya da partiye ait olsun, resmi dilin mührünü sökmek ve bunu kendi meseleleri doğrultusunda çevirdikleri dolapları kolaylaştırmak için kullanmak konusunda (bu dil kullanımı artık her zaman diyalektik olmasa da) Platonov'un sıradan kahramanları naif bir deha sergiler. Dil maddidir ama başka türden maddilikleri kavramak için kullanılacak nihai araç değildir. Debord: "Teorik formülasyon sırasında, ifade edilmiş teori alanının bütün sarsılmaz özerkliğini yalanlayarak kendini açıkça saptırma olarak sunan şey."[10] Dil, maddi olmanın muhtelif çeşitleri arasından sadece bir tanesidir.

Gulag deneyimine ilişkin dolaylı değerlendirmesi, "Hayvanlar ve Bitkiler Arasında" öyküsünde, Platonov kullandığı saptırma tekniklerinden birini tasvir eder:

> Fyodorov her kitabı rasgele okurdu – ya ellinci ya iki yüz on dördüncü sayfadan başlardı. Gerçi tüm kitaplar ilginçti ama bu şekilde okumak daha iyi ve ilginçti çünkü insan kaçırdığı her şeyi kendi tamamlamak ve anlaşılmaz ya da kötü bir yere varınca baştan yazmak zorunda kalırdı.[11]

Burada yanlış fikri silmeye ve yerine doğrusunu yazmaya dayanan, Lautréamont tarafından keşfedilmiş ve Sitüasyonistler tarafından uygulanmış *edebi komünizmi* mükemmel olarak tasvir eder Platonov. Günümüzde geçerli tek dil olan kapitalist gerçekçiliğe ne yapmak gerektiği konusunda, Platonov'un 1930'ların sosyalist gerçekçiliğini saptırma uygulaması hiç de fena bir rehber sayılmaz.

Üçüncü Platonov okumasının aracıları ise, Capri'nin üç isyankâr Bolşevikidir: Gorki, Lunaçarski ve Bogdanov.

10. Guy Debord, *Society of the Spectacle*, New York: Zone Books, 1991, s. 146, par. 209; Türkçesi: *Gösteri Toplumu*, çev. A. Ekmekçi, O. Taşkent, İstanbul: Ayrıntı, 1996.

11. Andrey Platonov, "Hayvanlar ve Bitkiler Arasında", *Muhteşem Vahşi Dünya*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, İstanbul: Metis, 2014, s. 22; keza, *The New Yorker*, 22 Ekim 2007. Sovyet dönemi yazarları Boris Pilniak ve Viktor Şklovski'nin adları aynı sayfada zikredilir; ikisi de kendi saptırma uygulamalarını yapmış, "modernist" olarak görülen yazarlardır. Lautréamont ve edebi komünizm konusunda bkz. Tom McDonough, *The Beautiful Language of My Century*, Cambridge, MA: MIT Press, 2007, s. 13-53.

Gorki gibi Platonov için de her şey emekle başlar ve biter. Gorki: "Beni Volga'ya doğru çeken çalışan adamların müziği oldu. Şimdi bile bu müzik baş döndürücü bir etki bırakıyor üzerimde. Gündelik hayatın kahramanlık destanını ilk fark ettiğim günü açık seçik hatırlıyorum ... Çalışmanın verdiği bu yarı çılgın esriklik içinde ömrümü geçirme arzusu ruhumu aydınlatmıştı."[12]

Lunaçarski gibi Platonov da sosyalizmin dinden daha az değil, daha fazla bir şey olması gerektiği düşüncesindeydi. Lunaçarski:

> Benim için devrim, insan ruhunun "Evrensel Ruha" doğru dünya ölçeğinde gelişmesi yolunda kaçınılmaz olarak trajik bir sahne, Tanrı-Yapıcılığı sürecindeki en büyük ve belirleyici eylem, Nietzsche'nin "dünyada bir anlam yok, ama biz ona bir anlam vermeliyiz," derken coşkuyla ifade ettiği programı gerçekleştirmek için yapılacak en çarpıcı ve kesin iştir.[13]

Platonov'un yazdığı şeylerin çoğu, bu duygu içinde ve bu duyguya karşı süregiden bir eleştiri gibidir. Tanrı-Yapıcılığı şaşılacak kadar kolay; fiili yapıcılık insafsızca zordur.

Platonov'un Bogdanov ile ilişkisi oldukça ilginçtir! Ana eserleri Bogdanov'daki kötümser vurgunun daha da ağırını taşır: insani ve doğal süreçler arasında *dinamik bir denge* tasarlamanın imkânsızlığı. Onunki hep entropik olana, molar bir anlatı çizgisi içinde yeniden kullanılamayacak kalıntılara geri dönen bir yazıdır. Gündelik öznel deneyimin tektoloji bakış açısından nasıl göründüğü konusunda Bogdanov'da ipuçları bulmak mümkündür, ancak gündelik olanın tektolojisini mantıksal sonuçlarına kadar götüren Platonov olmuştur.

Platonov: "Deve dikeni ve dilenciler, tarlalarda türkü söylemek, elektrik, bir lokomotif ve düdüğü ve depremler arasında bir tür bağlantı, bir akrabalık vardır – bunların hepsinde ve başka şeylerde ay-

12. Maksim Gorki, *My Universities*, Harmondsworth: Penguin Books, 1988, s. 34; Türkçesi: *Benim Üniversitelerim*, çev. S. Nebioğlu, İstanbul: May, 1974.

13. Anatoli Lunaçarski, *Revolutionary Silhouettes*, New York: Hill & Wang, 1967, s. 13. Lunaçarski'nin devrim sonrası meslek hayatı için bkz. Fitzpatrick, *Commissariat of Enlightenment*, s. 202.

nı doğum işareti vardır ... Büyüyen çimenler ve çalışan lokomotifler aynı türden bir mekaniğe dayanır."[14] Buradan türetilen şey ise, taşlar, hayvanlar, bitkiler arasında –ve onlarla yoldaş olarak– yaşanan gündelik proleter hayatın, çarpıcı biçimde dokunaklı ve incelikli bir moleküler dökümüdür.

Platonov'un ilk öyküleri ve gazeteciliği, maddi kısıtların teknikle aşılmasına dayanan Proletkült'e hatta Bogdanov'a özgü ütopyacı fantezilere takılıp kalmıştır. İklimi değiştirmek için bulutların tohumlanmasına, Sibirya havasını yumuşatmak için dinamitle Ural dağlarında delik açmaya ilişkin yazılar yazdı. Bogdanov'un sadece ütopyacı tarafına değil, pratik tarafına da cevap verdi. 1921 yılının kuraklık ve açlık felaketinin ardından Platonov mühendislik okumak ve elektrikleşme alanında çalışmak üzere gazeteciliği bıraktı. 1924'te doğup büyüdüğü Voronez bölgesinde kayda değer bir enerji ile toprak ıslahı projelerinde çalışıyordu. Mühendis olarak faaliyeti onu, Susan Buck-Morss'un *Sovyet yücesi* dediği şeyin[15] bir eleştirisine götürdü. Bugün benzer planların Karbon Kurtuluş Cephesi'ne bir cevap olarak gündemde olduğuna bakarsak, hem deneyiminin hem de yazdıklarının günümüzde de geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

Büyük edebiyat kuramcısı Viktor Şklovski, Platonov ile o dönemde tanıştı. Platonov'un karakterine ilişkin pek bir şey söylemez, –fazla anlaşamamışlardır– ama yaptıklarına ilişkin unutulmaz bir betimleme kaleme aldı Şklovski. "Coğrafya kitaplarında okuduğumuz bütün o ırmaklar ... aslında yoklar. Üstlerini sazlıklar kaplamış. Sazları aralayıp baktığınızda alttaki toprak ıslak. Platonov ırmakları

14. Platonov'un 1922'de yayıncısına yazdığı bir mektuptan alıntılayan Tatyana Tolstaya, "Introduction", *Andrei Platonov, The Fierce and Beautiful World*, New York: NYRB Classics, 2000, s. xvi.

15. "Onun beslediği yüce fikri, onu inşa edecek kolektif işçilerin fiziksel sınırlarını aşmayla ilgili bir yüce fikridir. Bu işçilerin, proleter kitlelere yeni bir dünya inşa etmek için, duyusal varlıklar olarak kendilerini feda etmeleri gerekir. Onların fiziksel benlikleri ne kadar tükenirse, kolektifin simgesel formu o kadar büyür." Susan Buck-Morss, *Rüya Âlemi ve Felaket: Doğu'da ve Batı'da Kitlesel Ütopyanın Tarihe Karışması*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2004, s. 195.

düzeltip ıslah ediyor."[16] Kimi yerde kırk kilometre boyunca su yoktur. Köylüler bütün gece kuyularda kovalarla uğraşır durur. Çiftçiler tarlalarını ineklerle sürer. Platonov ırmakları düzeltir, bataklıkları kurutur, toprağın asitli oluşunu telafi etmek için kireç serper. Zeminin donmuş olduğu kış aylarında toprak ve kilden barajlar yapılır. "Platonov Yoldaş çok meşgul. Çölleşme ilerliyor."

Platonov bir şekilde bir meyve bahçesinin yeşermesini sağlar. Su ahşap kanallardan ağaçlara doğru akar. Tavşanların meyveleri yememesi için ağaçlar arasında yulaflar büyür. Motor yoktur. Eski çağlarda Arşimet'in yaptığı türden burgulu pompa kol gücüyle çalıştırılır. Platonov: "Köydeki tarımsal nüfusun fazlalığı ve Voronez'deki açlık göz önüne alındığında ... köylü kızından daha ucuz bir motor yoktur. Üstelik aşınma payı ayırmayı da gerektirmez." (Şklovski böyle söylemiş olduğunu söyler.)

Şklovski: "Platonov köyü anlar." Platonov işini iyi yapar. 1926'da Moskova, Platonov'u merkezi toprak ıslahı çabalarına katılmaya çağırır. 1927'de huzursuzluk içindeki Tambov bölgesine gönderilir, ancak orada daha az başarılı olur.[17] Moskova'ya döner ve Gorki'nin desteğiyle yeniden yazar olur. Yazmaya geri dönüşünü muhteşem kılan, kısmen bu edebiyatı bırakma girişimi, teknik emek deneyimi ve kırsal alandaki gerçek devrimdir.

Platonov'a yazma imkânı sunan Proletkült'tür; ama Proletkült'ün ham coşkusuna kıvam veren, dik başlı doğa ile sürekli kafa ka-

16. Viktor Şklovski, *Third Factory*, Normal, IL: Dalkey Archive, 2002, s. 77-80.

17. Çar Petro için kanal inşa projesinde çalışan bir mühendisi anlattığı "Yepifan Savakları" (*Muhteşem Vahşi Dünya*, s. 37-75) öyküsünün arkasında Platonov'un Tambov deneyimi yatar muhtemelen. Öykü Platonov'un yönteminin kimi yönlerini özlü bir biçimde sergiler. Rusça ütopya ve boğulma kelimelerinin benzerliği üzerinden yapılan bir kelime oyunu etrafında, ve "delik" figürünün iki defa belirmesi çevresinde örülüdür. Kanal bir deliğin gereğinden daha derin kazılması yüzünden başarısızlığa uğrar; mühendis ölümünden önce işkencecisi tarafından tecavüze uğrar. Raymond Roussel gibi Platonov da metinlerini sıklıkla "yapısal" olarak, sesteş ya da anlamdaş figürlerden hareketle kurar gibidir. Bkz. Raymond Roussel, *How I Wrote Certain of My Books*, Boston: Exact Change, 2005. Platonov'un belgesel gerçekçiliği formalist yöntemin uç örnekleriyle nasıl *birleştirdiği* özellikle ilgi çekicidir.

faya gelen teknik emek olmuştur. Bogdanov'un daha önce gösterdiği gibi, dil şekil verilebilme açısından pek çok başka malzemeden üstündür. Tektolojik bütünler başka malzeme ile o kadar kolay yapılamaz. Bütünün trajedisi, aralarında açılabilecek yarığın tanınmasıdır. İşbirliği içindeki emek, ayrımı fetişleştirmek yerine, tam olarak asla kapatılmayacak olsa bile daraltmaya çalışma işidir.

Kısa (anti)romanlarında Platonov devrim tarihini aşağıdan değil, *aşağının da aşağısından* resmeder.[18] Romanın alışılmış burjuva karakterlerinin olmaması ya da kenarda kalması değildir mesele sadece. Karakterler neredeyse proleter bile değildir. Çoğu zaman yetimler, topraksızlar, yersiz yurtsuz gezenler – bu dönemin tipik figürleridir. Lenin işçi sınıfını devrim ve iç savaşla yıpratmıştır. Toplumsal formasyonun fiili temeli bu sınıfsızlaşmış karakterlerdir.

Platonov bizim gecekondular gezegenimizin büyük yazarıdır.[19] Yüzeyi altüst eden koca bir köstebek gibi, sosyalist gerçekçilik pırıltısının altındaki emeğin örgütsüzleşmesini görür. Eseri, bizim kendi kapitalist gerçekçiliğimizin altında görünmeden yatan şeyin alegorisi gibidir. Fark şu ki, sosyalist gerçekçilik, üzerinde emek harcanan nesnenin gerçekliğini olmasa bile, en azından özne olarak emeğin gerçekliğini kabul etmek zorunda hissetmiştir kendisini. Platonov dikkatini doğadan bir artık koparma mücadelesine en yakın kişiler üzerinde yoğunlaştırarak eleştirel bir kavrayış elde eder.

Bogdanov bütünün trajedisini, işi bu bütünlüğü kavramaya çalışmak olanların bakış açısından verir. Platonov ise bütünlüğü aşağının da aşağısından görür. Bir şeyleri işler hale getirmek için uğraşıp başarısızlığa uğramanın trajedisini görür. Tortuların ve kalın-

18. Deyişi bulan E. P. Thompson'dır. Bkz. "History from Below", *Times Literary Supplement*, 7 Nisan 1966, s. 279-80. Thompson'ın eski öğrencisi Peter Linebaugh'un eserlerinin, başta *The London Hanged* (Londra: Verso, 2006) olmak üzere, aşağının da aşağısından tarihin nasıl olması gerektiğine örnek olduğunu düşünüyorum. Linebaugh yeni ücret ve mülkiyet biçimlerinin zor kullanarak (alt)proleter kitleye dayatılmasını inceler.

19. Bkz. Davis, *Gecekondu Gezegeni*. Platonov'un karakterleri genellikle sanayileşmeye sadece kenarından tutunurlar. Gelişme uzaklarda, başka bir yerlerde gerçekleşir. Davis'in gösterdiği gibi bugün artık çoğunluğun deneyimi bu yöndedir.

tıların yazısını yazar. Karbon Kurtuluş Cephesi çağı, hem bütünlük, hem de bütünlüğün başarısızlık ve çatlakları üzerine, iki türden çabayı da gerektirir.[20] Bogdanov ve Platonov, ikisi bir arada, çağdaşımızdır bu yüzden. Şahit oldukları devrim gelmekte olan tuhaf zamanların bir alegorisidir.

Ama sabırsız davranıp sonra söylenecekleri başta söylemeyelim. Önce, tarihsel alegori, gündelik hayat ve tektoloji protokolleri üzerinden bir Platonov okuması yapıp, onun yoldaşça kavramsal kişilikleri arasındaki etkileşimden, kendi durumumuz için birçok kavram ve figür çıkaralım.

TARİHSEL ROMAN OLARAK *ÇEVENGUR*

Çevengur birbiriyle bağlantılı iki kısa (anti)roman olarak okunabilir. Bunların ilki aşağının aşağısından görüldüğü şekilde savaşın, devrimin ve iç savaşın epik bir tarihsel romanıdır. Karakterler aynı anda hem doğayla dışsal mücadele, hem de toplumsal formasyonun içinde içsel mücadele sürdüren –Marx'ın *Kapital*'deki işçisi gibi– kavramsal kişiliklerdir.[21] Fark, ortada bir toplumsal formasyon olmayışıdır. Kapitalizm yoktur ancak yerine hiçbir şey geçmemiştir.

20. T. J. Clark, trajik bir ton taşıyan sol politika takımına katmak istediği yazarlardan biri olarak Platonov'a değinir. Ancak Bogdanov'un proleter kültür olarak tanımlayacağı bütünün trajedisi yanında Clark'ın trajedisi yetersiz kalır. Bkz. T. J. Clark, "For a Left With No Future", *New Left Review* 74, Mart-Nisan 2012.

21. Marx'ın *Kapital*'ini bir roman olarak okumak konusunda bkz. Marshall Berman, *Adventures in Marxism*, Londra: Verso, 2001. Platonov'un ana eserlerini büyük bir Marksist tarihsel roman dizisi olarak okuma konusunda ise, insan Georg Lukács'ın 1937'de *Tarihsel Roman*'ın sonunda yazdığı sözleri (*The Historical Novel*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1983, s. 350) biraz sinsice alıntılamaktan kendini alamıyor: "Zamanımızın tarihsel romanı ... her şeyden önce yerini aldığı tarihsel romanı köklü ve keskin biçimde reddetmeli ve kendi eserlerinde o geleneğin kökünü kazımalıdır. Bu çerçevede zorunlu olarak klasik türden tarihsel romana benzeyen eserler, rönesans ya da klasik geleneklerin ihyası biçimini asla almayacak, eğer Hegel'in terminolojisine ait bir terimi kullanmama izin verilirse, olumsuzlamanın olumsuzlaması olacaktır." Platonov'un eserleri üzerine pek çok değerlendirmenin, hatta kendisinin kimi öykülerinin Lukács'ın yayın kurulunda olduğu bir dergide yayımlandığını belirtmek yerinde olabilir.

Yoldaşlar Lenin'in atılım rüyasının temelini yaratmak için mücadele eder.[22]

Çevengur'un başlarında müziksiz yaşayan ama mekanik şeyleri seven Pavloviç ile karşılaşırız. Pavloviç sadece emekle yapılmış, tamamlanmış ve kendi bağımsız varoluşuna başlamış şeyleri sever: "Makineler insandı ona göre, içinde hep birtakım duygular, düşünceler, arzular uyandırıyorlardı."[23] Pavloviç kendi kendine, yabancılaşmamış bir emek türünü, Proletkült'ün hedeflediği sanat ile işin sentezini keşfetmiştir. Doğada "sessiz ve hazin" bir şey bulur Pavloviç; "birtakım güçler dönüşsüz olarak" faaliyet göstermektedir.[24]

Küçük bir çocuk olan Prokofiy'in dilendiğini fark ettiğinde ise makinelere olan sevgisi uçar gider. Bundan sonra Pavloviç sevmeden, sadece ücret için çalışmayı katlanılmaz bulmaya başlar. Mekanik şeylerle uğraşmak kendi üzüntüsünü yatıştırıyor gibidir ama aslında tam öyle değildir; çocuğun üzüntüsü varlığını hep korur.

Pavloviç'in üvey babalık yaptığı Saşa Dvanov, onunla birlikte demiryollarında çalışır ancak teknik konulardaki tavrı farklıdır. "Makineler Saşa'yı faaliyet gösteren canlı nesnelerle eşit düzeyde ilgilendiriyordu. Onları öğrenmekten ziyade hissetmek, hayatlarını sürmek istiyordu."[25] Dvanov ilişkilerin içine girmek ister, şeylerin içine değil; ve bütün ilişkileri tektolojik bütünler olarak görür. Makine-oluş Dvanov için bambaşka bir şey değil, tür olarak insanlığın parçası, bir örgütlenme meselesidir.

Pavloviç elleriyle öğrenirken Dvanov bir okuyucudur. "Ne kadar okusa ve düşünse içinde hep boş bir yer kalıyordu, betimlenmemiş ve anlatılmamış bir dünyanın tedirgin bir rüzgâr gibi içinden

22. Lenin'in "inanç sıçraması" üzerine çarpıcı bir değerlendirme için bkz. Slavoj Žižek, *Repeating Lenin*, Zagreb: Arkzin, 2001.

23. Platonov, *Çevengur*, s. 38.

24. *A.g.y.*, s. 42. Bu sahnelerin incelikli bir okuması için bkz. Jonathan Flatley, *Affective Mapping: Melancholia and the Politics of Modernism*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.

25. Platonov, *Çevengur*, s. 51. Bkz. Rolf Hellebust, *Flesh to Metal: Soviet Literature and the Alchemy of Revolution*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003, s. 120 vd.

geçtiği o boşluk."[26] Söz ve dünya, sözün dünyayı bütünüyle ve bir düşünce nesnesi olarak kavramasını sağlayacak ortak bir mantıktan, bir logostan yoksundur. Sözcükler dünyanın maddesinin biçimlerinden sadece biridir ve belki de bir praksis olarak diğerlerinden, mesela zamanla kendi hayal kırıklıklarını yaratacak olsa da Platonov'un toprak ıslahı çalışmasından daha az faydalıdır.

Almanya ile savaş, hem Pavloviç'i hem de Dvanov'u hükümetin, hatta belki her türlü hükümetin faydasızlığına ikna eder. Üstelik anlaşılan, savaşı mümkün kılan şey Pavloviç'in sevgili trenleridir. Makine özgür değildir. Devrim, Pavloviç için, savaştan daha kolay olduğu için kolay yolu seçmek demektir. Dvanov'un devrime ilişkin duygusal deneyimi ise katmanlıdır. "Endişe, inanç ve kuşkuydu melodinin anlattığı. Devrim de bu tutkularla yürür – salt demirden inançla değil titreyen kuşkuyla da hareket eder insanlar."[27] Devrim sadece bir inanç sıçramasından ibaret değildir.

Pavloviç Dvanov'u yanına alıp en ciddi partiyi aramaya koyulur. Partilerden biri Menşeviklere benzer. "Birileri, mutluluğun girift bir ürün olduğundan bahsediyordu; insanın amacı mutluluk değil, tarih kanunlarının gerçekleştirilmesiydi."[28] Pavloviç Bolşevikleri tercih eder. "En akıllı iktidar bu olacaktı galiba; bir yıl sonra ya bütün dünyayı kesin olarak yeniden kuracak ya da öyle bir toz kaldıracaktı ki çocukların bile yüreği dayanmayacaktı."[29] Yine de Pavloviç Bolşevikler konusunda Dvanov'dan daha kuşkucudur. Devrimi yapan işçiler ve askerlerdir. Devlet şöyle dursun, partiye bile ne-

26. Platonov, *Çevengur*, s. 57. 27. *A.g.y.*, s. 158.

28. *A.g.y.*, s. 59. (Sol) Menşevik bakış açısının en iyi belgesi kesinlikle Sukhanov'un *Rus Devrimi*'dir. Sukhanov Gorki'nin gazetesinin editörüydü ve Şubat Devrimi sırasında Petersburg Sovyeti yürütme komitesinde delegeydi. Sovyet deneyinin ilk yıllarındaki Bolşevik ruhu en büyük ustalıkla yakalayan ise, devrimin içinde bulunma imkânını kaçırmış olmasına rağmen, *Bir Devrimcinin Anıları* kitabıyla Victor Serge'dir.

29. Platonov, *Çevengur*, s. 60. *Çevengur*'un ilk bölümünde anlatılanlar, Platonov'un kendisinden yazar olarak daha ünlü arkadaşı Boris Pilniak'ın *The Naked Year* (Ann Arbor, MI: Ardis, 1975) romanında anlattığı Ekim 1917 tablosuyla karşılaştırılabilir. Pilniak, devrimi yöneten partiden çok devrimin kendiliğinden niteliğini betimlemiş, daha sonra bunun bedelini ödemiştir.

den ihtiyacımız olsun ki, diye sorar. İnsanların kendileri için, kendi kendilerine örgütlenebileceğini düşünür.

Bolşevikler Dvanov'u sosyalizmin bir yerlerde kendiliğinden ortaya çıkıp çıkmadığını araştırmaya yollar. Ne de olsa insanların birbirlerinden başka bir şeyleri yoktur artık. "Dvanov, tarlalarda dolaşan, cephede boş yapılarda uyuyan çeşitli insanları anımsadı; belki o insanlar sahiden de rüzgârdan ve devletten gizli bir koyakta toplaşmış, dostluklarından hoşnut yaşayıp gidiyorlardı."[30] Böyle şeyler gerçekten de olmuştu. Savaş ve iç savaş yoldaşlığıyla, pek çok topraksız, yersiz yurtsuz eski askerle avare gezgin bir yerlerde kendi komünlerini kurup hayatlarını düzene sokuyordu. Platonov bu devrimci duygu yapılanmasıyla temel bir dayanışmayı asla yitirmez.

Dvanov'un devrimci duygularından bir kısmı Pavloviç'ten geliyordu ve daha iyi bir sulama sistemi gibi teknik nitelikteydi. "Kuru, yüksek havzalarda suyun ışıldayacağı zamanı düşünüyordu; işte o zaman sosyalizm gelmiş olacaktı." Ama bütüncül ontolojisiyle uyumlu olarak, teknik olanın dönüştürücü gücü konusunda kuşkucudur: "Tabiatın özel bir yaratma yeteneğine sahip olmadığını, işini sabırla gördüğünü" söyler.[31] Doğa tarihinde olduğu gibi tarihte de seçilim hayatta kalmaya uygun olmayanları siler. Dvanov'a göre komünizm, müşterek zorluk karşısındaki düz bir yoldaşlık ile kıtlığı teknik aracılığıyla yenmeyi birleştirir. Oysa bunların ancak kimi durumlarda birbiriyle uyumlu olduğu ortaya çıkacaktır. Devlet ve ideoloji ayak bağı olur, makineler raydan çıkar ve her şeyi bir defada kurtarmak mümkün değildir. Platonov'da kalıcı mutluluğa giden kestirme yol yoktur.

İç savaş sırasında, kırsal alanda "ortalık çamurlandı mıydı barış ... demektir!"[32] Sürtünme, sis ve mesafeler girer araya. Makinistle-

30. Platonov, *Çevengur*, s. 83. Komün kurmak az görülen bir olay değildi. *Bir Devrimcinin Anıları*'nda anlattığı gibi Victor Serge bile denemişti bunu. Keza bkz. Richard Stites, *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 1989, s. 205 vd.

31. Platonov, *Çevengur*, s. 85.

rin çaresiz bakışları arasında lokomotifler kafa kafaya çarpışır. Yeni Sovyet devleti hasatları sever; artık toprak sahibi olan köylüler ise eski makineli tüfek parçalarından imbik yapmayı ve kaçak içki imal etmeyi tercih eder. Dvanov onları toprak ağasının mülküne el koyma konusunda cesaretlendirir. Aynı anda birden fazla iç savaş sürmektedir.

Anarşist bir çetenin eline düşen Dvanov, "yaptığına içtenlikle inanarak", "insanlar yalnızca yoldaşlarına hürmet etsinler diye yeryüzündeki tüm taşınmaz malları yakabi[lecek]"[33] biri olan Kopyonkin tarafından kurtarılır. Kopyonkin, kendi hayatına hiçbir zaman fazla önem vermemiş, ekmekten çok "sebepsiz umut" ile yaşamış, yaşlı bir adamdır. Partinin adamı değildir, hükümetin adamı hiç değildir; bir doğa gücüdür. Bineği, Proleter Gücü, soylu bir savaş atı değil, sütçü beygirinden hallice bir hayvandır.

Daha önce bir defasında bölge parti bürosunda karşısına geçip portresini seyrettiği Rosa Luxemburg'un bir resmini taşır şapkasında. "Rosa'nın saçlarına bakıyor, esrarengiz bir bahçe olduklarını sanıyordu..."[34] Rosa, anne gibidir onun için, ama aynı zamanda çocuğunu doğururken ölmüş bir kadın gibidir de. Onun resmini ilk defa gördüğü o gün, köylüleri Bolşevik bir tahıl toplayıcısına saldırmaya kışkırtan bir *kulak*'ı öldürmüştür. Kopyonkin, kitabın sapkın libidosu, Don Kişot taklididir; ancak kitabın merkezindeki karakter o değildir.

Bogdanov'un "otoriter örgütlenme" diyeceği, Cervantes'e bağlanan kalıntıları bir yana bırakır Platonov. Bir şey Dvanov'u Kop-

32. *A.g.y.*, s. 88. Kurmacada yer alan bu savaş ve devrime ilişkin deneyim Eduard Dune'un *Notes of a Red Guard*'da (Champaign, IL: University of Illinois Press, 1993) ilk elden aktardıklarıyla karşılaştırılabilir.

33. Platonov, *Çevengur*, s. 101. Kırsal anarşistlerin en ünlüsü için bkz. Alexandre Skirda, *Nestor Makhno, Anarchy's Cossack: The Struggle for Free Soviets in the Ukraine 1917-1921*, Oakland, CA: AK Press, 2003.

34. Platonov, *Çevengur*, s. 139. Kopyonkin ve Rosa elbette psikanalitik bir yaklaşımla okunabilir, fakat buna girmeyelim. Bunun yerine şuna bakın: "Ah Rosa Luxemburg. Onun ve ona benzer kadınların hayaleti nasıl da musallat olur solcu erkeklerin zihnine! (Kadınlar için böyle değildir pek.)" Doris Lessing, *Walking in the Shade*, New York: Harper, 1997, s. 219.

yonkin'in Don Kişotça gayretkeşliğinden uzak tutar. Hastalanan Dvanov ateşi yükseldiğinde rüyasında eşyalar görür. "Küçük eşyalar –kutular, kâseler, keçe çizmeler, bluzlar– dev hacimli heybetli nesnelere dönüşerek yığılıyordu Dvanov'un üzerine."[35] Vücudunun içine girer bu şeyler. Derisini yırtıp yaracaklarından korkar. Bolşeviklerin sorunu sadece kitleler değildir, aynı zamanda denetlenemez haldeki şeyler kitlesi de bir sorundur. Dvanov cinnet geçirirken bunu bilir; kendi cinneti içindeki Kopyonkin ise bilmez.

Dvanov komünizmin bozkırlara su getirmek olduğunu düşünür; Charles Fourier'nin ruhuna uygun biçimde bunu biyosferin estetik açıdan mükemmelleştirilmesi olarak tahayyül eder. "Bitkiler ekilince yeryüzü başka gezegenlerden bakıldığında daha parlak, daha aydınlık görünecek. Hem su döngüsü de güçlenecek, gökyüzü daha mavi, daha saydam olacak!"[36] Bu aşamada zihnindeki doğa imgesi, üzerinde emek harcanacak inatçı bir nesneden ziyade üzerine düşürülecek bir şeydir hâlâ.

Dvanov devrimi hem Pavloviç'ten öğrendiği gibi öznelere, hem de Kopyonkin'den öğrendiği gibi nesnelere dair bir şey olarak düşünür; ancak henüz bunları örgütlemenin ne kadar zor olduğunu, kısmi-nesneler ya da neredeyse-nesneler söz konusu olduğunda örgütleme işinin nasıl daha da zorlaştığını bilmemektedir. Tecrübelerinden böyle şeyleri öğrenir, ama kafası düz anlamlarla çalışmaya daha eğilimlidir. Bir pankartta Marx'tan bir alıntı vardır: "Devrimler tarihin lokomotifidir." Bu Dvanov'a sadece eski külüstür yük trenlerini çağrıştırır.[37]

35. Platonov, *Çevengur*, s. 115.

36. *A.g.y.*, s. 123. Bunu, tarımın iklimde iyi huylu bir ılımanlaşmaya yol açmasından söz eden Charles Fourier, *The Theory of the Four Movements*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996 (1808), s. 47 vd. ile karşılaştırmak mümkündür.

37. Bu deyişi *Çukur* romanındaki "tahta katar"la karşılaştırın: Andrey Platonov, *Çukur*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, İstanbul: Metis, 2017, s. 146. "Tarihin lokomotifi" ise Marx'a ait bir ifadedir: Karl Marx, "The Class Struggles in France", 3. Bölüm, marxists.org. Kısmi-nesneler için bkz. Brian Massumi, *Parables for the Virtual*, Durham, NC: Duke University Press, 2002.

Metaforları kelime anlamlarıyla almak bir tür tersinden tektolojidir. Bogdanov süreçlerin poetik çağrışımlarıyla, bir sürecin duygusunun nasıl bir diğerinin şemasına açılabildiğiyle ilgilidir. Platonov ise maddi pratiğe geri dönüldüğünde metaforik sıçramanın karşılaştığı zorluklara daha duyarlıdır. "Devrimler tarihin lokomotifidir" sloganındaki lokomotif zaten idealize edilmiştir. Dvanov, tıpkı Platonov gibi, iç savaş zamanında pek kötü bir durumda olan gerçek lokomotiflere ilişkin daha çok şey bilir.

Kopyonkin atıyla küçük ve önemsiz bir köye girer. Yetkisini kendi kendinden alan bir devrimci adalet eylemi olarak atları zenginlerden alıp fakirlere dağıtır. Eski zengin köylülerden biri sivri dillilik yapar: Eski zenginler artık fakir olduklarına göre, bundan sonra doğacak tayları şimdi zengin olan eski fakirler değil, kendileri almalıdır. Bu madun ukalalığı Kopyonkin'i öfkelendirir.[38] Bu kadar kıtlaşmış kaynakların yeniden bölüşümünün faydasızlığını, ya da basit bir eşitlemenin komünizm olmadığını göremez. Türdeş olmayan şeyler eşitlenemeyeceği gibi, onlara ayrılmaz şekilde bağlı özneler de eşitlenemez. Kopyonkin'den daha uyanık olan köylü, verimliliğin düşeceğini öngörür. Kopyonkin'in yoksullukta eşitliği hedefleyen dinsel arzusuyla Dvanov'un toplam zenginliği artırma teknikleri arasında bir gerilim vardır.

Kopyonkin'i Don Kişot gibi unutulmaz bir karakter yapan, çılgınlığının bazen işe yaraması ama yine de çılgınlık olmasıdır. Başka bir köyde tarlalar sürülmez çünkü herkes toplantılarda çok meşguldür. Burada Kopyonkin'in çözümü aslında bilgecedir. *Daha da fazla toplantı* yapılmasını emreder. Bazen hasta numarası yapan birinin ilacı ona itiraz etmek değil, onu gerçekten *çok* hasta olduğuna ikna etmektir.

Bolşevik basının vaazları Dvanov ve Kopyonkin üzerinde fazla etki bırakmaz. Sadece "gömülen binlerce Kronştat"[39] sözleri kafa-

38. 1920'lerde ve 30'larda Bolşeviklere karşı madun köylü direnişi konusunda bkz. Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 5 vd. Keza bkz. John MacKay, *Four Russian Serf Narratives*, Madison: University of Wisconsin Press, 2009.

39. Platonov, *Çevengur*, s. 140. Kronştat konusunda bkz. Serge, *Memoirs of*

larını karıştırır. Muhtemelen yıl 1921'dir ve Bolşevikler bir zamanlar devrimin kalesi olan Kronştat'ın devrimci işçi ve denizcilerinin ayaklanmasını bastırmıştır. Ancak bunun ne anlama geldiği konusundaki işaretlere Dvanov ve Kopyonkin'in kulakları tıkalıdır. Kronştat işçi sınıfı ile devletin çıkarlarının çatıştığı yerdir ve –Troçki dahil– Bolşevikler devletten yana olmuştur. Dvanov ve Kopyonkin'in tam bu sırada Paşintsev ile karşılaşması tesadüf değildir.

Onu bir ormanda –belki de Rosa'nın saçlarının ormanında– bulurlar. Paşintsev'in ayakları yere Kopyonkin'den daha sağlam basar. 1919'da Alman işçi sınıfı burjuva devleti yıkmayı başaramadığında devrimin sona erdiğini düşünmektedir. Komünizm anlayışı Kopyonkin'den daha bile eşitlikçi olsa da, onun intikamcı misyonunu benimsemez. Troçki'ye dair, "Nereden yoldaşım oluyormuş be, bütün millete emirler yağdırıyor," der.[40] Platonov'da otoriter örgütlenme sürekli olarak aşağıdan sorgulanır.

Paşintsev için her şey bitmiştir. Yasalar çıkmıştır: "Ordu, iktidar, düzen kurulmuştur; bugün yine birileri 'hizaya gir', 'pazartesi işe başla' demektedir." Paşintsev "tabiatın büyüttüğü bitkiler" ile beslenir. Toprağın köylülere verilemeyeceğini bir tek o bilir, çünkü "toprak kendiliğinden biten bir şeydir, demek oluyor ki kimsenin değildir".[41] Belli özel mülklere dair kurgunun alaşağı edilmesi, beraberinde dünyanın oracıkta, isteklerimiz doğrultusunda düzenlenmeyi beklediği şeklindeki daha soyut kurgunun da alaşağı olmasını getirir. Paşintsev, Proletkült dünya görüşünün sınırlarını yoklamaktadır.

Köyüne sadık, geri kalan herkese düşman bir köy demircisi şöyle açıklar: "Gel de çık işin içinden: Toprağı verdiniz, son tohumu-

---

a Revolutionary, s. 147-53. Tartışma konusu olaya ilişkin daha yakın dönemli ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Israel Getzler, *Kronstadt 1917-1921: The Fate of a Soviet Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

40. Platonov, *Çevengur*, s. 143. İç savaşta Troçki'nin daha olumlu bir tasviri için bkz. Isaac Deutscher, *The Prophet Armed*, Londra: Verso, 2009.

41. Platonov, *Çevengur*, s. 145-49. Bu sahnelerin, Nikolay Leskov'un *The Enchanted Wanderer* (New York: Melville House, 2012) kitabından çıkmış gibi bir havası vardır.

muza varana dek alıyorsunuz elimizden ... Köylüye anca ufuk manzarası düşüyor."[42] Komünizm ufku: Parti gökleri alaşağı etmiş ama yerine bir şey (henüz) koymamıştır. Ancak eski temeli de alaşağı etmiştir; geriye sadece ikisinin arasındaki o uzak çizgi kalmıştır. İdeoloji kutupların yerini değiştirmektedir: düşeyden yataya; düşmüş bir tanrısallık imgesi olarak dünyadan, geleceğin mükemmellikten uzak bir gerçekleşmesi olarak şimdiye. Sonsuz göklerin mutlaklığı yerini zamanın mutlaklığına bırakmaktadır: bir mutlaklık olarak Tarih'e. Sosyalist gerçekçiliğin komünizm ufkunu yeni bir tanrı haline getirmek üzere olduğu bu tereddüt ânında –köylü ve işçi arasında bir karakter olan– Platonov'un demircisi, hâlâ onu sorgulama yeteneğine sahiptir.

Kopyonkin demirciye, köylülerin kendilerine tahıldan içki yaparken işçileri yiyecek bir lokmadan mahrum bırakmak istediğini söyler. Platonov köylülerle duygudaşlık yapmaz. Şehir ve kır arasında, tarım ürününü kimin kontrol edeceğini belirleyecek bir başka iç savaş sürmektedir. Dvanov ve Kopyonkin bu iç savaşta şehrin temsilcileridir bir bakıma ama köylüler Dvanov ve Kopyonkin'i ne tehlikeli bulurlar, ne de gerekli. Köylüleri angaryaya zorlamadıkları gibi Kopyonkin devletten gelen yazılı emirlerin kâğıtlarını sigara sarmak için kullanmaktadır. Onlar St. Petersburg ve Moskova'dan uzakta, kendi kendini inşa eden bir devrimin kendi kendini yetiştirmiş devrimcileridir.

Dvanov şehre gittiğinde Beyazlar tarafından geri alınmış gibi görünür ona şehir. Artık devrimin bir kalesi değildir; dükkânlarda yiyecek bile vardır. Tahıl toplama işinde çalışan yoldaşlar hâlâ öldürülüyor olsa da Yeni Ekonomik Politika (NEP) etkisini göstermeye başlamıştır. Ama işler tamamen eski haline de dönmemiştir. "Artık tüm insanlar tahılın güçlükle büyüdüğünü, bitkinin insan gibi karmaşık ve hassas bir hayatı olduğunu ... biliyorlardı. ... İnsanlar önceden bilmedikleri birçok şeyi öğrenmişlerdi; meslekleri geniş-

42. Platonov, *Çevengur*, s. 158. Bkz. Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1969, s. 130 vd.; Türkçesi: *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. S. Hilav, İstanbul: YKY, 2020 (6. basım).

lemiş, yaşam duyguları toplumsallaşmıştı."[43] En azından şimdilik, piyasa fetişizminin ötesini görebilmektedirler.

Karınları doyunca insanlar *ruhlarını*, *canlarını* hisseder ve bunun sonucunda kimi özel iştahları geri gelir. Başka bir yerde Platonov ruhu şöyle tanımlar: "gerçekliğin genel gidişatının eşsiz bir eylemle bireysel ihlalidir ruh ve bu yüzden canlıdır. Eski terminolojiyi kullandığım için kusura bakmayın, ona yeni bir anlam veriyorum."[44] Ruh her zaman yeterli nitelik ve nicelikte vardır. Mesele onu duyumsamayı sağlayacak artık-yaşamın olup olmamasıdır.

Şehirde Dvanov yiyecek ile devrimin bir arada nasıl olabileceğine kafa yoran yoldaş Gopner ile karşılaşır: "biz hepimiz ancak ortak derdimiz varsa yoldaşız." Gopner'in tekniğe yatkın bir kafası vardır, makinelerin niceliğe dökülebilir olduğunu, hayatınsa böyle olmadığını düşünür. Onaylanmış Hegelci dil, başvurmak üzere elinin altındadır: "sen ve ben artık nesne değil lanet olasıca öznelerizz."[45] Ancak sıkıntı yaratacak olan nesneler dünyasıdır. Bulundukları Parti odasının ışıkları gidip gelir. Gopner elektrik santralindeki dinamo kayışının düzgün çalışmadığını bilmektedir. Işık olmazsa "Bolşevikleşin" toplantısı da olmaz. Gopner –ve Platonov– gibi birkaç yetenekli işçinin ayakta tuttuğu devrimin altyapısı, moleküler unsur tarafından kemirilmektedir.

NEP'ten söz edildiğinde Pavloviç "O iş dumandır," der. Nesnel şartlar Lenin'in atılımına izin vermeyecektir; "vaktinde yetişmeyen şey boşa ekilmiş demektir." NEP'in temsil ettiği görünürdeki geri çekilme zihinlerindeyken "Komünizm'den geldiğini" söyleyen Çepurnıy ile karşılaşırlar. "Geleceğin anısına öyle bir köy mü kurulmuş?"[46] diye sorar Gopner. Böylesine sığ bir zeminde sosyalizmi

43. Platonov, *Çevengur*, s. 171-72. Ilya Petrov ve Evgeny Petrov, *The Golden Calf: A Novel* (Rochester, NY: Open Letter, 2009) kitabındaki parlak NEP dönemi hicviyle karşılaştırın.

44. Andrey Platonov, "The Factory of Literature", İng. çev. Anna Kalashyan, *Public Seminar*, 6 Ocak 2014, www.publicseminar.org sitesinde.

45. Platonov, *Çevengur*, s. 176. Enerji ve politika arasındaki ilişkinin uyarıcı olacak kadar kaba bir değerlendirmesi için bkz. Timothy Mitchell, *Carbon Democracy*, Londra: Verso, 2013.

46. Platonov, *Çevengur*, s. 184, 182.

inşa etmek zaten yeterince zordur; bu yüzden Çepurnıy'ın komünizm aşamasına sıçrayıvermiş olma iddiası hem çılgınca hem de çekicidir.

Marx'ın komünizme geçişe dair tanımlayıcı hümanist formülünü ("herkesten yeteneklerine göre, herkese ihtiyacı kadar") saptırarak kullanan Çepurnıy, komünist Çevengur'u "hem hayat gönenci, hem hakikat kesinliği, hem de varoluş acısı, gerektiği ölçüde kendiliğinden meydana ge[len]" bir yer[47] olarak betimler. Bu üç alan ve aralarındaki dinamik denge için yeni bir tektolojik tarz seçme imkânı, Platonov'un Don Kişotça arayışının ta kendisidir; devrimin gerçekleşmesinden NEP'in başlangıcına kadarki sürede bunun mümkün olduğunu düşünmüştür.

ÜTOPYA OLARAK *ÇEVENGUR*

NEP geri çekilişi metinde bir kırılma noktası oluşturur: tarihsel (anti)roman kesilir ve Slavoj Žižek'in "gnostik-maddeci" ütopya diye adlandırdığı alana girilir.[48] Bogdanov'da olduğu gibi Platonov'da da ütopya kipini tetikleyen devrimin yenilgisidir. Çevengur, o garip NEP ortamında, kır ve kent çıkarlarını devlet yönetimindeki kapitalizmde uzlaştırırken, ömür boyu sürecek bir iç savaş yoldaşlığına kendini kaptırmış olanların, bu ruhla yaşamanın bir yolunu bulabildiği yerdir – göreceğimiz gibi arızaları olan bir ruh halidir bu. Sovyet planında meta biçimini düzenleyen, Debord'un *yoğun gösteri* dediği şey yaklaşmaktadır.[49] *Çevengur* kitabı ve anlattığı yarı-üto-

47. Platonov, *Çevengur*, s. 185. Bkz. Marx, "Critique of the Gotha Program", www.marxists.org.

48. Bkz. Slavoj Žižek, *Ahir Zamanlarda Yaşarken*, çev. Erkal Ünal, İstanbul: Metis, 2014 (3. basım), s. 453. Žižek devrimin bu gnostik-materyalist akımının gerçek Bolşevizmden bir bakıma farklı olduğunu ve kendi adlandırmasıyla "olgun Stalinizmin" bu akıma tepki gösterdiğini düşünür. Žižek'e göre Lenin maddi sınırlamaların ötesine doğru mistik bir atılımın parçasıdır. Žižek'in Platonov'a ilişkin kısa değinilerinde eksik olan, Platonov'un gnostik duyarlılığı değil, maddeci duyarlılığıdır; gövdenin tektolojik zarfına ve bu zarfın direngen bir doğaya karşı amansız inatçılığına gösterdiği kesintisiz özendir.

49. "Yoğun gösteri" için bkz. Debord, *Society of the Spectacle*, s. 63-64.

pik Çevengur mekânı, hayat, hakikat ve maddenin birlikte evrileceği, menedilmiş başka bir hayat için Platonov'un mücadele duygusunu koruyup saklar.

Çevengurlular "uzaktan bakıldığında emperyalizm tatilcileri gibi"[50] görünür. Görünürdeki bütün sükûnetine rağmen Çevengur bir iç savaş ürünüdür. Oradaki şiddet ne eşsiz ne de nedensizdir. Beyazlar Kızılları öldürür; Kızıllar Beyazları öldürür. Kimi "burjuvalar" tavan aralarına o kadar tahıl ve tuz istif eder ki çatıları çöker – böyle bir bolluğu taşıyamayacak bir üstyapıya güvenmişlerdir. Kızıllar bu burjuvazi için bir "ikinci geliş" ayarlar; ama öbür dünyada, bu hayatta değil.[51] Ütopyada gündelik hayat güce dayanır; bu açıdan herhangi bir başka gündelik hayat ile *tamamen* aynıdır.

Çevengur suçu eşit paylaşmak için günah keçisini kesip yemiş bir şehirdir ve artık "rutubetli tanrı" kokmaktadır.[52] Capri yıllarında Lunaçarski ve Gorki proletaryanın kendisini tanrılaştıracağı bir Tanrı-yapıcılığını savunmuştu. George Sorel'in genel grev miti gibi, bu da Fransız Devrimi'nin sivil dininden ve Feuerbach'tan sınıf temelli bir sapmadır; bizi ezelden beri ve ebediyen seven Marx doktrinidir. İnancın müşterek bir bağ oluşturmakla beraber kökensel bir şiddete de işaret ettiği, ya da maddi varoluş şartlarından koparılmış proletaryanın, nesnesiz bir özne olarak yaptığı atılımı patlatmanın bir tür fetişizmden ibaret olduğu Platonov'un dikkatinden kaçmaz.

50. Platonov, *Çevengur*, s. 224. Çevengur elbette bir karnaval alanı olarak düşünülebilir. Bkz. Natalia Skradol, "Non-working, Communism and Carnival", *Slavonic and East European Review* 87(4), 2009: 610-28.

51. Platonov, *Çevengur*, s. 206. Köylerde hesaplaşma için bkz. Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 247 vd.

52. Platonov, *Çevengur*, s. 213. Stites'e göre (*Revolutionary Dreams*, s. 124 vd.), malikâneleri ele geçiren köylülerin hem el koyma hem de paylaşım sırasında herkesin katılımı konusunda ısrar etmelerine sık rastlanıyordu. Tanrı-yapıcılığına ilişkin bkz. Maksim Gorki, *A Confession*, New York: Everett & Co., 1910.

53. Platonov, *Çevengur*, s. 195. Stites'e göre (*Revolutionary Dreams*, s. 207 vd.) köylüler nadiren kendiliğinden komünler kuruyordu. Çevengur gibi komünler daha çok topraksız eski askerlerin ürünüydü ve gerçekten de yersiz yurtsuz kadınları çekiyordu. Burada Fredric Jameson'ın *Çevengur*'u bir köylü ütopyası olarak okumasından ayrı düşüyoruz.

Çepurnıy'ın komünizmi köylülerden çok topraksızların komünizmidir: "Çevengur mülkü toplamıyor, yok ediyor."[53] Çevengurlular soyut ve görünmez bir ortak çıkar için değil, "yakınlarındaki, yoldaş insanlar" için çalışır. Özel aile ilişkileri bile ortadan kalkmış gibidir: "Bizde hanım olmaz: Sadece savaş arkadaşları kalmıştır."[54] Bu, *Kızıl Yıldız*'da olduğu gibi marifet sahibi olanlar ile işçilerin işbirliğinin ütopyası değil, topraksızların, yersiz yurtsuz olanların ütopyasıdır. Çevengur'da "herkesin yerine ve her bir kimse için evrensel proleter ilan edilen güneş"i işe koşarlar ve güneşin artık enerjisi ile geçinirler. "Ruhu başlıca meslek ilan etmiş" oldukları için artık yiyecek azdır.[55] Komünizmi emek disiplinine tercih ederler. Komünizm yakıcı olmalıdır; acılı ama paylaşmaya dayalı.

Platonov'un dostu ve çalışma arkadaşı Boris Pilniak da Çevengur gibi bir yerde toplanacak türden insanların portresini çizmiştir:

> Burada savaş komünizmi tarafından göreve çağrılan ve bin dokuz yüz yirmi birde terhis edilen komünistler yatmaktaydı. Düşünceleri tutuk adamlar, çılgınlar ve sarhoşlar, bir mağarada birlikte yaşayan, mavnaların yükünü boşaltmak, yakacak odun kesmek için birlikte çalışan, katı kuralları olan bir Kardeşler topluluğu, bir komünizm yaratmış olan, kendilerine ait hiçbir şeyleri olmayan adamlar; ne para, ne mal mülk, ne de kadın: Karıları da onları terk etmişti.[56]

Çevengurluların hiçbiri Marx'ı okumamıştır. Onların Komünist Manifestosu'nda dört tez vardır: güneş ve toprak; su ve rüzgâr. Bu unsurların tektolojik birliği oldukça soyuttur. "Zamanın sırtına katlanamayan Çepurnıy, Çevengur'da komünizmi bir çırpıda kurarak tarihin uzunluğuna son vermişti." Çözülmenin, dağılmanın zamanı, zamanın doğal tarihi, komünist ufkun mutlak zamanı tarafından si-

54. Platonov, *Çevengur*, s. 196. "Asla çalışma!" Guy Debord'un eski sloganlarından biridir ama çalışma karşıtı duruşun klasik ifadesi Marx'ın damadına aittir. Bkz. Paul Lafargue, *Tembellik Hakkı*, çev. İhya Kahraman, İstanbul: Ayrıntı, 2015.

55. Platonov, *Çevengur*, s. 214, 215. Güneş Tommaso Campanella'nın ütopyasını akla getirir: *Güneş Ülkesi*, çev. Sadık Usta, İstanbul: Kaynak, 2014 (3. basım).

56. Boris Pilniak, *Mahogany and Other Stories*, Ann Arbor, MI: Ardis, 1993, s. 125. Pilniak 1938'de idam edildi.

linivermiştir. "Çepurnıy ile Çevengur Bolşeviklerinin komünizmi neden bu kadar çok istediklerini anlamıştı Dvanov: Tarihin sonuydu o, zamanın sonu; zaman ise salt tabiatta geçerdi, oysa insanın içinde baki kalırdı keder."[57] Bogdanov'da olduğu gibi Platonov'da da *tarihin sonu* olamaz, çünkü doğa tarihinin sonu yoktur. Bütünün trajedisi budur.

Platonov bozkırın doğal dünyasını parlak bir biçimde, yaz günışığının etkilerine dair bir tür güneş tektolojisi kurarak kaleme alır: "güneş kuru ve sert dayanmaktaydı toprağa ve ilkin toprak, bitkin düşüp otların suyunu, kumlu kilin nemini akıtmış, geniş, tüylü bozkır boyunca ürpermişti; güneş ise gergin, kuru sabrından akkorlaşıyor, güçleniyordu ancak."[58] Günışığının gidişi için de benzer bir durum söz konusudur: "Güneş giderayak otlara nemini indirmişti havanın. Güneşin patırtısından kurtulan tabiat mavileşmiş, sakinleşmişti; oysaki güneş de yorgun düşen hayatın ortak yoldaşlığı uğruna didiniyordu."[59] Çevengurlu devrimciler henüz isteklerini bu canlı ve ölü madde dünyasıyla pek bağdaştırabilmiş değildir. Dünya güneşe eşit değildir, hayat da dünyaya.

Çevengur'da üç yıldır hiçbir şey ekilmemiştir; bitkiler kendi içlerinde, bir buğday başağına üç ısırganotu kökü olacak şekilde türemişlerdir. İnsani olan ile olmayan kendi ilişkilerini henüz bulmamıştır. "Çepurnıy bir dulavratotunu yoklamıştı; onun istediği de komünizm idi: Bütün bu muzır otlar canlı bitkilerin dostluğuna delaletti. ... Sokaklarda hayatın sıcaklarına da, ölümün karlarına da proletaryayla birlikte katlanacak hür otlar büyüsündü."[60] Ancak Çepurnıy'ın komünizmi rüzgâra karşı atılmaktır, kalıcı olmanın bir yolunu bulamamıştır.

Çevengur'da çıkmaz yolun işareti kadınların olmayışıdır. Çepurnıy cinselliğin ve üremenin "insana ve komünizme değil", "ya-

57. Platonov, *Çevengur*, s. 319, 336. Platonov'un atılımı aynı anda hem akla getirme hem de gözden düşürme becerisi için bkz. Angela Livingstone, "Half-Worlds and Horizons in Platonov's *Chevengur*", *Slavonica* 9(2), 2003.

58. Platonov, *Çevengur*, s. 257.

59. *A.g.y.*, s. 245. Güneşe dair keza bkz. *Çukur*, s. 35.

60. Platonov, *Çevengur*, s. 246.

bancı, tabiata has meseleler" olduğunu düşünür, "insancıl Çevengur yaşantısında ise kadın, komünizmin bir parçası olmayan güzelliğiyle değil, daha kuru ve insani suretiyle makbul" görülür. Kadın ister bir defasında, "kadın olsunlar lütfen, ama şöyle ucundan kıyısından, heriften tek bir farkları olsun yeter..."[61]

Çevengurlular için güneş tarafından harekete geçirilen su, toprak ve havanın gerçek doğal dünyası ile güneşi bir simge olarak alan ama dokunulabilir, somut bir güç olarak kullanmayan fantastik atılımın komünizmi arasındaki sınırı bulandırır kadın. Yoldaşlar homososyal, hatta belki de homoseksüel bir topluluk oluşturur: "Aile ve emekten yoksun yaşayan ... bütün Çevengurlular, yakınlarındaki insan ve nesneleri diriltmeye mecburdular, ancak bu şekilde bedenlerinde toplanan ve sıkışan hayattan bir şey üretip hafifleyebilirlerdi."[62]

Kadınlar sonunda geldiğinde korku içindedirler. Devrim ve iç savaş boyunca erkekler tarafından istismar edilmeye alışmışlardır, hem de aniden. Burada, Çevengur'da olduğu gibi öncesinde uzun konuşmalar olmadan. En iyi durumda "bedenlerini, yaşlarını ve gelişkinliklerini yiyeceğe değişmişlerdi."[63] Adamlar kadınların da kendileri gibi yetim olduğunun farkına varır. Kadınların, erkeklerin anaları ve kızları olmasını isterler; erkeklerin, kadınların oğulları ve babaları olmasını isterler. Yetimliğin herkes için son bulmasını isterler. Ama kadınlar erkeklerin kardeşçe veya babaca duygularına inanmaz. Kadınlar ebedi alanın kamusal ironisidir.

Çevengur'da toplananlar resmi Sovyet idari dilinde adlandırılabilecekleri gibi, proleterlerden de az şeye sahip olan "berikiler" sınıfındandır. Eğer proletaryanın tanımı ailesinden başka hiçbir şeye

61. Platonov, *Çevengur*, s. 262, 332. Madalyonun öbür yüzü için bkz. Sheila Fitzpatrick ve Yuri Slezkine (yay. haz.), *In The Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women From 1917 to the Second World War*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.

62. Platonov, *Çevengur*, s. 344. Bkz. Eliot Borenstein, *Men Without Women: Masculinity and Revolution in Russian Fiction, 1917-1929*, Durham, NC: Duke University Press, 2001.

63. Platonov, *Çevengur*, s. 385. Bkz. Seifrid, *Platonov*, s. 119.

sahip olmayanlar ise, berikiler bundan bile yoksundur. Yetimdir onlar, hiç kimsedir. Küçük bedenlerini dünyadan koruyacak bir anneleri yoktur, "ilk yoldaşları" olacak ve onları başka yoldaşlara götürecek bir babaları da. Güçsüzlükleri aldırışsız kaldıkları güçleridir aynı zamanda. Eğer hayatlarını sürdürebiliyorlarsa, demek ki her şey hâlâ mümkündür.

Çepurnıy Çevengur'un iki önde gelen komünistinden biridir. Diğeri ise nispeten otoriter eğilimleri olan eski dilenci çocuk Prokofiy'dir. Çepurnıy'a göre parti proletaryaya aittir; Prokofiy içinse proletarya partiye aittir. "Devrim bizim görevimiz ve yükümlülüğümüzdür," der Prokofiy, "sen bizim emirlere uy yeter, o zaman hayatta kalır, gününü gün edersin."[64]

Çepurnıy durumu kavramıştır: "Düşman yolumuzu kese kese içimizde yaşıyordu, Devrim Komitesi'nden söküp attık onu, şimdi düşmanın yerine proletarya geldi, ya onu da söküp atmalıyız ya da Devrim Komitesi'ne ihtiyaç kalmamıştır."[65] Prokofiy'in hâlâ yoldaşı olduğunu düşünür naifçe, kendisinin söküp atılacak tarafta olacağını düşünemez. Çevengur'da toplanmış nesnelerle öznelere dair tam bir bilgiye sadece kötü niyetli Prokofiy sahiptir. Gelecekteki varlıklarının bir envanterini bile çıkarmıştır.

Dvanov ve Kopyonkin, Gopner ve Paşintsev Çevengur'a geldiklerinde kuşkucudur. Bir çocuğun ölümü bu kavramsal yoldaş karakterlerinin hepsini sarsar. Dvanov bir süreliğine gelmiştir Çevengur'a; sonra yarı ölü yarı diri insanlara yardım etmek için geri dönme niyetindedir. Gopner hiçbir işin yapılmadığını hemen görür. Paşintsev atılımın denemeye değer olduğunu, ancak başarısızlığa uğradığını düşünür. Kopyonkin daha idealist bir komünist olabilir, ama onun da Rosa'sı uzaklarda, yabancı bir toprakta gömülüdür. Onu harekete geçiren Hamlet'in babasının hayaleti gibi bir hayalettir; ama bu hayaletin üzerinde babasal bir otoritesi yoktur; daha çok bir anne ya da kız çocuğu, sevgili ya da her şeyden çok yoldaştır.

Çevengur'da akşam olmakta, sonbahar yaklaşmaktadır. Yine de denemek ve başarmak için çabalarlar. Kopyonkin toprağı sürmek

64. Platonov, *Çevengur*, s. 292. 65. *A.g.y.*, s. 296.

için Proleter Gücü'nü sabana koşar. Gopner ve Dvanov sulamayı iyileştirmeye uğraşır. Yapı malzemesi olarak "burjuva" mezarlığının meşe haçlarını kullanırlar. Prokofiy'in rahatsız edici bir kilden heykeli ortaya çıkarken, Gopner ve Dvanov sanat ve tasarımı kaynaştırarak pratik bir üretken nesneye dönüştürür. İcatlarının bazıları faydasızdır. Güneş enerjisi üretme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır. Platonov, dönemindeki en radikal sanatsal eğilimi olan *Prodüktivizm*'in ilkelerini tersine çevirir. Platonov'un versiyonunda sanatçılar emeğe estetik getirmez, işçiler emeklerini sanata dönüşecekleri noktaya getirir.[66]

Komünizmini korumak ve tüketmemek için Dvanov *ikincil bir fikir* besler: "Ruhunun servetini kaybetmekten korkuyordu o şimdi ve başka, ikincil bir fikir bulup onunla yaşamak, onu tüketmek, başlıca fikri ise dokunulmamış vaziyette yedekte saklamak istiyordu, ancak arada bir, kendi saadeti için dönmek ona..."[67] Bu yüzden sulama üzerine, gıda güvenliği üzerine çalışır. Komünist inanç sıçraması ne kadar manevi olsa da insanların bedenlerinde yaşayabilir ancak, ve bedenlerin ihtiyaçları vardır. İkincil fikir, birinciye eşlik eden melankoliye karşı koruma sağlar; bu fikir ister o zamanki komünizme ulaşmanın imkânsızlığı olsun, ister bugünkü Karbon Kurtuluş Cephesi'ne karşı koymanın imkânsızlığı. İkincil fikir gelecek ufkuna ait mutlak zamandan geriye doğru hayal kurmak değildir; belirli bir şimdiki durumdan dışarı doğru, sıkış tıkış alanlardan çıkış hatları arayarak işler.

Çepurnıy bile yeni yoldaşlarından yeni şeyler öğrenir. Öğrendikleri arasında şu tektoloji kavramı da vardır: "Bu arada avutucu bir sırrı da kendi kendine keşfetmişti Çepurnıy: Proletarya manzara izlemiyor, emek aracılığıyla yok ediyordu tabiatı, burjuvaziydi o tabiat uğrunda yaşayıp üreyen; işçi insan ise yoldaşları için yaşıyor ve devrim yapıyordu." Burada emeğin romantik bir yeşil güzellemesi

66. Prodüktivizm üzerine bkz. Christina Kiaer, *Imagine No Possessions: The Socialist Objects of Russian Constructivism*, Cambridge, MA: MIT Press, 2008. Güneş enerjisi 1913'te Mısır'da kullanılıyordu, dolayısıyla Gopner ve Dvanov'un ilgisinin hayal mahsulü olduğu söylenemez.

67. Platonov, *Çevengur*, s. 347.

bulunmaz. *Çevengur* pastoral bir roman değildir. Emek ve doğanın örgütlenmesi sorunu tam da aralarındaki farkta, birbirleriyle türdeş olmamalarında yatar. Bunun bir nedeni de Çepurnıy'ın kısalttığı zamanın çözülme ve bozulmanın zamanı olmasıdır. Ekolojisiz doğa vardır sadece.[68]

Bu doğa itaatsizdir, zayıf düşürücüdür, öngörülemezdir, ancak kısmen bilinir, biliniyorsa da kötü bir biçimde, zaman metaforları aracılığıyla bilinir. Garantilerden yoksun doğa olması anlamında ekolojisi de yoktur. Onu istikrar ve düzenden yana olmaya zorlayan bir yatkınlığı, denge halini korumaya yönelik bir eğilimi bulunmaz. Tarihi, çeşitli kozmolojik, jeolojik ve biyolojik nedenlerle oluşan metabolik yarılmaların tarihidir. Tanrı ölmüştür ve ekoloji de ölmüştür. Çözülme kapıda beklemektedir. İstikrarlı durumlar geçici ve gelişigüzel örgütlenmelerdir. Bogdanov'daki, seçilimin dengeyi seçeceği doğrultusundaki belli belirsiz inanç da bulunmaz Platonov'da.

Ekilen alanlardaki yüzde 20 düşüşü soruşturmak için parti bürokratı Serbinov çıkagelir. Mutsuz, güçsüz bir eyyamcıdır Serbinov, yine de günlüğüne şöyle yazar: "İnsan, anlamdan değil, tutku dolu damarlardan, kan akan boğazlardan, çıkıntı, delik, zevk ve unutkanlıklardan ibaret bir vücuttur." Ayrıca: "Tarih, şimdiki zamandan istifade etmek için geleceği icat eden alçak ve zavallı biri tarafından başlatılmıştır."[69] Arzuya ve zamana ilişkin sezgi dolu bu görüşler

68. Platonov, *Çevengur*, s. 282. Bkz. Morton, *Ecology Without Nature*. Morton'a göre "Doğa" bir kavram olarak iş görebilmek için çok fazla tarihe sahiptir; bu yüzden doğayı bir gösteren olarak kullanmadan ekolojiyi düşünmeye çalışır. Bogdanov'dan sonra, doğanın belli emek düzenleri ile nasıl karşılaşıp nasıl direndiğine bakarak bir kavram olarak doğayı farklı yollardan inşa etmenin faydalı olabileceğini düşünüyorum. Ekoloji sorununu yok sayarak hallettiğini sandığı için, monizme de karşı koyar Morton. Ancak Bogdanov'un ve daha da fazla Platonov'un gösterdiği gibi bir monizm temiz ve düzgün bir ittifak değildir.

69. Platonov, *Çevengur*, s. 361. Serbinov arzu (anlam) ile dürtü (tutku dolu damarlar) arasındaki yarılmadan huzursuzdur. Saf psikanalitik alanın dışında arzuyla dürtü arasındaki yarılma, muhtemelen Alexandre Kojève'in *Hegel Felsefesine Giriş* eseriyle başlayan bir düşünce akımı açısından merkezi önemdedir. Arzudan dürtüye "gerileme" tarihin dışına düşmektir. Böyle bir okuma tarzı halen başarıyla Bernard Stiegler tarafından sürdürülmektedir. Ancak Hiroki Azuma'nın

özeldir. Serbinov nehirdeki taş gibidir, devrim üzerinden aşıp giderken o kendini aşırı önemsemesi yüzünden ağırlaşarak dipte kalır.

Çevengur'da ekin miktarı aslında artmıştır. Çepurnıy'ın evleri birbirine yakın konumlandıran birleştirici şehir planı, niyet bu olmasa da, sokaklarda otların büyümesine imkân vermiştir.[70] Dvanov ve Gopner'in teknik iyileştirmeleri gerçekten işe yarayabilir. Ama zafer ihtimaline ilişkin işaret tamamen yereldir. Çevengurlular devlet için değil, birbirleri için bedava çalışır. Bu dünyayla uzlaşma mevsimi, tuhaf bir komedi gibidir.

Serbinov'un merkez için kaleme aldığı, bu mutlu, işe yaramaz, yönetilemez insanlara ilişkin rapor pekâlâ Platonov'un *Çevengur*'unun metni olabilir: Rapor, "zekice, çifte manalı, düşman bir dille, alay edercesine yazılmıştı (gerek vilayetle gerekse Çevengur'la)."[71] Çevengur'un mahvına yol açanın Serbinov'un raporu mu, yoksa Prokofiy'in düzenbazlıkları mı olduğu belli değildir. Tek düşmanları ancak Beyazlar olabilirmiş gibi, Çevengurluların "Kazaklar! Atlı *kadet*'ler!"[72] diye bağırmasına rağmen gelen askerlerin hangi taraftan olduğu da belli değildir. Bir makine hassasiyetiyle bütün Çevengurluları öldürürler. Prokofiy'in elinde boş bir şehir kalır.

ÇUKUR: İMKÂNSIZ ALTYAPI

Gündelik hayatta devrimi şekillendirme girişimine ne kadar şiddet ve israf eşlik ederse etsin, canlı ve cansız maddenin devrimci ideal ile uyumlu hale getirilmesi *Çevengur*'da bir imkân olarak varlığını

Otaku: Japan's Database Animals (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2009) kitabında önerildiği gibi ters yöne de gidilebilir. Teolojik "arzuları" değil de maddi dürtüleri ciddiye alarak, ya da bütün bu ikiliği reddederek daha zengin ve daha ilginç bir tarih düşüncesi oluşturmak mümkündür – bu yüzden ben iştah terimini tercih ediyorum.

70. Bkz. Ivan Chtcheglov, "Formulary for a New Urbanism", Tom McDonough, *Situationists and the City* içinde, Londra: Verso, 2009, s. 32-41. Sovyet ütopik mimarisinin bir değerlendirmesi için bkz. Owen Hatherley, *Militant Modernism*, Winchester: Zero Books, 2009, s. 43 vd.

71. Platonov, *Çevengur*, s. 380. 72. *A.g.y.*, s. 400.

sürdürür. *Çukur*'da bu imkânın önü tıkanmıştır. Platonov, yazarlık değil teknik becerileri nedeniyle kırsal alana yaptığı geziler sayesinde, Stalin'in zorunlu kolektivizasyonunun nasıl bir felaket olduğuna birinci elden tanık olan ender yazarlardan biridir. İç savaş, bedelini köylülerin ödediği kanlı bir tasfiye ile son bulur nihayetinde.[73]

Çukur, Zola'nın *Emek* eserine ve Stalinci "üretim" romanlarına uygulanan bir saptırmadır.[74] Şiddet ve gösterinin birbirine yakınlığına dair büyük bir yapıttır. Ancak zamanımızın burjuva duyarlılıklarını okşamaz, o zaman için olduğu gibi bugün de aynı eleştiriler geçerli olduğundan tam tersi bir etki yapar. Kazılan toprakta açığa çıkan şey, kendi dünyamızın temeli değilse, onun öncülerinden birinin temelidir. Kapitalist gerçekçilik sosyalist gerçekçilikten o kadar da farklı değildir: İkisi de lekesiz hedeflere dair idealist fantezilerle ağzına kadar doludur. Fark, kapitalist gerçekçilikte bunlara, pırıltılı arabalar ve evlere duyulan özel ihtiyaçları tatmin etmek için başvurulmasıdır.

Sosyalist gerçekçilik parlak komünist ufkun altında yatan altyapılara ilişkin hayali bir kavrayışa sahiptir. Kapitalist gerçekçiliğin kendi varoluş şartları ile ilişkisi de daha inceltilmiş değildir. 2012 kuraklığı ABD'li çiftçileri süt ineklerini şekerli dondurma süsleri, şekerler, şekerlemeler, meyveli bonbonlar ve bisküvilerle beslemek zorunda bırakmıştı. Yüksek früktozlu mısır şerbeti içeren ürünler, ülkedeki ineklerin genellikle yediği mısırdan daha ucuzdu.[75] Ne

73. Platonov'unki o dönemden kalan az sayıdaki tanıklıktan biridir; ancak bkz. Vassily Grossman, *Everything Flows*, New York: NYRB Classics, 2009, s. 115 vd. ve Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*. Bu iki eserin ışığında *Çukur*'da zorunlu kolektivizasyon üzerine anlatılan hiçbir şey insana gerçek dışı ya da fantastik gelmez.

74. İstatistiklere biraz fazla boğulmuş ve henüz komünist ufkun bilgisiyle tam olarak donatılmamış olsa da "üretim" romanı, sosyalist gerçekçilik için bir tür prototipti. Başlıca metinler arasında Fyodor Gladkov'un *Çimento* romanının bazı basımları sayılabilir. Pilniak'ın *Mahogany* eseri *Çevengur*'un bir saptırması; *Çukur* da Pilniak'ın *Mahogany* eserindeki sosyalist gerçekçi doğrultudaki revizyonunun saptırılması olarak düşünülebilir. Bkz. Thomas Seifrid, *A Companion to Andrei Platonov's The Foundation Pit*, Brighton, MA: Academic Studies Press, 2009, s. 55.

75. Carey Gilliam, "Sweet Times for Cows", *Reuters*, 23 Eylül 2012, www.reuters.com sitesinde. Başka bir deyişle, bizim sınai gıda sistemimiz Stalin'inkin-

sosyalist ne de kapitalist "gerçekçilik" emeğin doğada ve doğaya karşı moleküler mücadelesine dair pek fazla bir şey söyleyebilir; yine de sosyalist gerçekçilik en azından emeğin var olduğunu teslim eder.

Buyruq eski patronun aynısı olan yeni patronla tanışın: İşçi Voşov üretim sırasında durup ortak ve genel yaşam üzerine bir plan düşünmeye koyulur – ve bu yüzden işten kovulur. Yaşama ilişkin bir plan çıkarabilirse, bunun "verimliliği" de artıracağını söyleyerek oyunu oynamayı sürdürürse de, ona mutluluğun anlamdan değil materyalizmden kaynaklanacağını söylerler.

Voşov, kendi değerlendirmesine göre, "hayatın, hedefine ulaşmaya dönük nafile çabası[dır]". Çulsuz bir Hamlet'tir. Ruhu hakikati bilmeyi bırakmıştır. Dünyanın gerekliliğinden kuşku duyar. Canlı ve cansız maddenin dünyasıyla, gerçekleştirilebilir bir proje çerçevesinde ilişki kuramaz düşünceleri. Yerde bir yaprak bulup çuvalına koyar. Onu koruyup anacak, neden yaşayıp öldüğünü anlamaya çalışacaktır. "Tabiatın envai çeşit mutsuz kıvrıntısını –dünyanın plansız yaradılışının belgeleri" olarak toplar.[76] Gerçekten altüst olmuş, hakikatin yalandan artakalan şey olduğu bir dünyada, Voşov gibi Platonov da kayda değer geçici şeyleri toplamak için bir punk-enkaz-kaldırma pratiği yaratır.

Voşov "sessiz sedasız yaşama"ya gider. Orada, "karanlığı ve doğayı şenelten yalnızca suyla rüzgârdı, bir tek kuşlar bu yüce cevhe-

---

den çok daha uzun ömürlü olmayabilir. Bkz. Michael Pollan, "The Food Movement, Rising", *New York Review of Books*, 10 Haziran 2010.

76. Platonov, *Çukur*, s. 14, 55. İzleyen satır elbette Debord'un *Gösteri Toplumu* kitabının 9. bölümüne gönderme. Voşov'un çuvalının içeriği Ian Bogost'un "Latour dizileri" diye adlandırdığı şeye benzer. Bkz. Bogost, *Alien Phenomenology, Or What It Is To Be a Thing*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2012. Bogost, New Mexico manzarasındaki çerçöpün estetik bir boyutu olduğunu düşünürken Platonov için yaprak ve diğer ıvır zıvır, tektolojinin maddi dünyayı örgütlemede daima yetersiz kalmasının işaretleri olarak daha eleştirel bir iş görür. Voşov'un yaprağı, batık örgütlenmelerin kalıntılarına değer katmanın farklı yollarını bulan bir tür punk-enkaz-kaldırma operasyonuna işaret eder. Bkz. Evan Calder Williams, *Combined and Uneven Apocalypse*, Winchester: Zero Books, 2011.

rin hüznünü ezgiye dökebilmişlerdi". Ardından bir inşaat alanı çıkar karşısına; burada küçük bir işçi topluluğu, geleceğin Proleter Evi için dev bir temel çukuru kazmaktadır. İşçiler arasında en diri ve gayretli olan Çiklin'dir, ama o bile yaptıkları işin muhtemelen faydasız olduğunu bilir: "Zulüm bu, iş değil – zaman bütün faydayı yiyecek."[77]

Muazzam bir temel üzerinde yükselecek muhteşem bir üstyapı olarak Proleter Evi Pruşevski'nin fikridir. O bir tür Bogdanovcudur; ruhun hayatın artık sıcaklığı olduğunu düşünür. Ama bu artığın oluşması zorunlu mudur? Madde, hayat ve ruh arasındaki ilişkileri, gündelik hayat deneyiminden süzdüğü tektolojik düşünce aracılığıyla ele almaya çalışır. Killi katmanın kıyısında "ondan bağımsız toprak başlıyordu. Her temelden üstyapı kurulur mu? Yaşamsal malzemenin her üretimi, insana yan ürün niyetine ruh verir mi? Peki ya üretim net tasarruf sağlanana değin geliştirilirse – dolaylı, beklenmedik ürünler meydana gelir mi ondan?"[78] Pruşevski bunları çok uzun süre kendine dert edinmez. İyi huylu bir kayıtsızlıkla işini yapmayı sürdürür. Onun derdi bütün mühendisleri uğraştıran "ebedi madde"dir sadece.

Safronov da bir teknik elemandır ve onun da şüpheleri vardır. "Sadece aşağılara, zeminin kuru kırıntılarına ve yoksulluk içinde dip dibe yaşayan otlara bakılırsa, hayatta umuttan eser yoktu; dünyanın genel alımsızlığı, üstüne üstlük insanların kültürsüz bezginliği Safronov'un aklını karıştırıyor, ideolojik donanımını sarsıyordu."[79] Pruşevski'den farklı olarak o sadece cansız maddeyle uğraşarak ruhunu yatıştıramaz. Doğaya ilişkin hesapları saçlarının beyazlamasına yol açmıştır. "[B]ütün dünyayı ölü bir beden olarak ta-

77. Platonov, *Çukur*, s. 10, 16, 23. Sovyet inşaat sanayisindeki şartlar açısından Platonov ile bir karşılaştırma yapmak için bkz. John Scott, *Behind the Urals: An American Worker in Russia's City of Steel*, Bloomington: Indiana University Press, 1989.

78. Platonov, *Çukur*, s. 30-31. Chandler ve Meerson'un aksine, bunun Marx'ı nasıl bir "saçmalık" düzeyine indirgediğini ben göremiyorum. Bkz. kitabın İngilizce çevirisine düştükleri not, *Foundation Pit* (İng. çev. R. Chandler, E. Chandler, O. Meerson, New York: NYRB Classics, 2009), s. 205.

79. Platonov, *Çukur*, s. 44.

hayyül eder, yapıya dönüştürdüğü parçalara bakarak değerlendirirdi."[80] Temeli üstyapının modeli üzerinden tasavvur etmeye çalışır. Kederli doğa ile beş yıllık planın insafsız optimizmi arasındaki yarığın son derece farkındadır. Doğa ve plan aynı türden örgütlenmeler değildir.

Pruşevski'de "zihinsel yaşlanma ölüme meyil"dir.[81] Pruşevski sadece ölü maddeyle ilgilenirken Safronov ölümün ötesine sıçrayış fikriyle kendini avutur. Her ikisi de, Voşov'un hep iç karartıcı bir tavırla bile olsa üzerinde durduğu üçüncü katmanla, hayat meselesiyle ilgilenmekten kaçınır. "Üzüntü mühim değildir ... demek ki sınıfımız bütün dünyayı hissediyor."[82] Voşov'un oyunu, paylaşılmış keder yoldaşlığı üzerinedir. Proletkült'ün kendi kendine üstlendiği bütün üretim dünyasını örgütleme görevini, yan ürünlerin ve tuhaf duyumlar da dahil dışsallıkların üretimine doğru genişletir.

Geceleri bitap düşmüş işçiler yan yana yatarlar. En azından rüyaları kendilerine aittir. "Geceleri emekçinin rüyasına neler girmez ki – kimi gerçekleşmiş bir umudunu söyler, kimi kilden mezarda tabutunu sezer; fakat gündüzler aynı kambur vaziyette geçirilir – taze uçuruma yıkılmaz mimarinin ebedi, taştan kökünü dikmek için toprağı kazan vücudun sabrıyla."[83] Platonov'da insani deneyimin hakikaten paylaşılan tek kısmı emektir. İdeoloji her zaman garip bir biçimde kişiye özgüdür. Herkes evrenselleri özgül deneyiminin ışığında, dolaylı bir yoldan kavrar. Platonov'un dünyasında Bogdanov'un *Kızıl Yıldız*'ı bile herkes için Sorelci bir evrensel ufuk mitosu sunmaz.

Terk edilmiş bir karo fabrikasında, küçük bir kız ölüm döşeğindeki annesine bakmaktadır; fabrikanın eski sahibinin kızıdır annesi. Çocuk annesinin burjuva olduğu için mi, yoksa eceliyle mi öldüğünden emin değildir. Çukur işçileri yetim kalan kızı bulur ve ona bakmak için barakalarına getirirler. Bazı işçiler, saldırgan sloganlar haykıran ve yoldaş Stalin'i annesinden daha çok tanıyan bu çocuğu onaylayan gözlerle süzüp başlarını sallarlar. Safronov Nast-

80. *A.g.y.*, s. 23. 81. *A.g.y.*, s. 133.
82. *A.g.y.*, s. 28. 83. *A.g.y.*, s. 54.

ya'yı, "yaratımın maddesi ve partinin hedefi, ... küçük bir insan" ve nispeten daha muğlak bir ifadeyle "gelecekteki neşemiz" olarak niteler.[84]

İşçiler çukuru kazarak daha da derinleştirir ve genişletir. Planın içeriği olarak vadedilen o muazzam üstyapıyı taşıyacak büyüklükte bir temel mümkün değildir sanki. Yalnız Voşov varoluşsal krizin farkında gibidir. Temel, ölü madde hayatta olanları taşır, hayatsa ruhu; ikisi de alttaki katmanın cılız bir artığıdır. Ancak ruh bütün dünyayı kucaklayacak kadar kendini genişletemezse, dünya örgütlenemez. Ruhun çabaları kısmi ve yararsız kalır ve hayat gerisin geri ölü maddenin sıkıcı boşluğuna kayar. Zaman sadece hedefsiz ve amaçsız olmakla kalmaz, entropiye karşı geçici yedeklerin geleceğe aktarılmasına da izin vermez. "Sabır yorgun argın varlığını sürdürüyordu âlemde – yaşayan her şey zamanın ve kendi hareketinin ortalarında bir yerdeymiş gibi; başlangıcı ve sonu kimseye malum değildi zamanın, geriye sadece istikamet kalmıştı."[85] Başka bir dünya mümkündür, ve çeşitlemeler arasında bir çeşitleme olarak tamamen şimdikinin aynısıdır.

Planın başarısızlığı, hem ölülere hem canlılara yabancı niteliği, sadece Voşov'u varoluşla farklı bir ilişki aramaya sevk eder. Has proleter kazıcı Çiklin bile kendini bir acayip ideolojik coşkuya kaptırmıştır. Voşov'a sorar Çiklin: "Şu dünyada ne var: Sen mi, parti mi?" Voşov, kendisinin süprüntüden ya da daha kötüsü, bir "suikastçıdan" başka bir şey olarak var olmasına izin vermeyen, sahte olduğunu bildiği bir varoluşun kâbusunda tutuklu kalmıştır. Voşov İlahi Parti'nin, yarattığı ontolojik yarığı doldurarak ilerlemesini beklemektedir nafile. "Zamanın sonsuzluğunun durdurulmasına ve yaşamın yoruculuğunun telafisine ilişkin kararın çıkacağı ânı bekliyordu."[86]

84. *A.g.y.*, s. 69, 78. Sovyet döneminde aile ve toplumsal cinsiyet politikalarının karmaşıklığı konusunda, bkz. Wendy Goldman, *Women, the State and Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 ve Eric Naiman, *Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.

85. Platonov, *Çukur*, s. 76. 86. *A.g.y.*, s. 80.

Ancak baskın tepki, atılım konusunda iki kat hırsla ısrar eden Safronov'unkidir: "Biz artık sınıf mücadelesinin sıcaklığını hissedemez olduk, oysaki ateş yanmalı." İşçi sınıfının ve eski devrimci öncüsünün tükenmişliği ortaya çıkmıştır. Umutsuzluk içinde söylenir Safronov: "Of, kitle, of. Senden komünizmin iskeletini örgütlemek nasıl da zor! Neyin eksik ki acep, namussuz seni? Tükettin bitirdin öncüyü!"[87] Bogdanov'un kan nakli bile bu öncüyü ayakta tutamaz.

Safronov yakınlardaki bir köyü, Genel Çizgi Kolhozu haline dönüştürecek zorunlu kolektivizasyon çalışmasına yardım etmek için gönüllü olur; o ve bir başkası bu uğraşları sırasında öldürülür.[88] Şehir ve kır arasındaki iç savaş amansız son noktasına kadar sürmektedir. Çiklin ölen yoldaşlarının yarıda kalmış görevlerini kendi üzerine alıp özümser. Voşov unutulan şeylerin arşivini tutarken Çiklin yitik insan emeğinin hiç değilse bir kısmını koruma altına almaya çalışır; ama iki durumda da yapılan nafiledir. Canlıların ve ölülerin kendi örgütlenmesi vardır ve bu plan değildir.

Kolektivizasyon işinin başında, sadece "aktivist" diye bilinen ve dışa dönük kişiliği tamamen buharlaşıp planın lafzına dönüşmüş bir karakter vardır. Aktivist kendisinin "bütün bölge üstyapısının ... en ideolojik" savaşçısı olduğunu düşünür. Öncü olduğu için gelecek zamanların getireceği faydalardan şimdiden nemalanmasına rağmen, yine de zaman zaman hayatın acılarıyla kederlenir. "Proletarya hakikate kavuşacak mı peki?" diye sorar Voşov.[89] Aktivist proletaryanın artakalmış bakiyesine hakikat barındırmayan ajitasyon sunmakta; kendi kendisinden sözde hakikat üreten ama maddeden hayatı oluşturup dönüştüren tektolojik temelden tamamen yoksun

87. *A.g.y.*, s. 77, 63. "Kültür devrimi" diline Stalin tarafından, kendi amaçları için el konmasına dair bkz. Fitzpatrick, *The Cultural Front*, s. 115 vd.

88. Seifrid, Genel Çizgi Kolhozu isminin çoğunlukla *Genel Çizgi* adıyla bilinen Eisenstein'ın filmine gönderme yaptığını düşünür. Bkz. Seifrid, *Companion*, s. 178. (Genel Çizgi'nin SSCB'deki kullanımı için bkz. *Çukur*, s. 163-64, 13. not –*e.n.*)

89. Platonov, *Çukur*, s. 104, 86. "Aktivist" figürü için bkz. Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism*, Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 35 vd.

olan, sonu gelmez ve faydasız bir hareket önermektedir. Aktivist, rüzgârın bile planı sabote etmek için çıktığını düşünür. Ve elbette Platonov'un kullandığı anlamda –aşındıran zaman olarak rüzgâr– durum böyledir.

Çukur'da köylüler, Stalinistler için oldukları gibi, çoğunlukla isimsiz ve çehresizdir; ancak sessiz değildirler. Köylülerden birinin tasviriyle durum şöyledir: "... orta yerinde reçel bilem yokmuş. Tam kolektivizasyon, bize hayrı yok!"[90] Bir diğeri kanından, canından bildiği ama bir kere kolektifleştirildiğinde kendisinin parçası olmaktan çıkacak ağaçların yasını tutar. Yine bir başkası zorunlu kolektivizasyonun tek sonucunun eski mülkiyet ilişkilerinin farklı biçimleri olacağını doğru bir şekilde öngörür. Toprağın sahibi halk değil, Stalin ve uşakları olacaktır.[91]

Ancak köylüler hayvanlarını kaybetmektense öldürür. "...inek ve atlar yarık gövdeleri çürüyerek yatmaktaydı – güneşin altında yıllar yılı biriktirdikleri yaşam sıcaklığı, havaya, müşterek kış boşluğuna doğru tütüyordu hâlâ."[92] Platonov burada zamansız bir sinek akını, mevsimlerin zıvanadan çıktığı bir ortamda, beyaz kar üzerinde siyah noktalardan oluşan bir bulut resmi çiziverir.

Proleter gövdeleri tuhaf bir kürk kaplamaya başlamıştır. Bu belki de son meçhul proleterle, demircinin yanında çalışan bir ayıyla ilgili bir durumdur. Ayı, ya da onun için kullanılan başka bir adlandırmayla demir dövücü, *kulak*'ları koklayarak bulsun diye köylü kulü-

90. Platonov, *Çukur*, s. 101.

91. *A.g.y.*, s. 128. Sovyet siyasal ekonomisinin eleştirel incelemesi Marksist düşünce için her zaman sıkıntılı bir konu olmuştur ve hâlâ öyle olmayı sürdürmektedir. Buradaki okuma, "Ya Sosyalizm ya Barbarlık" grubunun okumasının ön kabullerine dayanır. Bkz. Cornelius Castoriadis, *Political and Social Writings*, 1. Cilt, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1988.

92. Platonov, *Çukur*, s. 113.

93. *A.g.y.*, s. 113 vd. İnsanın hayvana dönüşümü Nazi Almanyası'nda geçen "Çöp Rüzgârı" hikâyesinde de yer alır (Platonov, *Dönüş*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, İstanbul: Metis, 2009, s. 63-82). Demirci işliğindeki halk masalı ayısı ile ilgili olarak: Çelik ve Demir Dövücü, sırasıyla Stalin ve Molotov'un takma adlarına gönderme yapar. Platonov ve hayvana dönüşme konusunda, bkz. Oxana Timofeeva, *History of Animals: An Essay on Negativity, Immanence and Freedom*, Maastricht: Jan Van Eyck Academie, 2012.

belerinin civarına getirilir.[93] Ayı kendisini kullanıp sömüren köylüleri ifşa eder. Nastya'nın dediği gibi *kulak*'ları "sınıf halinde imha etme" zamanı gelmiştir. *Kulak*'ları *bir sınıf olarak* ortadan kaldırma, yani zengin ve fakir köylüler arasındaki sınıf farklarını yok etme değil. Daha ziyade: *Kulak'ları* sınıf halinde ortadan kaldırmak, yani onları fiziksel olarak imha etmek. Aktivist bir sal yaptırmıştır, kulakları bindirip nehrin akışına bırakarak onları imha etmek, "ebediyen örgütlemek" niyetindedir.[94]

Masum ideolog Nastya sorar: "... Sen kolhozu kurabildin mi?" Stalin "Başarı Sarhoşluğu" başlıklı ünlü bir makalesinde kitlesel *kulak* katliamının, çiftlik hayvanlarının imhasının ve kaçınılmaz açlığın suçunu astlarına yıkar. *Çukur*'da kararın sorumluluğu ait olduğu yerde aranır. Aktivist bozguncu olarak görevden alınır. Ayı demiri döve döve heba eder. Fakir köylüler *kulak*'lar gittikten sonra deliler gibi dans eder. Olayların seyri serseme çevirmiştir fakir köylüleri. "Her şeyi hissediyoruz, kendimiz hariç,"[95] der kolhozdakiler Çiklin'e.

Aktivist kolektif çiftliğin hesaplarını çıkarır. Girdileri ve çıktıları ölçer. Kimin ne kadar çalıştığına, ne kadar ücret alacağına karar verir. Voşov'un ise kendine özgü bilgi kaynakları vardır. İnsan hayatı ve emeğinin yıpranmış izleri olan nesneleri toplar. Ortak hayat için canlı emeği ölü maddenin içinde ve karşısında örgütleyen şeyin yerine "ruh" sözcüğünün kullanıldığı bir başka tektolojinin, imkânsız bir örgütlenmenin işaretleri olmaları mümkündür bu nesnelerin. Ancak, böyle bir başka tektolojinin olmadığı durumda, bunlar ancak "ebedi anlamın tesisi yoluyla, toprağın derinlerinde sessizce yatanların intikamı(nın)"[96] işaretleridir. Hem aktivist hem de Voşov, Nastya'ya hatıralık hediyeler verir. Voşov'unki, Stalin döneminin karmakarışık, yoğunlaştırılmış gösterisinin bile metalaştıramayaca-

94. Platonov, *Çukur*, s. 90, 103. Joseph Stalin, "Concerning the Policy of Liquidating the Kulaks as a Class" (21 Ocak 1930), *Collected Works*, 12. Cilt, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1955, s. 184-89.

95. Platonov, *Çukur*, s. 110, 159. Bağlama dair, bkz. Joseph Stalin, "Dizzy With Success" (2 Mart 1930), *a.g.y.*, s. 197-205.

96. Platonov, *Çukur*, s. 125.

ğı, yitik hayatların değersiz parçalarıyla, "nadir bulunan, satılmaz oyuncak(larla)" dolu bir torbadır.[97]

Voşov için ayının faydasız yıkıcı emeği, hakikatin yokluğunun kanıtıdır. Hakikat, kendi kendisini saçlarından tutup yukarı çekerek yoktan var edemez. Sonuç sadece sahte bir ontoloji, üzerinde durduğu toprağı tahrip eden dayanılmaz bir varoluş olur. Yine de kimse hakikatin bu dünyadan göç etmesinin ve gerçek dışı, hayaletimsi bir hal almasının yasını tutmaz. Aktivistin ölü bedeni üzerinde Voşov şöyle der: "Demek bu yüzden anlamı bilmiyordum ben! Anlaşılan sen yalnız benim değil, bütün sınıfın kanını emmişsin, kuru ruh, biz de sessiz bir sürü gibi dolaşıyoruz, bir şeyden anladığımız yok!"[98]

Nastya'nın kalbi yorgun düşer ve ölür; Çiklin onu temel çukurunun diplerinde bir yere gömer. Tuhaf bir biçimde, Platonov'un bir tür komünizmin imkânsız olmayabileceğine dair inancı da, *Çukur*'un diplerinde bir yere gömülüdür. Onun şahitliği sadece ahlaki bir şahitlik değildir. Geleceğin Proleter Evi gerçekten burada barınmaktadır, ama diplerde ve ölümde. Pek çok açıdan Platonov'un en kasvetli metinlerinden biri olmasına rağmen, burada da varlığını sürdüren bazı şeyler vardır. Voşov hakikatin eksikliğini ruhunda ve bedeninde hisseder. Bunu ona hatırlatmak için, düşen yaprak yanındadır hâlâ.

MUTLU MOSKOVA: ÜSTYAPI İNSANLARI

Çukur altyapı üretmek için bitmek tükenmek bilmez bir çalışma üzerineyse eğer, *Mutlu Moskova* da esas olarak "üstyapı" insanlarına, şehir apartmanlarında, yukarılarda yaşayanlara ilişkindir.[99] Kapitalizm ya da Çar ile ilişkili bir anısı olmayan, yaşantıları Stalinci gerçeklikten büyük ölçüde yalıtılmış ilk Sovyet neslinin kaymak tabakasının portresidir *Mutlu Moskova*. Karakterlerin çoğu, başarılı ve ünlüdür, teknoloji alanındaki entelektüeller, *hacker*'ların

97. *A.g.y.*, s. 147. 98. *A.g.y.*, s. 142.

99. 1930'ların Stalinci şehirciliğine dair bkz. Katerina Clark, *Moscow the Fourth Rome: Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931-1941*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.

öncüsü olanlar, Bogdanov'un insanlarıdır.[100] Dönem, Stalin'in ikinci beş yıllık plan dönemidir. Birinci dönemin bütün meselesi temel sanayi iken, ikincisi rejime sadık olanları ödüllendirmek için yetecek miktarda eğlence ve tüketim malı üretimini en azından kısmen gözetir.

Hayat daha mutludur artık, diye ilan eder Stalin, ancak Platonov için böyle değildir. *Mutlu Moskova*, başka niteliklerinin yanı sıra, Sosyalist ikinci dünyanın kalbinde kaleme alınmış –hayret verici– bir meta fetişizmi eleştirisidir. Ortak emek projesinin sadece tekil tüketici tatmini sağladığı bir manik üretim-tüketim yinelemesine dönüşmüştür devrim. "Restoranın, müzikten ve insan çığlıklarından sağırlaşmış, sigara ve bastırılmış tutku dumanına feci şekilde boğulmuş küresel salonu dönüp durur gibiydi; içeride her ses iki kez işitiliyor ve acı tekrarlanıyordu."[101] Üstyapıda kapitalizmin arazları belirirken, sosyalizmin temelini atmaya başlamak mümkün olabilir mi? Başka her şeyi alıp götürmüş olduğu için hayat standartlarını yükseltmek zorundadır Stalin.

Platonov, karakterlerinin çoğunu bir Komsomol eğlencesinde bir araya getirir. Birçok ünlü mühendis ve o zamanlar "ruh mühendisleri" oldukları düşünülen sanatçılar toplanmıştır. Kim kimin yanında oturacaktır? "Nihayetinde [herkes] herkesin yakınında oturmayı dile(mektedir)." Platonov sanat ve teknoloji *hacker*'larının niyetlerinden kuşku duymaz ama yöntemlerinin etkinliğini sorgular. Paylaşılan hayatı isterler ama bulamazlar. "Orada bulunanlar, tabia-

100. Stalin ve teknoloji alanındaki entelektüeller için bkz. Loren Graham, *The Ghost of the Executed Engineer*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. Graham bu metinde Stalin'in en sevdiği eserlerden birinin Bogdanov'un *Kızıl Yıldız*'ı olduğunu iddia eder. Bunun için sunduğu kaynak şudur: Boris Souvarine, *Stalin*, İng. çev. C.L.R. James, New York: Longmans, 1939, s. 504. Esasen Souvarine'in söylediği, Lenin'in elektrikleştirme planı üzerine yazarken Buharin' in *Kızıl Yıldız*'ına başvurduğudur.

101. Andrey Platonov, *Mutlu Moskova*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, İstanbul: Metis, 2012, s. 74. Bolluk imgesine dair bkz. Fitzpatrick, *Everyday Stalinism*, s. 89 vd. Fredric Jameson ise, *The Seeds of Time* (New York: Columbia University Press, 1994) eserinde daha ziyade Sovyet kültürünün metalaşmamış temelinin altını çizer.

tın iç karartıcı taraflarını, tarihin ilerleyişini, geleceğin uzun sürdüğünü ve kendi güçlerinin gerçek boyutlarını biliyor ya da seziyorlardı; rasyonel ve pratik insanlar olarak boş hayallere pabuç bırakmazlardı."[102]

Dvanov gibi onlar da en iyi durumda ikincil fikirlerle yaşarlar; en kötü durumda ise Lauren Berlant'ın *gaddar bir iyimserlik* dediği durumdadırlar, kendi kişisel arzuları onlara köstek olur. Özellikle Beethoven'inki olmak üzere kimi ezgiler karakterleri ortak hayatı bulma ve inşa etme büyük projesine çağırır. "Kahramanlıklar dünyasına ait son hayal" budur.[103] Müzik havadaki ortak alanı titreştirir ama ancak bireysel ve parça parça işitilir.

Platonov'un pek çok karakteri gibi Moskova Çestnova da bir yetimdir. Devlet tarafından yetiştirilmiş, rüzgârı ve güneşi sevdiği için paraşütçü olarak eğitilmiştir. Biraz Dvanov'a benzer; olayların ağına takılmış saf bir devrimci ruha sahiptir. Hayatı deneyimlemek değil yaratmak, lokomotifin hız kolunun yanında olmak ister. Emeğin bakış açısı cisimleşmiştir onda. "Tüm dünyayı ona bağlayıverseler olayların akışına yön verebilirdi kalbi",[104] ama böyle olmaz. Tarihin öznesi olmaktan çok nesnesidir o.

Bizim zamanımızdan ziyade kendi zamanının Rus entelektüellerinin bir bölümünde oldukça tipik olan çileci bir yanı vardır Platonov'un. Özellikle cinsel aşka karşı bir hoşnutsuzluk ve dolayısıyla bunun simgesi olarak kabul ettiği kadınlara karşı bir rahatsızlık hali

102. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 42, 43. Mühendisler ve insan ruhu konusunda bkz. A. A. Jdanov, *Edebiyat Müzik ve Felsefe Üzerine*, çev. Fatmagül Berktay, İstanbul: Kaynak, 1996 (2. basım). Keza bkz. Boris Kagarlitski, *Düşünen Sazlık: 1917'den Günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Metis, 1991.

103. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 26. Dikkate değer ikincil karakter Muldbauer'in s. 44 ve 47'deki düşüncelerine bakın. Gaddar iyimserlik, bir vaadi kazanım olarak görmek, bir nesneyi bütün dünyanın yerine koymak ve bu nesnenin kaybını bütün dünyanın kaybı olarak değerlendirmektir. Gaddarlık, nesnenin kendisi haz vermese de sadece onunla ilişki içinde olmaktan haz devşirmededir. Berlant aşırı gelişmiş dünyanın kapitalist gerçekçiliğini eleştirir, ama eleştirisi *Mutlu Moskova*'nın ilk sahnelerine de ilginç biçimde uygun düşer. Bkz. Lauren Berlant, *Cruel Optimism*, Durham, NC: Duke University Press, 2011.

104. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 15.

söz konusudur. Buna karşılık *Mutlu Moskova*'da günümüze de seslenen bir şeyin peşindedir: Çift halinde olmaya ve bunu meşrulaştıran cinsel aşkla iç içe geçmiş romantizme yönelik takıntının, ortak yaşama en iyi durumda ikame, en kötü durumda ise köstek oluşturması. Moskova'nın yoldan çıkışları, şehirde gezip tozmaları, birbiri peşi sıra kaçamakları, aşkın yararlarını ve sınırlarını bulma girişimleridir. Evlilik bir çözüm değildir: "... kalbi onu doğal serveti gibi belleyen tek bir kurnaz insanı sever oldu."[105]

Çukur'da olduğu gibi burada da Platonov, aşağıda ekonomik altyapı, yukarıda kültürel üstyapı şeklindeki Marksist kavramı düz anlamıyla devralır. Ancak burada hikâye bir temel inşasının bitmek bilmez sürecine dair değil, diğer Stalinci arzuya, böyle bir temelin üstüne bir an önce yerleşmeye dairdir. Moskova bu nedenle paraşütçülük eğitimi alır ve şehrin yükselen yeni kulelerinin de üzerine, yukarılara gider. Tarihsel ânın parıldayan yeni teknolojik imgesi lokomotif değil uçaktır.

Platonov'un çarpıcı imgelerinden biri yeni bir paraşüt teknolojisinin testini yaparken Moskova'nın bir sigara yakmasıdır. Havacılık üstyapısından dünyaya doğru inerken benmerkezci bir zevk Moskova'nın dikkatini dağıtır. Paraşütün ipleri alev alır ve Moskova canını kurtarmak için yedek paraşütü kullanmak zorunda kalır. "Demek gerçekte böylesin ha, dünya ... Sana dokunmadıkları sürece yumuşaksın!"[106] Teknoloji ile felaketi ayıran sınırın ötesine kaymıştır Moskova. Yere indiğinde doğaya karşı mütevazı değil burnu büyük bir tavır takındığı için Hava Kuvvetleri'nden atılır. Bolşevik iradeciliğin Stalinci çeşitlemesine, Stalin'in dünyaya yukarıdan saldırısına ilişkin Platonov'un bütün eleştirisi burada yatar. Atılım kendi kibrini yaratır.

Moskova, yeryüzündeki gezintilerinde bu bencilliği tekrarlama-

105. *A.g.y.*, s. 9. Şehir mekânını kendi keyfinin mekânı yaparak gezinen kadına ilişkin bu yapılanma Sitüasyonist Enternasyonal'in eş-kurucularından Michèle Bernstein'ın 1960'larda yazdığı romanların öncüsü gibidir: *All The Kings Horses*, Los Angeles: Semiotext(e), 2008 ve *The Night*, Londra: Book Works, 2013. Bkz. Wark, *The Beach Beneath the Street*, s. 75-83.

106. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 18.

maya çalışır; ne fazla havai ne de ayakları fazla yere basan, ne fazla mutlu ne de fazla üzgün biri olarak hayatı paylaşmanın bir yolunu arar. Müştereklerin ruhudur Moskova, "kimsenin değildir", "canlı bir hakikat" olarak oradadır.[107] Ama belki de ortak hayat bilmecesine onun cevabı, ortak hayatı yaşamaya çabalamayı sürdürmekten ibarettir: "Her şeye iştirak etmek istiyordu ve hayatın o nihai çözümü kadar mutlu belirsizliğiyle dopdoluydu."[108]

Moskova'nın gezintilerinde karşılaştığı kavramsal kişilikler ortak hayat mücadelesi teması üzerinde çeşitlemeler oluşturur. Bojko gündüzleri kendini işine adamış bir örnek işçidir. Geceleri ise dünyanın dört köşesindeki proleterlere –Esperanto dilinde– mektuplar yazar. Çalışma masasında Lenin, Stalin ve bu yapay ortak dilin mucidinin portrelerinin altında oturur. Ama duvara dünyanın her yanından isimsiz insanların ufak fotoğraflarını da asar.

Bojko, Platonov'un kitaplarını yayımlatamadığı sırada bir dönem çalıştığı yerde, Tartı ve Ağırlık Tröstü'nde çalışır. Bütün mesele ölçme meselesiymiş gibi, kolektif çiftliklerde isyanları engellemek için insanların harcadıkları emeği hassas biçimde ölçebilmelerini ister. Ülkenin bir bütün olarak zenginleşmesi için bütün kırıntıları toplar. Moskova'nın havacılık okulu harçlarını cömertlikle öder ve ona son derece nazik davranır. Ancak "Kızın ziyaretinden sonra Bojko genellikle yüzükoyun yatar ve üzüntüden bunalırdı, oysa yaşamasının amacı sadece ortak sevinçti."[109]

Sambikin uzun ömür konusuna kafayı takmış bir cerrahtır. Bogdanov'un coşkulu kan nakli ekibi içinde yerini yadırgamayacak biridir. Alt tabakaları teşrih ederken ilgilendiği Bojko'nun toplumsal varlığı değil, fizyolojik bir katmandır. "Zihni(nin) maddenin tüm o çılgın kaderinden sorumlu olabileceği korkusuyla" yaşar Sambikin.[110] Huzursuzluk veren bir sahnede hasta bir çocuğun beynini

107. *A.g.y.*, s. 43, 44. 108. *A.g.y.*, s. 77.

109. *A.g.y.*, s. 15. Platonov da Tartı ve Ağırlık Tröstü'nde çalışmış ve oradayken bir elektrikli terazi icat etmiştir. Bkz. Seifrid, *Companion*, s. 5.

110. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 30. Nikolai Krementsov, *A Martian Stranded on Earth*, s. 55 vd.'nda Bolşevik yönetici sınıfın yorgunluğu ve uzun ömür takıntısı konusunda yazar.

ameliyat eder ama bir miktar enfeksiyon bırakır çocukta, çünkü onu da almak çocuğun küçük bedenini ayak parmaklarına varana kadar delik deşik etmeyi gerektirir. Moleküler düzey bunaltır Sambikin'i.

Platonov'daki pek çok bilinçli yoldaş gibi Sambikin de bizi maddi hayattan koruyan rüyanın köşesinden öteleri görebilir ve bu konuda deneysel bir tavır benimser. "Sambikin alışkanlık edindiği üzere maddenin yaşamı, yani kendi kendisiyle ilgili düşüncelere daldı; kendisine bir kobay hayvanı, bütünü ve belirsizi araştırmak için eline geçirdiği bir numune, dünyadan bir parça muamelesi yapıyordu."[111] Ancak Bojko kafayı tikele değil bütünsele takarken, Sambikin kendini moleküler düzeyde kaybeder.

Sambikin yaptığı işten doğru ama kısmi metaforlar türetir. Tür olarak insanın ayırt edici özelliğinin dünyadan yalıtılmış iki tür düşünce arasındaki kopukluğa kafayı takmak olduğunu, oysa bu iki tür düşüncenin hayvanlarda birbirinden ayrı fakat hayvanların dünyasıyla sıkı sıkıya bağlı olduğunu öne süren Sambikin'in "diyalektik psikolojisi" böyle değerlendirilebilir. Sambikin, sanki düalizm evrimsel bir hataymış gibi bu iki tür düşünceyi beyinde ve omurilikte konumlandırır: bilme ile hissetme; düşünme ile iş yapma; molar ile moleküler.

Mutsuzluk bilme ile hissetmenin birbirinden kopuk olduğu bir gövdedir. "Fakat sonra iki bilincimiz tekrar kenetlenir ve biz yeniden 'iki manalı' düşüncemizin kucağında insan oluruz; yoksul bir teklik ilkesine göre kurulmuş tabiatsa bizzat doğurmadığı, kendiliğinden meydana gelmiş ürkütücü ikili yapıların etkisinden kaçmak için dişlerini gıcırdatır, büzülür."[112] Sambikin "iki tutkunun o ezeli kaynaşması(ndan)" dehşete kapılır. Platonov, Bogdanov'un tersine bilme ile hissetme arasındaki geribesleme döngüsü konusunda kötümserdir. İkisi arasındaki çatlağın kaçınılmaz olabileceğini duyumsar. Bilme de, hissetme de fizyolojiktir; ancak pürüzsüz işleyen bir monizmin garantisi değildir bu.

Bu iki tutkudan birine verilebilecek olası bir isim *ruh* olabilir. Fizyolojik maddeci Sambikin ruhun bağırsakta, besinleri sindiren

111. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 36. 112. *A.g.y.*, s. 63.

kısım ile dışarı atılmak üzere dışkıyı biriktiren kısım arasındaki aralıkta bulunduğunu düşünür. Bunu arkadaşı Sartorius'a göstermek için bir kadavranın karnını yarar: "Bağırsaklardaki bu boşluk tüm insanlığı çekiyor içine, dünya tarihini yönlendiriyor. Ruhtur bu – kokla!"[113]

Sartorius daha sonra "Yaşam tutkusu salt bağırsak karanlığında yoğunlaşsaydı dünya tarihi böyle uzun ve neredeyse kısır olmazdı" kararına varır.[114] Hayat, en azından insan türünün hayatı, aynı zamanda ihtiyaçlara bağlı olsa da onlara indirgenemeyecek başka bir şeydir. Sambikin bile bir ölçüde bundan haberdardır. Ancak insan olmak sınırlı olmaktır, en azından şimdilik, fizyolojik açıdan ortak yaşamın gereklerine hazır olmamaktır. Biz henüz bir şeyin cenininden ibaretiz. Ancak ileri gitmenin yolunu gösteren mutluluk değil, mutsuzluktur. Mutlular kendi çözülmelerini bilmezler.

Sambikin ve Sartorius'ta ortak olan "dünyanın nihai yapısına kavuşturulması kaygısı(dır)".[115] Sartorius ünlü bir mühendistir ve başlangıçta Moskova'ya karşı bir şeyler hissetmek açısından Bojko ve Sambikin'e kıyasla daha bağışıklıdır. Atomları ve tozu sevmek daha iyidir! Daha temel, daha moleküler bir dünyanın parçası olma yolunda daha ileri gitmiştir. Ama o da âşık olur Moskova'ya. "Moskova şimdi çömelip işese Sartorius ağlardı."[116] Ayakkabılarını koklar onun. "Onunla alakalı her şey, hatta pis şeyler bile en ufak bir tiksinti uyandırmıyordu içinde; bedeninden çıkan artıklara da büyük bir merakla bakabilirdi çünkü onlar da kısa süre önce bu mükemmel insanın bir parçasını oluşturuyordu."[117] Sambikin'in bağırsaklara ve ruhun içselliklerine takıntısı Sartorius'ta tersine dönmüş, bedene ve hayatın dışsallıklarına takıntı haline gelmiştir ve Platonov'da hem bedenin hem de ruhun atık ürünleri koklanabilir şeylerdir!

Sartorius Moskova ile evlenmek ister ama Moskova hep "doğal servet" gibi bir şey olmanın ötesindedir ve zaten, çift olmanın ortak

113. *A.g.y.*, s. 66.

114. *A.g.y.*, s. 79. Bilincin evrimsel bir hata olması konusunda bkz. Peter Watts, *Blindsight*, New York: Tor Books, 2008.

115. *Mutlu Moskova*, s. 64. 116. *A.g.y.*, s. 51. 117. *A.g.y.*

hayata doğru bir adım değil tersine bunun önünde engel olduğunu çok iyi bildiği için evlilik teklifini reddeder. Seviştikten sonra işler daha da kötüye gider. Sevişmek Sartorius'un sahip olma arzusunu dağıtmaz. Moskova "aşkla bir araya gelinmez" ve "aşk komünizm olamaz"[118] diye ısrar eder: Aşk bir iştah meselesidir, bir *ihtiyaçtır.* Yemek yemek gibi bir gerekliliktir ama kutsal bir şey değildir. Burada Platonov Tanrının ölümünün izini, onun son sığınağına, romantik-ve-cinsel arzuya kadar sürmektedir.

Sartorius "teknoloji anayolunu" terk eder.[119] Ama bir anlamda deneysel bir mühendis, Stalinci doktrinin kastettiğinin tersi bir anlamda, bir insan ruhu mühendisi olmaya devam eder. "Sartorius dünyanın daha ziyade, sevilmesi neredeyse imkânsız olan ama anlaşılması gereken düşkün bir maddeden meydana geldiğini görebiliyordu."[120] Ruh, insan maddesinin araçsallaştırılamayan kısmıdır ve onu gündelik bir pratiğin sağı solu belli olmayan organı olarak görmek gerekir. "Sartorius aşkın, insanın daha iyi, daha yüksek bir yazgıya ulaşmasına imkân tanımayan, henüz kökü kazınmamış evrensel toplum yoksulluğundan kaynaklandığını"[121] anlar. Aşk örgütlenmenin yetersiz kalması ya da böyle bir yetersizliğin telafisidir; kalpsiz ve Tanrısız bir dünyanın kalbidir.

Sartorius sahte bir kimlik satın alır ve bir başkası olarak hayat sürmeye, Sartorius olmayı unutmaya başlar.[122] Bu, Sambikin'in Beethoven dinlerken önceki bir hayatı neredeyse hatırlar gibi olduğu ânı çarpıcı bir biçimde akla getirir. Ya herkes bir başkası olmuş ve eski benliklerini unutmuşsa? Sartorius, "Kendini diğer insanlara

118. *A.g.y.*, s. 56. Keza Platonov'un *Dönüş* içinde yer alan "Fro" (s. 131-36) öyküsünü, Masha Tupitsyn, *Love Dog* (Los Angeles: Penny-Anne, 2013) ile karşılaştırın.

119. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 61. 120. *A.g.y.*, s. 67.

121. *A.g.y.*, s. 104. Marx'ın din için kullandığı "kalpsiz bir dünyanın kalbi" sözü, "halkların afyonu" sözüyle birlikte, marxists.org sitesinde bulunabilecek "Introduction to A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right", (Hegel'in Hukuk Felsefesine Giriş) metninde yer alır.

122. İlk elde düşünüleceği kadar olmayacak şey değildir bu. Bkz. Sheila Fitzpatrick, *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

dönüştürmek suretiyle, süregiden hayatı tüm kapsamıyla incelemek"[123] için yola koyulmuştur. Dahası, mutsuz anlarında insanlık olarak şimdiye dek ulaşabildiğimiz kaba saba, kısmi sentezi ve dinamik dengeden uzaklığımızı ortaya koyan yitik emek parçalarını saptamaya dayanan kendi yöntemine ilişkin Platonov'un değerlendirmesi de olabilir bu.

Komünist irade tarafından yönetildiği varsayılan bir sahte bütünsellik içinde zıtların zorla uzlaştırılmasının arkasındaki kirli çamaşırları ortaya serer Sartorius en azından:

> Sartorius eliyle bir hareket yaptı – evrensel dünya teorisine göre en uzak yıldızı bile etkileyen bir elektromanyetik dalga yaratmıştı. Koca âleme ilişkin bu acıklı ve yoksul tasavvur onu gülümsetti. Hayır, dünya sanılandan daha sağlam ve gizemliydi – ne bir elin hareketi, ne insan kalbinin atışı yıldızları rahatsız etmiyordu, aksi takdirde tüyün tozun ürpermesiyle çoktan yıkılırdı her şey.[124]

İşçi Grunyahin haline gelen Sartorius yine de şunları söyleyebilir: "Ben mühendisim, doğanın daha ciddi olduğunu bilirim, onda torpile yer yok."[125] Doğayla oyun oynanmaz, o bizimle oyuncak gibi oynuyor olsa bile.

Moskova'nın bütün hayranları ve âşıkları, uzmanlaşmış entelektüel emekleri dünyayı ancak kısmen kavrayabilen üstyapı insanlarıdır. Moskova kendi bedenini zorlu bir işe koştuğunda ise, bu iş temelin de temelinde, Moskova şehir metrosunun yapımında gerçekleşir. Başına gelen ikinci "iş kazası" bu defa üstyapının üstünde değil altında, bencil keyfinden değil, özverisinden kaynaklanır. Moskova zayıf ve yıpranmış bir halde ve bir tahta bacakla kitabın sonuna doğru topallayarak ilerler. Gerçek emek teknik ya da entelektüel ustalıktan daha fazla sakatlayıcıdır. Sorun emeğin bakış açısının iki yönü arasındaki ayrılıktır.

Moskova'nın hayran ve âşıklarının sonuncusu, bir üstyapı insanı

123. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 105. Bu Marco De Seriis'in "özelliksiz isim" (*improper name*) dediği şeye bir örnek teşkil edebilir.

124. *A.g.y.*, s. 110-11. Bkz. Theodor Adorno, "Extorted Reconciliation", *Notes on Literature*, 1. Cilt, New York: Columbia University Press, 1991.

125. Platonov, *Mutlu Moskova*, s. 120.

değil, ucu ucuna marjinal bir hayat yaşayan, sıkıntılı sanatçı adayı, Komyagin'dir. Eski karısı hâlâ ara sıra ziyaretine gelir. Onlar sevişirken Moskova duvardaki kanalizasyon borularından yansıyan seslerini dinler. "Aşkımız artık daha iyi bir şeye dönüştü, ortak yoksulluğumuza."[126] Kendisini Sovyet devletinden ve onun büyük projelerinden uzak tutan Komyagin "perişan aşkı" ile komünizme en yakın karakterdir kimi açılardan.

Ancak Komyagin'de fazlasıyla zaaflı bir yan vardır. Moskova da onu reddeder: "Hayır, yaşamın ötelere uzanan büyük yolu buradan geçmiyordu – ne bu yoksul aşktan, ne bağırsaklardan ne de müspet detayların, Sartorius'un yaptığı gibi, gayretle kavranmasından."[127] Moskova varış yeri belli bir yolculukta değildir. Hegelci bir üstesinden gelme ve yücelme söz konusu değildir. Ne yer ne gök hatta ne de ufuk vardır. Bütün karakterler içinde Bojko'nun farkına vardığı gibi, "sakatlamış(tır) bizi tarih ana!"[128]

Moskova'nın güzergâhı daha çok bir sürüklenme hali, bir yoldan çıkıştır; işbölümünün ve onun kısmi sonuçlarının dışındadır, ama ortak hayatta, yoldaşça hayatta, ölümün dışındaki tek hayatta bir araya getirilebilecek parçalara değen bir güzergâhtır.[129] Bojko'nun bencillikle alakasız iletişimi, Sambikin'in maddi bedene serinkanlı ve nesnel bakışı, Sartorius'un moleküler hassasiyeti, Komyagin'in benmerkezci arzudan sıyrılmış aşkı – bütün bunlar Moskova'nın şehrin altını üstünü, enini boyunu çepeçevre dolandıktan sonra şehirde bulduğu izler, emek bakış açısının başıboş yapraklarıdır. Voşov nesne parçaları toplarken Moskova öznellik kırıntıları toplar.

Fredric Jameson'ın Platonov'a dair belirttiği gibi molar ve mo-

126. *A.g.y.*, s. 72. 127. *A.g.y.*, s. 73. 128. *A.g.y.*, s. 82.

129. Situasyonistlerin düşündüğü ve uyguladığı biçimde yoldan çıkış, Moskova'nınki gibi emek zamanı ve dinlenme-eğlenme zamanı arasındaki ayrımın dışındadır. Bkz. Guy Debord, "Theory of the Dérive", Knabb (yay. haz.), *Situationist International Anthology*, s. 62-67.

130. Jameson, *The Seeds of Time*, s. 120. Platonov üzerine olağanüstü bir şizo-analitik deneme için bkz. Valery Pogoroda, "The Eunuch of the Soul", Thomas Lahusen ve Gene Kuperman (yay. haz.), *Late Soviet Culture*, Durham, NC: Duke University Press, 1993, s. 187 vd.

leküler anlamlı bir toplam oluşturmaz.[130] Karakterler ölçeğinde bile bir şeyler dökülüp durur hikâyede. Yüce gönüllü Moskova bile işe yaramaz Komyagin'in hayattan silinip atılması yolunda Stalinci bir dürtüyü dillendiriverir. Ama sonunda bunun bir çözüm olmadığını bilir. İnanç sıçraması yere doğru düşmeye başlar ve kendini aşırı önemsemesi yüzünden, inişi sırasında yakar kendisini.

KOMÜNİZMDE İNSAN RUHU

Stalin'in sanayi ve tarım alanında sosyalist ekonominin nihai zaferini ilan ettiği dönemde, Platonov Sovyet uzak doğusuna geçici de olsa bir kaçış ayarlamayı becerir. Orada kadınlar hâlâ mısırı elde öğütmektedir ve Sovyet iktidarı hâlâ bir ölçüde sözde kalmıştır.[131] Gorki, kitaplarını yayımlayamayan Platonov'un 1934'te Türkmenistan'a yapılan bir yazarlar birliği seyahati ile bağlantı kurmasını sağlar. Platonov ertesi yıl da birkaç aylığına yöreye döner.

Can ya da *Ruh* adıyla bilinen roman bunun sonucunda ortaya çıkar. Roman "sıkı Stalinci" macera edebiyatının saptırılmış çeşitlemesidir.[132] Bolşevik hayal gücünün mitik proleterini değil de Stalinci önder kültünü konu alır. Metin Çagatayev'in, Moskova'dan doğduğu topraklara, doğuya gidişini ve geri gelişini takip eder. O da elbette bir yetimdir, Stalin'de bir baba bulmuştur ve eve dönüş yolculuğu annesinin memleketinedir. *Can*, son derece şaşırtıcı olarak, bir tür Stalin-olmayan tahayyülüdür. Aynı zamanda *Çevengur*'un

131. Joseph Stalin, "Report to the Seventeenth Party Congress of the Work of the Central Committee of the CPSU" (26 Ocak 1934), *Collected Works*, 13. Cilt, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1954; Joseph Stalin, "Conference of the Avant-Gardist Kolkhozine Men and Women of Tajikstan and of Turkmenistan with the Directors of the Party and the State" (4 Aralık 1935), *Works*, 14. Cilt, Londra: Red Star Press, 1978.

132. Platonov'un *The Fierce and Beautiful World* kitabı, metnin "Dzhan" adıyla yayımlanmış Kruşçev dönemi basımının çevirisini içerir. Platonov'un *Can* kitabıysa tam metne dayanır (*Can*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, İstanbul: Metis, 2010). Uzak Doğu'da değil de kutup bölgesinde geçen Sovyet macera romanları için bkz. Katerina Clark, *The Soviet Novel*, Bloomington: Indiana University Press, 2000, s. 91 vd.

senaryosunun, bu defa sürpriz bir son ile yeniden sahnelenmesidir.

Çagatayev Can diye adlandırılan, her milletten sürgünler ve kaçaklardan oluşmuş, yurtsuz, göçebe insanlar topluluğundan gelmiştir. Can ya da ruh bu insanların sahip olduğu tek şeydir; proleterlerden de az şeyleri vardır. Yine de imparatorluklardan daha uzun ömürlü olmuştur Canlar. "Beyler canın çaresizlikten ibaret olduğunu düşünüyordu, oysa ölümleri de candan olmuştu; kendi canları, kendi hissetme, eziyet çekme, akıl yürütme ve mücadele etme yetenekleri sınırlıydı, yoksulların servetiydi bunlar hep."[133] Bütün egemen sınıflar gibi düşünür beyler.

Canların bir dizi taktiği vardır. Korku salmak için tebaasına işkence eden Hive hanının vahşi baskısı altındaki Canlar dosdoğru şehre yürür ve oracıkta öldürülmeyi talep ederler. Han sadece ölümden korkan Canları öldürmeyi becerebilir. Diğerleri çöle dönmeden önce, burunları bile kanamadan pazarda dolaşır, aldırışsız bir tavırla tezgâhlardan meyve alıp para ödemeden yerler. Platonov'un Stalinciliğe dayanabilmek için kullandığı kendi stratejisinden pek farklı değildir bu.

Çagatayev çocukken annesine çölde yaşamaya dair "gel hiçbir şey düşünmeden yaşayalım, yokmuşuz gibi,"[134] der. Ama çöl zorlu ve fakirdir, Canlar orada kendilerini tüketir. Çöl, Bartleby'nin "yapmamayı tercih ederim" tavrının uç noktada bir örneği gibidir; her türlü sorumluluk üstlenmeyi ve girişimi tamamen reddeder. Ancak bunun bedeli sadece hayatın ve benliğin değil, var olabilmek için bir artık-yaşam gerektiren ruhun da ezilip yok edilmesidir.

Canlar manevi bir sınıf mücadelesinin mağluplarıdır. "Sınıf mücadelesi kölenin içindeki 'kutsal ruhun' alt edilmesiyle başlar; efendinin inandığı şeyin, onun ruhu ve tanrısının yerilmesi affedilecek

133. Platonov, *Can*, s. 142. Burada dile getirilen şey Kojève'in *Introduction to the Reading of Hegel* kitabındaki efendi-köle diyalektiği ile aynı paraleldedir.

134. Platonov, *Can*, s. 40. Bkz. Herman Melville, *Katip Bartleby*, çev. Hamdi Koç, İstanbul: İş Kültür, 2019 (7. basım). Bartleby üzerine geniş kapsamlı yorumların başlangıcı için bkz. Slavoj Žižek, *The Parallax View*, Cambridge, MA: MIT Press, 2003, s. 342 vd.; Türkçesi: *Paralaks*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Encore, 2014 (2. basım).

şey değildir, kölenin ruhuysa yalanla, yıkıcı emekle törpülenir durur." Ve böylelikle Can halkı bir ruhu olduğunu unutmayı seçmiştir. Hiçbir şey onu baştan çıkarmaz, neredeyse hiçbir şey olmadan yaşayabilir. "Ölü taklidi yapıyor, yoksa mutlular ve güçlüler yine gelip eziyet eder ona." [135]

Küçük Çagatayev, kalan son yiyeceklerle ve sadece bir yürüyüş sopası eşliğinde kendine yeni bir baba bulmak üzere yola koyulur. Bulduğu baba Sovyet iktidarıdır. Moskova'da ekonomi okur, orada "coşkun bir zevke" kapılmadan ilişki kurduğu Vera ile karşılaşır. Çagatayev ile tanıştıklarında Vera'nın bir çocuğu vardır (Ksenya) ve ikincisine gebedir. Platonovcu tatminsizlik Çagatayev'i de huzursuz etmektedir: "Çagatayev içindeki yaşam gücünü zaptetmeyi beceremezdi", "mutluluğun herkese neden inanılmaz geldiğini, insanların birbirlerini neden yalnızca hüzünle cezbetmeye çalıştıklarını anlamıyordu." [136]

Neyse ki karşısına bir görev çıkar: Sovyet iktidarı onu kayıp halkını bulmaya gönderir. Tren doğuya doğru ilerledikçe Stalin portrelerinin giderek temsil ettikleri kişiye daha az benzemeye başladığını fark eder. "Sanatçı farkında olmadan [Stalin'in] yüzü[nü] kendisine de benzetmeye" çalışır. [137] *Can*'da Stalin-olmayanı kendi suretinde tahayyül eden Platonov'un yaptığı gibi belki.

Çagatayev Dvanov gibi treni terk eder ve tarihin lokomotifinin, hatta belki lokomotifler tarihinin ulaşamadığı yerlere doğru, yola yaya devam eder. Rayların ötesinde acımasız bir manzara vardır. Çöl görkemli değil, tabiat lütfedici değildir. İnsan için yapılmamıştır ve bize karşı kayıtsızdır: "Kısa, alaycı bir oyun için yaratılmışa benzer bu dünyada her şey tuhafına gitmekteydi. Üstelik bu yapmacık oyun uzamış, ebedi bir hal almıştı ve artık kimse gülmek istemiyordu, kalmamıştı gülecek hal." Yine de Çagatayev bu manzara içinde hayat güçlerinden yana tavır alır. "Kocaman, karmaşık bir dünya" onun umurundadır. [138]

Çagatayev çocukluğunun topraklarında dolanarak halkını arar.

135. Platonov, *Can*, s. 106, 108. 136. *A.g.y.*, s. 13, 14, 23-24.
137. *A.g.y.*, s. 25. 138. *A.g.y.*, s. 32, 50.

Herkes kendi yolunu tutmuştur. Bir kısmı Amuderya nehri dolaylarındaki sulama projelerinde çalışmaya gitmiştir. Bir kısmı hâlâ aileler halinde yaşamakta, birbirlerini sevmektedir, ama ne umutları, ne yiyecekleri, ne de mutlulukları kalmıştır. Çagatayev annesini bulur, artık "her şey burada(dır): annesi ve memleketi, çocukluğu ve geleceği."[139] Ama annesi sanki bir düş âleminde gezinmektedir. Kendisi de uyandığında bu düş âlemine düşmüş gibidir. Annesi hâlâ mülkiyete inanır, ancak açgözlülük yapamayacak kadar güçsüz kalmıştır. Canlar düşüncenin ve dilin ötesindedir.

Çagatayev devletin bu vahşi topraklara gönderdiği ilk temsilci değildir. Bir Kızıl Ordu askerinin iskeletini bulur ve miğferini çıkartıp kendisi için alır. Canları komünizme taşıma uğraşında pes eden halefi Nurmuhammed ile buluşur. Nur "Ölüleri diriltmek elimden gelmez," der.[140] Nur'un politikası hepsi tükenene kadar Canları gömmeyi sürdürmek, sonra devlete dönüp "görevin tamamlandığını" bildirmektir. Ya da söylediği budur. Nur'da Hive hanındakine benzer bir gaddarlık vardır: "Eziyeti uzatırsan ölür insan, acele etmeyeceksin, bırakacaksın biraz oynasın, sonra tekrar süründüreceksin..."[141] Platon *Yasalar*'da Tanrıların oyuncakları olduğumuzu söyler.[142] Nur Tanrının oyuncağı olmaktansa, o tanrısal güce öykünen bir dünyevi güce sahip olmayı tercih eder.

Canlar çölde üç yaşında bir çocuk kaybeder ve neredeyse hiç aldırış etmezler. Burada yitik kuşağın sorumlusu komünizm değil, komünizmin yokluğudur. En son doğan Canlardan birisi Aydım'dır. Nur'un niyeti başlarına geçip Canları Afganistan'a götürmek ve

139. *A.g.y.*, s. 47.

140. İsa Matta 8:22, "ölüler ölüleri gömsün", bir defasında Marx tarafından da saptırılarak kullanılan bir sözdür. Stalin de 1917'de Bolşeviklerin iktidarı almasına muhalefet eden Gorki ve başkaları için "devrim ölülerine acımaya da, gömmeye de eğilimli değildir," diye yazar. Ancak temelden maddeci Nur'a göre "ölüleri diriler gömmeli(dir)". Platonov, *Can*, s. 57; Karl Marx, "Letter from Marx to Ruge", Mayıs 1843 (marxists.org); Josef Stalin, "Strong Bulls of Basan Have Beset Me Round" (Ekim 1917), *Collected Works*, 3. Cilt. H. G. Wells de bu sözü kullanır (*A Modern Utopia*, 3. Bölüm, 3. Kısım).

141. Platonov, *Can*, s. 57.

142. Bkz. Platon, *Yasalar*, VII. kitap.

orada köle olarak satmaktır; ama artık sadece Aydım vardır para edecek. Nur ona tecavüz eder ancak hikâyenin bu versiyonunda komünizmde doğan çocuk acı çeker ama ölmez.

Çagatayev, iyiliğin temsilcisi, Stalin-olmayan, devrimin anısının taşıyıcısı olarak ona ihanet edenlerle, kötülüğün temsilcileriyle savaşmak zorundadır. Çagatayev halkının "ölmeden katlanılabilecek ama henüz var olmayan bir hayata şimdi daha çok gereksinim duy(duğu)" konusunda kararını vermiştir.[143] Moskova'daki Vera'sının doğum sırasında öldüğünü telgrafla öğrendiğinde, bir zamanlar nesnel bir dünya görüşü olan inancın bu dünyadan göçtüğünü; yapacak tek şeyin, bu dünyayı yinelemekle sonuçlanacak olsa da ısrarla devam etmek olduğunu anlar.

Çölde yalnızken Çagatayev doğal dünyanın ona aldırış etmeden bütün ortamı dolduran ama güçlükle işitilen korosuna kulak verir: "Bütün gece çevresinde belirsiz bir uğultu, bir galeyan, tesirine ve görevine inanan tabiatın telaşlı kıpırdanışlarını duydu." Ama bu tabiatın Canlara sunacağı hiçbir şey yoktur. Ruhları dağılmakta ve tükenmektedir. Çagatayev de direnemez. "Gereksiz bir şey gibi yaşadığı ömrünün ortasında kelimeler mırıldanmaya koyuldu içinden."[144]

Canlar çölde çobansız bir koyun sürüsü bulur. Aralarından biri vahşi hayvanlar tarafından parçalanırken koyunlar, kendilerini ilgilendirmiyormuş gibi bakar ona. Yönü ve varış noktası olmayan, sonsuz bir geçinip gitme güzergâhında, Canlar koyunların, vahşi hayvanlar da Canların peşinden gider. Kum taneleri rüzgârda birbirini öğütürken, hayat alışkanlığın, ataletin etkisiyle akar. Ara sıra koyunlar yollarını kaybeder, rüzgârda sürüklenen süprüntü topağı gibi yoldan çıkar. "Bu yüzden aslında rüzgâr, otundan insanına herkesi yönlendiren güçtü(r)."[145] Bu, birikimin veya belleğin, yaratılış veya hedefin bulunmadığı çıplak, olaysız zamandır:

143. Platonov, *Can*, s. 59. Benjamin ve Platonov'da anı kavramının karşılaştırması için bkz. Timofeeva, *History of Animals*.

144. Platonov, *Can*, s. 61, 65. Çepeçevre kuşatan ortam konusunda bkz. Morton, *Ecology Without Nature*.

145. Platonov, *Can*, s. 80.

Ağır ağır sürüklenen bu halkın bilincini besleyen nasıl bir rüyaydı da katlanabiliyordu yazgısına? Hakikatle yaşaması imkânsızdı, kederinden ölüverirdi kendisine dair hakikati bilse. Aslında insanlar akıldan ya da hakikatten değil, sırf doğdukları için yaşarlar ve kalpleri, çarptığı müddetçe, çaresizliklerini işleyip parçalara böler, kendi de sabırla çalışmaktan cevherini yitirerek viran olur.[146]

Gündelik denetlenemez hayatın kapalı devresi içinde Canlar kendilerini unutur ama dayanırlar.

Sadece anıların pençesinde kıvranan Çagatayev unutmaz. "Stalin hayattaydı ve tüm mutsuzları mutlu kılacaktı nasılsa, fakat Sovyetler Birliği halkları içinde yaşama ve mutluluğa en çok ihtiyaç duyan Can halkının ölecek olması kötüydü."[147] Ya da belki Çagatayev, onların Stalin-olmayanı, başka bir yol bulabilirdi. Evrensel kavramların artık-ölümünü hayata sokan bir yol değil de, ölü maddeden geçimlik düzeyin ötesinde bir artık üreten ve aynı zamanda hayatı düşünceye sokan bir yol. Çevengur'un ütopyası her türlü şiddeti meşrulaştıran ve hayatı destekleyemeyen bir evrensel eşitlik kavramıyla başlar. Canlar ise üzerine bir artığın ekleneceği hayatla başlar ve buradan bir yoldaşlık ortaya çıkabilir; işleyebilecek tek tektolojik formül budur.

Ne kadar cazip görünmüş olsalar da hayal kırıklığı yaratan büyük adamlar ve onların ölümcül planlarının ardından, Çagatayev öncülük etmenin farklı bir yolunu bulmak zorundadır. Bir ufka *doğru* değil, bir durumdan *yola çıkarak* öncülük etmeyi öğrenir. "Çagatayev o an karşısında olsa tüm insanlığın da kendisine bu şekilde bakacağını tahmin ediyordu, böyle beklenti dolu, ümitlerinin boşa çıkmasına razı, aldanmışlığına katlanmaya ve sil baştan hayatın çeşitli kaçınılmaz işleriyle uğraşmaya hazır."[148] Evrensel kavramlardan hayal kırıklığına uğradıktan sonra, geriye sadece hayat için tasarımlar, alçak teoriler ve emek bakış açısından günlük praksis kalmıştır.

Çagatayev fetihler yapan değil, gözden çıkarılabilir türden bir öncüdür. Bir halkın, köleymiş gibi kendisine ait olduğu bir Stalin

146. *A.g.y.*, s. 73. 147. *A.g.y.*, s. 79. 148. *A.g.y.*, s. 95.

değildir. "Başkasının malı gibi hissetti kendini Çagatayev, yoksulların şimdi boşa harcanmaya çalışılan son mülkü gibi ve öfkeye kapıldı."[149] Çıplak hayatın son mülkü, bir başkasının ona ilişkin hafızasında yatar. Çagatayev Canları hem oldukları gibi hatırlar, hem de olabilecekleri gibi sever, ezelden beri ve ebediyen.

Çagatayev halkı için sürdürülebilir bir hayat tasarlar. Aydım, sovyetlerinin başkanı olur. Kendilerini hatırlamak için hafızalarını zorlamaya gerek yoktur artık. Pek ütopya gibi değildir olan. Hâlâ unutulmayı komünizme tercih ederler. Zombi-Bartleby'ler gibi hayatın amacını unutmuşlardır. Hiçbir zaman bir yere varmayan arzularını unutmuşlardır. Sadece ataletin etkisiyle yaşarlar. Belki kaybedecekleri bir ruhları bile kalmamıştır. "Yoksa içinde her şey çoktan çöküp gitmiş, yoksulun aklı denilen hayal gücü de ölmüş müydü?"[150]

Praksis hayat mücadelesi ile başlar ve biter; başka her şey işe yaramaz hilekârlık ya da tehlikeli teolojidir. Çagatayev yiyecek bulmalarına yardım eder. "Bunun çok önemli olduğunu biliyordu çünkü yeryüzündeki insanların çoğunluğu değil, pek azı öğle yemeği yiyordu." Canlar hâlâ yaşamanın bir faydası olduğuna ikna olmamıştır ama ruhu özerk, hatta asıl sebep gösteren fetişizme düşmeden, ruhun bağımlı olduğu hayatı kökünden kavrarlar. Ruhun da beden gibi beslenmek istediğini bilirler. "Açgözlülük etmeden, zarureti bilinciyle lokmaları ağzına dikkatlice götürerek, bu yiyeceği bin bir zorlukla tedarik edip kendilerine armağan eden insanların yüzlerini ve ruhlarını hayal güçlerinde canlandırmaya çalışır gibi alçakgönüllü, düşünceli bir edayla" yerler.[151]

149. *A.g.y.*, s. 97. Çıplak hayata dair bkz. Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı, 2017 (3. basım). Agamben'de vurgu, neyin siyasi hayat neyin çıplak hayat sayılacağına karar veren egemen güçtedir. Platonov'da vurgu tersinedir. Ortak yaşam ve onun istek ve ihtiyaçları anlamındaki çıplak hayat temeldir ve yasal olarak korunan hayatın üstyapıları bu temele oturur. *Can*, başka şeylerin yanı sıra, siyasi hayatın maddi temelini konu alır. Platonov'un sorusu, egemen gücün keyfi şiddetine maruz kalmayan bir günlük hayat kurmak için, ihtiyaçların maddi temelinin nasıl sağlanacağına ilişkindir.

150. *A.g.y.*, s. 105. 151. *A.g.y.*, s. 110, 114.

Annesi ölür ve Çagatayev hem devlet hem de aile açısından yetim kalmış olur. *Can*'da çözülüp dağılan gelecek değil, olması gerektiği gibi, geçmiştir. Ama Canlar kendi yollarına giderler. Düşler bizi ayırır; söz konusu olan *komünizm düşleri olsa bile*. Ya da daha ziyade komünizmler: Platonov'da var olan komünizmler hiçbir zaman molar bir anlatının bir aşaması değil, yoldaşça sevginin, hiç değilse bir süre için hüküm sürdüğü –en iyi durumda sıkça ortaya çıkan– durumlardır. Bütün halklar gibi Canlar da en iyi nasıl yaşayacaklarını kendileri bulabilir. Çagatayev halkına artık hiç faydası olmadığını fark ederek şaşırır. Aydım'ın dile getirdiği gibi: "Bizim şimdi başka bir derdimiz olsun – ilginç bir şey ama, böyle değil."[152] Canlar bütünün trajedisine uygun düşen bir dert ister.

Çagatayev, bir Stalin-olmayan olarak, ancak eylem içinde çözülüp yok olan bir öncü biçiminde, negatif bir rol oynayabilir. Yine de Çagatayev halkını toparlayıp geri getirmek ister ve onları aramaya koyulur. Bir şehir pazarında Hanım'la karşılaşır ve Platonov'da örneği az bulunan biçimde sevişir onunla. "O zaman Çagatayev, kendisinde henüz gerçekleşmemiş ve gerçekleşmeyecek bir şeyin timsalini onda görmüş gibi iki koluyla sarıldı Hanım'a; ölümünden sonra da var olmayı sürdürecek, Çagatayev'in gördüğünden daha iyi bir dünya görecek, daha üstün başka bir insandı belki gördüğü."[153] Cinsel aşk gelecekteki evrimin bir imgesini sunabilir burada. Belki de geleceğin anısı, bir yeraltı türbesinin derinlerine gömü-

152. *A.g.y.*, s. 122. Burada Platonov genç teorisyenlerin oldukça coşkulu bir biçimde yeniden canlandırdığı "komünizm" figürü açısından faydalı bir düzeltme sunuyor kanımca. Bu teorisyenlerin entelektüel hayatın apolitik ve kültürel bir yöne kaymasına yaptığı eleştirileri desteklemekle birlikte, bence –"sadakatini" asla terk etmemiş olan– Platonov bir praksisin "daha ilginç bir dert" olarak nasıl biçimlenebileceğine dair onlardan çok daha zengin ve tarihsel bir anlam önerir. Bkz. Bruno Bosteels, *The Actuality of Communism*, Londra: Verso, 2011; Jodi Dean, *Komünist Ufuk*, çev. N. Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2014. İkinci kitabın başlığı akla, partiyi hem yeri hem de göğü alıp köylüye *ufuktan başka hiçbir şey bırakmamakla* suçlayan Platonov'un köylüsünü getiriyor.

153. Platonov, *Can*, s. 129. Partinin bu taktik icabı gözden çıkarılabilir (kurban edilebilir değil) öncüsü temasını kısmen Richard Barbrook'a borçluyum, bkz. *Class Wargames: Ludic Subversion Against Spectacular Capialism*, Londra: Minor Compostions, 2014.

lü olarak değil de onda saklanabilir.

Çagatayev başkente, belki Serbinov'un Çevengur'dan yazdığı gibi bir rapor yazar. Ancak bu rapor Canların ortak hayatının mutluluğuna ve acil maddi ihtiyaçlarına dairdir. *Çevengur*'da bir ya da birkaç komünizmin belgelenmesi komünizmlerin sonunu getirir. Serbinov'un raporuna cevap olarak süvari birlikleri gelir. *Can*'daki rapora cevap olarak ise kamyonlar tüfeklerle değil erzakla, başka yerlerden büyük bir hediye olarak gelir.[154] Yoldaşça sevgi ve maddi artığın üretimi, kil ve verimli üst toprak tabakası gibi, birbiri üzerinde duran, ancak birbirinden ayrı kazanımlardır. Çagatayev Aydım'ı Moskova'ya götürür, Canlar da Hanım'ı sovyet başkanı olarak seçer. Çagatayev Ksenya ile tekrar birleşir. Metin onların el ele tutuşmasıyla son bulur.

SOSYALİST TRAJEDİ

Çok iyi hikâyelerinin bir kısmı yayımlanmış olsa da, Platonov'un (anti)romanlarından hiçbiri o hayattayken yayımlanmadı. Platonov bir biçimde 1930'ları sağ salim atlattı. Savaş muhabiri oldu ve savaştan sonra geleneksel halk masalları çeşitlemeleri yayımladı. Bir tutam tahıl ile bir tutam barutun başına gelenleri anlattığı son hikâyesi bir çocuk dergisinde çıktı. Bu moleküler masal bile sansürü üzerine çekti.[155]

Hiç kuşkusuz Sovyet deneyiminin en büyük yazarlarından biri olmasına rağmen Platonov başka yönlerden de okunabilir. Cansızın, canlının ve örgütlenme şemasının kritik bir biçimde hatalı dizilimi, günümüz için de aynı ölçüde sorun oluşturur. İnsan kendini, Karbon Kurtuluş Cephesi'nin Platonov'u hiç şaşırtmayacağını dü-

154. Hediye ve genel ekonomi konusunda, bkz. George Bataille, *Lanetli Pay*, çev. Işık Ergüden, Ankara: Dost, 2011.

155. Bkz. "İki Kırıntı", Platonov, *Muhteşem Vahşi Dünya*, s. 165-67. Platonov'un halk masalı çeşitlemelerinden bir derleme için keza bkz. Robert Chandler ve diğ., *Russian Magic Tales from Pushkin to Platonov*, New York: Penguin Books, 2013 ve Robert Chandler, *The Magic Ring and Other Russian Folktales*, Londra: Faber, 1979.

şünmekten alıkoyamıyor. Daha o zamandan emek ve doğa sorununun, sosyalist gerçekçiliğin dışında yeni bir tür yazıyı gerektirdiğini düşünüyordu. Kapitalist gerçekçiliğin içinde ve ona karşı yazma meselesi, yeni bir Platonov'u, ya da belki yeni tür bir Proletkült'ü gerektiriyor.

Platonov üzerine bu kafa yorma sürecini, onun iki (deneme-olmayan-)denemesini ele alarak tamamlamak istiyorum; bu parçalar günümüz için Platonovcu bir pratiğe işaret ediyor. Biri "Sosyalist Trajedi" (1934), diğeri de "Edebiyat Fabrikası" (1926) üzerine. Platonov'un çizgi dışı Marksist pratiği açısından bunların ilki sorunu, ikincisi de yöntemi tanımlar.

Platonov'un Marksizmi çilecidir, proletaryadan da aşağıda olanların gündelik hayat deneyimine dayanır. Tabiat bereketli değildir – neyse ki. Eğer tabiat bereketli olsaydı tarih tarafından çoktan yağmalanmış, tüketilmiş olurdu. Ya da belki insan failliği bile olmadan, şimdiye kadar kendi kendini yok etmiş olurdu tabiat. "Diyalektik, muhtemelen tabiatın yapısındaki ürkütücü haşinliğin, cimriliğin bir ifadesidir ve insanlığın tarihsel gelişimi ancak bu sayede mümkün olmuştur." Öyle olmasaydı, "şekerlerle oynayan bir çocuğun onları yemeye fırsat bulamadan şekerleri elinde eritmesi gibi" her şey çoktan bitmiş olurdu.[156]

Doğanın içinde ve doğaya karşı mücadelede teknoloji belirleyici rol oynar. Platonov için teknoloji sadece makineler vesaire değil, Bogdanov'da olduğu gibi bir örgütlenme yöntemi, hatta tasarımıdır. Teknisyenler, hatta onların ideolojisi de teknolojiye dahildir. Bu ideoloji üstyapısal değildir. Teknolojinin örgütlenmesinin içinde yer alır, bu örgütlenmenin bir unsurudur. Teknoloji, teknisyen ve ideoloji paketi ya da aygıtı, kendisini ve nesnelerini özel yollardan örgütler ve arızalanmaya, bozulmaya, yanlış yola sapmaya eğilim gösterir. Platonov, teknisyenin bu aygıt içindeki –bir tür makine aş-

156. Andrey Platonov, "'The First Socialist Tragedy", *New Left Review* 69, 2011: 31-32. Emek tarafından tahrip edildikçe baskısını daha da artıran doğa figürü, Platonov'un *Muhteşem Vahşi Dünya*'daki parlak hikâyesi "Yepifan Savakları"nda da yer alır.

kı olarak gördüğü– rolüne özel bir dikkat gösterir.

"Teknoloji ile doğa arasındaki durum trajiktir." Teknoloji dünyada bir avantaj sunar; ama bu her zaman özgül bir bakış açısından avantajdır. Teknoloji onu her zaman kuşatır veya aşar. Doğanın "diyalektiği" emek ve teknoloji aygıtının elinden her zaman sıyrılıp kaçar. Doğa türümüzün düşmanıdır.[157] Teknoloji onu ancak biraz yumuşatabilir. Doğanın içinde ve ona karşı mücadelenin sonu yoktur. Doğanın ele avuca gelmezliği hiç bitmez; durup dinlenmeyen bir paslanma olarak tekniğin zaten bir parçasıdır çünkü.

Hem Bogdanov'da hem de Platonov'da, farklı fakat birbirini tamamlayan yollardan, emeğin doğa ile ilişkisini birincil olarak düşünmenin imkânlarını buluruz. Kapitalizm bütün dikkatimizi üzerinde topluyor. Komünizm, anlaşılır ama pek yararlı olmayan bir nostalji olarak kimilerini bir kere daha cezbediyor. Bu arada düşünmenin aracı ve nesnesi olarak son derece yararlı iki kategori –emek ve doğa– pek az ilgi çekiyor. Bogdanov ve Platonov tam bu noktada Dvanov ve Kopyonkin gibi yardıma gelebilir.

Üretim güçlerindeki her artışın bir yerlerde ödenen bir bedeli vardır. Platonov'un geleceği gören iki satırında söylediği gibi: "Doğanın 'yüzeyindeki' kadim hayat, temel güçlerin ve maddelerin atığından ve dışkısından neye ihtiyacı varsa elde edebiliyor hâlâ. Ama biz dünyanın içine doğru girmek için çaba harcıyoruz; o da buna cevap olarak aynı kuvvetle üzerimize bastırıyor." Özelliklerinden yararlanmak için toprağı kazmak aynı zamanda bu emeğin de altını oyar. Bu, daha kötümser bir tarzda çalışan Bogdanov'un çifte-düzenleyicisidir. Doğayı dışarıda tutacak bir çit yoktur. Stalin'in büyük projeleri için olduğu kadar günümüzün yüksek duvarlı, güvenlikli yerleşimleri için de doğrudur bu.

Dil bir şeydir ve başka şeyler gibi emek aracılığıyla sahiplenilip paylaşılabilir. Dil şeyler sınıfına aittir ama hiçbir şey akıl erdireme-

157. Tür burada bir öz olarak değil, Darwin'de olduğu gibi bir popülasyon olarak anlaşılmalıdır. Marx belki hiçbir zaman Feuerbach'tan devraldığı bilim-öncesi tür kavramından tamamen kurtulamadı, ama tür kategorisini özcü olmayan bir biçimde yeniden tasarlamak mümkündür. Bkz. Norman Geras, *Marx ve İnsan Doğası*, çev. İ. Akça, G. Doğan, İstanbul: Birikim, 2011 (3. basım).

diği nesnelere özel bir erişim sahibi olamaz. Şeyler dünyası bir dizi pratik aracılığıyla ve kimi zaman zor ve hizaya sokulamaz biçimlerde açığa çıkar. Platonov için, moleküler şeylerin algı alanına ve yazdıklarına girmesini sağlayan elektrik ve hidrolik mühendisliği deneyiminin can alıcı önemi burada yatar. Şeylerin hizaya sokulamazlığı özel bir tür trajediye yol açar.[158]

Hüzün, dünyanın duyumsanması ile dünya fikri arasındaki ayrılığın hissedilip düşünülmesine eşlik eden ruh halidir. Mevcut yarık göz ardı edilebilir ve düşünce kendi yolundan gidip boşluğa ölümcül bir atlayış yapabilir. Ya da keder paylaşılabilir. *Yoldaşlar*, hayatın önümüze koyduğu dik başlı bir dünya ile hayat arasındaki imkânsız ilişkiye destek olma görevini paylaştığımız kişilerdir. Bütün paylaşabileceğimiz aynı işlerdir, bunların tamamını hep birlikte paylaştığımız kişiler yoldaşlarımızdır. Birimizin sakatlanması hepimizin sakatlanmasıdır.

Yaşamanın imkânsızlığına rağmen sanki âdet yerini bulsun diye yaşarız. Gündelik hayat bir tür atalettir. Moleküler madde hayatın yakıt olarak kullandığı bir artık üretir; hayat da, ruhun öteki hayatı için bir başka artık üretebilir. Ama bu üstyapılarla altlarındaki temel arasında, kil ve verimli üst toprak arasında, geçişken bir ilişki yoktur. Artıklarına ilişkin deneyimden hareketle altyapıya ve doğaya ilişkin gerçekten bir şeyler bilmek zordur. Biz doğanın yetimleri ya da belki sadece klonlarıyız. Onu neden olarak görürüz ama neye ve nasıl sebep olduğunu bilmeyiz; kendi eylemlerimiz bile üzerimizdeki nedensel etkinin içine katılır, üstelik karşılıklı bir alışveriş ya da ince farklılıklar söz konusu olmadan, tek taraflı olarak.[159]

158. Bkz. Raymond Williams, *Modern Trajedi*, çev. Barış Özkul, İstanbul: İletişim, 2018. Williams için can alıcı soru şudur: Kimin trajedisi?

159. Burada François Laruelle, *Introduction au non-marxisme* (Paris: PUF, 2000), s. 39 vd.'nda ortaya konduğu şekliyle "son tahlilde belirlenme" kavramındaki tek taraflı nedenselliği mealen aktarıyorum. (Laruelle üzerine yayımlanmamış yazısını okumama imkân tanıdığı için Alexander Galloway'e de teşekkür ederim.) Başka meziyetleri bir yana, Laruelle'in son tahlilde belirlenme yorumu, iklim değişikliği deneyimi ile mükemmel bir yapısal paralellik gösterir. Althusser' in saptırmaya uğratılması gibi bir şeydir bu; ancak üstyapıdan tabana doğru bir değiştokuş yoktur.

Ruh demek olan bu artık, daha yüksek, evrensel bir fikir düşleyebilir; oysa bu fikirler hep tekildir, özel arzularla bulaşıktır. Genelleştirilemezler. Sadece (zihinsel olmayan) emek ve (romantik olmayan) aşk paylaşılabilir –Platonov Bogdanov'un emeğine aşkı ilave eder– ve her iki durumun da kendi sınırları vardır. Bir fikir her zaman bir çılgınlık, ama gerekli çılgınlıktır. O olmasa sıkıntı ve kederle yıpranacağımız, cansız ve eylemsiz, bir tür imkânsız kristaldir fikir. Ama entropinin, ataletin, zaman içinde hayata özgü unutuşun dışında olabilirmiş gibi düşünüldüğünde, kendi başına fikir sadece ölüm kavramıdır. Fikirler denemenin ve ikame etmenin malzemesi olarak mevcutturlar.

Dolayısıyla, düşünce ile emek arasında aracılık eden, ölü idealin hayatla doğrudan temas içinde olmasını engelleyen, *ikincil fikirlerle* yaşamak daha iyidir. Yoksa ya ölüm düşüncesi yaşar ve hayatı öldürür, ya da hayat ölümcül düşünceyi öldürür ama geriye sadece sıkıcı bir boşluk bırakır. İkincil fikir pratik olmalı, hayat ile ruh arasındaki soruna değil, hayat ile cansız madde arasındaki soruna bağlamalıdır kendini. İkincil fikir genellikle bir tasarım problemidir ve dolayısıyla ilkesel olarak çözülebilir bir nitelik taşır.

Tek bir umut vardır, o da ebedi hayattır. Ancak bu ebedi hayatın ruhla, hatta düşünceyle bir ilişkisi yoktur. Evrensel değildir. Ancak paylaşılan varoluş duygusunda var olabilir. Canlı şeyler birbirleriyle mücadelelerinde bile birbirlerinin yoldaşıdır. Bogdanov'un söyleyebileceği gibi, belli bir emeği, belli bir aşkı, belli bir düşünceyi fetiş yaptığımızda, türsel varlığımız ortak hayattan kaybolur. Platonov bu tür fetişlerin ölümcül sonuçlarını gösterir.

İkincil fikirlerine adanmış yoldaşça hayat, herkesin başkası için emek harcayan birileri için emek harcadığı, yurtsuz, köksüz bir halk demektir. Kendisinin mutlak dışına ve ötesine ait ölüm imgesiyle işini bitirmiş bir hayattır. Yoldaşlar, kendi tercihleriyle yetimdir. Anne babaları onları terk etmiş değildir; baba fikrinin ruhundan uzaklaşan ve tabiatın ana olmadığı, olsa olsa "üvey ana" olduğu –hatta akraba falan olmadığı– yolundaki sefil hakikati kabul eden kendileridir. Bu Ödipal ikameleri bir kenara bırakalım artık.

Gündelik hayat pratiğine çekildiğinde, düşünceler, şaşırtıcı yeni biçimlerde eklemlenen, bileşen parçalarına, dil parçacıklarına ayrışır. İş başındaki saptırma uygulamasıdır bu, verili durumlarda yeniden ve yeniden anlamlar inşa eden moleküler emektir. İnsanlar anlamı yaparlar ama onu kendi ürettikleri araçlarla yapamazlar. Proletarya günün birinde çeşitli fetişizmlerinin yerine nesnel bir dünya görüşü –temeli ve üstyapıyı örgütleyebilecek bir tektoloji– ikame edebilir. "Üstyapıların göreli özerkliği" üstesinden gelinmesi gereken fetişlerden biridir nitekim.[160]

EDEBİYAT FABRİKASI

Eski eser meraklılarına hitap eden kayda değer bir yönü olmasının yanı sıra, Platonov'un "Edebiyat Fabrikası", sadece saptırma uygulamasını değil, yirmi birinci yüzyıl kültürel üretiminin farklı hatta birbirine zıt görülen birçok eleştirel biçimini müjdeleyen bir metin inşa etme yöntemi olarak da okunmaya uygundur. Kathy Acker, Vanessa Place ve Kenneth Goldsmith'in "yaratıcı olmayan" yazım yöntemlerinin cüretli bir örneği buradadır. Aynı zamanda kısmen Lev Manoviç'in savunduğu türden "büyük veri"nin "kültürel tahlili"ne de dayanır. Öte yandan Kathleen Fitzpatrick ve Bob Stein'ın önerdiği "ağ bağlantılı kitap" türüyle de ilişkilidir.[161] Bütün bunların yanı sıra Platonov'un versiyonu, henüz keşfedilmemiş imkânlara da sahip olabilir. Sosyalist Gerçekçilik, yazma işini Parti'nin mitik şablonlarına bağımlı kılarken, Platonov her zamanki gibi süreci tersine çevirmiştir. Tabandan yukarı doğru bir nesir inşa etmeye gi-

160. "Üstyapıların göreli özerkliği" ve "son tahlilde belirlenme" Althusser'in kilit kavramları arasındadır. Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki, 2016. "İnsanlar anlamı yaparlar ama onu kendi ürettikleri araçlarla yapamazlar" elbette Marx'ın "On Sekiz Brumaire" içindeki sözünün saptırılmış halidir.

161. Kenneth Goldsmith, *Uncreative Writing: Managing Language in the Digital Age*, New York: Columbia University Press, 2013; Vanessa Place, *Tragodia* (3 cilt), Los Angeles: Blanc Press, 2010-11; Lev Manoviç, "Cultural Analytics", manovich.net; Kathleen Fitzpatrick, *Planned Obsolescence: Publishing, Technology, and the Future of the Academy*, New York: NYU Press, 2011.

rişmiştir. Kapitalist gerçekçilik içinde ve ona karşı bir yöntem olarak da işe yarayabilir bu.

Walter Benjamin'in *Pasajlar Projesi* için oluşturduğu taslakların bir çeşit saha çalışması versiyonunu şöyle betimler Platonov:

> Deri Ciltli bir not defteri aldım ve onu şu başlıklarla yedi bölüme ayırdım: 1. İş, 2. Aşk, 3. Günlük yaşam, 4. Kişilik özellikleri, 5. Kendimle tartışma, 6. Beklenmedik düşünceler ve buluşlar, 7. Vesaire ve özel ... İlginç bulduğum her şeyi ve edebi eser için hazır bileşen olarak kullanılabilecek her şeyi, gazetelerden alıntılar, aynı kaynaktan tek tek cümleler, popüler ve popüler olmayan kitaplardan parçalar, farklı kaynaklardan gerçek diyaloglar da dahil olmak üzere, bu deftere not alacağım ve kendi fikirlerimi, temalarımı ve parçalarımı da kaydedeceğim. Defter için değerli olan her şeyi fark edebilecek bir biçimde yaşamaya çalışacağım hayatımı.[162]

Bir etiketleme çalışması, dilden örnekler toplama ve yedi farklı tür üstveri (*metadata*) ekleme olarak görülebilir önerilen şey. Ama sadece başlangıçtır bu. Ardından işin zor kısmı gelir: "Akşamları not defterini karıştırıyorum ve belli bir nota odaklanıp sonraki notları ve taslakları da hesaba katarak, o tema üzerinde çalışmaya başlıyorum. Amaçlarıma ve bu parçaları kişisel bir çimentoyla birleştirme yeteneğime bağlı olarak birazcık değiştirdiğim diyaloglara, sokak tasvirlerine ve başka mucizelere odaklanıyorum."

Platonov'un çağdaşı film yapımcısı Dziga Vertov için olduğu gibi, vurgu eserin unsurlarının yapımından kurguya kayar:

> Sonuç olarak katkınızın sadece %5-10 olduğu bir denemeye ulaşırsınız, ama her şey kurgularıma ve tutkularıma bağlıdır. Kurgu, bizi yazar olmaya yaklaştıran şeydir; çünkü gerçek ve tutkulu bir elin ve kişisel bir tutkunun yanı sıra, gerçek bir kişinin hırsıyla hedefini de ortaya koyan, son derece mahrem, manevi ve bireysel bir düzeltidir. İnsanlardan ödünç aldığımı, üzerinde baştan sona düşündükten sonra onlara geri veririm. ... Üzerinde binlerce kişi çalıştığı, kendi kişisel ve kolektif dünya değerlen-

---

162. Platonov, "The Factory of Literature", çev. Anna Kalashyan, www.publicseminar.org; Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: YKY, 2019 (16. basım).

dirmelerini kattığı için, sonuç hakikaten büyüleyici olur, ya da öyle olmalıdır.[163]

Saptırma uygulaması gibi kurgu da hazır unsurları ödünç alma ve düzeltme meselesidir. Platonov'da metafor, hazır malzemelerden yemek hazırlamaktan metin hazırlamaya kayar:

Hazır malzemeler tam olarak nedir? Mitler, tarihsel ve güncel olgu ve olaylar, günlük faaliyetler ve iddialı ya da daha iyi bir kader – binlerce ağzın ve yüzlerce kuru, anonim resmi belgenin dile getirdiği bu şeyler, yazarlar için hazır bileşenler olacaktır. Çünkü bütün bunlar bir kasıt gözetmeden, samimice, bedava ve rasgele ortaya konmuştur, daha iyisini yazamazsınız: Taze bir ruhla zenginleştirilmiş hayatın %100 eşdeğeridir bu.[164]

Kathy Acker gibi Platonov da "gerçek" ve "uydurma" biyografik unsurları karıştırma denemeleri yapar:

Türlü çeşitli şeyler yazar, giderek daha iyi yazmaya başlarsınız. Arkadaşlarınız bütün bunların nereden çıktığını sorar. Siz gülümsersiniz, ben ise bunların insanların kendisinden çıktığını söylerim. Bir sürü yazar hikâyeyi yazmaktan daha iyi becerir anlatmayı. Bir defasında bir deney yapmak istedim ve bir arkadaşımın konuşmasını yazdığım denemenin içine aldım. Okudu ve çok beğendi ama üzerinde biraz oynamış olduğum için kendi sözlerini hatırlamadı. Gerçekten büyük sonuçlar doğuran çalışmaların sadece el becerisi gerektirdiğini hâlâ anlamaz.[165]

Yazı Platonov için "zihnin yaşantısı" değil iştir, bir tür emektir. Maneviyattan çok madenciliğe yakındır:

Nasıl terlemek insan bedeninin, hareket rüzgârın bir parçası ise sanat da organik olarak hayatın asli bir parçasıdır. Ancak, bir bedenin üst toprağından geçip aşağıya, kolektif insan yapılarının fazla kapsanmadığı bölgelerdeki jeolojik katmanlara sızdığında, sanat artık kamuya açık ve görünür olmamaya başlar. Mesele onu görünür kılmak, jeolojik katmanlardan gündelik hayatın yüzeyine çıkarmaktır.

163. Bkz. Yuri Tsivian (haz.), *Lines of Resistance: Dziga Vertov in the Twenties*, Bloomington: Indiana University Press, 2005.

164. Platonov, "The Factory of Literature".

165. Platonov, *a.g.y.* Bkz. Kathy Acker ve Sylvère Lotringer, *Hannibal Lecter, My Father*, New York: Semiotext(e), 1991.

Bogdanov gibi Platonov da dilin kendine özgü bir maddeselliği olduğunun farkındadır. "Kelimeler toplumsal maddelerdir sadece, ve son derece işlenebilir, tersine çevrilebilir şeylerdir."

Kelimelerin ne kadar şekillendirilebilir olduğu düşünüldüğünde, onları dönüştürme işinin, zanaatkâr-üreticiye dair küçük burjuvaca fikirlerin batağına saplanıp kalmış olması çarpıcıdır, sanki bir yazar tek başına eliyle bir araba yapabilirmiş gibi: "Ford ve Citroën'in varlığını unutup tek başlarına araba yapıyorlar ... dolaşımda olan bilgi ve zekâ açısından imal edenlerin dünyası ile yazar çevreleri karşılaştırıldığında, yazarların durumu pek parlak değildir."[166]

Edebiyat üretimini ileriye götürecek işbölümlerinden biri, biçimlerin açımlanmasıyla değil bizzat üretimiyle uğraşan bir tür eleştiri mühendisliğini gerekli kılar: "Eleştirmenin işi ve ana görevi, yazarın işini basitleştirecek ve iyileştirecek yeni yazım yöntemleri geliştirmektir. ... Eleştirmenler edebiyat üreten 'makineler' inşa etmeli, sanatçılar ise bu makineleri çalıştırmalıdır." Böyle bir yöntem oluştuğunda, ikinci bir işbölümü, tümevarımcı ve kurgulayıcı emek süreçleri arasında olacaktır. Edebi unsur kelimelerin oluşturulması değil, bu ürünün kurgulanmasıdır. "Ancak edebiyat toplumsal bir fenomendir ve dolayısıyla toplumsal bir kolektif güç tarafından geliştirilmesi gerekir; elbette bir kişinin –yazarın– öncülüğü ve kurgulama güdüsü altında."

Edebiyat fabrikası konuşmanın ve metnin hammaddelerini, içinde taşıdığı "besleyici" şeyleri kurgu sırasında dışarı atmamaya özen göstererek, prefabrik unsurlara dönüştürür:

> Her milli cumhuriyet ya da bölgede en az yedi edebiyat fabrikası olmalıdır. Hikâyeyi bölümlere ayırmak ve her fabrikanın bir bölüm üzerinde çalışmasını sağlamak mümkün olabilir. Böylece bu edebiyat fabrikaları hazır malzemenin işlendiği birincil atölyeler olur. Daha sonra bu malzeme, yazarların fiilen çalıştığı, en deneyimli milli edebiyat fabrikalarına teslim edilir. ... Ancak edebiyat fabrikalarının ille de mükemmel kurgulama becerilerine –hazır malzemelere bir şeyler ekleme ve onlar-

166. Bu ve bundan sonraki alıntılar Platonov, *a.g.y.* Krş. Ilya Ehrenburg, *Ve İnsan Otomobili Yarattı*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul: Payel, 1999.

dan bir deneme çıkarma yolundaki benzersiz yeteneğe– sahip olması gerekmez.

Burada Platonov'un sosyalist gerçekçi yöntemi nasıl tersine çevirdiğini görürüz. Onun hayali fabrikası popüler konuşma edimini yakından izler, bu edimleri seçip düzenler. Yukarının dili bile, geribesleme döngüsü içinde, aşağının konuşması tarafından ne hale getirildiği üzerinden okunmalıdır:

Milli edebiyat fabrikaları yukarıda sıralanan niteliklere ek olarak eğitimi de içermelidir. Bu birimden alınan malzeme farklı defterlere ayrılır, özgün olmayan düşüncelerden ve edebiyat açısından değersiz fikirlerden temizlenir. ... Milli edebiyat fabrikası kaliteyi denetleyen bir laboratuvardır. Bu parçaları kendi girdilerine eklemelerine ihtiyaç yoktur. Kendi fikirleri için "rasgele düşünceler" başlıklı ayrı bir alan bulunmaktadır.

Platonov sadece bütün bir söylem ağını ve işbölümünü tasarlamakla kalmaz, kazancın paylaşımını da düşünür. "Kazanç paylaşımı şöyle olmalıdır: %50 yazar, %5 eleştirmen, %5 milli edebiyat fabrikaları, %40 kendi birimleri tarafından üretilen her parça için edebiyat fabrikaları. Parçalar yazarın adıyla ve edebiyat fabrikasının damgasıyla yayımlanmalıdır." Bugünün internetindeki karşılığı ödenmeyen güvencesiz emek, bu modelde en azından tamamen hakkı teslim edilmemiş ve bedeli ödenmemiş olarak kalmaz.

Bu modele uygun kurulmuş bir şey ararsak, Sovyetler Birliği'nde gizli polis, günümüzde ise Milli Güvenlik Dairesi olduğu söylenebilir. Aradaki fark şudur: O metin fabrikaları, suçlamak üzere beyanları bireylere atfeder, Platonov'unki ise tam tersini yapar. Dilin dolaşımı –sapkın ya da ortodoks– etkilerini konuşanlar üzerinde gösterir, tersi söz konusu değildir. "Bu hiyerarşi değildir. ... Fabrikanın en önemli faydası tabii ki işbölümüdür, bir de nice insan hayatını, kitleleri ve yurtları, binlerce göz üzerinden kapsamasıdır." Ama bu gözler şüphelileri araştırmaz. Platonov'un fabrikası anonimdir.[167]

167. Burada günümüzdeki işbirliğine dayanan, anonim eylemler de gelebilir akla. Bkz. Gabriella Coleman, *Hacker, Hoaxer, Whistleblower, Spy*, Londra: Verso, 2014.

Elbette Edebiyat Fabrikası bir fantezi, bir ütopya ya da belki bir meta-ütopya; dilden sadece fiili değil sanal dünyalar da yaratma aracıdır. Bir komünist ufuk değil, n-boyutlu, katlanan, çatallanan ve birleşen patikalardan oluşan, Öklidyen-olmayan bir imkânlar uzayıdır. Ve yirmi birinci yüzyıl bunu gerçekleştirecek teknolojiye sahip olmasına rağmen, fiili olarak inşa edilen tam tersi olmuştur. Yine de Edebiyat Fabrikası fiili değilse de mümkün bir canlı biçimler koleksiyonu olmayı sürdürür. Onun aracılığıyla, işçilerin sorgulayıcılığının –ya da toplumsal fabrika döneminde kitlesel gözlemin– benzersiz biçimini de bünyesine katacak biçimde, Anne Balsamo'nun *teknolojik muhayyile* diye adlandırdığı şey biçimlendirilebilir.[168]

Dil, günlük hayatta hangi aşk ve emeklerle birlikte çalıştırılıyorsa, zorunlu olarak onlara kısmen yapışır. Platonov'un metinlerindeki kişiler bu yüzden önemlidir. Her biri belli bir pratiği ve bu duruma özgü fetişizmi cisimleştirir. Yoldaşça hayat, ancak evrensel olanın bu durumlar üzerindeki iktidarı bir yana bırakıldığında mümkün olabilir. Böyle durumları kümeler halinde gruplamak bile mümkün değildir, çünkü nasıl ayrılıp düzenleneceklerine dair bile hâkim görüş olamaz.

Çukur'da Voşov kayıp şeyleri, unutulmuş şeyleri, atılmış şeyleri, çağların gerçekçilik fantezisinden sapan şeyleri toplar. Onları derleyip bir döküm ve bir sunu olarak başka bir zamana hediye etmek üzere bir çuvalda saklar. Belki şu an, geçmiş zamanlardan gelen böyle hediyeleri aramanın zamanıdır. Burada, aşırı gelişmiş dünyada, yetmiş bolluk yılının düşü içinde yetmiş kıtlık yılını unutmuş gibiyiz. İncelikli zihnimiz için tabanın çok temel ve kaba olduğunu varsayarak sadece üstyapılar içinde yaşadık ve onlara baktık. Karbon Kurtuluş Cephesi bütün bu hesapları değiştiriyor.

Günümüzün eleştirel düşüncesinin büyük isimleri çoğunlukla faydasız şeyler üzerinde konuşuyor hâlâ. Sözleri bizim için ölü söz-

168. Anne Balsamo, *Designing Culture: The Technological Imagination at Work*, Durham, NC: Duke University Press, 2011; Nick Hubble, *Mass Observation and Everyday Life*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011; *Viewpoint* 3, 2013, "Special Issue on Worker's Inquiry", viewpointmag.com.

ler. Platonov gibi, en kaba sorunlarımıza hitap edebilecek o tuhaf atalarımız yetim bıraktı bizi. Neyse ki, bu metabolik yarılma çağında aşırı gelişmiş dünyanın vurgularına benzer bir sesle konuşabilecek, fiilen hissedilecek ne kaldıysa bunu daha iyi resmedecek, kapitalist gerçekçiliğin kesinliklerine epey farklı bir gerçekçilikle itiraz edebilecek bir tür çılgın Golem'i çırpıştırıvermek hâlâ mümkün.

İKİNCİ KISIM

Bilim ve Ütopya

3

Siborg Donna Haraway: Teknobilim Dünyaları ve Mahlukları

*Kaliforniya! Über alles!**

– The Dead Kennedys punk rock grubu

KALİFORNİYA İDEOLOJİSİ

Moleküler Kızıl'ın I. Kısmı, hafifçe mitik bir yirminci yüzyıl başları Sovyetler Birliği'nde geçiyordu; II. Kısım ise bizi daha da mitik bir yirminci yüzyıl sonu Kaliforniyası'na götürüyor. Bu hikâye de suya ve metabolik yarılmaya dair bir hikâye olarak başlayabilir. Amerikan İmparatorluğunun batı ucundaki bu bölge, Aral Denizi'ni kurutan sistem kadar devasa ölçekte bir hidrolik mühendislik projesiyle suları taşınan heybetli bir sıradağa sırtını yaslamış bir kıyı ovasıdır.

Platonov'u şaşkına çevirecek ölçekteki bu altyapının en önemli parçası, Batı yarıküresindeki en büyük nehir ağzı olan Sacramento-San Joaquin Deltası'nın üzerine inşa edilmiştir. Eyalet Su Projesi ve Orta Vadi Projesi, daha çok tarım için, ama aynı zamanda güneydeki büyük şehirlerin su ihtiyacının küçük ama hayati bir kısmını karşılamak üzere, Sierra Dağları'na düşen suyu buradan kuzey ve güney Kaliforniya'ya pompalar. Toplam olarak Los Angeles şehrinden daha fazla su kullanan Kaliforniya'nın golf sahaları da suyunu buradan alır. Su 800 kilometre kadar yolculuk yapabilir ve bütün bu işlem eyalet elektriğinin yüzde beşini kullanır. Söz konusu olan, ku-

* "Kaliforniya! Her şeyden üstün!" Nazi sloganına gönderme. –*ç.n.*

raklıklar ve yükselen deniz seviyelerinin eşliğinde, ağır çekim ilerleyen bir felakettir belki de.[1]

Ama şimdilik, banliyöler ve gulaglar, alışveriş merkezleri ve otoyollarla alışıldık Kaliforniya manzarasının taze derisi, bu altyapı tarafından nemlendirilmeyi sürdürüyor. Sulama altyapısı gibi bu bölge de Pasifik Savaşı'ndan sonra, Pasifik ticareti üzerine, büyük ölçüde de askeri sanayi üzerine inşa edildi. Kapitalist gerçekçiliğin "Kaliforniya ideolojisi" burada doğdu. Bu ideoloji, siber-kültür ile karşı-kültür arasında yabanıl bir melezleşmedir ve teknolojinin yıkıcı gücünün metalaştırma için her türlü kaynağı serbest bırakacağını varsayar. *Moleküler Kızıl*'ın II. Kısmı Kaliforniya İdeolojisi'ni eleştiren ama ondan kurtulmak için burjuva liberal hümanizminin yıpranmış klişelerine geri dönmeyi düşünmeyen kimi Kaliforniyalılar üzerinedir.[2]

Göreceğimiz gibi, Kaliforniya İdeolojisi'ni taşıyıp destekleyen stratejik kumandanın, metalaşmış yönelimin ve teknolojik şekillendirmenin bileşik gücü dışında bir şeyler bulmak için duyulan romantik özlemin hiçbir türü güvenli bir sığınak oluşturmaz. Artık ne sanatın ne edebiyatın ne hayal gücünün ne bedenin ne arzunun ne insanın ne doğanın ne mutlakın hatta ne de komünist ufkun, kendinde-şeyin etik, kültürel ya da siyasi avatarı olması, askeri-eğlence kompleksi mekanizması dışında bir *locus solus* oluşturması söz konusu değildir. Bu ideolojinin dışı yoktur ve ivmesi giderek artmaktadır.

Kaliforniya'nın heybetli, kadim Sierra Nevada dağları bile artık aşağılardaki boş insani kibrin sessiz şahidi olarak durmuyorlar.[3]

1. Alexis Madrigal, "American Aqueduct", *Atlantic Magazine*, 24 Şubat 2014.

2. Kaliforniya İdeolojisi'nin eleştirisi için bkz. Richard Barbrook ve Andy Cameron, "The California Ideology", *Science as Culture* 6(1), 1996: 44-72. Bu ideolojinin tarihi için bkz. Fred Turner, *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand and the Rise of Digital Utopianism*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 2006.

3. Burada Kim Stanley Robinson'un iki roman üçlemesiyle bir karşılaştırma yapın: *Three Californias* (1984-90) içindeki, distopik geleceğin mega alışveriş merkezleriyle dolu Kaliforniyası'nda, Sierralar hâlâ bir inziva mekânıdır. Buna

Onlar da iklim değişikliği ile birlikte geri dönülmez bir biçimde değişiyor. Karbon Kurtuluş Cephesi çağında, döngüsel, sağaltıcı, yatıştırıcı doğal düzenlilik olarak anlaşılan bir yitik ekolojiye dönüşün yolu yoktur. Kaliforniya kıyısı, yeni dünyanın bu en batı kenarı artık Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaçınılmaz Kaderi* doktrininin uç noktası olmaktan çıkmıştır.

Şimdi konuşmamız gereken Kaliforniya'nın *örtük kaderi*'dir. Kaçınılmaz Kaderin mekânsal bir ufku vardı: kolonileşme hareketinin ivmesini kendi meziyeti sayan bir medeniyetin sürekli Batı'ya yönelen ilerlemesi. Örtük kaderin ufku ise daha zamansal. Geleceğin bugün gibi, ama *daha da fazla öyle* olduğu bir zamanın çözülüşü. Örtük Kader, çözülüp dağılma manzaralarıyla, eski geçmişleri reddeden yeni geleceklere göz atmayı sağlayan .gifler ve resim-yazılarla dolu geçici bir zamansallıktır. İşler giderek tuhaflaşıyor.

İsminin konmasını bekleyen bu yeni istikrarsız çağda, Sierralarda tırmanış yapmak için bir entelektüel sırt çantası hazırlamak başlı başına zor bir iş. Benim iddiam, Bogdanov ve Platonov ile aynı torbadan çıkmış olduğu düşünülebilecek bir grup yazarın faydalı olabileceği yönünde. Bu yazarlar bizi bir yakın dönem ampiryomonizmi, tektolojisi, emek bakış açısı hatta çağımız için bir ütopya kurmacası ile donatabilir. *Moleküler Kızıl*'ın II. Kısmı, geçmiş teorilerden bugünün Antroposenine yapacağımız yolculuğa hazırlanmak için gerekenler listesidir.

Zihin emeğinin ne kadar bölündüğü göz önüne alındığında, yirminci yüzyıl sonu Kaliforniyası'nda, edebiyat yapıtları bir yana, Bogdanov kadar çok konuda teorik yazı yazmaya girişmiş kimse yoktur. Böyle bir noktaya en çok yaklaşan yazar Donna Haraway'dir. Onun ders verdiği Kaliforniya Üniversitesi (Santa Cruz), Bilinç Tarihi Programı da ABD'de bir tektolojik araştırma programına en fazla yaklaşan şeydir. Haraway, meslektaşları ve öğrencileri, bilimsel, tek-

---

karşılık *Science on the Capital* (2004-7) kitaplarında iklim değişikliğinin damga vurduğu dağlar bile artık bir ekoloji simgesi olmaktan çıkmıştır. Ayrıca bkz. Mike Davis, *Ecology of Fear*, New York: Vintage, 1999.

* On dokuzuncu yüzyılda bütün Kuzey Amerika'nın Tanrı tarafından ABD'ye bahşedileceği inancı. –*ç.n.*

nik, sosyal bilimsel ve insani bilgi üretimi alanları arasındaki metaforik ikameler üzerine hem eleştirel hem de yapıcı çalışmalar sürdürüyor.

Ama, ne kadar büyük olsa da Haraway'in eserine tek kişilik bir gösteri olarak odaklanmak yerine, daha Bogdanovcu bir yaklaşım bir yakın dönem tektolojisi yaratma girişimini işbirliğine dayalı bir ortak proje olarak ele almak olacaktır. Dolayısıyla güzergâhımız önce kaynaklarından birine (Paul Feyerabend), ardından Haraway'in kendi eserine, sonra bir meslektaşına (Karen Barad), son olarak da bir öğrencisine (Paul Edwards) uğrayacak. Onların emekleri sırasıyla Bogdanov'un ampiryomonizmini, tektolojisini, emek bakış açısını ve moleküler ve biyosfer ölçeğinde düşünme çabasını güncellememize imkân sunacak. Bu yazarlara, Haraway'in deyişiyle, *sofra arkadaşıymış* gibi yaklaşacağım. Birlikte ekmeği bölüşüp yemiş olmalarının ortaya çıkardığı bileşkeye Siborg Haraway adını vereceğim; çünkü çeşitli bilimler içinde ve üzerine, eleştirel düşünce yoluyla kendini oluşturan, belirlenmemiş bir tür metin-makinesi bu.

Karbon Kurtuluş Cephesi çağı için önce Paul Feyerabend'in kimi yazılarının saptırılmasıyla oluşturulmuş ve bugünler için elden geçirilmiş, Bogdanov'un Machçı-Marksizmine benzer bir şey inşa etmeye çalışacağım. Burada amaç, duyuma ve onu üreten tekniklere yakın düşen bir minimalist teori olacak. Paul Edwards'a geldiğimizde göreceğimiz gibi, Antroposenin bilgisi iklimbilim gibi kimi alanlardaki bilimsel emekten türetilir. Dolayısıyla bu çağa dair *herhangi bir* kavrayış sahibi olmak, nispeten yeni ve özel alanlardaki bilimsel bilgi ile ilintili olmaya bağlıdır. Bu nedenle insan bilimlerinin bilim karşısındaki geleneksel kayıtsızlığı, küçümsemesi, amirane üstünlük duygusu artık yeterli değildir. Eserini bilenler için pek olası gözükmese de, bilime eleştirel ve yapıcı, işbirliğine yönelik ve yoldaşça bir Machçı-Marksist, ampiryo-eleştirel yaklaşımı canlandırmanın yolu Feyerabend'den geçer.

Antroposen türümüzün bütün emeğinin seferberliğini gerektiriyor. Ama bugünlerde emek nedir? Emek kavramı, bilimsel emeği, üreme emeğini, duygusal emeği, güvencesiz emeği hatta emek-olmayanı içerebilir mi? Yirmi birinci yüzyılda emeğin kendi başına

ve kendi için, kolektif olarak davranmasını engelleyen nedir? İşçiyi, yirmi birinci yüzyıl örgütlenmesinin kompozit malzemesini oluşturan et ve teknoloji karışımından ayrı bir şey olarak düşünmek bir başka tür fetiş olmaz mı? Burada bu bölümün merkezi düğümüne temas ediyoruz: Beden fetişizmi, kod fetişizmi gibi fetişizme yeni anlamlar kazandıran çeşitlemeler öne süren ve bu sayede yirmi birinci yüzyıl tektolojisinin önündeki engelleri teşhis etmemizi sağlayacak bir Donna Haraway okumasına. Burada aynı zamanda, bugünlere ait bir işçi bakış açısını ifade edebilmek için ironik ve ütopyacı yeni dillere işaret eden ve geleceği öngören bir belge olarak Donna Haraway'in en ünlü metni olan "Siborg Manifestosu"na da değiniyorum.

Bugün emeği, hele de bilimsel emeği düşünmek, Bogdanov'da kavram düzeyine pek yükselememiş bir şeyi *–aygıtı–* yakından incelemeyi gerektirir. Yirmi birinci yüzyılın özellikle bilim alanında çok uzmanlaşmış ve farklılaşmış emek türleri, Bogdanov'un hayal bile edemeyeceği genellikte dünya görüşlerine temel sağlayacak metaforlar inşa etmeye yarayan, ancak yeni tehlikeler de içeren, bin bir çeşit büyüleyici ikame metafor zincirleri, imgeler ve şemalar yayıyor. Bu noktada, deneysel temeli moleküler hatta atomaltı düzeyde olan bir dünya görüşü inşa etmek için modern fizik aygıtı ve hissiyatı içinden düşünmenin ne anlama geldiğini kavramanıza, fizikçi ve feminist bilim araştırmaları profesörü Karen Barad yardım edebilir.

Bogdanov'un Sosyalist Akademisi gerçekleşmedi ama tektolojisi ile bilimsel emeğin nasıl örgütleneceğine dair kimi şeyleri öngörmüş olması ilginçtir. Buna en iyi örnek iklimbilimdir. Bu konuda Haraway'in lisans üstü öğrencisi Paul Edwards'ın iklimbilimin nasıl hem teknik altyapı hem de kültür olarak düzenlendiğini özenle ele alan çalışmasına bakmalıyız. Bogdanov'un ruhuna uygun biçimde, bilimlere gerçekten Marksist bir yaklaşım, önde gelen *pratik* bilimlerin üretim araçları aracılığıyla kavranıp yakın bir dikkatle incelenmesini gerektirir.

Siborg Haraway'in bileşenleri ve birbirleriyle etkileşim içindeki parçaları bunlardır. Bilimler söz konusu olduğunda yapılan tama-

men amatörce, profesyonel olmayan bir okumadır ve daha geniş dünya görüşleri esinleyebilecek, ama kullanımı deneysel doğrulanma gerektiren imgeler, metaforlar, şemalar aramaya dayanır. Eleştirel düşüncenin yönünü, her emek türünün ya da bilimin kendi özgül dünya görüşünü ürettiği, tikel deneyim ve duyumlarından yaptığı ikamelerle bu dünya görüşünü genişlettiği, hiçbirinin ana söylem olarak diğerleri üzerinde otorite kurma iddiasında olmadığı bir tür yoldaşça pratik olmaya doğru çevirelim. Bu aynı zamanda bilimsel bilgiler arasında dolaşan bir alçak teori yaklaşımıdır; hüküm verme, kanun koyma, polislik yapma amacıyla, bilimsel bilgilerin üzerinde bir insansız hava aracı gibi yüksekten uçan bir yüksek düzey teorisi değildir.

Ampiryomonizm ve tektolojinin yeni versiyonunun Siborg Haraway'ce kurulumu tamamlandıktan sonra, *Moleküler Kızıl*'ın son bölümü Bogdanov'un *Kızıl Yıldız* bilimkurgusuna ve yazının, mutlaklık ufkuna yönelik özlem ve arzulara, uzmanlaşmış felsefe yoluyla değil de, popüler kurmacalarla cevap vermesi gerektiği yönündeki teoloji-karşıtı ısrarına bir rol düşüp düşmediğini soruyor. Kim Stanley Robinson'un yazılarını, Karbon Kurtuluş Cephesi çağında Bogdanov'un ütopyacı yazılarının eşdeğeri olarak öneriyor.

Robinson'un Bogdanovculuk-sonrası bilimkurgusunun özel meziyeti, artık sadece bir dünya görüşüne dair olmayıp bilimsel, teknik, politik ve kültürel farklı emek türlerinin dünya görüşleri arasındaki müzakereye dair olmasıdır. Belki de çağın duyumlarının ve dünya görüşlerinin çoğulluğuna denk düşecek daha çoğul bir ütopik imkânlılık kavramına ihtiyacımız var. Değişen hayata ilişkin farklı görüşler arasındaki sonu gelmez rekabet değildir belki asıl mesele, bu görüşler arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlenip örgütleneceğidir. Burada ütopyacı ya da belki *meta-ütopyacı* bir yazım tarzı, nasıl ilerleneceğini işaret edebilir.

Yirmi birinci yüzyıl başı eleştirel düşüncesi başka bir hayat özlemini iki ana biçimde ifade eder. Biri bir tür devrimci öznelliğin canlandırılması, psikanalitik bir Leninist yüceltmedir. Diğeri ise bir tür spekülatif mutlak, salt insani fenomenal boyutlarından tamamen temizlenmiş ve hiper-kaotik ya da dirimselci bir evrende serbest bı-

rakılmış teoridir.[4] İlki özne kategorisini radikalleştirir, ikincisi nesne kategorisini mutlaklaştırır. İkisinin de boş bırakmaya eğilimli olduğu şey, ortadaki parça, nesne ile özne arasındaki (ya da bu eski kavramlar yerine bugün hangi güncel ikame kavramlar modaysa onların arasındaki) ortamdır. Özne ile nesne arasında aracılık yapan ve bu ikisini birbirinden ayıran kesiği mümkün kılan durum, duyumları, aygıtı ve emek bakış açısını bulacağımız yerdir.

Güncel ampiryomonizmi, tektolojiyi ve meta-ütopyacı kurmaca biçimini alabilecek o proletkült bileşenini işte burada kurabiliriz; bunların her biri, kendi alt düzey yolları aracılığıyla Antroposen ile boğuşmaya başlayabileceğimiz yeri oluşturur. Robinson'un kavramsal kişilerini ve onların anlatı eğrilerini yeni bir proletkült için mitler olarak derinlemesine çalıştıktan sonra, sözü bağlamak üzere emek ve doğanın, bilim ve ütopyanın Antroposen için örgütlenme biçimlerini nasıl oluşturacağı üzerine düşünmeye dönebiliriz. Ama önce, en umulmadık Kaliforniyalı'ya, Paul Feyerabend'e dönelim.

MACH'TAN FEYERABEND'E

"Machçı" düşünce çizgisi yirminci yüzyıl sonlarındaki sol teoriler arasındaki rekabette suskun kalmıştır.[5] Ancak bilim çalışmaları alanında Mach'ın, tek bir kişi de olsa, birinci sınıf bir savunucusu vardır. "On dokuzuncu yüzyıl statükoyu kabullenmeye hazır olmayan, bilimi güvenli bir mesafeden özel bir konu olarak eleştirmek ile de yetinmeyen, onu değiştirmek için somut araçlar önerme yoluna giden bir felsefeci ortaya çıkardı. On dokuzuncu yüzyıl Ernst Mach'ı ortaya çıkardı."[6] Yirminci yüzyıl da Paul Feyer-

4. Örn. bkz. Brassier, *Nihil Unbound*; Meillassoux, *After Finitude;* ya da alternatif olarak, daha dirimselci bir tarzda, Rosi Braidotti, *Metamorphosis: Towards a Materialist Theory of Becoming*, Cambridge: Polity, 2002.

5. Ama tamamen de suskun değil. Bkz. Kenneth Michael Stokes, *Paradigm Lost: A Cultural and Systems Theoretical Critique of Political Economy*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1995 ve *Man and Biosphere: Toward a Coevolutionary Political Economy*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1994.

6. Paul Feyerabend, *Knowledge, Science and Relativism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 129.

abend'i ortaya çıkardı.

Bir defasında Bertolt Brecht'ten iş teklifi aldıysa da, Feyerabend her zaman Marksizmden uzak oldu, hatta Marksizmi küçümsedi. Feyerabend: "Büyünün son kalelerinden birini, tiyatroyu bir sosyoloji laboratuvarına çeviren Brecht gibi reformculardan hoşlanmamam şaşırtıcı olabilir mi?"[7] Feyerabend'in ruhu daha dadacı bir ruhtu. Bugün mesele, Feyerabend'in canlandırdığı Mach'tan hareketle ileriye doğru, yirmi birinci yüzyıla uygun, çağdaş bir Machçı Marksist düşünce çizgisinin ne olabileceğini düşünmektir. Belki bu çizgi, çok değil ama bir parçacık büyü de içerebilir. Feyerabend'in Mach'ının, gerçekten kendinde-Mach mı, yoksa Feyerabend'in merceğinin yansıttığı bir Mach mı olduğu sorusu bizi durdurmamalı. Ben de Feyerabend'in tam ve isabetli bir resmini sunduğum iddiasında değilim.

Feyerabend'in dünyasını renklendiren Mach, uygulamaların içinde teorileri, teorilerin içinde de uygulamaları sorgulayan bir bilginfilozoftur. Bilime, her türlü mantıksal inşadan ya da idealleştirilmiş yeniden inşadan özerklik tanır. Bilim ne yaparsa odur bilim; temeli olmayan bir bilgidir. Bilimadamı (evet, şimdilik "adamı" diyoruz, buna geri döneceğiz) hakikate açılan özel bir kapıya erişimi olan biri değildir ve yarattığı bilgi, başka türden bilgi pratikleriyle ve başka türden bilgi uygulayıcılarla ilişkilendirilebilir.[8]

Feyerabend'in düşüncesi proleter bir bilgiden çok demokratik bir bilgiyi öngörür. Bilimin nasıl sömürgeci iktidarın mazereti olduğuna ilişkin duyarlığı keskindir ama bilgi üretiminde sınıf ve sermayenin nasıl işlediğine ilişkin duyarlığı güdüktür. Eserinin meziyeti başka yerde yatar. Feyerabend bilimi gizeminden arındırmak, bir bütün olarak bilim eleştirisini mümkün kılmak istemiştir. Sadece bilimin içindeki işbölümünü değil, genel olarak bilgi alanındaki bölünmeleri aşarak hareket etmek için bir yol aramıştır. Bilim ile

7. Paul Feyerabend, *Killing Time*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1996, s. 18, krş. s. 73.

8. Feyerabend'in Hilary Rose'a cevap olarak kaleme aldığı ilginç ama doyurucu olmaktan uzak yorumları için bkz. *Killing Time*, s. 148-50.

halk bilgisi, sezgi ile akıl arasında düşünmeden çizilebilecek sınırlar yoktur.

"O berbat Newton" üzerine Mach kadar büyük bir iştahla uzun uzun konuşabilecek pek fazla kimse bulunmaz. Newton, Feyerabend için de bir bilim kahramanı değil, bir otorite tarzı olarak, yavaşça yerleşen anlamıyla bir *disiplin* olarak bilim modelini ortaya koyan kişidir.[9] Ama on yedinci yüzyılın bilimsel devrimi, en azından bilim ve felsefenin yakın işbirliğine dayanmıştı. Felsefe ayrılıp kendi sorularını üretmeye, ya da (özellikle Kant'ta) tersi yönde bir ilişki olmadan bilimi derleyip düzenleme konusunda uzmanlaşmaya başlayınca işler gerçekten kötüye gitti. Felsefe, akıl yürüten öznenin sınırlarını tanımlayarak, fenomenal bilgi nesnesinin düşünen özne ile ilişkilendiği şartları belirleyerek, bilimi temellendirdiği iddiası taşır.[10]

Bogdanov'un bu belirtileri biraz farklı terimlerle okuduğunu hatırlayın. İdealist felsefe, zihin emeği deneyimlerini ayrıcalıklı kılan bir ikame tarzı uyguluyordu. Ele aldığı sorunlar, daha "nesnel" unsurların değil, öznel unsurların örgütlenmesi meselelerini çözmeye ilişkindi. İlginç bir biçimde, Bogdanov gibi Feyerabend de nesnel dünya algılarının örgütlenmesini daha çok dert eden felsefecilere yakın olmayı tercih eder. Batı düşüncesinin karşı-tarihi içindeki böyle figürlerden birine denk gelir ikisi de: Ernst Mach.

Daha uzun bir dönemi gözlemiş olmanın avantajıyla Feyerabend, Mach'ın etkisinin her zaman faydalı olmadığı konusunda Bogdanov'dan daha nettir. Feyerabend Mach'ın teorisini değil pratiğini savunur. Mach'ın ve elbette Bogdanov'un da zaman zaman yaptığı gibi teoriyi şeyleştirmek düşünceyi yoldan çıkarır. Buna karşılık önemli olan Mach'ın pratik-olarak-felsefeyi pratik-olarak-

9. Feyerabend, *Knowledge, Science and Relativism*, s. 114. Feyerabend'in Mach okumasının bir eleştirisi için bkz. Klaus Hentschel, "On Feyerabend's Version of Mach's Theory of Research and its Relation to Einstein", *Studies in the History and Philosophy of Science* 16, 1985: 387-94.

10. Quentin Meillassoux'nun bu akıl yürütme çizgisinin kökeni belki de Maurice Merleau-Ponty'dedir. Mesela bkz. *Adventures of the Dialectic*, Evanston, IL: Northwestern University Press, 1973.

bilime yeniden bağlamasıdır. Mach bir bilimci olarak, bilimin bütün bileşenlerini – teorilerini, yöntemlerini, aygıtını ve sonuçlarını– eleştirel olarak askıya almayı başarabiliyordu. Bilim bütün bu unsurların birbirini etkilemesiyle işler.[11]

Çoğumuz zihnimizin ötesinde gerçek bir dünyanın var olduğunu kabul etmeye hazırızdır; bu dünyanın kimi gerçekten-gerçek yönleri bizden gizlenmiş olsa bile. Bilime veya felsefeye bu kadar –genel– gerçekçi yaklaşımların sorunu, daha baştan nesne ile özne arasında bir sınır saptıyor olmalarıdır. İster görünür, ister gizli olsun, gerçek bir nesne vardır. Belki özel yöntemler yardımıyla, bu nesneyi kavrayan bir özne vardır. Bu şema türlü çeşitli yetiler ve biçimler devreye sokularak karmaşıklaştırılabilir, ancak daha baştan *bu* nesne ve *bu* öznenin var olduğu varsayıldığında, geride düşünülmemiş bir şeyler kalır.

Bu tür gerçekçilikler için özellikle sıkıntı yaratan şey *aracı* fenomenlerdir. Nesnel dünya ile öznel idrak arasındaki sınırda bir şeyler olup bitiyor olmalıdır. Böyle fenomenler, önceki bir kararın üzerini kaplayan ve kabuklaşan kavramların yapısını bozar, nesneyle özneyi herhangi bir keyfi noktada birbirinden ayırır. Feyerabend'e çok yabancı bir dille söylersek, böyle aracı fenomenler nesne ile öznenin verili olma durumunu *yapıbozuma* bile uğratabilir.[12]

Alternatif bir başlangıç noktası, nesne ile özne arasındaki şey olan aracılığı, ilk bakışta ya da ilk kavrayışta en gerçek şey olarak kabul etmek olabilir. Ancak bu sadece bir başlangıç varsayımıdır, bir ilk felsefe değildir: Fenomenleri bir anlamda gerçek olan şeyler gibi ele alarak başla. Mach bu fenomenlere *duyumlar* adını verir ama Lenin'in ve başka birçok Mach eleştirmeninin varsaydığının tersine bunlar öznel duyu izlenimlerine indirgenemez.[13]

11. Laboratuvar hayatının cilveleri için bkz. Hans-Jorg Rheinberger, *Towards a History of Epistemic Things*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1997.

12. Bilim çalışmalarına yapıbozumcu bir yaklaşım için bkz. Vicki Kirby, *Quantum Anthropologies: Life at Large*, Durham, NC: Duke University Press, 2011.

13. V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol, 1993.

Bir öznenin algıladığı duyumların arkasında nesneler olduğunu önceden koyutlamak yerine, Mach baştan bir soru sorar: Sonuçta öznel ve nesnel olarak bölümlere ayrılan bu duyumlar nedir? Duyumları bir yandan belli bir nesnenin göstergesi, öbür yandan da bir öznenin kendi ayrılığını öne sürebilmesini sağlayan izler olarak kümeleyen bu etkinlik nedir? Böylece sorgulama, duyumların görünür gerçekliğinden hareketle başlayabilir ve duyum unsurları arasındaki en basit ve düzenli bağlantıları incelemeyi hedefleyebilir.

Fenomenlerin gerçek olarak ele alınması Feyerabend için bir dogma değil taktiktir. Gerçek, dışsal, hatta yabancı bir dünyaya dokunma ihtimalini dışlamaz. Mesele, böyle şeylerin varlığını fiilen ortaya koyabilecek pratiklerle yakın temas halinde kalmaktır. Mach, *duyumun taktik monizmi yaklaşımını*, kendi döneminin –incelenip sınanamayacak metafizik bir gerçek versiyonunda ısrar eden ve bilginin önünde engel teşkil etme ihtimali olan– fiziğine ve felsefesine karşı kullandı. Bogdanovcu terimlerle söylenirse, metafizik, sorgulamayı örgütlerken aşılması gereken bir engeldi.

Duyumlar bir mutlak oluşturmaz. Duyumlar, unsurlar ve bağlantılar olarak ayrıştırılmalıdır. Mach'ın bir gerçekçiliği, duyumların gerçekçiliği yaklaşımını benimsediği ve ardından uyguladığı *Duyumların Çözümlemesi* kitabının başlığı da buradan gelir.[14] Bilimlerin sadece duyumlara bağlanabilecek kavramları kullanması gerektiği yolundaki çalışma ilkesini burada ortaya koyar Mach. Newton'unki gibi, mutlak uzay ve zaman tarzı metafizik fikirlere itirazı da buradan kaynaklanır. Bunlar fenomenlerin ötesinde, duyumların ötesinde numenler dünyasını tasvir etmek için kullanılır; sadece felsefi niteliktedirler ve sınanamazlar. Feyerabend:

Mach temeli olmayan bir bilginin anahatlarını geliştirir. Eleştirinin geçici ölçüm cetveli olarak kozmolojik varsayımları ortaya koyar. En sık başvurduğu kozmolojik varsayım, bütün bilgimizin duyumlarla ilişkili olduğudur. Newton mekaniği ... gibi fizik teorilerini bu varsayımı kullanarak eleştirir. Kozmolojik eleştiri, daha özgül bir inceleme ve alter-

14. Başlık tam olarak şöyledir: Ernst Mach, *The Analysis of Sensations, and the Relation of the Psychical and the Physical*, Mineola, NY: Dover, 1959.

natifler önerme yoluyla güçlendirilir. Bu şekilde Newton fiziğinin ve felsefesinin egemenliği sonucu yitirilmiş olan bilim ile felsefe arasındaki birlik, Mach tarafından yeniden kurulur.[15]

Ancak Viyana çevresinin mantıksal pozitivistleri gibi Mach'ın mirasçısı olma iddiasındakiler, bu birliği tekrar kaybetti. Onlar için duyumların birincilliği dogma haline geldi. Belirli koşullarda özgül varsayımlar kullanma taktiğini genelleştirilebilir bir yöntem sandılar. Bogdanov'un terimleriyle onlarda eksik olan, Mach'ın yaklaşımının bütününe sinmiş, bilimsel ve teknik emeğin bakış açısıydı. Bilim Mach için bir felsefi tefekkür nesnesi değildi. Kendisi dahil kimi insanların üzerinde çalışması gereken bir şeydi.

Gelecekte bilime dayatmak üzere geçmişin biliminden evrensel ilkeler çıkarmak, felsefenin üzerine düşmez. Fiili bilimin eleştirisi, yerini onun mantıksal inşasına ya da idealleştirilmiş yeniden inşasına bıraktığı andan itibaren Feyerabend karşı safa geçer. Böyle yaklaşımlar, bilimsel sonuçların seçici bir okumasına ya da bilimcilerin iş bittikten sonra kendi yöntemlerini ilk elden aktarmasına dayanır. Feyerabend'in saldırılarının ana hedefi hocası Karl Popper'di, ama bütün bir yirminci yüzyıl boyunca Batı Marksizminin paçasını bırakmayan epistemolojik hükümler de dönem dönem öfkesinden payını almıştır.[16]

O uzun karanlık yüzyılda Marksist bilgi teorisinin olamayacağı bir şey varsa o da "pozitivist" olmaktı ve öyle ya da böyle Mach bunun –en hafif deyişle– bir örneği olarak görülüyordu. Ancak Mach'ın fizik üzerine yazıları bilgiye dogmatikçe pozitivist olmayan bir yaklaşım gösterir. "İçgüdüsel" ilkeler diye adlandırdığı şey yaklaşımında büyük bir rol oynar ve bunun önemli bir nedeni, bu ilkelerin özgül ampirik olgularla üretken bir çelişki içinde olabilmesidir. Kimi zaman olguların ilkelere uyarlanması gerekir. Olguların bazen içinde üretildikleri oldukça özgül şartlardan çekilip alınmaları gerekir. Öyleyse doğa bilimleri her zaman tümevarımcı değildir. Soyutlama ve hayal gücünü kullanma kilit pratiklerdir. Mach: "kav-

15. Feyerabend, *Knowledge, Science and Relativism*, s. 133.
16. Bkz. Feyerabend, *Killing Time*, s. 72.

ramlarımızın canlı ve sezgisel bir içeriğe sahip olabilmesi için, doğa anlaşılmadan önce hayal gücüyle kavranmalıdır."[17] Düşünceler olguları takip etmez, düşüncelerle olgular birbirlerine uyarlanır.

Mach düşünceler, duygular ve arzuların oluşturduğu psikolojik alanın kendi kendini bilebileceğini düşünmüyordu; buna karşılık, fiziksel bağlantıların izlerini süren araştırmanın, düşünceyi kendini bilmeye yaklaştırabileceğini düşünüyordu. Onun yöntemleri melez yöntemlerdi: Fiziksel dünyanın bilgisi psikolojik etkenleri hesaba katmalı, psikoloji bilgisi fiziksel etkenleri hesaba katmalıydı. Bu melez yöntemlerin, özneyi nesneden, zihni maddeden, bedeni ruhtan ayırmaya, hatta zihin emeğini de kendi içinde bölümlere ayırmaya ilişkin sabit varsayımları paranteze alma gibi bir eleştirel işlevi vardır. Bilimlerin alanında, mutlak bir dış dünyaya duyulan inancı eleştirel basınç altında tutma meziyetine sahiptirler. İnsani bilgi alanındaysa, bilginin garantisinin sadece akıl yürüten özne olduğu varsayımına karşı eleştirel bir koz olmak gibi ters yönde bir meziyetleri vardır.

Feyerabend'in Planck ve Einstein gibi müthiş yetenekli bilimcilerde bile bulunduğunu gördüğü, gerçek bir dış dünyaya duyulan naif inançla arasına mesafe koymuştur Mach. Bu bilimcilerin, yöntemlerine ilişkin açıklamalarındaki pozitivist unsurlara bir tür ek ya da pekiştirme gibidir bu inanç. Eğer pozitivist bir biçimde, bilginin dağınık izlenimlerden tümevarım yoluyla başladığı düşünülürse, o halde bu izlenimler arasında, ne kadar çarpık ya da dolaylı biçimlerde de olsa, mutlak gerçek olan bir numenler dünyasının izlenimleri de bulunmak zorundadır.

Mach'ın böyle bir inancı yoktur. Onun "içgüdü"sü özgül tarihsel durumlarda, şu ya da bu özgül aygıttan alınan sonuçlar üzerinde çalışır. Teorik sıçramaları "yaratıcılığa", ilahi ilhamın bir tür hümanist türevine atfetmek yerine, daha doğrudan "gerçekçi" bir soru sorar: Böyle içgüdüsel ikameleri üreten somut durumlar nelerdir? Buna bir saptırma uygulaması ya da tektoloji denebilir. Feyerabend bu-

17. Paul Feyerabend, *Farewell to Reason*, Londra: Verso, 1987, s. 200; Türkçesi: *Akla Veda*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı, 1995.

nun bir çeşit dada kolaj yöntemi olduğu kanısındadır.[18] Belki de bütün bunlar bilgi alanında yenilik üretmeye tarihsel ve bir anlamda materyalist bir yaklaşım tasarlamanın yollarıdır. Yenilik içgüdüden, daha önce ayrı olan araştırma alanları arasında aracılık eden içgüdüden gelir.

İlginç biçimde, bilinen yollarla yapılan belirli deneylerde görünürde böyle bir içgüdü için dolaysız bir temelin bulunmayışı, ona tuhaf bir otorite kazandıran şeydir. Belirli tarihsel koşulların ürünü olsalar da içgüdüsel sezgiler eylemlerimizden ve inançlarımızdan bağımsız görünür. Genellikle kimi özgül varsayımları yadsımak üzere belirirler. Sıklıkla, araştırmacının geniş bir dizi bilim, teknik, emek süreciyle temas ettiği ve bu alanların kendine özgü yönlerini yatay kesen bir şeyler sezinlediği durumlarda ortaya çıkarlar. Feyerabend'den ziyade Bogdanov'un Mach'a ilişkin vurgulayacağı şey budur: içgüdüsel sezgi, elimizdeki çalışmaya, süren bir komşu çalışmadan bir fikrin spekülatif biçimde yerleştirilmesi olabilir.

Mach'ın atom teorisine karşı çıkışı ünlüdür. On dokuzuncu yüzyıldan yirminciye geçilirken gerçekleşen devrimci felsefe-fizik patlamasının geriye dönük değerlendirmesinde, bu karşı çıkış Mach'ın aleyhine bir nokta olarak değerlendirilir. Feyerabend onu şöyle savunur: "Atomlara karşı sarsılmaz muhalefeti yüzünden Mach'ın itibarını zedelemeye gerek yoktur. On dokuzuncu yüzyılın mekanik atomu, gerçekten de sahneden yok olmuştur."[19] O atomculuk fizik olmaktan ziyade metafizikti. O atom fenomenal değil numenal bir şeydi, özgül durumlara ilişkin bir teori değil, bir mutlak kendindeşeydi.

Atom teorisini hemen reddetmek yerine, Mach onu geçici bir ikame olarak gördü. Yararlı olmak için atom teorisi numenal değil fenomenal olmalıydı. Einstein'ın başardığı da tam olarak budur: Fiziği Mach'ın itirazlarını karşılayacak şekilde yeniden formüle etmek. Mach'ın kendisi ne düşünürse düşünsün, Einstein'ın özel gö-

18. Paul Feyerabend, *Against Method*, Londra: Verso, 1996, s. xiv; Türkçesi: *Yönteme Karşı*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı, 1999.

19. Feyerabend, *Knowledge, Science and Relativism*, s. 132.

recilik teorisi "Machçı"dır; belli bir dogmatik bilgi teorisine uygun olmak anlamında değil, Einstein'ın bu konuda, mesela mutlak bir numenal zamana inancı askıya alarak, Mach gibi çalışması anlamında.[20] Kuantum mekaniğine ilişkin sonraki tartışmalarda Niels Bohr da Einstein'a karşı Machçı taktikler kullanacaktır.

Feyerabend için bilime giden bir kral yolu yoktur. Hatalı fikirler iyi deneylere götürebilir, önemli olguları açıklayamayan teoriler bile kabul görebilir. Akıllarda kalacak bir biçimde söylediği gibi, "her şey uyar".[21] Gerçekten de fiili bilim tarihi rasyonalistlere, özel yöntemler olduğunu ve felsefecilerin bunların muhafızı olduğunu düşünen Lukács ve Althusser gibi Marksistler de dahil olmak üzere, böyle görünecektir. Diyalektik materyalist yöntemin doğru bir açıklamasına ulaşmayı saplantı haline getirmiş, bu yöntemin nasıl olması gerektiğine hükmetmek açısından felsefenin ayrıcalıklı yasayıcı bir rolü olduğunu düşünen Batı Marksizmi çeşitlerine karşı Feyerabend faydalı bir karşı ağırlık oluşturur.

Öyleyse Marksizmi çeşitli söylemlerin, teorilerin, yöntemlerin, sonuçların türdeş olmayan bir toplamı olarak görelim. Gizli zenginlikleri araştırılmamış koridorlarında bulunan, labirente benzer bir kavramsal kişilikler arşividir Marksizm. Bu arşivdekiler arasında kimileri kendilerini ne kadar ortodoks görmek istemiş olursa olsun, bir gizli polisin yokluğunda Marksizmin de ortodoksluğu kalmaz. Haraway: "Sonu olan tarihlerdense, sürüp giden hikâyeler inşa etmeye nasıl yardımcı olabilirim, onu öğrenmek istiyorum. Bu anlamda, bir yandan aile üyelerini yabancılaştırır, soy çizgilerini ağlara, soyağaçlarını gezilecek korulara, safkan soyları hısım toplulukları-

20. Peter Galison, *Einstein's Clocks, Poincaré's Maps: Empires of Time*, New York: Norton, 2003. Keza bkz. Lee Smolin, *Time Reborn*, Boston: Houghton Mifflin, 2013. Smolin, gerçek bir duyum olarak zamanın yeterince yeniden tesis edilmediğini düşünür. Bu kitaptaki bilimsel iddiaları değerlendirmeye kalkışamam, ama "seçilim" kavramını evrimsel biyolojiden alıp evrimsel kozmolojinin içine yerleştirişini ilginç buldum.

21. Paul Feyerabend, "Consolations for the Specialist", Imre Lakatos ve Alan Musgrave (yay. haz.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970, s. 229.

na dönüştürüyor olsalar da, benim akrabalıklarım soyu sürdürmeye dayanır."[22]

Ancak bu, Marksoloji çeyiz sandığındaki pek değerli bir yadigârı mahveder. Lukács:

> Farz edelim ki son araştırmalar Marx'ın tekil tezlerinden her birini tamamen yanlışlamış olsun. Bu kanıtlanmış olsa bile, her ciddi "ortodoks" Marksist bütün bu çağdaş araştırma sonuçlarını koşulsuz kabul etmeyi, dolayısıyla Marx'ın tezlerinin tamamını reddetmeyi, ancak böyle yaparken ortodoksluğundan bir an için bile vazgeçmemeyi becerebilir. Öyleyse ortodoks Marksizm, Marx'ın araştırmalarının sonuçlarını eleştirmeksizin kabul etmeyi gerektirmez. Ortodoks Marksizm şu ya da bu teze "inanmak", veya bir "kutsal" kitabın tefsiri değildir. Tersine ortodoksluk sadece yönteme gönderme yapar. Diyalektik materyalizmin hakikate götüren yol olduğuna ve yönteminin ancak kurucularının saptadığı çizgiler üzerinden genişletilip derinleşebileceğine ilişkin bilimsel kanıdır ortodoks Marksizm.[23]

Marx'ın sonuçlarının doğruluğu konusundaki dogmatik ısrar ile karşılaştırıldığında bu ağırbaşlı bölüm bir ilerleme olarak görülebilir, ancak bu sefer de yönteme dogmatik bir ayrıcalık tanınmaktadır. Olgulara ve teorilere, sezgilere ve ikamelere dair unsurların birbiriyle çarpıştırılması işi uçup gitmiştir. Bogdanov'un terimleriyle bu, otorite olarak bilgi, yüksek teori olarak felsefedir. En büyük felsefe! Yapılması gereken artık tekil çabalar arasında deneysel ikameler yoluyla işbirliği sağlamak için yoldaşça gayret olmaktan çıkmıştır.

Lukács'ın bu teori-egemen yaklaşımı sadece "kaba Marksistlerin" pozitivizmine değil, farklı bir düşünce suçu işleyerek çeşitli araştırma tarzlarının yoldaşça eşitliğini savunan "Machçılara" da karşı geliştirdiği çoğu zaman fark edilmez. Machçıların sorunu, der Lukács, onlar için gerçekliğin "idrak edilemez, kaderci ve değişmez"[24] olmasıdır. Doğanın direncine, tekil bilimlerin nesnelliğine

22. Donna Haraway, "Introduction", *The Haraway Reader*, New York: Routledge, 2004, s. 1.

23. György Lukács, *History and Class Consciousness*, Londra: Merlin Press, 1971, s. 1; Türkçesi: *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge, 2014 (3. basım).

çok fazla teslim olur Machçılar ve bilimin altı üstü "burjuvazinin silahı" olduğunu kavramazlar. Felsefecinin önerdiği, bütünlüğün yukarıdan aşağıya nedenselliğini reddederler ve tekil bilimler ve emeklerden hareketle aşağıdan yukarı işbirliği içinde çalışma yöntemleriyle sınırlarlar kendilerini. 1920'lerin Lukács'ı, Bogdanov'un tersine, gününün bilimine dair pek fazla bir şey bilmese de, Lukács Machçıları burjuvazinin –düşüncelerinin dünyayı doğru izah ettiğine dair– özgüvenlerinin çöküşünün bir örneği olarak görür.

Feyerabend bütünleyici ve denetleyici bir söylem çeşidi olarak felsefeden kesinlikle hoşlanmaz. Platonov'un ikincil fikirler dediği dünyanın maddiliğinin direncini göğüsleyen şeylerle, ya da daha doğrusu pratiklerle bağlantılı olan bir felsefeyi çok daha tercih eder. Hayat mücadelesi olmadan düşüncenin bir değeri yoktur onun için. Her has radikal gibi, filozof-kralın da, filozof-komiserin de tutumundan nefret eder. Feyerabend:

> Benim için bu tutum yabancı, anlaşılmaz ve biraz da tekinsizdir. Doğru, ben de bir zamanlar bu fenomene uzaktan hayranlık duydum; bu tavrın yayıldığı şatolara girmeye ve bilge şövalyelerin bütün dünyada başlattığı aydınlanma savaşına katılmaya ben de can attım. Zamanla meselenin daha sıkıcı yönlerini fark ettim. Mesele şu ki, şövalyeler –profesörler– paralarını verip ne yapacaklarını söyleyen efendilerine hizmet ederler: Ahenk ve herkes için mutluluk arayışındaki özgür zihinler değildir onlar, memurdurlar ... ve düzen delisi olmaları dengeli bir araştırmanın ya da insanlığa yakınlığın sonucu değil, bir meslek hastalığıdır. Bu yüzden, pek az şey yapıp kazandığım hatırı sayılır ücretin tadını çıkarırken dersime gelen zavallı insanları (ve Berkeley'deyken, köpekleri, kedileri, rakunları, hatta arada sırada bir maymunu) bu hastalıktan korumaya özen gösterdim.

Böyle dedi lotus-yiyen uyuşuklar ülkesindeki filozof. Eleştirel düşüncenin, spekülatif gerçekçiliğin sisli âleminde veya yüksek teorinin boş, titreşen ya da dirimselci materyalizmlerinde bir kez

24. *A.g.y.*, s. 4. Lukács'ın aklındaki Machçı-Marksizm çizgisi, kaynağını bir bilimadamı, sosyal demokrat, Einstein'ın arkadaşı olan Friedrich Adler'den alır. Adler 1916'da, savaşı sona erdirmek için boşa çıkan bir deneme olarak Avusturya Devlet Başkanı Kont von Stürgkh'ü suikastla öldürdü. 1918'de hapisten çıktı ve kısa ömürlü Alman devrimi sırasında işçi konseylerinde faaliyet gösterdi.

daha yitip gitmesini engellemek için yararlı biridir Feyerabend. Ama eleştirel düşünceyi gezegendeki moleküler süreçlerin metabolik denetiminin başına gelenlere ve bu süreçler arasındaki giderek genişleyen yarıklara yakınlaştırmaya pek yardımı olmaz. Eğer Feyerabend Mach'ın külliyatını yirmi birinci yüzyıl için canlandırmada bize yardımcı olabilirse, aynı şeyi Marx için yapmada bize kim yardımcı olabilir? Bu noktada, hiç değilse köpeklere ve primatlara düşkünlük konusunda Feyerabend'e benzeyen, çok başka türden bir Kaliforniyalı düşünür ve yazara dönüp bakıyoruz.

MARX'TAN HARAWAY'E

Yirminci yüzyıl başlarındaki Rusya ile yirminci yüzyılın sonlarındaki ABD'nin Batı Kıyısı kadar birbirinden farklı bir manzara tahayyül etmek zordur. Kıtlık yerine parıltılı bir bolluk vardır. Başta uzay ve havacılık endüstrisi olmak üzere, askeri-endüstriyel kompleksin kimi merkezi düğüm noktaları, ve elbette hava kuvvetlerinin kendi özel düşünce kuruluşu RAND Corporation burada doğup büyümüştür. Ve Kaliforniya geliştikçe, Stanford, Caltech, Berkeley gibi seçkin üniversiteler ve elbette kamusal Kaliforniya Üniversitesi sistemi içindeki Berkeley'in rakipleri olan üniversiteler de gelişmiştir. Bu kurumlar kümesine yeterince Pentagon parası pompalanınca ortaya Silikon Vadisi çıkmıştır.[25]

Bolşevikler iktidara geldikten sonra Bogdanov'un Sosyalist Üniversite'de önerdiğinden, hatta Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde fiilen inşa edilen yaygın ve etkili aygıttan buradakinden daha uzak bir bilgi ve emek örgütlenmesi tahayyül etmek zordur.[26] Ama kendi terimleri içinde düşünüldüğünde, Kaliforniya

25. Kimi yararlı arka plan okumaları için bkz. Fred Kaplan, *The Wizards of Armageddon*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1991; Stephen Levy, *Hackers*, Sebastopol, CA: O'Reilly, 2010; George Dyson, *Turing's Cathedral: The Origins of the Digital Universe*, New York: Vintage, 2012; John Gertner, *The Idea Factory: Bell Labs and the Great Age of American Innovation*, New York: Penguin, 2012.

26. Bkz. Paul R. Josephson, *Lenin's Laureat: Zhores Alferov's Life in Communist Science*, Cambridge, MA: MIT Press, 2010.

askeri-endüstriyel kompleksi iyi çalışır. İktidar, ekonomi, hatta insan yaşantısının egemen biçimlerinin varlıklarını, Soğuk Savaş yıllarında bir avuç araştırma üniversitesinde doğmuş olan ve Donna Haraway'in *teknobilim* diye adlandırdığı şeye borçlu olduğunu söylemek fazla abartı sayılmaz. Temel ve uygulamalı bilimlerin inanılmaz gelişme içinde olduğu bir dönemin ortasında Paul Feyerabend'i Berkeley'e bilim felsefesi dersi vermeye götüren şey sadece mutlu bir tesadüf değildi. Teknobilim terimi, teknoloji tarihinin özgül anlarında bilimin nasıl suç ortaklığı yaptığını vurgular.

Feyerabend resmin bu kısmını hiçbir zaman sağlam bir biçimde kavramamıştır. Belki Marksist olan her şeye karşı duyduğu nefret can alıcı bir engel oluşturuyordu. Belki de yeni dünya, eski dünyayla bu kadar yoğrulmuş birine iç işleyişini ifşa edemiyordu. Bu açıdan Donna Haraway'in çalışmaları daha faydalıdır. 1940'larda doğmuş, biyolog olarak eğitim görmüş, Vietnam Savaşı yıllarında radikalleşmiş ve 1980'de Santa Cruz Kaliforniya Üniversitesi'ne yerleşmiş olan Donna Haraway, kendisinin de söylediği gibi hem Soğuk Savaş teknobiliminin hem de onun yol açtığı geniş kapsamlı sonuçlara karşı mücadelenin bir ürünüdür. Haraway: "Benim bedenim ve zihnim, en az kadın hareketleri kadar, İkinci Dünya Savaşı sonrası silahlanma yarışı ve Soğuk Savaş tarafından inşa edildi."[27]

Bogdanov'u yaşam bilimlerinden saptıran etken işçi hareketi olmuşken, Haraway için bu etken feminizm olmuştur. Haraway: "Feministler bizim için 'doğal' olanın ne olduğunu keşfetmek ve tanımlamak için bilime yeniden el koyarlar. İnsani bir geçmişi ve geleceği böylece elde etmiş oluruz. Bilime bu açıkça çıkar gözeten yaklaşım, bilimsel nesnellik fetişine tapınmadan bilimsel söylemin

27. Donna Haraway, "Siborg Manifestosu", *Başka Yer*, çev. Güçsal Pusar, İstanbul: Metis, 2010, s. 78. Haraway üzerine ikincil literatür için bkz. Nick Mansfield, *Subjectivity*, New York: NYU Press, 2000; Joseph Schneider, *Donna Haraway: Live Theory*, Londra: Bloomsbury, 2005; Arthur Kroker, *Body Drift*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2012; Margaret Grebowicz ve Helen Merrick, *Beyond the Cyborg*, New York: Columbia University Press, 2013; Gill Kirkup ve diğ. (yay. haz.), *The Gendered Cyborg: A Reader*, Londra: Routledge, 2000.

kurallarını ciddiye alma vaadini taşır."[28]

Burada ilginç hatta üretken bir gerilim söz konusudur. Shulamith Firestone'un *Cinselliğin Diyalektiği* gibi şaşırtıcı istisnalar dışında[29] Batı Marksizminin pek çok akımı, savaş sonrası dönemde, ABD'de teknobilime alerji duyan eleştirel düşünürler tarafından benimsenmiştir. Bu dönemin radikal sosyal bilimcileri arasında bile bir araştırma tarzı olarak doğa bilimlerinin bir çeşidine dair bilgi ve bağlılık ender görülür. Böyle bir şey söz konusu olduğunda bile çoğunlukla buna mevcut bilim biçiminin derin eleştirisine güçlü bir bağlılık eşlik eder.[30]

Kaliforniya'nın Haraway'e göre öbür ucunda, San Diego'da, 1965'ten emekliliğe zorlandığı 1970'e kadar ders veren Herbert Marcuse'nin etkisi altında gelişene kıyasla Haraway'in entelektüel formasyonu çok farklıdır.[31] Haraway'de Lukács ve Marcuse'ye saptırma uygulamaları varsa da, bunlar iki acil fenomenin, yeni tür teknobilimlerin ve yükselen feminizm sosyal hareketinin anlaşılması amacıyla yapılmıştır. Kesişim noktasında oluşan şey feminist bilim araştırmaları olmuştur.[32]

28. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women*, s. 23 ve "Konumlu Bilgiler: Feminizmde Bilgi Meselesi ve Kısmi Perspektifin Ayrıcalığı", *Başka Yer*, s. 91-119. Bkz. Sandra Harding, "A Socially Relevant Philosophy of Science? Resources from Standpoint Theory's Controversiality", *Hypatia* 19(1), 2004: 25-47 ve "Bakış Açısı Epistemolojisini Yeniden Düşünmek: Güçlü Nesnellik Nedir?", çev. Güler Cansu Ağören, *Türkiye'de Feminist Yöntem*, E. Erdoğan, N. Gündoğdu (yay. haz.), İstanbul: Metis, 2020, s. 52-92. Ardından bakış açısı teorisinin ana akım bilim ve teknoloji araştırmaları disiplinine geri dönüş çabalarını izleyin (ya da izlemeyin): John Law, "On the Subject of the Object: Narrative, Technology and Interpellation", *Configurations* 8(1), 2000: 1-29.

29. Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Payel, 1993. Bkz. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women*, s. 9 vd.

30. Bogdanov'dan çok Buharin'in temsil ettiği türden Marksizmi canlandırdığı düşünülebilecek bir çalışma olarak, mesela bkz. John Roemer (yay. haz.), *Analytic Marxism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

31. Paul Alexander Juutilainen (yön.), *Herbert's Hippopotamus: A Story About Revolution in Paradise*, Cinema Guild, 1996; Andrew Feenberg, *The Critical Theory of Technology*, Oxford: Oxford University Press, 1991.

32. Bkz. Mary Wyer ve diğ. (yay. haz.), *Women, Science, and Technology: A Reader in Feminist Science Studies*, New York: Routledge, 2013; Maralee May-

Bilim mi? Teknoloji mi? Tanrıçalar korusun bizi! Sanki doğa adına konuşmak için önceden verili bir hak sahibiymiş gibi, dışarıdan eleştirerek teknobilime karşı çıkmaya çalışan bir sürü feminizm çeşidi var. Haraway: "Feminist teori kendi muhalefet inşası uğraşında bu 'doğallaştırıcı' söylem yapısını tekrar tekrar yeniden üretmiştir."[33] Feminist bilim araştırmalarının yararlı bir özelliği, bilim ve tekniğe kıyasla felsefede, kültürde, oyunda ya da şiirde özü itibariyle daha radikal bir şey olduğunu varsaymama eğiliminde olmasıdır. Var olan zihinsel işbölümü içinde baştan taraf tutmaz feminist bilim araştırması. Başka şeylerin yanı sıra, zihinsel işbölümüne karşı pratik bir eleştiridir bu. "Söylem alanındaki konumlanışların istikrarını bozmak ve kimlik belirleme kategorilerini sekteye uğratmak, 'bir kadın olarak konuşmak'tan daha güçlü bir feminist strateji olabilir."[34]

Bilimin alanında eleştirel sorular sormak ve insan bilimleri alanında fiili bilimlere hâkim olarak konuşmak çifte bir rahatsızlık yaratır. Huzursuzluk vericidir ve iyi ki de öyledir. Feminist bilim araştırmaları bilimlerin nesnellik iddialarını ısrarla yeniden şekillendirir, ve daha kötüsü, bunu yaparken bilimsel çabayı reddedip bir yana atmaz. Bir bilim pratiğini ciddiye alan, nesnelliği terk etmek istemeyen, ama –bilgi üretiminde daha yaygın bir dolayım dizisini sorgulamaya açık hale getirmeye dayalı– daha güçlü bir nesnellik talep eden bir eleştirmeni göz ardı etmek çok daha zordur.[35]

Başka bir şekilde de huzursuzluk yaratır bu. Haraway: "Marx, çok hızlı sıçramamak gerektiği, aksi takdirde etkisiz ve bilgisiz bir fantastik ütopyaya varılacağı konusunda ısrarlıydı. İnsan doğasının

---

berry ve diğ. (yay. haz.), *Feminist Science Studies: A New Generation*, New York: Routledge, 2001.

33. Donna Haraway, *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, New York: Routledge, 1989, s. 257. Tek bir etkili örnek için: Starhawk, *The Fifth Sacred Thing*, New York: Bantam, 1994. Burada şu kitaptaki Mary Daly üzerine denemeden yararlandım: Meghan Morris, *The Pirate's Fiancée*, Londra: Verso, 1988.

34. Haraway, *Primate Visions*, s. 310.

35. Sandra Harding, *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991.

tam olarak keşfi ve taşıdığı tarihsel imkânların açığa çıkarılması açısından bolluk vazgeçilmez bir önem taşır. Kendimizi bolluk içinde mi, yoksa hakiki bilgi ve anlam ihtiyacı da dahil, karşılanmamış ihtiyaçlar içinde mi oluşturduğumuz çok fark eder."[36] Platonov'un günlük deneyimden öğrendiği de budur. Artık bedeni, beden de ruhu besler. Yiyecek, barınak veya güvenlik yoksa, üstyapılarda kaçılacak bir sığınak da olamaz. Türümüzün –her ne ise– üretimi ve üremesi, her türlü eleştirel bilginin esas derdi olmalıdır. Yirmi birinci yüzyıl Kaliforniyası'nda eşitsizlik, fakirlik ve açlığın yükselişi ve devletin buna, büyük üniversitelerinin yanına aynı ölçüde büyük hapishaneler dikerek yanıt vermesi veri alındığında, Platonov için öylesine somut olan maddi ihtiyaç meselelerinin imparatorluğun kalbine geri döndüğü görülür.[37]

Haraway'in Kaliforniyası, gıdaya ilişkin –yetersizliğin dışında– daha karmaşık sorunların ortaya çıktığı, hâlâ bolluk diyarı olmayı sürdüren bir yerdir. Haraway gıdaya dair iki arketipik Kaliforniya hikâyesi anlatır. 1980'de Santa Cruz'a geldiğinde "doğal" doğumdan sonra plasentayı ne yapmak gerektiği üzerine bir tartışmanın içinde bulur kendini. Yenilmeli midir? Nasıl pişirilmelidir? Kim yemelidir? Veganlar insan plasentası yiyebilir mi? Belki de veganlar plasenta yemeye mecbur bırakılmalıdır: Ne de olsa yapımı sırasında hiçbir hayvan öldürülmemiş, tersine biri canlılar âlemine getirilmiştir. İkinci hikâyede bir din araştırmaları profesörü, bölümde verilen parti için ok ve yayla avladığı yaban domuzundan yapılma bir yemek hazırlar. Bunun üzerine ritüeller, etik, imkânsız ekolojiler vesaire üzerine girift tartışmalar başlar.[38]

İki hikâye de Marx'ın metabolik yarılmasının metonimisi gibidir. Moleküller –burada proteinler– herhangi bir dinamik denge aracılığıyla kapanan döngülerden yoksundur. Haraway iki soruya da kolay cevaplar vermekten kaçınır ve "'Kaliforniya' deyince kas-

36. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women*, s. 68.

37. Ruth Wilson Gilmore, *Golden Gulag: Prisons, Surplus, Crisis, and Opposition in Globalizing California*, Berkeley: University of California Press, 2007.

38. Haraway, *When Species Meet*, s. 292-301.

tettiğimiz çelişkili ve yoğun niteliğe" alaycı bir biçimde göz kırpar.[39] Yine de, bunların hepsi hakiki sorunlardır. Platonov için bedeni ve ruhu besleyecek artık, bir nicelik meselesiydi; Kaliforniya' da ise niceliğin eşitsiz biçimde fethedilmesi nitelik sorunlarını göz önüne serer. Burada güncel ve çetrefilli bir biçim altında Bogdanov' daki "bütünün trajedisi", ancak bir şey ters gittiğinde, yabani domuzdan yabani karbona çok sayıda örneği bulunan bir metabolik yarılma olduğunda ana hatlarını görebildiğimiz, devasa ama yine de moleküler bir süreç vardır.

Feminist bilim araştırmalarında, kimi açılardan Bogdanov'u hatırlatan ve kayda değer olan şey, bilginin üretimi ve yeniden üretimi sürecinin gerçekliğini incelemeye duyulan bağlılıktır. Bilimsel ve teknik bilgiye eleştirel yaklaşımların dokusuna Bogdanov'u yeniden yerleştirmek bugün –feminist bilim araştırmalarının öncülük ettiği– bir ilerleme sağlayabilir. Ancak hemen ekleyeyim, yapmaya çalıştığım, feminist bilim araştırmalarını kendisinden önce gelen bir Büyük Adam'ın öncülüğü altına sokmak değil, tam tersidir. Haraway ve sofra arkadaşlarına Bogdanov'un mütevazı katkılar yapabileceğini öne sürüyorum.

Haraway ara sıra kendisini Marx'ın gayrimeşru kızı olarak, "bir tür eski kafalı ve inatçı Marksist" olarak tanımlamıştır. İlişkilerin nasıl görünürde doğal şeyler halinde donup katılaştığına hep dikkat eder. "Mülkiyet, metayı bir kendinde-şey gibi, ilişkilerin dışında bir şey, bütünüyle ölçülebilecek, haritalanabilecek, sahiplenilebilecek, el konabilecek, kullanılabilecek bir şey konumuna getiren türden bir ilişkiselliktir."[40] Göreceğimiz gibi bu onun çalışmasında, yirmi birinci yüzyıl mülkiyet ve teknoloji tarzlarının nasıl farklı biçimde örgütlendiğini anlamak için işe yarar bir çıkış noktası oluşturur.

39. Haraway, *How Like a Leaf: An Interview With Thyrza Nichols Goodeve*, New York: Routledge, 2000, s. 42.

40. Donna Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, New York: Routledge, 1997, s. 8, 134. Haraway'in aktör ağı teorisi ve Bruno Latour'un eserini kullanması sıkça kaydedilir. Marksizmle ilişkisi ise daha az belirtilir. Bkz. Margaret Grebowicz ve Helen Merrick, *Beyond the Cyborg: Adventures with Donna Haraway*, New York: Columbia University Press, 2013.

Pek çok başka Marksistten farklı olarak Haraway, başka yerlerde kesinlikle insana özgü kabul edilen emek-harcayanlar kategorisine, insan olmayanları da katma konusunda ısrar eder. "Bu aktörler, sadece 'biz' değildir."[41] Teknobilim, özne ile nesne, doğa ile kültür, aygıt ile emek arasındaki zaten oynak bölünmeleri havaya uçurur. Marx şeylerin nasıl emekle dolu olduğunu göstermiş olabilir; ancak etle teknolojinin karışımından oluşan hayali nesneler kategorisi artık çok genişlemiştir, gerçi şeylerin yapılışındaki ilişkileri karanlıkta bırakan bir nesne fetişizmi eğilimi sürer hâlâ. Dolayısıyla dünya artık sadece metaların ve gösterilerin değil, aynı zamanda "büyük verinin" ya da "bencil genlerin" muazzam birikimi olarak görünür gözümüze.

Marx daha o zamanlarda, sermayenin bir şeyleri kendisine uygun, yeni yollardan üremeye zorladığı "doğal olmayan" etkinliklerinin çok iyi farkındaydı. Vampir figürünü bile devreye sokup kullanmıştır.[42] Sermaye bir vampirdir; kendi ölü bedenini ayakta tutmak ve onarmak için emeğin hayatını emer. Bogdanov sermayenin bu vampir figürüne göz kırpar, ama Haraway için vampir farklı biçimler alabilen bir figürdür. Hem tehdit hem de vaattir vampir: Kan emici sermayedir, ama öte yandan "saf olmayan" cinsel ve ırksal karışımların marjinal ötekisidir. Bogdanov gibi Haraway de bilgiye gömülü metaforların nasıl iş gördüğünü her zaman ortaya koyar; ama başka nasıl işler görebileceklerine de ilgi duyar.

Haraway meta fetişizminin karanlıkta bıraktığı üretim ilişkilerini göz önünde tutmaya çalışır. "Zenginliğin, Marx'ta emek figürü ile gösterilen, ancak daha karışık bir betimleyici metaforlar dağarcığı gerektiren kolektif pratik tarafından yaratıldığına inanıyorum."[43] Üzerinde durmak gereken bir emek fetişizmi de –çekiçli adam– vardır. Eğer Bogdanov'un yaptığı gibi, Marx'ın eserinde merkezi olanın emek bakış açısı olduğu kabul edilirse, öyleyse şimdi, teknobilim çağında böyle bir bakış açısını oluşturan ne olabilir?

41. Haraway, "Ucubelerin Vaatleri", *Başka Yer*, s. 127.

42. Mark Neocleous, "The Political Economy of the Dead: Marx's Vampires", *History of Political Thought* 24(4), 2003.

43. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 94, krş. s. 143.

Marx nasıl meşum siyasal ekonomi biliminin eleştirisinden yola çıkıp ilerlediyse, Haraway de daha kolay değilse bile daha canlı bir başka bilim, biyoloji üzerinden çalışır. "Biyolojiyi hep iki taraftan okudum – bir yandan, dünya biyolojik olarak nasıl işler sorusu açısından, öte yandan da dünya metaforik olarak nasıl işler sorusu açısından."[44] Biyolojinin pek çok işlevinden biri "söylemsel olarak türlerin yeniden üretilmesi", türümüzün, insanın potansiyeline ilişkin söylenebileceklerin sınırının belirlenmesidir. Bir "insan ırkı" var mıdır, yoksa kimi ırklar tam olarak insan değil midir? Ve eğer bütün ırklar insansa, insan neye dönüşebilir?

Haraway, biyoloji bilimini etkileyen, ama elbette aynı zamanda biyoloji içinde merkezi olarak üretilip geliştirilen doğa, millet, cinsiyet, ırk ve kan figürlerinin oluşturduğu matrisi çözmeye uğraşır. Söz konusu olan biyolojinin kültür ve politikaya indirgenebilir olması değil, "maddi-göstergesel dokuların ayrıştırılamaz bir biçimde iç içe geçmiş olmasıdır".[45] Haraway Marksist eleştirinin nesnesini siyasal ekonomiden, güncel metalaşmış dünyanın altyapı unsurlarının üretiminde en az onun kadar sorumluluğu olan yaşam bilimlerine doğru genişletir. Marx'ın bir o kadar güçlü metabolik yarılma metaforunu kavramak (kavramak: nasıl da primatlara özgü bir metafor!) ve ayrıntılandırmak için eleştiriye esaslı bir boyut kazandırır bu yaklaşım.

Modern dönemde insana ilişkin nedensellik üzerine üç temel metafor olduğunu göstermek için yapılacak iş Haraway'i Bogdanov'un prizmasından geçirerek yansıtmak olabilir. Üç temel metafor: ırk, popülasyon ve gen. Her birinin muhalifleri, eleştirmenleri, ütopyacı ya da distopyacı yazarları vardır.[46] Her birinin kanıt üretme sürecini renklendiren ve aşırı noktalara götüren sosyal örgütlenmeden alınma ikame kavramlara takılıp kalmış gerçek biliminsanları da vardır. Keza ideologları ve ahlak girişimcileri de.

44. Haraway, *How Like a Leaf*, s. 24, 151.

45. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 218.

46. Irk rejimine karşı Charlotte Perkins Gilman; popülasyon rejimine karşı Ursula LeGuin ve Joanna Russ; gen rejimine karşı Octavia Butler ve Marge Piercy.

Irksal nedensellik birikmiş kültürel farklılıkların bir biçimde kan tarafından taşındığını kabul eder. İlericiler arasında bile, bizzat ırk kavramı bir ırksal karışma korkusu yaratabilmiştir. Haraway: "Dilin evrimi, teknolojinin ilerlemesi, bedenin mükemmelleşmesi ve sosyal formların gelişimi aynı temel insan biliminin farklı yüzleri gibi gözüküyordu. Kuruluşu itibariyle fizyolojik ve hiyerarşik, organizmacı ve bütünselci, ilerlemeci ve gelişimciydi bu bilim."[47]

Bogdanov'un bu düzen içindeki müdahalesi tuhaftır. Kanın farklılıkları taşıdığını kabul eder görünür ama farklılıkları aşmak için kan *paylaşımını* savunur.[48] Sermaye vampirine av olmaktansa, emek kendi içinde paylaşım yapar; sanki kan alışverişi yoluyla, insanın kardeşliği fiziksel olarak gerçekleştirilebilirmiş gibi. Burada, dönemin takıntılarının gayet faydalı biçimde tersten okunması niteliği taşıyan, ancak o dönemin sınırları içinde kalan bir "aynı olma iradesi" işlemektedir.

Bundan daha yaygın görülen bir tavır, ırkları bir çeşit hiyerarşi içinde düzenleyerek betimleme ve sınıflandırma girişimleri hengâmesiydi. Kültür ve güç farklılıkları, doğanın düzeninin ifadeleri haline gelmişti. Haraway: "Evrensel doğa kavramının, onu yaratan ve ondan faydalananlar dışındaki kişiler için hiç de çekici olmamasına şaşmamak gerekir."[49] Buna şu da eklenebilir: Toplumsal olanı biyolojik varlıktan tamamen koparark, ırkın varsayılan biyolojik kaderinin üstesinden gelme arzusu, hep güçlü ve cezbedici olmuştur. Bu arzunun talihsiz yan etkisi, biyolojiyi hayatın üretimi ve yeniden üretimi için yeni eşitliksiz ilişkiler yaratmak açısından güçlü ve belki gücü daha da artan imkânlara sahip bir teknobilim olarak düşünme konusunda, eleştirel düşüncenin önünü kesmek olmuştur.

Popüler ırkçılık sürüyor olsa da, ırkın yerine başka türden farklılıklar koyma girişimleri biyoloji biliminde sürdürülmedi. Savaş sonrası yıllarda, ırkçı Nazi biyolojisinin bozguna uğramasının erte-

47. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 233. Seküler ve monist evrim teorisi Bogdanov için merkezi önem taşıyan Ernest Haeckel, ırk kategorilerini kabul edişiyle kuşkusuz kendi döneminin adamıydı.

48. Bogdanov, *The Struggle for Viability.*

49. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 237.

sinde, yeni araştırma yöntemleri doğarken, *popülasyon nedenselliği* temel metaforu ırksal nedenselliğin yerine geçti. Popülasyon, bir türün içindeki yarı geçirgen topluluk demektir. Bir popülasyon içinde, popülasyonlar arasında olduğu kadar değişkenlik olabilir. Ancak her popülasyon, daha az ya da daha çok başarılı uyum özellikleri barındıran bir havuz oluşturur.

Popülasyonlardaki tipler arasında hiyerarşi yoktur, keza küme de oluşturmazlar. Her biri değişken çevrelerde sürekli akış halindedir; bu açıdan Bogdanovcu "birbiri içine girişler"e benzerler. Metafizik vurgu, sınırlardaki melezleşmenin yaşama yeteneği düşük çeşitler ürettiği, kendisiyle özdeş çeşitler hiyerarşisinden, farkı ve aynılığı yeni bir şekilde tasarlamaya kayar. Popülasyonlar kendi içlerinde farklılaşmıştır, ancak biçimsel olarak birbirleriyle ilişkilerinde eşdeğerdir.

Popülasyon, doğa bilimcileri, genetikçileri ve deneycileri yeni tür bir biyolojik bilim ve kültür içinde bir araya getiren modern sentezin merkezi figürü oldu. Haraway: "Esnekliği, ilerlemeyi, işbirliğini ve evrenselciliği vurgulayan yeni bir bilimsel hümanizmdi bu."[50] Irk ve kan dili ile ilişki kesilmişti. İnsanlık durumunun esnek ve şekillendirilebilir doğasının, eğitim yoluyla değişme yeteneğinin altı çiziliyordu. İnsan, toplumsal olarak yeniden inşa edilebilirdi. Sömürgecilik ilişkisindeki gibi fiili güç farklılıkları, olması gereken şeye, yani "insanlık ailesi"ne atıfla gözden silinebiliyordu.

Savaş sonrası kapitalizminin örgütlenme sorunları, insanın uyum sağlayabilir doğasının sınırlarını gündeme getirdi. Primat araştırmaları, insanın teknoloji ve örgütlenmedeki artan karmaşıklaşmaya uyum sağlamasına yönelik deneyler yapmanın ve teoriler geliştirmenin bir yolu haline geldi. Primat araştırmacıları birbiriyle bağlantılı iki alana odaklandı: cinsellik ve tahakküm. Primat erkeği diğer erkeklerle üremeye erişim için dövüşür. Araştırmacılar Freud'u hayvanlar dünyasına yerleştirip sonra geri çıkardılar. Primatları "doğal" ortamlarında gözlemlemeye dönük ilginin yanı sıra, primatları cinsellik ve iktidar güdülerinin somutlaşması olarak ele alan ve bu

50. *A.g.y.*, s. 238.

türün, kafeslerde yaşayıp besin için birtakım düğmelere basmayı gerektiren ofis politikalarına ne kadar uyumlu olduğunu görmeyi amaçlayan deneyler de yapıldı.

Primat deneyleri, modern dünyada insan primatlar için cinselliği ve iktidarı düzenleyen teknikler konusunda da bir kavrayış üretiyordu. Arzuyu ya da iktidar iradesini baskılamak yerine, teknolojiler ve terapiler insan primatın uyum sağlamasına yardımcı olabilirdi. Primat davranışlarının incelenmesinden, bu davranışları düzenlediği varsayılan hormonlara, hormonlardan da primatlarda –özellikle de insanlarda– cinselliğin hormonal düzenlemesine müdahale edecek bir teknobilimin inşasına geçiş küçük bir adımdı. Doğum kontrol hapı bu konuda büyük bir teknobilim başarısı hikâyesidir.

Popülasyon nedenselliği patriyarkal aileyi doğallaştırır. Patriyarkal ailenin köken miti, avcı erkek efsanesidir. Aleti yapanın, sosyal örgütlenmeyi, dolayısıyla dili bulan ve geliştirenin erkek olduğu varsayılır. Kadın, memesinde bebeklerle evde kalıp tatlı patatesleri topraktan sökerken, meraklı olan, keşfeden erkektir. Kimi durumlarda feminist araştırmacıların çalışmaları sonucunda, oldukça geç olarak, sepet örmeyi bulan kadın da eklenmiştir bu resme.

Haraway, doğal primat popülasyonlarına ilişkin alan çalışmalarının "insanoğlunun ailesi" hikâyesinin kimi unsurlarını meşrulaştırmakta oynadığı role, özel bir dikkat göstermiştir. Reis, cinsel işbölümü, çocukların yükünü taşıyan kadın figürleri, ikame figürler olarak bilimden kültüre, kültürden bilime taşınır durur. Haraway, biyolojik ekonominin temel metaforunun incelenmesi aracılığıyla, savaş sonrası Amerikan liberalizminin temellerine dair eleştirisini keskinleştirir.

Liberalizmin en iyi olduğu an, bilimde ve kültürde ırk kategorisinin aptallaştırıcı etkilerinin üstesinden gelme çabası gösterdiği zamandır. Haraway, bu halinden hoşnut ethosun ötesine geçmek ister. "Kendi tarihsel, iktidar-yüklü özgüllüğünün hiç farkında olmama suçunu işleyerek Aynı'yı yeniden üretme kapasitesinin, sadece beni değil, benim gibi eğitilmiş, liberal, bilimsel ve ilerici olan diğerlerini de nitelediğini düşünüyorum..."[51] Liberal insanoğlu ailesi kavrayışının sorunu, "bir 'üreme ailesi' hikâyesi içinde toplanma-

yan şeylerin, nihai olarak insana ait sayılamayacağıdır. Farklılığa ... yapılan bütün vurguya rağmen, farksızlığın, ya da aynılığın çoğaltılmasının grameridir bu."[52] Totoloji belirleyicidir: Hayatta kalan işlevseldir; işlevsel olan hayatta kalır.

Liberal insanoğlu ailesi de yerini neoliberal sosyobiyolojik "bencil gen"e, *gen nedenselliği* temel metaforuna bırakır. Popülasyon rejimi, düşünce birimi olarak bireysel bedenleri ve onların toplumsal gruplarını almaktaydı. Artık hem bedenleri hem grupları kendi amacı için kullanan denetleyici kod, genlerdir. Nedensel metafor hâlâ işlevseldir, ancak uygulandığı birim artık moleküllerdir: Hayatta kalan gen işlevseldir, çünkü genin işlevi hayatta kalmaktır. Haraway: "Sosyobiyoloji anlatısal olarak bir aşırı-işlevselcilik ve bir aşırı-liberalizmdir."[53] Genler hayat piyasasının logolarıdır. "Benim genlerim, ben kendim, benim yatırımlarım, benim geleceğim. Su götürmez biçimde çok daha kapitalistçedir bu."[54]

Böyle bir bilim sadece mübadele ekonomisinin belli bir doğallaştırılmasının ürünü olmakla kalmaz, aynı zamanda bizzat geni bir veritabanındaki üretilmiş nesneye dönüştüren güçlü teknolojilerin de ürünüdür. Haraway: "İstikrarlı, ailesine düşkün, Mendelci gene, veritabanına geçince tuhaf bir şeyler oldu..."[55] "Büyük veri" döneminde geçer akçelerden biri haline gelir gen. Genom bilimi ve bilişim iç içe geçer. Gen bir dizi farklı ortamda var olabilir; yazılım ortamında, canlı donanım ortamında ve arada bir yerlerde... Doğa artık ırksal hiyerarşilerin ya da patriyarkal ailelerin otoriter nedenselliğine değil, saf bir biçim altındaki mülkiyetin mübadele nedenselliğine boyun eğmeye başlar.

Genetik veritabanı, aynı anda hem belli bir bireyin genlerine, hem bu kodun alt birimlerine, hem de öteki uçta, türsel varlığımıza ilişkindir. Böyle bir veritabanının tasarımı bir yandan nelerin karşılaştırılabileceğini, ne tür işlerin daha kolay yapılabileceğini belir-

51. *A.g.y.*, s. 242. 52. *A.g.y.*

53. Haraway, *Primate Visions*, s. 157.

54. Haraway, *How Like a Leaf*, s. 152.

55. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 244. Krş. Eugene Thacker, *The Global Genome*, Cambridge, MA: MIT Press, 2005.

ler, ancak öte yandan gen bütünden ayrıştırılmış ve kendi başına fail konumuna yükseltilmiş bir şey haline gelir.[56] Bu arada, genetik veya popülasyon biyolojisi gibi biyoloji biliminin alt disiplinleri birbirinden ayrışır ve çok daha farklı aygıtlar, pratikler ve bilgi nesneleri etrafında kümelenmeye başlarlar.

Genin bir teknobilim nesnesi olarak inşası, farklı örgütlenme düzeyleri arasında ikame pratiklerindeki önemli bir kaymanın unsurlarından sadece biridir. Haraway:

> On dokuzuncu yüzyıl bilimcileri organizmayı hiyerarşik bir işbölümüne göre yapılanmış, iş yapan bir sistem ve yakıtı şekerler olan, termodinamik yasalarına uyan bir enerji sistemi olarak maddeci bir yolla kurmuştu. Bizim içinse canlı dünya, esnek birikim stratejileri gerektiren bir çevrede ... bir komuta, denetim, iletişim ve zekâ sistemi haline gelmiştir. Karbon temelli yaşam programları gibi, yapay yaşam programları da bu şekilde işler. Metafor ve temsile ilişkin meselelerdir bunlar, ama aynı zamanda bundan çok daha fazlasıdır.[57]

Bogdanov'un çok iyi bildiği gibi, ideoloji üretkendir. Örgütlenmeyi –Bogdanov'un yaptığı gibi– sadece enerji sistemleri olarak düşünmekten, enerji ve bilişim sistemlerinin bileşimi olarak düşünmeye geçiş yalnızca yeni bilim, teknoloji ve iktidar çeşitlerine imkân tanımaz, aynı zamanda bunların eleştirisi için de yer açar.

İlginç bir biçimde, hem ideoloji hem de bilgi üreten kimi yeni ikame tarzları metaforik olmaktan çok algoritmik olabilir. Haraway genetik programda ve bilgisayar programında, eski Marksist ve Freudcu versiyonlarına tamamen değil ama kısmen benzeyen yeni bir tür fetişizm görür.[58] Buna program fetişi denebilir; gen neden-

56. Keza bkz. Richard Lewontin, *Biology as Ideology: The Doctrine of DNA*, New York: Harper, 1993 ve *The Triple Helix: Gene, Organism, and Environment*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

57. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 97.

58. Fetiş üzerine geniş bir literatür vardır. Bkz. William Pietz, "The Problem of the Fetish, I", *Res* 9, 1985; "The Problem of the Fetish, II", *Res* 13, 1987; "The Problem of the Fetish, IIIa", *Res* 16, 1988 ve Pietz, "The Spirit of Civilization", *Res* 28, 1995; Emily Apter ve William Pietz (yay. haz.), *Fetish as Cultural Discourse*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993; Emily Apter, *Feminising the Fetish*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991.

selliğinin sadece bir örneğini oluşturduğu yeni türden bir *kod nedenselliği*. İkisinden de alınma özellikler taşısa da, ne otoriter nedenselliğe ne de mübadele nedenselliğine indirgenebilir olan bir nedensellik. Her halükârda Bogdanov ve Platonov'un hayal ettiği yoldaşça nedensel evrenden farklı bir şey.

Haraway bir örnek olarak, *Mammalian Genome* (Memeli Genomu) dergisinin bir sayısında, fare kromozomlarının içeriğine ilişkin bir sunumun okurlara "Komple Fare (montaj gerektirir)" başlığı altında duyurulmasına işaret eder.[59] Kod, bir örgütlenmeyi idare eden üst üste yığılmış protokollerin ana katmanı hale gelir. Genetikte kod, bir bütünün indirgenerek anlaşılmasını sağlayan parça olur. İleride göreceğimiz gibi, böyle bir indirgemenin kolayca yapılamadığı koda dayalı bilimler de olmasına rağmen, genetikte komut ve denetimlerin temiz işleyişi, o karmakarışık, kanlı canlı etin yerine geçer.

Meta fetişizmi, insanlar arasındaki ilişkilerin, nesneler arasındaki ilişkilerin kimi yönlerini devralmasıyla ortaya çıkar. Lukács'ın önerdiği fetiş formülü, özne ile nesne arasında önceden yapılan bir ayrıma bağlıdır, gerçi bu ayrım daha incelikli biçimler altında görünür. Metanın arkasında gizlenen kolektif emektir. Ama belki de emek ile nesneyi ayırmak o kadar kolay değildir. Bu yüzden Bogdanov gibi Haraway de fetiş kavramını biraz genişletmek ister. "İlginçtir, –kendileri de 'ikame' olan, yani özel bir tür mecaz niteliği taşıyan– fetişler, belli bir 'yanlışlık' üretirler: kendilerinin ve dünyaların kurucu mecazi doğalarını karanlıkta bırakırlar."[60] Bir fetiş, tam da "doğası" sorgulanması gereken bir şeyin doğallaştırılmasıdır. Ancak bir açıdan sınırlayıcı olsa da, yine de tuhaf bir biçimde üretken olabilir: "Meta fetişizminde şaşırtıcı ölçüde yaratıcı yönler vardır."[61]

59. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 98. Fetiş olarak algoritmalar için bkz. McKenzie Wark, *Gamer Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.

60. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 136.

61. Haraway, *How Like a Leaf*, s. 92. Krş. Lukács, *History and Class Consciousness*, s. 83.

Gen teknolojisi meta fetişizminin suçuna bulaşıktır, ama sadece onunkine değil. Bir de "başka, meta fetişizmi ile dolaylı olarak ilişkili, maddi, olumsal, insani olan ya da olmayan canlılığı hayatın haritalarına dönüştüren, sonra da haritayı ve onun şeyleştirilmiş unsurlarını, kendini beğenmiş, mecazi dünya sanan bir şeyleştirme çeşidi daha vardır."[62] Haraway bir saptırma uygulamasıyla fetiş kavramına yeni bir yön kazandırır. *Meta* fetişini değil de, *beden* fetişini sorgular. Gözle görünmez beden-olmayanların oluşturduğu fonun önünde bedenler nasıl özerk şeyler olarak görülür? Meta fetişizminde mübadele değeri kodunun yönettiği görünür şeyler dünyası, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri ve kullanım değeri üretimini karanlıkta bırakır. Beden fetişizminde ise gen kodunun yönettiği görünür bedenler dünyası, hayatı üreten insani olan ve olmayan süreçler yumağını karanlıkta bırakır.

Beden fetişizminde gen, bir tür kendinde-şey ya da belki kendinde-kod olarak değer kaynağı haline gelir. "Böylelikle fetişist, laboratuvardaki peltemsi sıvılarda, lekelerde, bilgisayar çıktılarında bizzat geni görür; geni ve genomu gerçek dünyadaki uzlaşımsal nesneler olarak üreten doğal-teknik süreçleri 'unutur'."[63] Bir soyutlama somutun yerini alır, harita yeryüzü şekillerine dönüşür. "Gen fetişisti, genin ve gen haritalarının bedene –bedenselleşmeye– ait müşterekleri belli şekillerde toparlamanın yolları olduğunu 'unutur'; başka şeylerin yanı sıra, İkinci Binyılın sonlarında meta fetişizmini sıklıkla biyoloji programının içine yerleştiren yollardır bunlar."[64]

Nasıl meta fetişi her şeyi mübadele edilecek mülkiyete dönüştürürse, beden fetişi de bütün hayatı koduna sahip olma yoluyla metalaştırılabilir bir şeye dönüştürür. "Genom bilimi belli yollardan 'küreselleşir'. Nasıl özgül mekân ve insanlık çeşitleri daha önceki bir zamanda çizilmiş maddi-göstergesel sınırların meyvesi ise, tür-

62. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 135.

63. *A.g.y.*, s. 146. Krş. Eugene Thacker, *Biomedia*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2004.

64. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 148.

olarak-varlık da, gen haritası çıkarma pratiklerinde maddi ve göstergesel olarak üretilir."[65] Özel mülkiyet metalar ile onları yapan emek arasındaki yarığı üretir; fikri mülkiyet de gen ile onu yapan organizma arasındaki yarığı üretir.

Bir zamanlar biyolojinin araştırma malzemesi müşterekleri olan şeyler giderek artan ölçüde metalaşır. Haraway gen çağında faillik araştırması için örnek vaka olarak İnsan Genomu Çeşitliliği Projesi'ni alır. Projede, ayırt edici özelliklerini şu veya bu ölçüde kaybetme riski olan popülasyonlardan örnekler toplanması amaçlanıyordu. Projenin şekillendirilmesinde yerel toplulukların bir dahli olmamıştı. Proje onlardan işbirliği değil en iyi durumda izin istiyordu. Pek çok yerel topluluk, patentlere yol açabileceği için böyle bir çalışmaya kesinlikle karşıdır.

Özel mülkiyet biçiminin kesin denetim altında tutulan "fikri mülkiyet"e "mutasyonu", yepyeni bir dizi şeyleri metalaştırılabilir hale getirir. "Kimi insanlara, başka insanlar üzerinde, kendiliğinden olmayan türden haklar tanıyan; asimetrik, düzenli olarak yeniden üretilen süreçlere işaret eden toplumsal cinsiyet ve ırk yaraları gibi, telif hakkı, patent ve marka da – hukukta, ticarette ve bilim alanında sürekli canlandırılması gereken– özgül, asimetrik, pıhtılaşmış süreçlerdir."[66] Fikri mülkiyet yeni tür bir sınıf iktidarını temellendirir.

Patent, neyin doğa olduğunu, neyin olmadığını tanımlar. "Doğal" bir nesnenin patenti alınamaz. Bunun için doğaya emek eklenmesi gerekir. Patent, neyin özne, neyin nesne sayılacağına ilişkin mücadelenin verildiği bir alandır. Haraway'in ünlü örneği DuPont'un "OnkoFare"si, meme kanseri araştırmaları için özel olarak tasarlanmış ilk patentli memelidir. Her türden organizma, insan hayatını ya da en azından insan hayatının metalaştırılabilir parçalarını desteklemek amacını güden tuhaf bir tekno-doğaya entegre edilmiştir artık. Sadece fareler değil, köpekler ve her türden varlık da tekno-

65. *A.g.y.*, s. 163.

66. *A.g.y.*, s. 7. Krş. James Boyle, *The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind*, New Haven, CT: Yale University Press, 2008.

bilim içinde bizim "yoldaş türümüz"dür. Liberal-hümanist ailenin yerine başka türden bir aile geçmiştir: Hayat artık "yönetilecek bir sistem" olduğuna göre, "teknobilimsel aile bir siborg çekirdek birimidir".[67]

OnkoFare dünyasında ne tür bir eleştirel faillik mümkündür? Laboratuvar fareleri işçi sınıfına dahil midir? Endüstriyel kümes tavukları sendikalaşmalı mıdır? Eğer kendi vücudunun içinde yer almıyorsa, insan bir hücresinin ürettiği artığı paylaşma hakkına sahip olabilir mi? Rahim ağzı kanserinden ölmüş olan Afrikalı-Amerikalı tütün işçisi Henrietta Lacks'ın durumuna bakalım. Bilgisi ya da onayı olmadan vücudundan alınmış hücreler kültür yapılarak çoğaltılmış ve ölümünden çok sonra bile çocuk felci aşısından AIDS tedavisine ve gen haritası çıkarmaya kadar her türden araştırmada kullanılmıştı. Bu hücreler sadece araştırma için faydalı değil, aynı zamanda tıp işletmeciliği açısından da kârlı oldular; ancak Henrietta Lacks'ın torunları sağlık sigortasını karşılayamayacak kadar yoksul kaldı.[68] Böyle bir hikâyede moleküler faillik üzerine ne düşünülebilir?

Haraway için söz konusu olan, "mütevazı tanığı yoldan çıkarma" meselesidir.[69] Biliminsanı idealini niteleyebilecek belli bir tarihsel duygu yapısı vardır: mütevazı tanıklık. Kadınları bilgi ve iktidar biçimlerinden uzaklaştırmak bilimin yükselişiyle alakasız değildir.[70] Kamusal güç ve cesaret yarışından kendini geri çeken "bilimadamı" kadınsılaşmış bir figür haline gelmeye nasıl direnebilir? Yeni bir duygu yapısı önererek: soylu kadın bedenen namuslu, mütevazıdır; iyi bilimci de zihnen mütevazıdır.

67. Haraway, *Başka Yer*, s. 292; *Modest_Witness@Second_Millennium*, s. 152. Keza bkz. Allucquère Rosanne Stone, *The War of Desire and Technology at the Close of the Mechanical Age*, Cambridge, MA: MIT Press, 1996 ve Béatriz Préciado, *Testo Junkie*, New York: Feminist Press, 2013.

68. Skloot, *The Immortal Life of Henrietta Lacks.*

69. Haraway, *Başka Yer*, s. 277.

70. David Noble, *A World Without Women: The Christian Clerical Culture of Western Science*, New York: Random House, 2013; Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body, and Primitive Accumulation*, New York: Autonomedia, 2004.

Bu figür nasıl geri alınabilir? Kadın tevazuuna geri dönerek değil elbette, bir feminist tevazu tahayyül ederek. "Benim mütevazı tanığım, aşkın temellere duyulan uyuşturucu bağımlılığından kaçarak hakikati anlatmaya –güvenilir şahitlik yapmaya– ilişkindir." Gözlem yapmayı, gözlem yapılan sahneye yeniden bağlamaya ilişkindir. Yapılan gözlemin, kendisini üreten durumdan ne kadar soyutlanabileceğinin sınırı vardır. Derinlemesine bir tanıklık, gördüğünü neyin aracılığıyla gördüğünü de görür, neyi bildiğini bilir. "Mütevazı tanık konumlu bilgilerle uğraşabilendir."[71]

Belki de bilimi bütün bir hayat yolu yapma girişimleri esasa ilişkin değil taktik gereğidir. Belki başkalarının da, hatta bu duygu yapısından daha önce dışlanmış olanların da nesnellik mücadelesine girmesini sağlayacak başka taktikler vardır. Hem içinde, hem karşısında çalışmanın sebebi tam olarak budur belki: "Mesele, dünyada bir şeyler değiştirmek, bazı yaşam biçimleriyle şansımızı denemek, bazılarınaysa bulaşmamaktır. Bunu yapmak için işin içinde olmak, yüce ve temiz değil, sonlu ve kirli olmak gerekir."[72]

Haraway'in bir bakış açısı olarak önerdiği ünlü figür *siborg*'dur. "Her önemli teknoloji gibi, ... siborg aynı anda hem bir mit, hem de bir araçtır."[73] Dolanık olduğu aygıttan bağımsız emek olmadığı için, emek bakış açısı değildir söz konusu olan. Kadın bakış açısından, iç içe geçtiği sosyal ve teknik ilişkiler öncesinde var olan bir evrensel öznel perspektif olarak söz etmek mümkün olmadığı için, söz konusu olan o da değildir. Siborglar kimliklerle değil yakınlıklarla tanımlanır: insanla başka organik varlıkların, bilişim sistemlerinin, ergonomik çalışmanın, üretmenin ve arzu etmenin melezleri. Siborglar ucubelerdir, daha doğrusu hem örnekleme hem de uyarma anlamında, mümkün dünyaların *tezahürleri*/ *gösterileridir*. "Ucubeler olarak başka bir anlamlandırma düzenini gösterebilir

71. Haraway, *How Like a Leaf*, s. 158, 162.

72. Haraway, *Başka Yer*, s. 278.

73. Haraway, *Primate Visions*, s. 139. Siborg figürünün tarihi için bkz. Chris Hables-Gray ve diğ. (yay. haz.), *The Cyborg Handbook*, Londra: Routledge, 1995. Siborg figürüne yirmi birinci yüzyıldan iyi bir örnek Alex Rivera'nın filmi *Sleep Dealer* (2008) olabilir.

miyiz? Siborglar dünyanın bekasından yana!"[74]

Proletkült'ten "siborgkült"e geçerken bakış açısı, moleküler olanı yapanlardan bunun yapımına doğru genişler. Sanki mutlakın kapısına erişimi varmışçasına konuşarak "Tanrı-aldatmacası"na kalkışmak yerine, bir tür ironik mittir siborg, insanın verili kabul edilmesine sapkın bir karşı-hikâye oluşturur. "Küfür sizi içerideki ahlaki çoğunluktan korur ama yine de toplumun gerekliliği üzerinde ısrar etmenizi sağlar."[75] Araştırma üniversitesinin içindeki Marksist-feminist eleştirmen gibi, siborg da her zaman teknobilimin hem içinde hem de dışındadır. Neticede hepimiz aşağı yukarı bu durumdayız bugün. "Sanırım çalışma tarzım, kendi kirlenmiş mirasımı almak –siborg da dahil– ve onu yeniden işlemeyi denemek."[76]

Siborg masum bir figür değildir. "Siborglarla ilgili temel sorun, devlet sosyalizminden başka, militarizmin ve ataerkil kapitalizmin gayrimeşru çocukları olmalarıdır. Ama gayrimeşru çocuklar genelde kökenlerine karşı fazlasıyla vefasız olurlar. Ne de olsa babaları lüzumsuzdur onlar için."[77] Siborglar bir tür yetimdir, anababalarının kaybolmuş ya da unutulmuş değil, daha da kötüsü, hiç var olmamış olması anlamında yetim; gerçi "siborgun ... annesi yoktur ama matrisi vardır."[78]

Siborgun, Platonovcu kavramsal kişiliğin güncel bir türü olduğu

74. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women*, s. 4. Haraway'in en meşhur metninin çeşitli versiyonları ve nasıl karşılandığına ilişkin bkz. Zoë Sofoulis, "Cyberquake: Haraway's Manifesto", Darren Tofts ve diğ. (yay. haz.), *Prefiguring Cyberculture: An Intellectual History*, Cambridge, MA: MIT Press, 2002 ve Joseph Schneider, "Haraway's Viral Cyborg", *WSQ: Women's Studies Quarterly* 40(1-2), 2012: 294-300.

75. Haraway, "Siborg Manifestosu", *Başka Yer*, s. 45. Bir sapkın mezhep olarak eleştirel teori için bkz. Alexander Galloway, Eugene Thacker ve McKenzie Wark, *Excommunication*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 2013.

76. Haraway, *How Like a Leaf*, s.103. Haraway'in siborg figürünü bilimkurgu olarak yeniden işlemesi konusunda, bkz. Istvan Csicsery-Ronay, "The SF of Theory: Baudrillard and Haraway", *Science Fiction Studies* 18(3), 1991: 389-404.

77. Haraway, "Siborg Manifestosu", *Başka Yer*, s. 48.

78. Haraway, *How Like a Leaf*, s. 129. Siborg "babalarının" hakiki tarihi için bkz. Paul Edwards, *The Closed World: Computers and the Politics of Discourse in Cold War America*, Cambridge, MA: MIT Press, 1996.

söylenebilir; ancak proleterin *altında* olan şeyden ziyade, işçi ile aygıtı *arasında* olan şeydir. Daha doğrusu, üç tür sınırın arasındadır: Organizma ile makine arasında, hayvan ile insan arasında, fiziksel olan ile olmayan arasında. Nitekim dönüp Platonov'un yetimlerine bakıldığında, Çiklin ve küreği ya da dehşet saçan çekiççi-ayı gibi pek çoğunun, mekanik bilgisayar değil de buhar makineleri çağındaki, oluşum halindeki proto-siborglar oldukları görülür.

Haraway: "Pek çok kişi, aşk ve öfkenin disiplinini unutarak, Siborg Manifestosu'nu zevkten dört köşe olmuş bir tekno-bebeğin, bir dişi robotun sayıklamaları olarak okudu."[79] Kuşkusuz bunun kaynağı, doğa figürünün ideolojik çekiciliğinin sürmesi ve üretim güçlerinin yükselmesini teknobilimin zehirli ürünlerinden başka bir şey olarak düşünme ve hissetme yeteneksizliğidir. Haraway:

> *Tek Boyutlu İnsan*'dan (Marcuse, 1964) başlayarak ilericilerin geliştirdiği analitik kaynaklar tekniğin zorunlu tahakkümünü vurgulamış ve direnişimizi bütünleştirmek için bizi hayali bir organik bedene geri çağırmıştır. Ama perspektifimizi hafifçe yoldan saptırırsak, teknolojik olarak dolayımlanmış toplumlarda hem anlamlar, hem de başka iktidar ve haz biçimleri için daha iyi mücadele edebiliriz.[80]

Belki tek bir emek bakış açısından bakmak yerine, mekanik ve dijital olarak yeniden üretilebilen bileşik bir gözden bakmak, insani olan ve olmayan bir failler ağını daha iyi sezmemizi sağlayabilir.

Belki bu bakış açısı emeğin bakış açısından daha geniş olabilir ve üretim ile üremeyi daha baştan birbirinden ayırmayabilir. Belki ne üreten ne üreyen, ikisinden de farklı, başka tür araçlarla birini, diğerini veya ikisini birden yapmayı ya da hiçbirini yapmamayı öneren bir tür etkinliği de içerebilir. Hatta tamamen emeğe indirgenemeyecek, farklı bir bakış açısı olarak *hacker* sınıfını da içerebilir mi acaba? Burada, "temel" analiz düzeyi olarak üretimden değil, sorgulanmamış işlevselciliğine yamuk bakmak kaydıyla, Bogdanov'un örgütlenme kavramından yola çıkmak mümkündür.

79. Haraway, *The Haraway Reader*, s. 3.
80. Haraway, *Başka Yer*, s. 53-54.

Eleştiriyi doğaya karşı kültür veya insana karşı makine karşıtlıkları üzerinde temellendirmenin kazandıracağı bir şey yoktur; keza oyun/emek karşıtlığının bir getirisi yoktur. İnsanların gönüllü olarak her türlü enformasyon yaratma ve paylaşma çabalarından para kazanmanın mümkün olduğu bir çağda, emeğin kendisi istikrarsız bir kategori haline gelir. Haraway: "Organik, endüstriyel bir toplumdan, çokşekilli bir enformasyon sistemine doğru –hep işten hep oyuna, ölümcül bir oyuna doğru– bir hareketlenme yaşamaktayız."[81]

Enformasyon, ikame kullanımlar aracılığıyla dünyanın, hatta evrenin açıklayıcı nedenselliğine doğru genişleyen güçlü bir metafor olmaktan daha fazlasıdır. Dünyaları örgütlemenin güçlü bir aracı haline gelmektedir. Haraway: "İletişim bilimleri ve modern biyolojiler, ortak bir hamle sonucu –*dünyanın bir kodlama sorununa tercüme edilmesi* sonucu; araçsal kontrole her türlü direnişin kaybolacağı ve her türlü heterojenliğin demontaja, yeniden montaja, yatırıma ve mübadeleye tabi kılınabileceği ortak bir dil arayışı sonucu– inşa edilirler."[82] Bunu Bogdanov'un yapacağı gibi, bir yandan bir fiiliyat/gerçeklik, gerçek fenomenlerden oluşan bir küme olarak görmek, öte yandan tarihsel olarak, belli türlerde emeğin, özellikle meta ekonomisinin –her ne ise– bu aşamasında iktidarın üzerinde çalıştığı merkezi yol olarak teknobilimin ürünü niteliğiyle görmek önemlidir.

Haraway'in erken bir dönemde fark ederek, "Herkese yönelik 'kamusal yaşam'ın kökünün kazınmasının temelinde yeni iletişim teknolojileri var"[83] saptamasını yapması son derece öngörülüdür. Sadece emeğin değil geniş bir süreçler dizisinin bir şeye, bu durumda koda indirgenmesi, özel mülkiyet ilişkilerinin muazzam ölçüde

81. Haraway, *Başka Yer*, s. 64. Krş. Trebor Scholz (yay. haz.), *Digital Labor: The Internet as Playground and Factory*, New York: Routledge, 2012; Christian Fuchs, *Digital Labour and Karl Marx*, Londra: Routledge, 2014.

82. Haraway, *Başka Yer*, s. 68. Kodun, evrene varasıya her şeyi ikame etmesine ilişkin bkz. Stephen Wolfram, *A New Kind of Science*, Champaign, IL: Wolfram Media, 2002.

83. Haraway, *Başka Yer*, s. 74. Krş. Julian Assange ve diğ., *Şifrepunk: Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma*, çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul: Metis, 2013.

genişlemesini destekler. Bogdanov, kendi dönemindeki Marksistlerin çoğundan farklı olarak, başka üretim tarzlarına geçişin mümkün olmasından önce metalaşmanın alacağı daha çok yol olduğunu düşünüyordu; ama o bile böyle bir şeyi tahayyül edemedi.

Haraway'in yirminci yüzyılda sezdiği korkunç kehanetler gerçekleşti bile:

> Büyük bir toplumsal ve politik tehlike de, tüm etnik gruplardan kadın ve erkek kitlelerinin, ama özellikle renkli ırktan kimselerin, bir ev işi ekonomisine, muhtelif çeşitlerde cehalete ve genel bir ihtiyaç fazlalığı ve iktidarsızlığa hapsolduğu, eğlenceden gözetime ve kaybedilmeye uzanan ileri teknolojili baskı araçları tarafından kontrol edilen iki kipli bir toplumsal yapının oluşmasıdır. Tahakküm enformatiğini en iyi şöyle niteleyebiliriz: en savunmasız durumdakilerin geçim ağlarının dışında kalması ile birlikte, güvencesizliğin ve kültürel fakirleşmenin kitlesel yoğunlaşması.[84]

Kehanet gerçekleşti ve adına *prekarite* ya da güvencesizlik dendi.

Savaş sonrası teknobiliminin inşa ettiği dünya kadar her yere nüfuz eden ve etkili olan bir şeyin içinde ve ona karşı bilgi ve güç yaratmak, zor bir iştir. Meydanı boş bırakmak, zamanı tersine çevirmeye çalışmak ya da onun dışında bir şeye çağrıda bulunmak daha kolay görünür. Ancak bu, romantik inkâr aşamasında takılıp kalmak demektir. Nasıl Marx başka bir dünyanın mümkün olduğu romantik kurgusunu, sermayenin gücünü içinden anlamak kararlılığı ile kaynaştırdıysa, Haraway de ancak yeni bir enternasyonal –sadece emekçilerin değil, aynı zamanda kendi eserleri olmayan şeyleşmiş ilişkilere takılıp kalmış kekeleyen siborgların enternasyonali[85]–

84. Haraway, *Başka Yer*, s. 76 ve 77. Krş. Andrew Ross, *Nice Work if You Can Get It: Life and Labor in Precarious Times*, New York: NYU Press, 2010.

85. Bir enternasyonalin günümüzde ne anlam ifade edebileceği meselesine ilişkin bkz. Jacques Derrida, *Marx'ın Hayaletleri*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Ayrıntı, 2019 (3. basım). Keza, eleştirel ütopya metinleri olarak *Komünist Manifesto* ile *Siborg Manifestosu*'nun karşılaştırması için bkz. Kathi Weeks, "The Critical Manifesto: Marx, Engels, Haraway, and Utopian Politics", *Utopian Studies* 24(2), 2013: 216-31.

için işbirliği projesi olabilecek bir şey ile işe başlar.

Marx, kapitalizm karşısında sosyalist kültürün ütopyacı yönüne pek güven duymamış olsa da, bugünlerde elimizdeki tek şey buymuş gibi görünüyor kimi zaman. Haraway de siborg kuramcıları olarak Charles Fourier ve Flora Tristan'ın yirminci yüzyıl sonlarındaki benzerlerini öneriyor.[86] Haraway'in eleştirel siborgu kısmen bilim ve feminizmle karşılaşmalardan üretilirken, diğer bağlantıları edebiyat alanındandır: Joanna Russ, Samuel Delany, John Varley, James Tiptree Jr., Octavia Butler; bu listeye bir de Kim Stanley Robinson'u ekleyeceğiz az sonra.[87] Bogdanov ve Platonov'un çok iyi bildiği gibi, kendi lehimize Tanrı-aldatmacasına başvurmanın alternatifi, zamanın dili içine başka bir zamanın nasıl olabileceğine ilişkin queer kodları yerleştirmek biçimi altında, bizi hep sevmiş ve ebediyen sevecek olan Marx mitinin bir çeşitlemesi olabilir.

Tanrı öldü, Tanrıça da öyle. Katı olan her şeyin büyüyü bozacak şekilde çürüyüp moleküler olana dönüşmesi birden fazla yolla aşınmaya yol açar. Eğer kendinde-şey yoksa, bilimsel-gerçekçi mutlak diye bir şey yoksa, toplumsal bir hareketin önceden belli, kökensel bir öznesi de olamaz. Her zaman ve zaten içeridekileriz biz:

Feminizmler ve Marksizmler, devrimci özneyi bir ezilmişlik hiyerarşisinin ve/veya örtük bir ahlaki üstünlük, masumiyet ve doğaya daha fazla yakınlık konumunun perspektifinden inşa etmeyi buyuran Batılı epistemolojiler üzerinde karaya oturmuş durumdalar. Ortak bir dile dâir ya da saldırgan "eril" ayrılmadan korunma vaat eden kökensel ortakyaşama dair kökensel bir hayal elimizde mevcut olmayınca, ama nihai anlamda ayrıcalıklı bir yorumu ya da selamet tarihi olmayan bir metnin oyununa yazılmış durumdayken, "kendini" tümden dünyaya dahil ol-

---

86. Charles Fourier'nin ütopyacı yazarlık pratiğinin kullanımları için bkz. Wark, *The Spectacle of Disintegration*. Orada, eseri başlı başına ele alınmayı hak eden Flora Tristan ile Fourier'nin yazışmalarından söz etmiştim. Bkz. Flora Tristan, *The Worker's Union*, Champaign, IL: University of Illinois Press, 2007.

87. Örn. Samuel Delany, *Tales of Nevèrÿon*, Middletown, CT: Wesleyan, 1993. Burada Haraway feminist ekran teorisi içinde bir eğilimle bağlantı kurar. Bkz. Barbara Creed, *The Monstrous-Feminine*, Londra: Routledge, 1993 ve Annette Kuhn (yay. haz.), *Alien Zone: Cultural Theory and Science Fiction Cinema*, Londra: Verso, 1990.

muş hissetmek, bizi, politikalarımızı özdeşleşme, öncü parti, katışıksızlık ve annelik üzerine tesis etme gereğinden kurtarır. Kimlikten arınmış olan piç ırk, merkezde olmayanın gücünü ... öğretebilir.[88]

Platonov'un yetim figüründe ısrarının müthiş gücü kısmen buradan gelir. Ne tabiat ana ne bilim baba vardır, bütünleşme için geriye dönmenin (ya da ileri gitmenin) yolu da yoktur. Yetim olmak daha önceki bir "organik" bütünden ayrı düşmek anlamında yabancılaşmak değildir. Tektoloji tamamen dünyada geçici bir barınak inşa etmeye dairdir; ama bu, geri alınması gereken bir hak ya da miras değil, şimdi için ve gelecek için yapılması gereken bir şeydir.

Ancak, Bogdanov ve Platonov'u, siborg okuma listesindeki yoldaşlar olarak bugüne tamamen taşıyabilmek için yapılması gereken işler vardır. Gözden geçirip işlenmesi gereken konu, emeğin doğanın içinde ve ona karşı mücadelesidir. Haraway:

Hümanist Marksizm, kendi kendini kuran insanoğlunun doğa üzerindeki tahakkümüne dair yapılandırıcı ontolojik kuramı ve bununla çok alakalı olarak, kadınların ücretlendirilmeyen etkinliklerini tarihselleştirmedeki iktidarsızlığı yüzünden daha kaynağında kirlenmiştir. Ancak Marksizm, kendi nesnel görü öğretilerimizi bulmaya çalışan epistemolojik feminist zihinsel hijyen suretinde hâlâ umut vaat eden bir kaynaktı. Marksist hareket noktaları, bizim kendi bakış açısı kuramlarımıza, ısrarlı bedenliliğe, güçten düşürücü pozitivizmlerden ve göreciliklerden uzak duran zengin bir hegemonya eleştirisi geleneğine ve incelikli dolayım kuramlarına ulaşmamızı sağlayan araçlar sunmuştur bize.[89]

Siborg bakış açısı en azından kısmen emek, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve yerli hakları etrafındaki toplumsal hareketler tarafından biçimlendirilir. Siborg bakış açısı kısmen de bilimler tara-

88. Haraway, *Başka Yer*, s. 84. N. Katherine Hayles ve Nigel Thrift gibi eleştirmenler bir figür olarak siborga nüanslar kazandırdı, ancak Haraway'in siyasi kavrayışına katkıda bulunduklarını söyleyemeyiz. Bkz. *Theory, Culture and Society* 23(7-8), 2006.

89. Haraway, "Konumlu Bilgiler", *Başka Yer*, s. 97. Jackie Orr, "Materializing a Cyborg's Manifesto", *WSQ: Women's Studies Quarterly* 40(1-2), 2012: 273-80, Haraway'i yirmi birinci yüzyılda dirimselci materyalizme dönüşün müjdecisi olarak görür, ama bence Haraway bundan birkaç derece solda bir yere işaret eder.

fından, –egemen örgütlenme biçimleri tarafından aktarılan ikamelerle birlikte gelen– dünyaya dair nesnel bir bilgi üretme mücadelesi tarafından biçimlendirilir. Yirmi birinci yüzyıl tektolojisinin yapacağı işlemin bir kısmı da, bütünün trajedisine uygun bir şekilde aşağıdan yukarıya bir bilgiye ulaşmak için spekülatif bir oyun ve yoldaşça bir çalışma emeğiyle birinciyi ikincinin, ikinciyi de birincinin içinden geçirmektir.

Siborg bakış açısının en azından bir bileşeni daha vardır: bizzat aygıtın, devrelerimizdeki elektronların, kanımızdaki kimyasalların, etimizle iç içe giren makinelerin bakış açısı. Makine bilgisi iyi veya kötü öteki olarak değil, içimizdeki yabancı olarak çerçeveye dahil olur. Aygıt, duyumlar gibi, eşikte ve belirsizdir; aracı konumundadır. *İnsani olmayan* bir şeydir, ne öznedir ne nesne. Özel niteliklerinden biri, *insan-dışı dünyaya* dair veriler üretmesidir. Aygıt insan *için* olmayan bir dünyayı *insana* sunar.[90] Bir aygıt ucube, yabancı bir dünyanın kimi veçhelerini gösteren şeydir. Bir aygıt, bütün gerçekçilerin Tanrısı ya da Tanrıçası olmayı sürdüren tutarlı ve mutlak bir dünyayla hiç bağdaşmayan o veçheleri, belirli ucubeleri üretir. Aygıt dolayımın gerçek, maddi ve tarihsel biçimlerini sağlar.

Eğer eleştirel teori, teknobilimin bizi yirmi birinci yüzyılda ne hale getirdiğini anlayacaksa, biyoloji bilimlerine ilişkin en azından üstünkörü bir kavrayış işe yarayabilir; çünkü bu çağ, bizatihi hayatın bileşenlerine ayrılıp moleküler denetim biçimleri altına sokulduğu bir çağdır. Bu denetimi mümkün kılan ise sadece moleküler değil, atom altı düzeyi bile konu alan bilimlere dayalı bir dizi teknolojidir. Bu dönüşümler üzerine dışarıdan akıl yürütme iddiasında olmaktansa, devasa metabolik yarılmalara uğrayan bir gezegende, Antroposen çağında bizi siborg varlıklar olarak üreten aygıtın içinde bir muhasebeye girişmek daha yararlı olabilir. Şimdi bu hedefi akılda tutarak, Karen Barad'ın aygıt üzerine çalışmasına bakacak,

90. Başka bir ifadeyle, *The Question Concerning Technology and Other Essays* (New York: Harper, 1982) içindeki dünya resmi makalesinde, Heidegger'in düşündüğünün tam tersi söz konusudur. Bkz. Haraway, *How Like a Leaf*, s. 20-23.

ardından bu çalışmadan alınma kavramlarla Paul Edwards'ın iklim değişimi bilimi alanındaki çalışmasına geçeceğim.

BOGDANOV'DAN BARAD'A

Bogdanov fizik biliminin derin bir devrimin içinde olduğu bir zamanda yazmıştı. Doğayı sadece materyalist felsefe aracılığıyla tanımlarna girişiminde bulunmamasının önemlice sebeplerinden biridir bu. Böyle bir madde kuramı bir içeriğe sahipse, yeni buluşlarla hükümsüzleşecekti; eğer hükümsüzleşmiyorsa, bu onun bilgi pratiği açısından ihmal edilebilir bir metafizik eklenti olduğu anlamına gelecekti. Bogdanov, tam olarak ne anlama gelirse gelsin, "maddeye" ilişkin bilgi üretimi süreçlerinin maddiliğine yakın kalmanın daha iyi olacağını düşündü. "Maddenin" ne olduğu değişebilir, hatta ne olabileceğini bilme araçları değişebilirdi, ama maddenin emek ve aygıtın birleşik çabasıyla bilineceği değişmezdi. Bu bilgi üretiminin aygıtı bir yandan atom altı ölçeğe, bir yandan da gezegen, dahası evren ölçeğine genişlerken, ikame rolü oynayacak çeşitli yeni metaforlar hatta yeni nedensellik türleri beklenmekteydi.

Burada Karen Barad'ın çalışması özel bir önem taşıyor. Haraway'in Santa Cruz Kaliforniya Üniversitesi'nden meslektaşı olan Barad fizik doktorası yapmış, fizik profesörü olarak çalışmıştır, ama *Meeting the Universe Halfway* (Evrenle Orta Noktada Buluşmak) kitabı daha çok parçacık fiziğinden feminist bir bilim pratiği teorisi çıkarma girişimidir. Göreceğimiz gibi aslında bir tektoloji çalışması da olabilirdi. Barad ve Bogdanov birbiriyle örtüşen türden bilgi politikaları uygular. Konumlarıysa çok farklıdır. Kalitesi ne olursa olsun, yirminci yüzyıl başı Rus bilimi, bugünün Amerikan biliminin gücünün ve kapsamının yanına yaklaşamazdı. Zamana uygun bir eleştirel düşünce, bu çağı yaratan teknobilimle en azından üstünkörü bir tanışıklık gerektirir.

1950'lerde doğan Barad, Haraway gibi, bilimsel ve teknik alanda Amerikan öncülüğünün ve gücünün zirveye ulaştığı bir dönemde büyüdü. Fizik biliminde bu öncülük 1940'larda gerçekten hızlanmıştı. Atom bombasının geliştirilmesi en iyi bilinen örnektir ama

İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin daha da büyük bir kaynağı radarın geliştirilmesi için seferber etmiş olması kayda değer.[91] Bu araştırma savaş sonrasında elektronik ve bilgiişlem için gereken teorik temelleri ve teknik altyapıyı inşa etti, bu da daha sonra pek çok alandaki bilimsel araştırmayı etkiledi. Savaş sonrası Amerikan askeri, ekonomik ve teknik kompleksinin oluşturduğu yapışkan yumağı çözmeye girişen biri, fiziğin ipinin şaşmaz bir şekilde her şeyin ortasından geçtiğini görür.

Savaş sonrası Amerikan teknobilimi o kadar çok ve o kadar hızlı büyüdü ki "adam" ihtiyacını karşılamak için kadınları da operasyonlarının içine çekti. Binlerce kadın, teknik ve bilimsel alanlarda eğitildi. Kadınlar bu alanlarda başarılı olmak için muazzam engelleri aşmak zorundaydı. 1970'lerde parçacık fiziği alanındaki klasik etnografya çalışmasında Sharon Traweek, dönemin standart ders kitaplarından birindeki, iddialı fizik öğrencilerine ne beklemeleri ve dikkatlerini dağıtacak nelerden kaçınmaları gerektiğini gösteren bir resimden söz eder. Kaçınılması gereken şeyler arasında kadın vücudu da vardır.[92] Bu değerlendirmeye göre büyük bilim olarak fizik, başka şeylerin yanı sıra belli türden beyaz erkekler de üretmeye yarayan bir makinedir. Savaş sonrası Amerikan gücünün oluşturduğu yapışkan yumaktan çıkarılabilecek bir başka incecik fakat sağlam ipliğin de feminist bilim araştırmaları olması şaşırtıcı değildir. Şu, ya da bu bilimi çok iyi anlayan, ama aynı zamanda sistematik olarak eleştiri ve eylem gerektiren bir toplumsal cinsiyet ve diğer iktidar ilişkileri alanında sıkıştırılmış olduklarını da pek güzel anlayan bir kadro üretmek için şartlar çok uygundu.

Bu bölümde Barad'ın çalışmasıyla Bogdanov'un analojik düşüncesi arasındaki kimi ilginç rezonanslar üzerinde yoğunlaşmak istiyorum. İlk başta biraz zorlama görünebilir. Barad, iktidar ve sömürünün doğal dünyadan analojilere gönderme yaparak meşrulaştırılmasına karşı temkinlidir. Ancak göreceğimiz gibi yazdıklarında

91. Robert Buderi, *The Invention that Changed the World*, New York: Simon and Schuster, 1996.

92. Sharon Traweek, *Beamtimes and Lifetimes*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.

analojilerin taktik kullanımına yer verir; bununla birlikte analojileri farklıdır, hatta queer bir nitelik taşırlar. İlginçtir, Barad yararlı mecazları ve imgeleri doğrudan doğruya bilimsel emek pratiklerinden almayı seçer. Belki de söz konusu olan bir tür tektoloji, egemen analojilere alternatifler üretme poetikası, ama aynı zamanda analojik aktarmanın sınırlarının bir eleştirisidir.

Bu özellikle Barad'ın Haraway'den ödünç aldığı "kapsayıcı mecaz" –*kırınım*– için geçerlidir.[93] Kırınım örüntüleri günlük hayatta karşımıza çıkar. Marksist felsefeci Henri Lefebvre bir gün denizde açığa doğru yüzerken kıyıdan çok açıkta bozuk havaya yakalanışına ilişkin bir hikâye anlatır. Dünyaya bedeninin gücüyle karşı geldiği yanılgısının oluşturduğu düzen birdenbire tuzla buz olur ve her şey dalgalı gerçeklikte hayatta kalma çabasına dönüşür. Gittikçe güçten düşerek kıyıya doğru kulaç atarken suyun kaosu içinde bir örüntü, bir ritim, dalgaların tepe ve dip noktaları arasında bir biçimlenme bulur. Dalgaların dalgalara karıştığı, biçimlerinin aynı konumu paylaşıyormuşçasına birbirinin içinden geçtiği bir kırınım örüntüsü içindedir. İki dalganın üst üste çakıştığı kimi yerlerde tepe noktaları özellikle yüksektir; birinin tepesiyle diğerinin dibinin çakıştığı yerlerde ise dalga küçülür. Yüzdükçe Lefebvre ritmi yakalar. Dalgalar boşlukta var olan şeyler değildir; alanlardan geçen biçimlerdir.[94]

Kırınım fizikte de ana fenomenlerden biridir. Örneğin, Lefebvre'in çağdaşı Marksist bilimadamı J. D. Bernal, uzun meslek hayatına kristallerin yapısını araştırmak için içlerinden geçirdiği X ışınlarının kırınımını inceleyerek başlamıştır.[95] X ışını kristalografisi kristallerin biçimini yansıtan imajlar üretmez. X ışınları, içinden geçtikleri kristal kafesi tarafından engellenip X ışınına duyarlı bir plakaya doğru saptırılır. Kristalin üç boyutlu yapısını bulmak için Bernal'in iki boyutlu kırınım örüntülerini ölçmesi ve yorumlaması

93. Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 29. Bir mecaz olarak kırınım Haraway'den alınmıştır, "Ucubelerin Vaatleri", *Başka Yer* içinde, s. 136 vd.

94. Henri Lefebvre, *Introduction to Modernity*, Londra: Verso, 2012, s. 127 vd.

95. Andrew Brown, *J. D. Bernal: The Sage of Science*, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 46 vd.

gerekmiştir. Bir kanıt türü olarak kırınım, görüntüden ziyade göstergeye benzer; bir şeyin taklidinden çok bir olayın izidir.[96] Bu durumda X ışını kristalografisi aygıt içinde olan bir olayın kaydıdır.

Kırınım bir şeyin başka bir şeyin imgesel yansıması ya da ikizi olması ile ilgili değildir. Neyin özne neyin nesne olduğunu, neyin doğa neyin kültür olduğunu önceden veri olarak almaz. Hepsinin birlikte, ortak üretimi ile ilgilidir. Kırınım şeylerin bir şeyin içinden nasıl geçtikleri ve ne gibi farklı örüntüler ürettikleri ile ilgilidir. Barad: "Kırınım, farkın ilişkisel doğasıyla ilgilenir."[97] Barad yaklaşımını ortaya koymaya "fiziksel kırınım fenomeniyle analoji yaparak bir yöntemi 'kırınımsal' diye nitelemek, o yöntemin analojik olmasını gerektirmez," diye devam eder.[98]

Aslında analojik olmasını gerektirebilir, ama analoji üretmenin değişik yolları vardır. Yollardan biri temsile dayanır ve analoji aracılığıyla bir alanı bir başkasına benzetmeye çalışır: Doğa kültür gibidir, ya da kültür doğa gibidir. Öte yandan kırınım temsile dayanmayan bir analojidir. İyi işlediğinde kırınım, sosyal inşacıların yapabileceği gibi, bilimin hangi açıdan kültürün bir aynası olduğuna bakmakla yetinmez. Bilimsel gerçekçilerin yapabileceği gibi, bilimi doğanın aynası olarak da almaz. Kırınım, görünürde farklı olan şeyleri alma, bunları birbirinin içinden geçirme, birbirleriyle nasıl etkileştiklerini, birbirine benzemeden nasıl birbirlerini kısmen ürettiklerini görme meselesidir.

Barad, "farklı disiplinlerin pratikleriyle saygılı ilişkiler kurmak" arzusundadır.[99] Onun kırınımsal tektolojisi, benzerlikler üretmek için değil, bir yansıyan farklar örüntüsü elde etmek için, bir pratiğin

96. Charles Sanders Peirce, *Philosophical Writings*, Mineola, NY: Dover Publications, 2011.

97. Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 72.

98. *A.g.y.*, s. 88.

99. *A.g.y.*, s. 93. Sokol olayı denen şeyde kaçırılan fırsat buydu. Her iki taraf, *Social Text* editörleri ve Sokal, prosedürü yanlış anlamıştı. "Pozitif" bilim dergileri bile bazen sırf ilginç olduğu için kimi sonuçları yayımlar; Sokal'ın "kandırmaca" metni de pekâlâ bunlardan biri olabilirdi. Bkz. *Social Text* 46, 1996 (ayrıca bkz. A. Sokal, J. Bricmont, *Son Moda Saçmalar*, çev. M. Baydur, O. Onaran, İstanbul: İletişim, 2002).

alanından bir imge ya da figür alıp bir diğerinin aygıtından geçirir. Dil için bir deneysel yöntemdir bu; Bogdanov'un tektolojisinin, Platonov'un saptırına uygulamasının, Feyerabend'in dadasının, Haraway'in ironisinin yanına koyulması gereken bir diğer yetim pratik.

Kırınım bir biçimi bir alandan diğerine geçirmekten ibaret değildir. Aynı zamanda bu geçişin örüntüsünü sınamayla da ilgilidir. Doğa betimlemeleri her zaman ikame kavramlarla bulaşıktır. Ancak egemen örgütlenme biçimlerinden kaynaklanan varsayımların bir parça filtrelendiği ve görünürde doğal olan malzemenin içinde ve ona karşı çalışan emeğe ilişkin örüntülerin daha fazla öne çıktığı bir biçimde de doğanın üzerinde çalışmak mümkün olabilir. Bir bilgi yığınının –bilgi yığını değil de bilgi dalgası mı demeli yoksa?– bir diğerinin içinden geçirilip kırınıma uğramasını sağlayan bir pratiktir bu.

Barad: "Kuantum teorisine ilişkin *yorumlama* meseleleri, teorik parçacık fiziği alanında lisansüstü öğrencisi olduğum sıralarda zihnime üşüştü."[100] Bogdanov zamanında bile fizikteki ilerlemeler kimi tür metafizikleri kabul edilmez kılmıştı. Mesela diyalektik materyalizmin gözü kara savunucuları onu modern fiziğin kuramları ve deneysel sonuçlarıyla uyumlu bir hatta çekmek için yorumlama taklaları atmışlardı. Ancak fiziğin sarstığı bir dizi konumdan sadece biriydi diyalektik materyalizm. Gerçek dünyanın –her hakiki deney sonucunun uyumlu olması gereken– sabitlerini önceden betimleyebileceğini varsayan güçlü gerçekçiliğin her türü de zor durumdaydı.

İnsan gerçek hakkında ne söyleyebilir, eğer farklı deneyler sınadıkları gerçek, bağımsız dünyanın ne olduğuna dair metafizik açısından birbiriyle tutarsız ama güvenilir sonuçlar veriyorsa? Mesela: Madde dalgalardan mı, parçacıklardan mı oluşur? İkisi birden olamaz. Parçacıklar uzay ve zamanda konumlandırılabilir, dalgalar ise bir yayılım gösterir. Lefebvre'in hayatını kurtarmak için içinde yüzdüğü tepe ve diplerin çoklu ritmini oluşturan su dalgaları gibi dalgalar üst üste binebilir. Yirminci yüzyıl başlarında fiziğin sorunu,

100. *A.g.y.*, s. 122, vurgu sonradan eklendi.

kimi güvenilir deney sonuçlarında *hem* dalga *hem de* parçacık davranışının gözlenmesiydi.

Bu tarz bir soruna getirilebilecek çözümlerden biri, Werner Heisenberg'in belirsizlik ilkesidir.[101] Bu ilke esas olarak bir deneydeki davranışın gözlenebilme kesinliğinin bir alt sınırı olduğunu söyler. Deney gözlemi etkiler. Deneysel çalışmada aslında ortaya çıkanın ne olduğunu yakından incelemeyi bir yana bırakma pahasına, gerçekçiliğin onuru böylece kurtarılmış olur. Metafizik bir gerçek dünya yine bütünüyle, bütün birincil nitelikleriyle varsayılabilir. Sadece, bu numenal kendinde-şeyler dünyası, deneysel teyidin fenomenal dünyası için daima erişilmezdir.

Burada Barad, ince bir açıdan farklı bir yaklaşıma sahip olan Niels Bohr'u takip etmeyi tercih eder. Bohr daha isabetli olarak, dalga davranışıyla parçacık davranışının birbirini dışlayan farklı aygıtlar kullanan, farklı ve belli –Bohr tamamlayıcı der– türden deneylerde gözlemlendiğini belirtir. İki davranış da "gerçek" fenomenlerdir – ya da Mach'ın diliyle duyumlardır– ama her biri farklı aygıtların ürünüdür. Bohr'un meydan okuduğu, dünyanın kullanılan tikel aygıtlardan bağımsız olarak mutlak değerlerle temsil edilebilecek, bireysel ve belirli sınırlara sahip nesnelerden oluştuğu yolundaki Newtoncu varsayımlardır.

İlk bakışta bu, her tür *nesnellik* kavramını altüst eder görünür. Önce, nesnellik kategorisinin bir tarihi olduğunu belirtmek gerekir.[102] Bir zamanlar nesnellik, mütevazı tanık olarak bir beyefendinin sözü gibi bir anlama geliyordu. Bilim büyüdükçe ve sonuçları kaydetme eylemi endüstrileştikçe, nesnellik bir beyefendinin titiz gözlemcilik yeteneğini gerektirmemeye, bunun yerine bir işçinin bir kadrana bakıp günlük kayıt defterine sayıyı yazmasına dönüşmeye başladı. Her iki nesnellik çeşidinde de bir şeyi nesnel yapan emeğin ortada görünmemesi ilginçtir. Birinci durumda beyefendi

101. Werner Heisenberg, *Physics and Philosophy: The Revolution in Modern Science*, New York: Harper, 2007, s. 44 vd.

102. Steven Shapin, *A Social History of Truth*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1995; Lorraine Daston ve Peter Galison, *Objectivity*, New York: Zone Books, 2010.

çalışmadığı için, ikinci durumda da işçi sadece çalıştığı, başka bir şey yapmadığı için. Çalışma sadece esas mühim olan şeyin kanıtı ya da çürütmesi olarak oradadır; sözde Marksist olan kimileri dahil geniş bir bilgi teorileri yelpazesi açısından mühim olan sadece kavramsal bilgi sorunsalıdır.

Nesnellik ister beyefendinin onuruna, ister işçinin emeğine dayansın, iki durumda da doğanın aynası olduğu varsayılır. Bir bildirimi nesnel yapan, ya beyefendi bilimcinin ahlaki dürüstlüğü, ya da laboratuvar asistanının rutin işi sayesinde, yersiz bir şekilde etraftan etkilenmeden doğayı yansıtıyor olmasıdır. Bu nesnellik imgesi Newton'un fiili pratiğinden ziyade, her şey olup bittikten sonra söylenenden türer. Newtoncu epistemolojide nesne ve gözlemci hem fiziksel hem de kavramsal olarak ayrıdır. Bunun doğurduğu sonuç ise Newton'un kesin nedensel determinizmidir. Bir parçacığın konumu ve momentumu verildiğinde, gözlemcinin kim ve nerede olduğundan tamamen bağımsız olarak, parçacığın geçmişteki ve gelecekteki yörüngesi belirlenebilir.

Bohr nesnelliği terk etmez, onun nasıl üretildiğine daha büyük bir dikkatle bakar. Bohr'un nesnelliği, bilim işçisinin bir parçası olduğu bir maddeleştirme konusunda hesap verebilir olmaya dairdir. Nesnellik, dünyada tekrar tekrar belli bir tür *kesik* üretip karşılaştırılabilir sonuçlar elde etmek anlamına gelir. Ama sonuçlar her zaman, dünyadaki bu kesiği belli bir yoldan alan, belli bir aygıtın ürünüdür. Ölçümü yapılan şey dünya değil, bu tikel aygıtın ürettiği fenomendir. Aslında bu yaklaşım daha az değil, daha çok "gerçekçidir". Bizzat deneysel ortamın gerçekçiliğidir bu.

Eğer bir parçacığın konumunu ölçmek istiyorsanız, sabit bir referans noktasına ihtiyacınız vardır. Eğer bir parçacığın momentumunu ölçmek istiyorsanız, bu momentumu soğurarak kuvvetini ölçecek, hareket edebilir bir şeye ihtiyacınız vardır. Bunlar, biri konum duyumu, diğeri momentum duyumu üreten farklı türden aygıtlardır. Bu iki duyum karşılıklı olarak birbirini dışlayan aygıtlar tarafından belirlenir. Ölçme pratiğini ölçülen fenomenden çıkartamayız. Ancak daha önemli olan netice, aygıtla nesne arasında ayrım yapmanın iyi bir yolunun olmayışıdır. Özsel bir özne/nesne ayrımı yoktur. Bir

nesne-aygıt-fenomen-gözlemci *durumu* vardır. Bunların ayrı şeyler olarak görünmesini sağlayan kesiği bizatihi deney üretir.

Heisenberg için *belirsizlik* bir bilgi meselesi, bir epistemoloji sorunuydu. Bohr için *belirlenmemişlik* biraz daha fazla bir şeydir. Mach'ın taktik kitabından alınma bir hareketle, numenal dünya varsayımlarını silip atar. Arkada kalan gizli hiçbir şey yoktur, sadece ortada olan aygıt ve fenomen vardır. Can alıcı soru, bir fenomenin bir özneye nesne olarak görünmesini sağlayan özel kesiğin aygıt tarafından nasıl üretildiğidir. Belirsizliğe değil neyin eşanlı olarak var olduğunun söylenebileceğine ilişkin bir sorudur bu. Belli bir aygıt, belli bir kesik oluşturur, belli duyumların ortaya çıkmasını sağlar. Bunlar tesadüfi ya da keyfi değildir. Mach ve Bogdanov dahil ampiryokritik düşünürler hâlâ öznel ve nesnel inançları ayırt edebileceklerini hayal ediyordu. Bohr ve Barad'ın ileri adımı ise, aslında nesnelliğin bir deney durumunu tekrarlamaya ve sonuçları iletmeye indirgenebileceği konusunda ısrar etmek oldu.

Kişi bilgi nesnesi konusunda, ya da bilgi süreci konusunda gerçekçi olabilir ama aynı anda ikisinde birden gerçekçi olmak çok zordur. Bilgi nesnesi konusunda gerçekçi olmak, kendini sürecin dışında, Tanrımsı bir konuma yerleştirmeyi gerektirir. Bilgi süreci konusunda gerçekçi olmak ise, numenal nesne fikrini paranteze alıp bir yana koymayı, pratikler ve onlara özgü bakış açılarıyla yakından ilgilenmeyi gerektirir. Pek çok farklılıklarına rağmen Mach, Bogdanov, Bohr ve Barad'ı bu ikinci türden gerçekçiler olarak okumak mümkündür. Hepsi de dünyanın bir temsili olarak bilgi ve düşünce nesnesi olarak doğa imgesinden şu ya da bu şekilde kopmuştur. Onların gerçekçiliği bilgi üretim araçlarına ilişkindir. Hatta, ortamı bilimsel ortam olarak düşünürsek, gerçekçi bir *ortam teorisi* de diyebiliriz.

Bohr'u bu tür bir gerçekçi olarak görmek açısından Barad'ın yorumu, Feyerabend'inki dahil kimi standart yorumlarla örtüşür.[103] Barad'ın Bohr için dediği gibi:

103. Henry Folse, *The Philosophy of Niels Bohr*, Londra: Elsevier Science, 1985.

Boşlukta amaçsızca dolanan ve Newton fiziğinin varsaydığı (konum ve momentum gibi) özelliklerin tamamına sahip olan küçük şeyler yoktur; daha ziyade, ölçme etkileşimlerinin doğasına ilişkin temel bir şey vardır: Belli bir ölçme aygıtı verildiğinde kimi özellikler özgül olarak dışarıda bırakılırken, kimileri *belirlenmiş hale gelir*. Hangi özelliklerin belirlenmiş hale geleceğini belirleyen deneycinin arzuları ya da iradesi değil, deney aygıtının özgüllüğüdür.[104]

Bohr'un öne sürdüğü, Bogdanov'da sadece örtük olarak bulunan kilit kategori *aygıt* kategorisidir. "Bohr'un dediği gibi özsel olarak belirlenmiş bir Kartezyen kesik yoktur. 'Gözlem nesnesi' ile 'gözlem failleri' arasındaki sınır, aygıtın özgül bir fiziksel düzenlemesi olmadığı sürece belirlenmemiş olarak kalır. ... Aygıt, nesneyi gözlemin faillerinden ayıran bir kesiği yürürlüğe koyar."[105] Bu, bilgi nesnesinin bilgi öznesi ile nasıl ilişkilendirileceği sorununa zarif bir cevap oluşturur. Bu ikilik yerine Mach duyumlara, Bogdanov emeğe ve Barad da aygıta dayalı bir monizm önerir. Mach bilginin yapılışına, Bogdanov bilginin üretim ilişkilerine, Barad da bilginin üretim güçlerine dikkat çeker.

Belli bir aygıt belli bir kesik oluşturur. Gerçeklik, gözlemden bağımsız doğa değildir, ama kültürel olana da indirgenemez. Gerçeklik aygıtın ürettiği fenomenlerdir. Aygıt bir fikir, ide değil, bir ortamdır, *techne*'dir.

Aygıtlar Kantçı kavramsal çerçeveler değil, fiziksel düzenlemelerdir. Fenomenler sadece insan zihninin algılarına dayanmaz. Fenomenler (sabit veya ayrı ayrı sınırları çizilmiş şeyler olmasalar da) gerçek fiziksel varlıklar ya da varoluşlardır. Dolayısıyla Bohr'un çerçevesinin, özne-nesne, kültür-doğa ve söz-dünya ayrımına asalakça yapışmayan belli bir gerçekçilik kavramıyla uyumlu olduğu sonucuna varıyorum.[106]

Bogdanov gibi Barad da nesnelerin ancak öznelere görünebildiği Kantçı bağlılaşımdan kaçınır. Burada duyumlara ve onları üreten aygıtın işleyişine dair bir gerçekçilik söz konusudur. Ancak Bogdanov çalışmaya vurgu yaparken Barad tekniklere vurgu yapar. Bun-

104. Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 19.
105. *A.g.y.*, s. 114. 106. *A.g.y.*, s. 129.

ları teknobilim siborgunun tamamlayıcı yüzleri olarak düşünebiliriz. Ayrıca Haraway insan olan ve olmayan siborg bütününün bağlantılı ve bir hükme varılamaz "doğasına" vurgu yaparken, Barad siborg aygıtının kesiği oluşturan ve nesnesinden ayrı özne görüntüsü yaratan yönüne yapar vurguyu.

Gözlemci-özneyi ortaya çıkaran kesiğin aygıt tarafından üretildiği kabul edilse de, verileri aygıt tarafına, kavramı da özne tarafına yerleştirmek insana cazip gelir. Oysa Barad için böyle temiz bir varsayım yapılamaz. "Aygıtlar, nesnelerin belirlenmiş sınırlarıyla özelliklerinin, ve fenomenin içinde şekillenen kavramların anlamlarının olabilmesi için ön koşuldur. Nitekim kavramların böyle aygıtların parçası olarak şekillenmesi, Bohr'un epistemolojik tekrarlanabilirlik ve iletilebilirlik ölçütleri ile tanımlanmış olan nesnel bilginin mümkün olmasının nihai güvencesidir."[107] Aygıtın sadece sonucu değil aynı zamanda bu sonuca ilişkin kavramı da yeniden üretebilen bir ortam olması, yalnız verilerin değil kavramın da nesnel bilginin bir parçası olmasını sağlayan şeydir.

Barad: "Aygıtlar önem taşıyan farklar üretir."[108] Buraya kadar tamam. Ancak Barad'a göre Bohr aygıtı şeyleştirir, sanki onun da bir tarihi yokmuş, o da emeğin ürünü değilmiş gibi zaman ve mekân içinde dondurur. Aygıtı laboratuvarla sınırlar Bohr. Aygıtın kendisini önceden kesip ayırır. Peki aygıtı ortaya çıkaran –sonrasında kendisi de başka kesme eylemleri yapacak olan– kesme eylemi nasıl yapılır? Barad: "Aygıtlar ne doğal dünyayı yoklayan yansız sondalardır, ne de determinist biçimde belli bir sonucu dayatan toplumsal yapılardır."[109] Aygıtın kendi tarihi bulunur. Daha geniş bir üretim tarzının ve örgütlenmesinin parçasıdır fakat ille de bunu yansıtması gerekmez. Barad dikkatimizi özgül bir aygıtın, üretim güçleri ve ilişkilerinin daha geniş dünyasını nasıl kırıp çarpıtarak yansıttığına yönlendirir.

Aygıt, fenomenlerin ölçülebilmesinin koşulu olduğu kadar, kavramların anlam taşıyabilmesinin de koşuludur. Bilme, ölçme, teori kurma ve gözlemleme, hepsi dünyanın bir kısmıyla etkileşime gir-

107. *A.g.y.*, s. 143. 108. *A.g.y.*, s. 146. 109. *A.g.y.*, s. 169.

meye dayanan maddi pratiklerdir. Bohr ve Barad, Heisenberg'in –sanki bunlar aygıtsız ve emeksiz var olabileceklermiş gibi– özellikleri olan nesneler ve bunlara paralel anlamları olan kavramlardan oluşan numenal dünyaya dair metafizik koyutunu bir yana bırakır. Düşünme, deney yapma ve emek, bir parçasından ibaret oldukları bir dünyayla ilişkiye girmek demektir.

Mesele, bilgi nesnesinin gerçekçiliğini, ayrı bir dünya olarak gerçeklik fikrini terk etmek, ama aynı zamanda aygıtın ürettiği sürecin, duyumun ve fenomenlerin gerçekçiliğine sarılmayı sürdürmektir. "Üretilen fenomenler insan iradesinin ya da niyetliliğinin neticesi, veya Kültürün, Dilin yahut İktidarın işleyişinin sonucu değildir."[110] Fenomenler gerçektir, ama fenomenlerin özgül gerçekliği, kendilerinin birer temsilci örneği olacakları daha genel bir gerçekliğin güçlü bir biçimde öne sürülmesini sağlayamaz.

Burada Barad, Bogdanov'un ötesine geçen bir şey önerir. Birincil metaforu olan kırılım, tektolojinin analojik aşırılıklarından uzaklaşarak dikkati –emeği bir dünya resmi halinde aynen yansıtmak yerine farklılıklardan oluşan bir kırılım alanı yaratan– aygıta çeker. Analojinin Barad'da da yeri vardır, ama düşüncesi metaforlardan ziyade metonimilere dayanır; onun ilgisini çeken, kimi zaman Bogdanov'un yaptığı gibi bir bütün olarak gerçekliğin üretimi için metafor olarak emek değil, gerçeğin bir bölümünü üreten şey olarak aygıttır.

Aygıtın dünyada oluşturduğu kesik öncesinde, şeyler ille de ayrı ve ayrılabilir olarak mevcut değildir; ayrı ve özne için bilgi nesnesi olarak bilinebilir bir şey bu kesikten fenomen olarak üretilir. Burada bir dalga fenomeni, şurada bir parçacık fenomeni üreten, aygıtın kendisidir. Dolayısıyla gerçekliğin nedensel düzenine dair iddia edebileceklerimiz biraz daha azdır. Gözlemciden ayrı, neden-sonuç dizilerinin hiç durmadan peş peşe sıralandığı belirlenmiş bir evrenin ortada olduğu söylenemez.

Bu meseleye yaklaşmanın bir diğer yolu şunu sormaktır: Neyi *faillik* sayabiliriz? Eyleyenin ne olduğu söylenebilir? Faillik insan-

110. *A.g.y.*, s. 171.

ların ya da insan olmayanların "sahip olduğu" bir şey değildir. Kiminde olan, kiminde olmayan bir şey değildir. Bir durumun, çoğu zaman bir aygıt içeren durumun sonucudur. Bir failin ortaya çıkması için önceden bir kesik olmalıdır. Fail, bir tür "fenomen-içi-dışsallık" sonucunda ayrılmış olarak görünür.[111]

Barad, sanki failler eylemden önce her zaman varmış gibi faillerin etkileşimine dayanan yaklaşımı terk eder. *"Interaction/intra-action"* kelime oyunu ile etkinin failler arası değil, eylem-içi niteliğini vurgular. "Eylem-içi (*intra-action*) etki her zaman belli dışlamalar içerir ve dışlamalar determinizmi imkânsızlaştırarak ucu açık bir geleceğin ön koşulunu hazırlar. Ancak herhangi bir verili anda, herhangi bir şey ve her şey mümkün değildir. Nitekim eylem-içi etki tekrarlamalı olarak neyin mümkün, neyin imkânsız olduğunu bir daha, bir daha yapılandırır – imkânlar durdukları yerde kıpırdamadan oturmaz."[112] Öyleyse faillik,

bir eylem-içi etki meselesidir; bir kişi ya da şeyin sahip olduğu bir şey değil, bir yürürlüğe koymadır. Öznelere veya nesnelere yüklenebilecek bir nitelik olarak tanımlanamaz (önceden bu şekilde mevcut değillerdir çünkü). Hiçbir şekilde bir nitelik değildir. Faillik, kendi eylem-içiliğinde "yapmak" veya "olmaktır". Belli pratiklerde, tekrarlamalı değişimlerin yürürlüğe konması; uzay-zaman-madde ilişkilerinin topolojik çok-katmanlısının tekrar tekrar yeniden yapılandırılmasının uygulanmasıdır.[113]

Günümüz için yoldaşça siborg emeğine ilişkin temel metaforun ipuçları buradadır.

Böyle yapıldığında, bilgi üretme emeğinin nesnelliği baştan savılmış olmaz. Belli bir aygıt içinde, belli bir özel kesiği, tekrarlanabilirlik ve iletilebilirliği gözeterek inşa etme çalışması, belli tür bir bilginin, bilimin temeli, altyapısı haline getirilir. "Öyleyse, nesnelliğin mümkün olmasının koşulu mutlak dışsallık değil, failliğin ayrıştırılabilirliğidir, fenomen içi dışsallıktır."[114] İlginç bir biçimde, "eylem-içi etkiler failliğin ayrıştırılabilirliğini –fenomen içi dışsallığı– yürürlüğe koyar."[115] Önsel bir nesne, özne ya da bunlar arasın-

111. *A.g.y.*, s. 175. 112. *A.g.y.*, s. 177. 113. *A.g.y.*, s. 178.
114. *A.g.y.*, s. 184. 115. *A.g.y.*, s. 140.

da bir korelasyon yoktur. "Bilmek yukarıdan ya da dışarıdan görmek, hatta protezlerle güçlendirilmiş insan bedeninden görmek demek değildir. Bilmek bir eylem-içi etki meselesidir."[116]

Bir kralın bir solucanın bağırsaklarından geçip gidebildiği *Hamlet*'te nasılsa; köylülerin, devedikenlerinin, suyun ve buhar makinelerinin yoldaş olduğu Platonov'da nasılsa, Barad'da da öyledir: Olası fail kategorisi kimin etken kimin edilgen ortak olduğuna önceden karar vermez. Barad buna *faillik gerçekçiliği* adını verir ama queer gerçekçilik de denebilir. Sürecin maddeselliği üzerine her yazma girişimi gibi burada da harcanan çaba yazı malzemesinin, dilin üzerinde bir baskı uygulayarak şöyle cümlelere yol açar: "Eylem-içi etkiler, keyfi de belirlenmiş de olmayan nedensel yürürlüğe koymalardır; oluş-süreci-içinde-madde bunların içinde tekrarlamalı şekilde, farklılaşmış maddileşmelerine bürünür."[117]

Aygıt kavramı eleştirel teoriye bedenlerin üretimini ele almanın bir yolu olarak girmişti. Michel Foucault'dan Judith Butler'a uzanan bir düşünce hattı vardır ki, mimari ikame kavramlar kullanırlar ve üretken bir biçimde, bedenleri şekillendiren dünyaların kuruluşuna yakından ilgi gösterirler (bu bedenlerse şekillenmeye direniş geliştirir, hatta onları şekillendiren aygıta karşı kendilerini ortaya koymaya vardırabilirler işi). Ancak öznenin, kendisini ortaya çıkaran et-uzamı aracılığıyla böyle çerçevelenmesi daha da ileri götürülebilir.

Barad: "Sadece insan bedenlerinin maddeleşmesine odaklanan kuramlar, insanla insan olmayan arasındaki ayırt edici sınırları çizen pratiklerin her zaman belli maddeleşmeler tarafından zaten işin içine sokulmuş olduğu gibi can alıcı bir noktayı gözden kaçırır."[118]

116. *A.g.y.*, s. 149. Böyle ifadeler, en azından kimi yerlerde, bir zamanlar olduğu kadar tartışmalı görülmüyor. Günümüz bilim araştırmaları ve bilim felsefesi bağlamında Barad ve Haraway'in bilimsel pratik anlayışına ilişkin, bkz. Joseph Rouse, "Philosophy of Science and Science Studies in the West: An Unrecognized Convergence", *East Asian Science, Technology and Society* 5(1), 2011: 11-26.

117. Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 179. Çok tartışılmış nedensel modeller ve metaforlar konusu için bkz. Nancy Cartwright, *Hunting Causes and Using Them*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

118. Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 153. *Et-uzamı* kavramının kökeni William Gibson'ın ilk romanlarıdır.

Öyleyse, güç aygıtları ağı içinden insanın beliriş anlarını ayrıntılarıyla sergileyen, buna karşılık bu aygıtların görünüşte âtıl ve direnilebilir şeyler olarak kendi yaratılışlarını önemsemeyen böyle yöntemlerin fetişist bir niteliği vardır.

Butler ve Foucault, hâlâ insanın aygıtın ucunda kendini gösterdiği noktaya fazlaca bağlı kalan bir çeşit post-insan bilimlerine işaret ediyor olabilir.[119] Ancak "aygıtlar sadece bizimle ilgili değildir."[120] Barad'ın yazdıkları ise *gayri insani bilimler* olarak düşünülebilecek bir şeyin bir tür eleştirel yeniden yazımına işaret ediyor olabilir. *Gayri insani*, burada *insan-dışı* doğadan duyumlar üreten aygıt, oluşturduğu kesikler, kaydettiği ve ilettiği fenomenler demek oluyor. Gayri insani, insani-olmayanı insana aktarır. Bu durum, insani-olmayana dair baştan fazla bir şey söylemeden, aygıtın –mesela parçacık fiziğinin– üretebileceği şeyin queer, *yabancı* niteliğini korumasını sağlar.

Marx insan işçinin emeğini merkezin dışına atan makine üretiminin insani olmayan niteliğini kavramıştı. Makine sonuçta kendi iktidar ve denetim araçlarına sahip olmuş, işçiyse bu sistemlerin gözlemcisi haline gelmiştir. Marx'ın öngöremediği, insanın sadece endüstri aygıtının değil, aynı zamanda bilimsel aygıtın da merkezinin dışına itileceğiydi. Marx'ın en azından son dönemlerindeki çalışmalarında insan türü baştan verili bir öz değildir ve kendisini üreten süreçlerle iç içe geçmiştir. Ancak insan sadece emek açısından değil, bilmek açısından da yetim kalmıştır. Bu süreci düşünmeyi, emek veren ya da bilen bedenin merkez dışına itilmişliğiyle sınırlayamayız; daha da ileri gitmeli, yalnızca nesne ile özne arasında değil, nesnelerle başka nesneler arasında da bu kadar çok kesik üreten teknobilime de uzanmalıyız (Foucault ve Butler'daki aygıt ile beden arasındaki daha incelikli kesik dahil).

Yirmi birinci yüzyıl başlarında, nesne ile zorunlu bir ilişki içindeki bilgi öznesini bir yana bırakıp onunla eleştirel değil de spekü-

119. Örn. bkz. Rosi Braidotti, *The Posthuman*, Cambridge: Polity Press, 2013. Dirimselci materyalist hatta iyi bir çalışmadır bu, ancak duyumların gerçekliğine ve aygıtın tarihsel biçimine yakın kalmayı tercih edenlerden değildir.

120. Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 142.

latif bir ilişki kuran kimi felsefeciler popüler oldu. Öznenin her şey, nesnenin hiçbir şey olmasından bıkıldığı için, artık nesne her şey özne hiçbir şey haline gelmişti. Ancak bu, özne ile nesne arasındaki kesiği üreten kolektif emek ve aygıt toplamının çıkarılıp atılması, yerine saf düşünceye dayalı bir gerçekçiliğin konması olarak, belli türden bir fetişizmin tersine çevrilmesinden ibarettir. Bunun aksine, Marx, Mach, Bogdanov, Platonov, Feyerabend, Haraway ve Barad'a uğrayan yolculuğumuz, başka şeylerin yanı sıra, dikkatlerin odağına emek, pratik, aygıt ve –göreceğimiz gibi bilimde bile– *altyapı* gerçekçiliğini geri yerleştirir.

Bilgi öznesi, görünürde ilişki içinde olduğu nesne kadar aygıtın da ürünüdür. Ancak bu, dogmatik veya spekülatif gerçekçilik anlamına gelmez; bu gerçekçiliklerin her ikisi de metafizik nitelikte bir bilgi nesnesi ile ilgilenir. Bu tür gerçekçilikler, mutlakın kapılarında hüküm verme yetkisinin sadece felsefede olduğu konusunda ısrar ettikleri için yoldaşça değildir. Yeni bilgi üretmeye en uygun olan gerçekçilik türü, kendi üretim araçlarını özenle sorgulayan, fenomene ya da faile dayalı bir gerçekçilik gibi görünüyor.

Hem Marx hem de Platonov'da ara ara bir tür şizofrenik vizyon görürüz; özneler ve nesneler, sadece üretim ve yeniden üretimi değil kesinti ve kargaşayı da içeren kurucu süreçlerine ayrışıp tamamen çözülür adeta. Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde moleküler olanın zıvanadan çıktığı metabolik yarılmaya bir göz atar. Platonov ise Dvanov'un bir hezeyan içinde günlük hayat nesnelerine karışıp kaybolmasını anlatır. Bogdanov'un zamansal istikrar kazandırmak ve emek bakış açısına göre yönlendirmek istediği de bu vizyondur.

Barad'da da, tasvir edecek dil bulmakta zorlanacağımız ölçüde insanın algı eşiğinin altında yer alan parçacık fiziğinin queer dünyasına, insan-dışı dünyanın o gayri insani görüntüsüne bir göz atarız.[121] Barad yine de ikame kavramlar oyununu yeni yönlere itebilmemizi sağlayacak, özellikle de Marx'ın metabolik yarılma vizyonu konusunda yardımcı olabilecek kimi kavramlar sunar. Aygıt ve

121. Karen Barad, "Nature's Queer Performativity", *Kvinder, Køn og forskning* 1, 2012: 25-53.

kesikleri, aygıtın hem meydana getirdiği hem dengelediği eylemiçi etkiler, önümüzdeki bölümde ele alacağımız gayri insani bilimlerin merkezi disiplini sayılabilecek iklimbilim üzerine düşünmekte de bize yardımcı olabilir.

Moleküler Kızıl'ın II. Kısım'ına, duyumlar gerçekçiliğine yakın kalmamızı sağlayan, ama oyuncu ve yaratıcı ikame kavramlar kullanımından da yoksun olmayan Feyerabend'in Mach okuması ile başladık. Arkasından Haraway, hem teknobilimin bir ürünü olduğumuz hem de kendimizi ondan ayrı düşünmeye eğilim gösterdiğimiz siborg bakış açımızı düşüneceğimiz bir bağlama bunları oturtmamıza yardımcı oldu. Orada şeyi de, bedeni de bir fetiş yapmamayı, buna karşılık, bu düğüm noktalarını ortaya çıkaran moleküler ilişkileri sorgulamayı öğrendik. Sonra Barad, siborgun failliğini şeylerin fiziksel bileşiminin sorgulanmasına kadar derinlere indirdi. İklimin potansiyel olarak kararsız olduğunu, kendisi de meta biçimi ve teknobilim tarafından şekillendirilen türsel varlığımızla aynı anlama gelen, kolektif emek harcayan siborg tarafından açılan metabolik yarılmaların iklimi istikrarsızlaştırdığını bir aygıtlar altyapısı sayesinde biliyoruz. Şimdi çok daha büyük bir ölçeğe –gezegen ölçeğine– sıçramanın ve sadece aygıtı değil, bütün bir aygıtlar altyapısını incelemenin zamanı.

TEKTOLOJİ OLARAK İKLİMBİLİM

Platonov dört çeşit altyapı üzerinde çalışmıştı: demiryolları, elektrik, sulama ve –tartılar ve ölçüler için çalıştığı sırada– daha incelikli ve daha geniş bir alana nüfuz eden standartlar altyapısı. "Elektriğin Yurdu" öyküsünde altyapı inşa mücadelesinin canlı bir tasvirini yapar. 1921'de geçen hikâye "iktisadi yıkımla mücadele meselesine canı sıkılan", köy sovyeti başyazmanının şairane dilekçesiyle uzak bir köye yollanmış genç bir mühendisi anlatır.[122] Toprak kavruk, köylüler aç ve perişandır. Mühendis onlara yardım etmek için bir altyapı inşası planı hazırlar.

122. Platonov, "Elektriğin Yurdu", *Muhteşem Vahşi Dünya*, s. 123-39.

Kaynaklar azdır: Toprak ağasının el konulmuş mallarını tarayan şair sekreter ile yeni yoldaşı mühendis, birkaç Picasso resmi bulur ama pompa bulamazlar. Sulama kanalları vardır ama suyu harekete geçirmek mümkün değildir. Genç mühendis yaşlı bir köylüyü imbikle damıttığı alkolü vermeye ikna eder. Alkol köydeki tek motoru, eski bir motosikleti çalıştıracaktır. Mühendis daha sonra oradaki bir ustayı biraz hurda metal alıp bir su çarkı yapmaya ikna eder. Çark motosikletin arka tekerinin yerine takılır ve eski sulama kanallarına su pompalamaya başlanır.

Mühendis, en azından bir süre için, elindeki malzemeden teknolojilerin –bulundukları halleriyle– birbirlerine bağlandığı bir altyapı inşa etmekte başarılı olmuştur. Hikâyede, bu sistemle birlikte yürütülebilecek toplumsal pratikler pek sürmez. İmbik patlar ve yaşlı köylüyü öldürür. Adam alkolün derecesini ölçme aygıtı olarak kendi midesini kullanmaktadır ve iş başında uykuya dalmıştır.

Platonov'da çoğu zaman altyapı devrimin üstyapısına yetişmeyi beceremez. Yine de Platonov kilit önemde bir altyapının *bilgi altyapısı* olması gerektiğini düşünür. Edebiyat fabrikası planında, merkezi bağlantı noktalarında edebi eserin nihai sentezinin yapıldığı, uzman metin filtreleme merkezlerinin yaygın ağından oluşan bir yapı tasavvur eder. Bogdanov'un Sosyalist Akademisi gibi bu da gerçekleşmemiştir. Gezegenin batısında kurulan, Kaliforniya'nın büyük araştırma üniversiteleri gibi bilgi altyapıları ise metalaşma, askeri strateji ve dijital teknoloji ile yakın bir eylem-içi etkileşim içindedir.[123] Bu bütünleşik aygıt, bütün bu siborg bilgileri ve gayri insani fiiller, hem dünyayı meta ve strateji olarak yeniden üretmek, hem de insani olmayan dünyayı yakından tanımayı sağlamak gibi queer bir nitelik taşır.

Biliminsanlarının iklime ilişkin bir şeyler öğrenmesini sağlayan, bu şekilde inşa edilmiş olan oldukça şaşırtıcı bir bilgi altyapısıdır. İklimbilimi parçacık fiziğinden, hatta genetikten ayırt eden,

123. Philip Mirowski, *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Philip Mirowski, *Science-Mart: Privatizing American Science*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.

verilerin koca, kötü dış dünyanın her tarafından gelmek zorunda olmasıdır. İklimbilimde, bir kesik oluşturarak bütün çalışma nesnesini ayıracak ve betimleyecek bir aygıt inşa etmek mümkün değildir. Atmosfer çepeçevre her yerdedir. Şu anda bile onu içinize çekiyorsunuz. İklimin incelenmesi, her biri kendine özgü kesikler oluşturacak ayrık aygıtlardan oluşan bütün bir altyapı gerektirir. Bu yüzden iklimbilim, bilimin ne olup ne olabileceğine, hatta yoldaşça işbirliğine dayalı bilimin ne olabileceğine ilişkin kimi yeni sayılabilecek sorunlar ortaya çıkarır.

İklimbilim konusunda rehberimiz, önemli bir bilim tarihçisi olmazdan önce Haraway'in lisansüstü öğrencisi olan Paul Edwards'ın *A Vast Machine* (Uçsuz Bucaksız Makine) kitabı olacak. Kitap başlığını 1839'da bütün gezegen yüzeyinde aynı anda hava durumunu bilmeyi sağlayacak, her yeri kapsayan bir sistem hayal eden John Ruskin'in bir sözünden alır.[124] Ruskin kimi açılardan, fiilen gerçekleşeni öngörmüştür: parça parça, çoğu zaman zaten var olan parçalardan önce kısmi sistemler, ardından bir ağ ve yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde iklim verilerini toplayan bütün bir altyapı oluşturulması.

Kimi başka açılardan ise, hava durumunun mükemmel bir biçimde gözlenmesinin, temel parçacıkların mükemmel biçimde gözlenmesi kadar imkânsız olduğu ortaya çıkmıştır. Edwards'ın *sürtünme* dediği, yerine Bogdanov'un *direnç* teriminin pekâlâ kullanılabileceği şey, gerçek hava durumunun mükemmel bilgisinin önünde engeldir. Hava durumu veri kayıtlarının toplanmasını engelleyen bir veri direnci vardır. Belli bir hava durumu kaydı açısından önem taşıyan şartlara dair bilinenleri sınırlayan üstveri direnci vardır. Hava durumu verilerinden gelecekteki hava durumunu hesaplamanın hassasiyetini sınırlayan hesaplama direnci vardır. Küresel iklimin küresel bilgisini üretmek için aşılması gereken kültürel ve politik ya da Bogdanov'un terimleriyle örgütsel dirence ilişkin pek çok örnek verir Edwards.

124. James Roger Fleming, *Historical Perspectives on Climate Change*, Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 35.

Yirmi birinci yüzyılın ileri teknolojisi bile, hava durumu tahmininde insan meteorologların siborgların bileşeni olarak tamamen eski ve gereksiz bir hale gelmesine yetmemiştir. Verileri yorumlamak kimi zaman biraz insani deneyim gerektirir. Gelecekteki hava durumunu tahmin etmek zordur. *Geçmişteki* hava durumunu tahmin etmek de daha kolay değildir pek. İklim hava durumunun tarihidir. Hava durumu tahminini zorlaştıran dirençler, farklı bir bilim olan iklimi anlama işini daha da zor hale sokar. Hava durumu karmaşık bir sistemdir. Küçük değişiklikler büyük sonuçlar doğurabilir. Veri toplama, veri toplamaya dair bilgi sahibi olma ve verileri işleme sürecinde oluşan direnç küçük bile olsa bu küçük fark, bugünün ileri iklim modeli hesaplama sistemlerinde bile, geçmişin ve geleceğin iklimini öngörmede önemli farklar yaratabilir.

İklim modelleme üzerine çalışan biliminsanlarının çalışmalarından çıkan sonuçlar arasındaki farklara rağmen, belli önermeler etrafında ezici bir görüş birliği oluşmuştur ki, artık bunlara olgu denebilir. Bütün dünyada ortalama sıcaklıklar yükseliyor. Bu eğilimin sebeplerinden biri atmosferdeki karbon düzeyinin yükselişidir. Bu yükselişin sebebi kolektif insan emeğidir.[125] Kısacası, iklimbilim Karbon Kurtuluş Cephesi dediğim şeyin gerçek olduğunu öne sürüyor. Her kurumlaşmış bilimde olduğu gibi bir sürü tartışma noktası var, ancak tartışmalar bu görüş birliği çerçevesinde sürdürülüyor.

Kolektif insan emeğinin iklim değişikliğine sebep olduğunun bilimsel olarak kabul edilmesi, Kopernik ve Galileo'nun güneş merkezli evreni, Darwin ve Wallace'daki türlerin evrimi ve Althusser'in biraz tartışmalı biçimde Marx'ın "tarih kıtasını" açışı olarak adlandırdığı şey[126] nevinden büyük perspektif kopuşlarından biri olabilir. Bir gerçeklik kurgusu olarak tarafsız, önceden verili bir gezegen doğası, Antroposende artık mümkün değildir. Biz onun içine ettik.

Doğanın içinde ve doğaya karşı emek, ikinci bir doğa, inşa edilmiş maddi bir dünya, adına uygarlık denen karınca yuvasını üreten

125. Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

126. Louis Althusser, "Preface to Capital Volume 1", *Lenin and Philosophy*, New York: Monthly Review Press, 2001.

bir eylem-içi karşılıklı etkidir. Hatta belki bir üçüncü doğa da üretir: ağlarla birbirine bağlı bir iletişim dünyası; sinyallerin, işaretlerin ve simgelerin bıraktığı bir dijital feromon izi; küresel bir etkileşim gösterisi.[127] Doğa her zaman sarsılarak geleceğe doğru gittiğimiz bu mahşeri cipin dikiz aynasında bizden uzaklaşanların yansıması olarak görünür. Yahut belki de artık bir yere gitmeyen, sadece arkasında bıraktığı sancı dalgasının kendisini yakalamasını beklerken şarampolde tekerleği boşta dönen cipin ön panele gömülü ekranında oynayan bir filmdir artık doğa. İşte, Karbon Kurtuluş Cephesi geliyor; metabolik yarılmanın moleküler ürünlerinin dünyayı yırtan cipe yetişmesini ve onu süpürmesini ağır çekimde tekrar izliyoruz.[128]

Edwards bir süreksizlik olarak Antroposen kavramına fazla zaman ayırmaz, ama bu kuşkusuz Bogdanov'un ilgisini çekerdi. Antroposen, tek bir doğru dünya görüşünün yerine, daha büyük bir genellemenin geçtiği bir tarihsel andır. Eyleyen kişiye edilgen bir direnç gösteren Tabiat Ana artık temel metafor olmaktan çıkmıştır. Direnç meselesini yeni baştan, belki Platonov'un düşüncesi doğrultusunda, kendisine tepki veren bir yeryüzüne basınç uygulayan emek olarak düşünmeliyiz. Ama kuşkusuz Gaia figürlerine başvurmanın, Prometheus'a başvurmaktan daha fazla faydası yoktur.[129] Tanrılar bizi kurtaramaz; Tanrıça bizi kurtaramaz. Haraway'in ısrarla vurguladığı gibi, doğaya ilişkin yeni fikirler doğuran düşünce alışkanlıkları bir bütün olarak eleştiri nesnesi haline gelmelidir; sadece kutupların yerini değiştirmek, tanrısal, dişi bir doğayı kutsamak yetmez. Siborg benliklerimiz, sonunda büyük bir ciddiyetle, gerçeklikle aramızdaki hoş olmayan ilişkiyle yüzleşmek zorunda.

Antroposen çağında işe yarayabilir bir eleştirel teori için merke-

127. Üçüncü doğa için bkz. McKenzie Wark, *Telesthesia*, Cambridge: Polity Press, 2013.

128. William Ruddiman, *Plows, Plagues, and Petroleum: How Humans Took Control of Climate*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010. Bu kitabın önermesi kolektif insan emeğinin çok uzun süredir iklimi değiştirdiği yolundadır.

129. Elbette daha incelikli Gaia figürleri vardır: bkz. Isabelle Stengers ile konuşma, Etienne Turpin (yay. haz.), *Architecture in the Anthropocene*, Ann Arbor, MI: Open Humanities Press, 2013, s. 171-83; ancak bunlar yine de değiştokuş metaforunun çeşitlemeleri olabilir.

zi test, iklimbilime dair söyleyebilecek bir sözünün olmasıdır. İklimbilim gezegeni tarihi olan bir sistem olarak görür. Üç farklı tür bilginin bir araya gelişinden oluşur: hava durumu tahmini, iklimin ampirik incelenmesi, teorik meteoroloji. Bu üç alanı bir araya getirmek yaygın bir gözlem, iletişim, işleme ve modelleme altyapısının geliştirilmesini gerektirmiştir. Tam da Platonov'un kırsal alanda üzerinde çalıştığı şeyin muazzam ölçüde gelişkin biçimidir bu altyapı. Yerleşik, yaygın, standartlaştırılmış, modülerdir ve –Platonov'un çok iyi bildiği gibi– aksadığı zaman görünür hale gelir.

Altyapı içki imbiği, motosiklet ve sulama kanalı gibi farklı yapıları birbirine bağlar. Sulama gibi bilim de bir altyapı gerektirir ve her Marksist bilgi teorisi haklı olarak bu altyapının incelenmesinden yola çıkar. *A Vast Machine* kitabında Edwards bir Marksist bilgi teorisi sunmaz ama Haraway'in eski öğrencisi olarak hem makineleri hem de metaforları özenle ele alır. Yararlı bir iş yaparak, Marksist bir bilgi teorisi kurmaya başlamak için gereken aletleri sağlar Edwards. Böyle bir teori matematik veya yöntemle değil, bilimin yapıldığı altyapıyla başlar ve biter.

İklimbilim, verilerin üretilmesi için gerektirdiği işbirliği içinde çalışma ve iletişimin ölçeği açısından laboratuvar bilimlerinden ayrılır. Tarihi, çeşitli altyapı parçalarının yavaş yavaş çoğalması ve birbirlerine bağlanmasından oluşur. Sömürgeci işgaller, çok farklı iklimlerden veri kaydedebilmek için ilk fırsatları sağlamıştır. ABD Deniz Kuvvetleri erken bir dönemden itibaren ayrıntılı meteoroloji kayıtlarına başlamıştı. İlk küresel atmosfer dolaşımı teorileri, kısmen küresel ticaret ve imparatorluk hareketlerinden ve bu hareketlerin oluşturduğu henüz kısmi küresel uzam duyumundan doğmuştu.

Savaşlar ve barışlar boyunca, muhtelif hava durumu ve iklim bilimleri bilimsel ulusalcılık ve enternasyonalizm biçimleri arasında gidip geldi. Emperyal güç, yanı sıra evrensel standartlar ve evrensel zaman ölçümü yönünde bir çaba, Mors kodu ve –bilgiyi silah ve mallardan daha hızlı ama hava durumundan çok da fazla hızlı olmayan şekilde aktaran– telgraf iletişimini getirdi. Her iki dünya savaşı sırasında da hava durumu konusundaki uluslararası işbirliği girişimleri çöktü. Ancak savaş hava durumuna daha da büyük bir

önem kazandırmıştı. Meteoroloji hassas balistik sağlamak ve doğru askeri harekât ve hava saldırısı zamanlaması yapmak açısından da önemli olmuştu. Nasıl bir zamanlar gemiler hareketli hava durumu istasyonları haline gelmişse, aynı şey uçaklar için de söz konusu oldu ve veri uzayına üçüncü bir boyut eklendi.

Bir bilim alanı olarak iklimbilim başlangıçta betimleyici ve ampirikti.[130] Ormansızlaşmanın iklimde yerel değişikliklere yol açabileceği daha önce David Hume'un da aklına gelmişti. Marx ve Engels de erken bir dönemde aynı perspektifte bir şeyleri kavramış görünüyorlar:

> Tüm insan tarihinin ilk öncülü, doğal olarak, canlı insan bireylerinin varlığıdır. Şu halde saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel örgütlenişleri ve bu örgütlenmenin sonucu olarak ortaya çıkan, doğanın geri kalan bölümüyle olan ilişkilerdir. Burada, doğaldır ki, ne bizzat insanın fiziki yapısını, ne de insanların tamamen hazır buldukları doğal koşulları, jeolojik, hidrografik, iklimsel ve öteki koşulları derinliğine inceleyemeyiz. Her tarih yazımı, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eyleminin bu temellerde meydana getirdiği değişikliklerden hareket etmek zorundadır.[131]

Ancak iklim değişikliğinin farklı sebepleri konusunda akla yakın fikirlere ilk ulaşan 1880'lerde Eduard Brückner oldu. Brückner Alman iklim verilerinin yaklaşık otuz beş yıllık döngüler oluşturan dalgalanmalar gösterdiğini düşündü ve artan çölleşme ve kuraklığı ormansızlaşmaya bağladı. Svante Arrhenius, fizikten aldığı kimi kavramları iklim üzerine düşünmeye uyguladı. Atmosferdeki karbondioksit miktarının iki katına çıkmasının küresel sıcaklıkları beş veya altı derece yukarı taşıyacağını hesapladı; ama asıl küresel soğuma dönemlerini açıklamakla ilgileniyordu.

Thomas Chamberlin gaz fiziği teorileri ile jeolojik verileri birleştirmeye başlayarak hem karbon döngüsü kavramına, hem de karbon döngüsünde yaşamın rolü fikrine ulaştı. Başka aygıtlarla yapı-

130. Richard Grove, *Ecology, Climate and Empire*, Isle of Harris: White Horse Press, 1998.

131. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, 10. Bölüm, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol, 1976.

lan başka araştırmalar atmosferdeki su buharının karbondioksitten daha güçlü bir sera etkisi yaptığını gösterince, karbon döngüsünün küresel iklim değişikliklerine yol açan bir faktör olduğu fikri 1930' lara kadar gözden düştü. 1910'larda ve 1920'lerde Bogdanov'un ilgisi kendine has bir durum gibi görünüyor. O sıralarda gözde olan fikir, iklim değişikliklerini tamamen dünya yörüngesindeki ve eksen eğikliğindeki dalgalanmalara bağlamak yolundaydı.

Karbon döngüsü iklim teorisini, karbon döngüsünde fosil yakıt kullanımının rolünü de kavramış olan buharlı makine mühendisi G. S. Callendar canlandırdı. Daha hassas cihazlar artık karbonun su buharından daha geniş bir spektrumda ısı soğurduğunu gösteriyordu. Callendar sıcaklıkların artmaya başlamış olduğunu hesapladı. O dönemde teorik iklimbilimin zavallı hali ve verilerin güvenilmezliği göz önüne alınırsa, Royal Society haklı olarak bu çalışmadan pek etkilenmedi.

Teorik tarafta önemli bir ilerleme Vilhelm Bjerknes'in akışkanlar dinamiği kavramlarını kullanarak yedi denklemli bir sistemle hava durumunu modellemesiyle ortaya çıktı. Burada Bogdanov'dan çok Haraway'in tarzında, bir alandaki mantıksal ve formel tekniklerin bir diğerinde şema oluşturması şeklinde, metaforik olmayan ikame kullanımı söz konusuydu. Ancak bir sorun vardı. Verileri toplamanın ya da hesapla türetmenin, hesaplamaları etkin bir şekilde yapmanın yolu yoktu.

Edwards: "Veriler şeylerdir."[132] Bu şeylere dair bir meta ya da beden fetişizminden kaçınabilmek için, eleştiri verilerin nasıl üretildiğini sorgulamalıdır. Veriler gözleme, kaydetme, toplama, aktarma, doğrulama, uyumlulaştırma, depolama, sınıflandırma, hatayı geri alma için harcanan bir dizi emeğin ürünüdür. Bu süreçlerin her birinde insan emeği ve aygıt türlü çeşitli yollardan birbirlerine eylem-içi etki uygular. Bogdanov'un *Kızıl Yıldız*'ında en ütopyacı şey, veri ve hesaplama direncinin üstesinden gelinmiş olmasıdır; ancak bu dirençlerin üstesinden gelinmiş olması *Mühendis Menni*'nin arka plan hikâyesinin bir parçasını oluşturmaz. İklimbilimde bilişim

132. Edwards, *A Vast Machine*, s. 84.

emeğinin tam da böyle bir hikâyesi vardır; örgütlenmeye karşı ne Bogdanov'daki zihinsel ne de bedensel dirençlere tekabül eden dirençlerin üstesinden gelmeye dair bir hikâye.

Bu dirençlerin aşılmasında savaşın getirdiği zorunluluklar önemli bir rol oynadı ve bu iz bıraktı. Fırtına "cephesi" imgesi, askeri tahminden türetilmiş bir ikamedir. Hava durumu tahmininde hız esastı, bu yüzden tahminciler çok fazla veri istemezdi. İletişim direncinin üstesinden gelme düzeyi veri işleme hızını aşmıştı. Holerith makinelerinin delikli kartları sayesinde veri işleme emeği veri aktarımını yakaladı. ABD'de, Büyük Bunalım döneminde, iklimin incelenmesi için tüm geçmiş gemi hava durumu verilerini delikli kartlara geçirmek için bir çalışma projesi bile yapılmıştı.

İkinci Dünya Savaşı bir hava durumu savaşıydı. Batılı Marksist felsefeci Jean-Paul Sartre bile, kısa askerlik kariyeri sırasında kendini meteoroloji balonları uçurup topçular için rüzgâr hızı verileri kaydederken bulmuştu.[133] Askeri uçaklar jet akımı rüzgârlarını keşfetti ve sonunda atmosferin üst katmanlarındaki hava durumunun alt katmanlardakini kontrol ettiği yolundaki teoriler teyit edilmiş oldu. Almanlardan elde edilen hava durumu verileri istihbarat bulgusu olarak değerlendirilerek tonlarca kayıt özenle ABD'ye taşınmıştı. Hesaplama direncinin düşmekte olduğu bir dönemdi ama veri direnci hâlâ yüksekti. Hâlâ çok fazla işlem elle yapılmaktaydı. İnsan emeği bir dizi analog-dijital dönüşümü uygulama biçimini almıştı: bir cihazdan alınan bir gözlemi bir kayıt defterine kaydetmek, ardından bu sayıları telgraf ile iletilebilir hale dönüştürmek, daha sonra elle yazarak tablolara geri işlemek, vs.

Normandiya Çıkarması hava durumu tahmininin askeri değerini teyit etti. Müttefik Kuvvetler Manş Denizi'ni geçer geçmez havanın açacağı yönündeki meteorolojik tahmine dayanarak, çok kötü hava şartları içine gizlenmiş halde yola çıkılmıştı. Bu örnekte, hava durumunun tesadüfe bağlı bir durum olmadığı, tamamen *silahlaştırıl-*

133. Jean-Paul Sartre, *The War Diaries: Notebooks from a Phoney War 1939-1940*, Londra: Verso, 2011, s. vii-viii. Sartre'ın bütün defterleri bugüne kalmadıysa da, göründüğü kadarıyla yapmakta olduğu şeye ne kadar az ilgi duyduğu şaşırtıcıdır.

mış bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Savaş sonrası hava durumu veri altyapısı savaş öncekine kıyasla muazzam iyileştirildi. Ancak, Platonov'da olduğu gibi, bu altyapı farklı türden parçaların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştu. Mesela veri aktarımının bir bölümü teleks ile otomatikleştirilmişken, kimi durumlarda kısa dalga ve mikrodalga aktarımı da kullanılıyordu.

Savaş zamanında bilgi-işlem alanındaki gelişme sayısal hava durumu tahminini ilk defa imkân dahiline getirdi. John Von Neumann bilgisayarların hava durumu verileri için nasıl kullanılabileceğini kavramıştı. Hidrojen bombası gibi hava durumu da temelde bir akışkanlar dinamiği meselesidir. Algoritmanın tektolojik türden bir yeniden konuşlandırması aracılığıyla, bir alanda işleyen bir şeyin bir başka alanda da işleyebilmesi mümkündür. Jule Charney hava durumu tahmini deneyleri için ENIAC bilgisayarı kullandı, ama yirmi dört saatlik hava durumu tahmini yapmak için yirmi dört saatlik bilgiişlem süresi gerekmekteydi. Bu, analogdan dijital tahmine geçişin başlangıcıydı. Başka alanlarda olduğu gibi, ilk sonuçların bilgiişlemin gücüne dair bir iyimserlik yaratmasının ardından, işe yarar sonuçların elde edilmesine kadar uzun bir süre geçti.

Askeri işlerin başındakiler için özellikle çekici olan, hava durumunu denetim altına alma ihtimaliydi. Normandiya Çıkarması, hassas bir tahmin aracılığıyla hava durumunun silahlaştırılmasının bir örneğiydi. Bir sonraki mantıklı adım, hava durumunu denetim altına almak gibi görünüyordu. Ancak denetim altına alınmadan önce, hava durumunun ölçülmesi ve modellenmesi gerekiyordu. Ne ilk ne de son defa olarak, uzak sayılabilecek bir askeri amaç koca bir araştırmalar dizisini besledi. Savaş sonrası dönem, modellerin karmaşıklığının, hassasiyetinin, hesaplama hızının zamanla arttığı, kısmen askeri fonlar ve zaruretlerle beslenen, ama süreç içinde farklı bir şey yaratan bir dönem oldu. Edwards: "1960'larda ve 1970'lerde, bu verilere bağlı, bölgesel yönelimli ve betimleyici alan, giderek artan ölçüde geleceği tahmine odaklanmış, teoriye bağlı, küresel yönelimli bir disipline dönüştü."[134]

134. Edwards, *A Vast Machine*, s. 139. Askeri hedefler ve bunun bilgiişlem

Bilgiişlem gücünün, bir iklim modelinin karmaşıklığını ele alabilme noktasına kadar gelişmesiyle oldukça tuhaf bir şey ortaya çıkar: "Eğer iklimin simülasyonunu yapabiliyorsanız, deneyler yapabilirsiniz."[135] Bilgisayar böylece laboratuvara dönüşür. Zamanla modele daha çok süreç eklenebilir, başlangıçta havayı ekvatordan kutuplara taşıyan –nispeten– basit bir termodinamik mekanizma olan şey, giderek atmosferin ve okyanusların güneş enerjisini nasıl işlediğini, bulutların, okyanus akıntılarının ve türbülansın tesirini, farklı yüzeylerin yansıtma etkisini, vs. içeren kapsamlı bir model haline gelir.

İklim modelleri bütün karbon döngüsünü içeren dünya sistemi modelleri haline gelmiştir. Böyle bir aygıt hâlâ hava durumunu çok uzun bir süre önceden tahmin edemez. Hava durumu karmaşıktır, bu yüzden tahmin modelleri bir ya da iki haftadan sonrası için hassas değildir. Kayda alınmış iklimin bütün özelliklerini yeniden üretebilecek bir model yoktur, ancak modeller genel örüntüleri simüle edebilirler. Bilgisayar, dünya gezegeninin simülasyonundaki geçmiş ve gelecek iklimleri öngörerek bir tür sonsuz tahmin yapmanın aygıtı olmuştur.

Bütün bunları mümkün kılan süper-hesaplama altyapısıdır. "Nükleer silah araştırmaları ve yüksek enerji fiziği dışında hiçbir alan bu kadar büyük bir bilgiişlem kapasitesine ihtiyaç duymaz."[136] İklimbilim, süper-bilgisayarların gelişimini etkilemiş az sayıdaki alandan biridir. Bir müşteriye yollanan ilk Cray süper-bilgisayarı (model 1) silah araştırmaları için Los Alamos'a gönderilen bir prototipti; bir sonraki ise (model 3) iklim araştırması içindi.

Bu kod-nedenselliği rejiminde modelleme sorunları baki kalır. Bir iklim modelinin hassasiyeti ile karmaşıklığı arasında bir ödünleşim vardır: Daha ince ayrıntılara sahip, az sayıda süreç mi olsun, yoksa daha çok süreç ama daha az ince ayrıntı mı? Ayrıca yuvarlama hatası sorunu da vardır. Sonucun virgülden sonra kaç basamağı

üzerindeki sonuçları için bkz. David Golumbia, *The Cultural Logic of Computation*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.

135. Edwards, *A Vast Machine*, s. 139. 136. *A.g.y.*, s. 173.

hesaplanmalıdır? Çok küçük hatalar birikip sonucu etkileyebilir. Aynı verilerle işe başlansa bile, bilgisayar programındaki küçük farklılıklar, aynı iklimin farklı bilgisayarlarda modellenmesinde farklı simülasyon sonuçlarına yol açabilir. İklimbilimin simülasyon dünyalarının her biri, diğerinden bir parçacık farklıdır – hepsi ısınır gerçi.

Bu arada, gerçek dünyada, gezegenin hava durumu verisi toplama pratiklerini birleştirme çabası internetin yaratılmasının ilginç bir öncüsü oldu. Jeopolitik dirençlerin üstesinden gelerek standartlar üzerine anlaşmak ve bu standartları uygulamaya sokmak sabır ve ısrar gerektirdi. Soğuk Savaş jeopolitiği ve sömürgelerin bağımsızlık hareketleri bir tür altyapı küreselciliğini teşvik ediyordu. Süper güçler, sadece birisi hava durumu olan, türlü çeşitli alanlarda küresel bilgi peşindeydi ve buna müttefiklerinin veri göndermesi aracılığıyla değil, doğrudan, teknik araçlarla erişmeyi tercih ediyorlardı. Kendilerini egemen devlet olarak kurmaya çalışan eski sömürgeler küresel bilgi paylaşımına katılmak istiyor, ama önemli altyapı taahhütleri altına girebilecek durumda bulunmuyorlardı. Küresel hava durumu verileri iki tür standart Soğuk Savaş aygıtına bel bağlamak zorunda kaldı: bilgisayar ve uydu.[137]

Soğuk Savaş "yüksek irtifa teknopolitikası" alanında bir tırmanmaya tanık oldu.[138] Sovyetler Gary Powers'ın U2 casus uçağını 1960'ta düşürdüğünde, Amerikalılar belki küçük bir doğruluk payına sahip olan bir iddia ile uçağın hava durumu araştırmaları yapmakta olduğunu öne sürdü. İklimbilimin yolu, özellikle ürkütücü bir noktada Soğuk Savaşla kesişti: Nükleer silah testlerinin "atmosferde" yapılmasının aynı zamanda atmosferin nükleer yolla test edilmesi olduğu anlaşıldı. Radyoaktif serpintilerin izlenmesi, küresel hava dolaşımı örüntülerini üç boyutlu olarak modellemek ve atmosfer kimyasını incelemek açısından bulunmaz nimetti.

137. Uydulara ilişkin, medya ve altyapı çalışmalarını kaynaştıran bir öncü çalışma için bkz. Lisa Parks, *Cultures in Orbit: Satellites and the Televisual*, Durham, NC: Duke University Press, 2005.

138. Edwards, *A Vast Machine*, s. 223. Krş. Paul Virilio ve Sylvère Lotringer, *Pure War*, Los Angeles: Semiotext(e), 2008.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği kendilerine ait hava durumu uydu sistemlerini başlattılar; ancak süper güç rekabeti barış, işbirliği ve bilimsel ilerleme temalı tamamlayıcı bir karşı söylem de yarattı. Hava durumu bu üçünü de gerçekleştirmek için uygun alanlardan biriydi. "Proje, biliminsanlarını ve hava durumu tahmincilerini süper güçlerin rekabetçi hedefleri doğrultusunda seferber ederken süper güçleri de ... bilimsel işbirliği için seferber ediyordu."[139] Sovyetler Birliği denetlediği devasa alandan toplanan hava durumu verilerini paylaşırken, elbette aslında muhtemelen askeri tesis olan kimi hava durumu istasyonlarının konumunu gizli tutuyordu.

Şöyle ya da böyle, bir altyapının bir araya getirilmesinin ardından 1970'lerin sonlarına doğru, muhtemelen yapılmış en büyük bilimsel deneylerden biri olan ve gezegenin hava durumuna ilişkin tam bir küresel veri seti üretme yolunda ilk girişim niteliği taşıyan, Küresel İklim Deneyi adı verilen şeyi uygulamak mümkün hale gelmişti. Küresel İklim Deneyi dünyanın her tarafından iklim modelcilerinin düzenli toplantılar yapmaya başlamasına önayak oldu. İklim küresel bir bilgi pratiğinin küresel nesnesi olarak ortaya çıktı ama jeopolitik dirençlerin üstesinden gelinmesi diğer tür dirençlerin çözümünü pek sağlamadı.

Edwards'ın iklimbilimin doğuşuna ilişkin sunumunun kilit noktalarından birisi, Barad'ın bir tür eylem-içi etkileşim olarak göreceği şey üzerindeki ısrarıdır. Veriler ve modeller birbirlerini üretir. Önce verilerin olması, ardından da bu verilerin bir modelinin olması söz konusu değildir. Evriminin belli bir aşamasında model, belli bir nitelikte veri setini bizzat yaratma kapasitesine sahip olur. "Üçüncü boyutun eklenmesiyle bilgisayar modelinin kafes ağı ideal bir dünya haline geldi: makine içindeki dünya. Gerçek atmosferden gelen veriler, modelin ihtiyaçlarına uygun olarak hesaplanmış yeni verilere dönüşmek üzere, önce bu soyut kafes ağ uzayından geçmek zorundadır."[140] Ara değer hesabı algoritmaları, modelin beklediği hale sokmak üzere verileri düzeltir.

139. Edwards, *A Vast Machine*, s. 213. 140. *A.g.y.*, s. 253.

Bir modelin dünyaya nasıl uyduğunu test etmek için iklimbilim modeli verilerle karşılaştırmaz, modeli bir başka modelle, *veriler modeliyle* karşılaştırır. "Simülasyon modellerini test etmek için verileri simüle etmek, bir modelin çıktılarını bir diğer modelin kalitesini ölçmek için kullanmak: Bilgiişlem biliminin aynalar dünyasına hoş geldiniz."[141] Modelin kafes düğüm noktalarıyla gözlem kayıtlarının karşılıklı olarak uyumlulaştırılması, bir tür veri özümleme sürecidir. Veriler ile modeller karşılıklı eylem-içinde etkileşime girer. Bazen simüle edilmiş verilere sahip modeller, gerçek gözleme dayananlardan daha iyi tahminlere ulaşır. Kod-nedenselliği döneminde bilgi üretmeye çalışmanın kimi tuhaflıkları böyledir.

İklimbilimin karşısına çıkan zorluklardan biri, toplanan verilerin niteliğinden dolayı, "ham veri" ile analiz arasındaki farkın pek çok alana kıyasla çok daha geniş olmasından kaynaklanır.[142] Sanki aygıt tersyüz edilip içi dışına çıkarılmış bir siborgtur. Bir laboratuvar biliminde aygıt dünyada bir kesik oluşturur, sınırlanabilir ve tekrarlanabilir bir olayın gerçekleşebileceği bir durum üretir. İklimbilimde, sıcaklığı, nemi ya da hava basıncını ölçerek belirli yerel kesikler yaratan aygıtlar olan, binlerce ve binlerce cihaz vardır. Bu kesiklerin arasında ve ötesinde olanlar belirsiz kalır. Veriler daima "yabani ortamda" toplanmak durumdadır. Aygıt önce durumu yaratıp arkasından kayıt tutmaya başlamadığı için ve kayıtlar daima aygıtın kaydettiği durumdan kaynaklanan istikrarsızlıklara tabi oldukları için, veriler hiçbir zaman mükemmel olmaz. Verilerin teori yüklü doğası bu bilimde aşırı bir noktaya ulaşır.

İklimbilim *indirgemeci* bir bilim değil, *yeniden üretici* bir bilimdir. "Yeniden üreticilik, bir fenomeni, ölçek ne olursa olsun, hangi teori, veri ve yarı-ampirik parametre gerekirse gereksin, simüle etmeye çalışır. 'Hangisi işe yararsa o' gibi bir yaklaşıma sahiptir."[143]

141. *A.g.y.*, s. 267. Modele bağlı bilime eleştirel etnografik bir yaklaşım için bkz. Anna Tsing, *Friction: An Ethnography of Global Connection*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005, s. 101 vd.

142. Lisa Gitelman (yay. haz.), *Raw Data is an Oxymoron*, Cambridge, MA: MIT Press, 2012.

143. Edwards, *A Vast Machine*, s. 281.

Akılcı bir perspektiften bu, Feyerabend'in "her şey uyar" deyişine benzer. Naif pozitivist bir perspektiften bakıldığında, giderek "bilim değilmiş" gibi bir görünüm kazanır. Ancak en azından Feyerabend'in yorumladığı şekliyle Mach'ın bakış açısından akla yatkın bir yaklaşımdır: Aygıtın ürettiği duyumlara yakından bağlı kalır, veriler, model ve teori arasında gider gelir, dünyanın içinde ve ona karşı bu bilgi üretme pratiğinin her unsurunun nasıl işlediğini anlamak için kavramsal, hatta eleştirel araçlar kullanır.

Temel metafor kod-nedenselliği haline gelince, nispeten yeni bir bilgi üretimi kategorisi olarak modeller ortaya çıkar. Modeller aygıt, veriler ve teori arasında aracılık yapar. Programı oluşturan kod ve çalıştıran bilgisayarın içinde cisimleşen modeller ayrı bir tür teknolojidir. Feyerabend'in bekleyebileceği gibi, ne verilerde ne de teoride saflık vardır. Biliminsanının ana işi *insan eseri* olan şeyleri kontrol etmeye uğraşmaktır. Aygıt, kendi belirlenmiş biçiminin bir göstergesi olarak sonuçlarda insan eseri bir şey olarak nasıl ortaya çıkar? Bileşik bir mercekle elde edilen görüntüde, istenmeyen bir ışık kırılması kendisini lens parlaması olarak ortaya koyabilir. Dijital cihazlar da kendilerine özgü, çok farklı ve tuhaf insan eseri etkiler üretebilir.[144]

Ruskin'in her yeri kapsayan uçsuz bucaksız makinesi, büyük veri çağında bile gerçekleşmedi. Sanki daha fazla veri her zaman daha fazla veri direnci anlamına geliyor. Gözlemlenebilirliğin sınırları var. Aygıt, üretmek üzere tasarlandığı verileri üretir ve tam da bu belirlenmiş niteliği ile oluşturduğu kesik nedeniyle değerlidir. Edwards: "Hiçbir zaman başlangıç şartlarına ilişkin tam bilgiye sahip olamazsınız."[145] Kısmen gözlemlerin böyle sınırlı oluşu yüzünden, her tikel model daima gözlemlerden uzaklaşan sonuçlar üretecektir.

İklim verileri ile ilgili sorun, çoğunun aslında hava durumu verisi olmasıdır. Bu veriler uzun vadeli modelleme için değil, kısa va-

144. James Bridle, "The New Aesthetic and its Politics", *booktwo.org*, 12 Haziran 2013.

145. Edwards, *A Vast Machine*, s. 284.

deli tahmin amacıyla toplanmıştır. Verilere eklenmiş tutarlı bir üstveri bilgisi bulunmaz. Hangi cihazların kullanıldığı ya da kullanım şartlarında değişiklik olup olmadığı konusunda her zaman kayıt bulunmaz; yeni cihazlar da her zaman eskileriyle kalibre edilmez. Belki cihazlar tepede biraz daha yukarı taşınmış ya da bir ölçü aleti bir başka firmanın ürünü ile değiştirilmiştir. Veri setlerinde insan eseri etkiler, böyle birçok küçük değişiklikten kaynaklanabilir.

Mesela, 1945 yılında, deniz sıcaklığında 0,03 derecelik ani bir düşüş olmuş gibidir; ancak bu düşüşe, motorun su girişinde ölçüm yapılan Amerikan gemilerinden toplanan verilerden, yandan kova sallayarak ölçüm yapılan İngiliz gemilerinden toplanan verilere geçiş de yol açmış olabilir. Edwards: "Tarihsel olarak iklimbilimcileri kendilerini sık sık hasarlı mallar ellerinde kalmış durumda bulmuştur; sürekli daha yeni, daha iyi teknolojilere geçme güdüsü yüzünden tutarlılığı ve güvenilirliği bir yana bırakmış çok daha büyük ölçekli bir hava tahmini girişiminin kalıntılarıyla uğraşır durumda kalmışlardır."[146] Üretim araçlarındaki sürekli devrimin kendi kendisine direnç oluşturduğu ironik bir durumdur bu.

İklimbilimin yöntembilimsel yanıtı ilginç bir şekilde tarihsel materyalist bir nitelik taşır: "Eğer küresel veriler istiyorsan, onları yapmak zorundasın. Altyapıyı tersine çevirerek, üstveriyi bulup çıkartarak, zaman ve mekânda eşitsiz dağılmış farklı, heterojen verileri bağdaştırıp uyumlulaştırmak için modeller ve algoritmalar kullanarak yaparsınız bunu."[147] Altyapıyı tersine çevirmek, bir fetişizmin ötesine geçmenin yollarından biri olarak düşünülebilir. Söz konusu olan meta ya da beden fetişizmi değil, iletileni nasıl iletildiğinden kopartan bir tür *iletişim fetişizmidir*. İklimbilim kendi verilerinin üretim araçlarını incelemek için bir teori ve bir yönteme, bir medya teorisine ihtiyaç duyar.

Bu durum, karbon yakıtlı meta ekonomisini korumakta çıkarı olanların, ya da bu sayede sürdürülebilen gündelik hayatın devamına duygusal yatırım yapmış olanların saldırılarına karşı iklimbilimi savunmasızlaştırır. Daha önce tütünü, asit yağmurlarını, ozon taba-

146. *A.g.y.*, s. 301. 147. *A.g.y.*, s. 321.

kasının incelmesini savunmak için denenmiş teknikler şimdi iklimbilime saldırmak için tekrar ortaya çıkıyor. Edwards: "George W. Bush yönetimi sırasında (2001-2008), bilimsel fikir birliği giderek daha güçlü hale gelirken, siyaseten atanmışlar ihtilaf üretimini yolsuzluk suçu oluşturacak bir noktaya taşıdı."[148]

Önemlidir, bilimin hem sosyal inşacı hem de Heideggerci eleştirileri, iklimbilimin yöntemlerine güveni ve iklim değişikliğine ilişkin ulaşılmış fikir birliğini baltalayarak, sonuçları itibariyle sağa kayıyor. Bilim eleştirisi yapmanın nerede ve ne zaman isabetli olacağı konusunda ilerici güçlerin taktik gözeterek düşünmeye ihtiyacı var. Belki de Marcuse'yle diğerlerinin, bilim ve teknolojinin tamamını aynı Batı metafiziği içine gömülü gören Heidegger esinli eleştirisini bir yana bırakıp, klasik Marksizmin ve Bogdanov'un bilimlere karşı açık fikirliliğine dönmek daha uygun olabilir.

Burada *romantik sol* diyebileceğimiz şey için bir tür kriz noktasına varmış oluyoruz.[149] Bu akım teknolojinin toptan eleştirisini sermayenin eleştirisinden daha fazla ister; tekno-moderniteyi reddedişini, ondan önce gelen ya da onun dışındaki bir şeyi sahiplenme iddiasıyla temellendirir: Varoluş, doğa, şiir, beden, insanlık, veya olay ya da atılım olarak komünizm olabilir bu temel. Ancak sorun şu ki, böyle bir iddia eşliğinde, zihni bilim ve teknolojiye kapamak, şimdilerde iklim inkârcılarının değirmenine su taşır. Karbon Kurtuluş Cephesi'nin iklimi değiştirdiği bilgisi, ancak bütün bir gezegenin altyapısı olacak kadar yaygın bir teknik ve bilimsel aygıt aracılığıyla üretilebilir. Teknobilimi bütünüyle reddetmek metabolik yarılmaya ilişkin bir şeyler öğrenme araçlarımızı reddetmek demektir.

148. *A.g.y.*, s. 401. Bkz. Naomi Oreskes ve Erik Conway, *Merchants of Doubt*, Londra: Bloomsbury Press, 2010.

149. Marksizmle sol romantizmlerin iç içe geçişinin kapsamlı bir araştırması için bkz. Michel Löwy ve Robert Sayre, *Romanticism Against the Tide of Modernity*, Durham, NC: Duke University Press, 2001. *Kaldırım Taşlarının Altında Kumsal Var* ve *The Spectacle of Disintegration* kitaplarımda Henri Lefebvre'den hareketle eleştiriye, kapitalizmin önünde ya da öncesinde bir şeye özlem duymayan, ancak ütopyacı dürtüler üretme pratiğinin kapitalizme içkin olduğunu düşünen nitelikte bir romantik katkı kavramı geliştirdim.

Bizler siborglarız; siborg bir gezegen yapmaktayız; bilişim ve enerji sistemleri zıvanadan çıkmış, çılgın, istikrarsız bir çözülme olan bu gezegende hava durumu da bir siborg. Ekolojisi olmayan, doğası bozuk bir doğa bu.

İklimbilimin Marksist teoriye ihtiyacı yoktur, ama Marksist teori iklimbilime ihtiyaç duyar. Projesini ileri taşımak, siyasal ekonominin eleştirisinden biyolojideki Darwinci mirasçılarının eleştirisine, Antroposen çağında en genel dünya görüşünü şekillendiren bilgi olarak iklimbilimin eleştirisine doğru ilerletmek gerekir. Ekolojik düşüncenin önemli kazanımlarından biri olan insanı merkezden uzaklaştırma ve rütbesini indirme ile çeliştiği için, bütün bir çağı insana atfen Antroposen diye adlandırmak kibir gibi gelebilir. Ancak Antroposen, insan tarafından yaratılan iklim değişikliğinin, kolektif insan emeğinin amaçlanmamış bir sonucu olduğuna dikkat çeker.

Antroposen dikkatleri ruhsal bilinçaltına ya da siyasi bilinçaltına değil, *altyapısal bilinçaltına* yöneltir. Emeğin inşa ettiği şey bir çözülmedir. Dahası, Antroposen aracılığıyla bakıldığında insanlığın eylemi oldukça mütevazı ve küçüktür; mesele, akışkan sistemlerinde küçük bir eylemin orantısız olarak büyük sonuçlar doğurabilmesidir. Bogdanov da asgariler yasasında buna benzer bir şeyi söyler gibi olmuştur.

Bogdanov bugünün yeniden üretimci bilimlerinin hakkı teslim edilmemiş bir öncüsüdür. Mevcut bilime ilişkin kavrayışı kendi dönemi için bile sınırlı ve kendine özgüydü; ama yine de eleştirinin siyasal ekonomiden, örgütlenme imkânları ufkunu şekillendiren diğer bilimlere taşınması gerektiğini anlamıştı. Felsefi yöntemin kulesine çekilmek yerine, farklı bilgi pratiklerinin yoldaşça paylaşıldığı bir pratiğe atılmıştı Bogdanov.

Bogdanov için kendi başına Marksist felsefe diye bir şey yoktur, sadece emeğin bakış açısı vardır. Felsefe, diğer bilgi türleri için yöntem üzerine hüküm verme yetkisine sahip değildir. Bu konuda Bogdanov, Batı Marksizminde Lukács'tan Korsch'a, Sartre'a ve Althusser'e uzanan büyük yöntem arayışının bir parçasını oluşturmaz. Bu felsefeci-krallar, felsefeyi partinin *hangi yoldan* düşünmesi gerektiğini, dolayısıyla partinin *ne düşünmesi* gerektiğini öğretecek

olan ana söylem olarak tasavvur etmişti. Bogdanov, bunların tersine bütün bilgi ve pratik türlerinin, bir merkeze ya da bir teoriye bağımlı olmadan, yoldaşça örgütlenmesini önerir. Bu yüzden Bogdanov, felsefeyi Lenin'in partisinin düşüncesinin öncüsü olarak görmekten vazgeçip Lenin'in partisini felsefe düşüncesinin öncüsü olarak görmeye geçmiş olan Slavoj Žižek veya Alain Badiou gibi Batı Marksizmi mirasçılarından farklı bir bilgi pratiğine aittir.

Yine de, Bogdanov'un çok iyi bildiği gibi, dil her zaman gerektiğinden biraz daha uzağa uzanır. Dilin metafor zincirleri, gerçek ya da hayali koca koca dünyaları çepeçevre kuşatacak kadar ötelere uzanır. Haraway'in ısrarla söylediği gibi, yeni deneyim ve emek biçimlerinin gelişebileceği hatlar açtığı için metaforların böyle bir uzanıma sahip olması olumlu bir rol oynar. Ama Barad'ın öne süreceği gibi, böyle uzanımları benzerlik terimleri ile düşünmek gerekmez. Dilin kırınımlar yaratan gücü işbölümünün alanları arasında çalışabilecek bir dil üretmede kullanışlı olabilir. Barad'ın aygıta ilişkin kırınımsal çalışmalarını alıp Edwards'ın iklimbilim çalışmalarına uygulayarak, dünyanın oldukça insan-dışı bir görüntüsünü üreten uçsuz bucaksız, gayri insani bir aygıtın, nasıl paradoksal olarak, insan-siborg emeğinin yarattığı metabolik yarılma sorununu düşünmek için bir imkân oluşturduğunu görebiliriz.

Buraya kadar, Antroposen-öncesi dönemin metafizik çıkıntılarını kesip törpülemek için gözden geçirilmiş bir ampiryomonizmi savundum. Hümanist bir düşünce üslubunun bilimlerle –onlar üzerinde beyhude hükümler vermeye kalkmadan, ama naif bir bilimsel gerçekçiliğe de dönüşmeden– birlikte çalışabilmesi için, gözden geçirilmiş bir tektolojiyi savundum. Emeğin aygıt içindeki üst üste binmiş durumunu kavrayan, daha incelikli bir emek bakış açısını savundum. Şimdi Bogdanov'un yetim kalmış mirasından geriye, proletkültün ne olabileceğini yeniden düşünmek kalıyor. Burada Platonov'u izlemek yerine Bogdanov'un ütopik bilimkurgu seferine geri dönüyorum.

Günümüzün teknik ve bilimsel emeğinin deneyimine yakın düşen bir alçak teoriyi, duygulara dayalı, popüler biçimde kaleme almanın bir yolu bilimkurgu olabilir. Şimdi ele alacağımız Kim Stan-

ley Robinson bu alanın mükemmel bir temsilcisidir. Robinson son derece Kaliforniyalı bir yazardır; bölgenin hızla gelişen havacılık ve uzay endüstrisinin gölgesinde büyümüş, ama aynı zamanda Kenneth Rexroth'un Sierra Dağları doğasına ilişkin yazılarını okumaya da vakit bulabilmiştir. Hatta, en azından kısmen Kaliforniya Marksizmi tarafından şekillendirilmiş bir yazardır Robinson. San Diego Kaliforniya Üniversitesi'nde, Herbert Marcuse'nin oradaki fırtınalı günleri geride kaldıktan sonra okudu; ama şekillenmesinde hem Marcuse'nin hem de bir başka büyük Kaliforniyalı yazar olan Philip K. Dick üzerine doktora tezini gözetimi altında yazdığı Fredric Jameson'ın payı vardır.[150] Robinson'un eserinin ilginç pek çok yönünden biri de, bütün bu etkilerin nasıl yüzü ileriye dönük bir kurmaca dünyasında bir araya getirilmiş olduğudur.

150. Bkz. Kenneth Rexroth, *In the Sierra: Mountain Writings*, yay. haz. Kim Stanley Robinson, New York: New Directions, 2012; Kim Stanley Robinson, *The Novels of Philip K. Dick*, Ann Arbor, MI: UMI Research Press, 1989.

4

Kim Stanley Robinson: Yaratmanın Gerekliliği

> Alternatif gelecekler şimdiki andan kılcal uzantılar halinde dallanıp çıkarken, zorlukla seçilen çekim noktalarının etkisiyle o yana bu yana kaotik bir biçimde kayar. Olası sonuçlar daha az olası olanlardan türer.
>
> –Kim Stanley Robinson

KIZIL MARS'A GERİ DÖNÜŞ

"Arkadi Bogdanov kızıl bir adamdı: saçları, sakalı, derisi" – ve kızıl siyaseti; gerçi sonradan tamamen farklı bir siyaset olduğunu fark ederiz.[1] Arkadi, Aleksandr Bogdanov'un soyundan gelir ve doksan dokuz başka biliminsanı ve teknisyen ile birlikte Mars'a gitmektedir. Kaçak yolcu ortaya çıktığında yol arkadaşlarının doksan dokuz değil yüz olduğu anlaşılır. İlk Yüzler (ya da yüz bir), Kim Stanley Robinson'un 1990'ların başlarında yayımlanmış ünlü *Mars Üçlemesi*'nin (*Kızıl Mars*, *Yeşil Mars* ve *Mavi Mars*) kolektif kahramanıdır.

Nasıl Bogdanov'un 1908'deki romanı popüler bilimkurgunun bir saptırmasıysa, Robinson'un *Kızıl Mars*'ı da Defoe'nun *Robinson Crusoe*'suna öykünen *robinson çeşitlemelerine* uygulanan bir saptırmadır. Kapitalist gerçekçiliğin öncüsü olacak bir kitap seçmemiz

1. Kim Stanley Robinson, *Kızıl Mars*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: İthaki, 2019, s. 47. Arkadi ve Aleksandr Bogdanov için bkz. Kim Stanley Robinson, *Blue Mars*, New York: Bantam Books, 1996, s. 667. Robinson'un bilimkurgu eserlerinden seçilmiş bir dizi anahtar okuma için bkz. William Burling (yay. haz.), *Kim Stanley Robinson Maps the Unimaginable*, Jefferson, NC: McFarland, 2009.

gerekse, bu pekâlâ *Robinson Crusoe* olabilirdi. Bu kitabın türünün tipik bir örneği olmasını sağlayan şey, cennete ya da geleceğe doğru her türlü aşkın sıçrayıştan yoksun oluşudur. Bir boru hattı gibi yataydır. Bu dünyayı bir başkasına erişmek için aşmaya değil, bu dünyada bir şey yapmaya ilişkin bir kitaptır *Robinson Crusoe*. Kurnazca ucuza satın alıp pahalıya satma hünerinin, ticari hesap dünyasının maceralarını anlatır.

Robinson Crusoe'da kazazede Robinson Tanrı'nın ya da Talih'in yardımına bel bağlamaz, kendi kendisine yardım eder. Hem patron hem işçiymiş gibi, kendisini işe koşar. İçten gelen bir yiğitlik, bir namus sınavı, çok yukarılara veya çok uzak geleceğe yönelik bir bakış söz konusu değildir. Robinson'un emeğinin esas niteliği *verimliliktir*. Kapitalist gerçekçi düşüncenin adasında, yararlı olan güzeldir; hem güzel hem yararlı olan ise israfsız olandır. Platonov'un düşen yaprağına ayrılacak bir yer yoktur. Dünya bir dizi potansiyel araç ve kaynaktan başka bir şey değildir.

Defoe burjuva dünya görüşünü, zamanın birbiri ardı sıra gelen parçalara bölünüp düzenlendiği, ileri doğru eğilmiş bir gramerle örgütler. Robinson şununla yüzleşir, bunu yapar, şu yararı elde eder. Mesela şu tipik bir cümledir: "Bu zorluğun üstesinden gelmiş ve bunun için dünya kadar zaman harcamış olarak harekete geçtim ve düşünmeye koyuldum: Mümkünse bu iki ihtiyacı birden nasıl karşılamalı?" Moretti: "Zarf fiil, geçmiş zaman kipi, emir kipi: mükemmel bir üç parçalı dizi."[2] "Büyümenin grameri"dir bu. Burjuva nesri kurallı ama ucu açık bir üsluba sahiptir.

Bu gramer, *şeyler* için yepyeni bir görünürlük yaratır. Defoe'da şeyler kendi içlerinde yararlı olabilir. Şeylerle ancak yanal olarak, diğer şeylerle bir ağ oluşturmak üzere bağlantı kurulabilir. Bununla şuna sahip olursun, şununla bunu yaparsın vesaire. Şeyler ayrıntılarıyla betimlenir. Her şey ya potansiyel bir kaynak ya da birikimin önünde bir engel olarak görünür. Kaybedilen, bütünlüktür. Dünya

2. Defoe üzerine bkz. Franco Moretti, *The Bourgeois: Between History and Literature*, Londra: Verso, 2013, s. 25 vd.; Türkçesi: *Tarih ile Edebiyat Arasında Burjuva*, çev. Eren Buğlalılar, İstanbul: İletişim, 2015. *Robinson Crusoe* üzerine mükemmel biçimsel analizini burada kendi amaçlarım için büküyorum biraz.

bu tekillikler içinde erir gider. Kapitalist gerçekçi, başka tür bir iş bilmediği için, birikim işinde kullanılacak hammaddeler olarak algıladığı tekil şeylerden oluşan bir dünya görür.

Kızıl Mars'ta Robinson, bu çeşitlemeyi başka amaçlar için eğip büker. Ne cennet ne de ufuk söz konusudur; işbirliği içindeki emeğin sürtünmelerinin üstesinden gelmek için çeşitli ideolojilerin ne yapabileceğine dair pratik sorulardır ortada olan. Bir bireyin başarı ve fetihlerinin hikâyesi değildir bu. Kolektif emeklere dair bir hikâyedir. Burada mesele, burjuva sonrası bir dünya için örgütlenme ve inanç biçimlerinin bulunmasıdır. Robinson'un arzusu, kapitalist gerçekçilikten sonra gelecek bir gramer keşfetmektir.

Kızıl Yıldız'da, Bogdanov'un fiilen mevcut olan ütopik emek toplumunu görmeye giden Mars yolcusu, teknik becerisi yüksek, sınıf bilinçli işçiler arasından tek bir temsilcidir. *Kızıl Mars*'ta ise dünyadan Mars'a uzun ve tehlikeli yolculukları sırasında ve vardıktan sonraki ilk günlerinde, İlk Yüzler, Mars "Yeni Dünya"sına neyi örgütlemek için gönderilmiş olduklarını tartışır. Her biri siyasi, kültürel ve teknik eğilimlerin istikrarsız bir karışımı olan bir dizi farklı pozisyon oluşur. Platonov'da olduğu gibi, karakterlerin her biri, praksisin ne olabileceğine ilişkin belli bir kavramı üstlenir. Aslında tek bir büyük roman oluşturan üç kitap boyunca bu pozisyonlar evrilecek, çatışacak, işbirliği yapacak ve oluşturdukları matristen sadece yeni bir politika değil, yeni bir ekonomi, kültür ve hatta doğa biçimlenecektir.

Rus-Amerikan ortak Mars seferinin liderleri deneyimli uzay ve bilim bürokratları olan Maya Toitovna ve Frank Chalmers'dır. Frank ve Maya biri alaycı, diğeri duygusal, farklı türden liderlerdir. Daha adanmış ve karizmatik potansiyel liderler olan Arkadi Bogdanov ve John Boone, kısa sürede ikisinin otoritesine ortak olur ve sorun yaratmaya başlar. Bogdanov ve Boone kendi toplumlarının (Sovyetler ve ABD'nin) siyasi ideolojisiyle (Marksist ve liberal) *aşırı özdeşleşme* içindedir.[3] Gerçekten inanırlar! Chalmers ve Toitovna

3. Teori ve pratikte aşırı özdeşleşme için bkz. Alexei Monroe, *Interrogation Machine: Laibach and NSK*, Cambridge, MA: MIT Press, 2005.

bunu daha pragmatik otoriteleri açısından özellikle tehlikeli bulur.

Bu dört kişi –hem Fredric Jameson'ın hem de Donna Haraway' in kullandığı bir analitik araç olan– bir "göstergebilimsel dörtgen" oluşturur neredeyse.[4] İnsanın içinden biçimsel metin analizi alet edevatına el atıp *Mars Üçlemesi*'ni bunların süzgecinden geçirmek geliyor. Ancak sorun Robinson'un bu araçları zaten metnin içine yerleştirmiş olmasıdır. Mesela psikiyatr Michel karakteri özellikle sever göstergebilimsel dörtgenleri. Burada, metinlerin formel eleştiri yöntemleri karşısındaki "masumiyet"leri söz konusu değildir; ne de olsa Robinson Fredric Jameson ile çalışmıştır. Belki de bu yüzden Robinson, hikâyelerinin böyle bir şemanın formel özelliklerini aşmasını istiyor gibidir. Karakterleri daima sınırlar ve eklemlenmeler oluşturarak gevşek ittifak ve muhalefet ağları kurar. Roman bir imkânlar uzayı içindeki mümkün bir nedensel zinciri takip eder. Altta yatan tek bir tasarım yoktur.

Dört köşesinde Maya ve Frank, Arkadi ve John'un bulunduğu göstergebilimsel dörtgeni karmaşıklaştıran üç aykırı figür vardır: Çiftçilik takımını yöneten Hiroko Ai, jeolog Ann Clayþourne ve fizikçi Saxifrage Russell. Hiroko, Ann ve Sax bilimsel ve teknik bilginin ne olabileceğinin, ne yapabileceğinin üç farklı versiyonudur. Hiroko açıkça manevi bir yönelimle canlı doğaya neredeyse tapınan bir tarikat müridine dönüşür. Ann'in yönelimi ise gerçekçi derin düşünce doğrultusundadır, neredeyse kendini hiç düşünmeden bilgi için bilgiye adanmıştır. Sax ise bilimi kendi başına bir amaç değil araç olarak görür – Mars'ı dünyalaştırmak (*terraforming*) için bir araç.

Terraforming (terra-kurma, dünyalaştırma, yaşama uygun hale getirme) terimini Robinson yaratmamıştır, ama terime her yazardan

4. A. J. Greimas, *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987. Bkz. Fredric Jameson'ın Önsöz'ü. Ayrıca bkz. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 227; *Green Mars*, New York: Bantam Books, 1995, s. 38; *Blue Mars*, s. 53. Keza bkz. Kim Stanley Robinson, *The Martians*, New York: Bantam Books, 2000, burada *Mars Üçlemesi*'nden çıkarılmış bölümlerin yanı sıra, aynı edebi olanaklılık alanında gerçekleşebilecek birbirinden farklı birçok kurgu çizgisinin ipuçları vardır.

daha zengin bir ifade gücü kazandıran kuşkusuz odur.[5] *Mars Üçlemesi*'nde Mars'ı dünyalaştırmanın teknik meselelerine dair pek çok detay varsa da, Robinson bu terimi aynı zamanda dünyadaki örgütlenmeyi düşünmeye yarayacak bir alan açmak için, Brechtçi bir yabancılaştırma aracı olarak da kullanır.[6] Bütün "düzey"lerin aynı anda örgütlenmesi gerektiği için Mars'ta temel ve üstyapı, doğa ve kültür, ekonomi ve politika meseleleri asla tek başlarına ele alınamaz. Maya: "Dünya için bir model ya da bir deney olarak varız. İnsanlığın bir şeyler öğreneceği bir düşünce deneyi."[7] Belki kendi ekolojisine yabancılaşan Dünya da artık bir Mars olmuştur.

İlk Yüzler arasında, doğrudan proletkültten esinlenmiş, en açıkça devrimci gündeme sahip olan Arkadi Bogdanov'dur. Arkadi ilk üsleri Tepealtı'nın tasarımına karşı çıkar: "Çalışma uzamı yaşam alanlarından sanki iş yaşamın bir parçası değilmişçesine ayrılmış. Yaşam alanları da çoğunlukla liderlere daha geniş yer ayrılmasıyla hiyerarşileri belli olan özel odalarla kaplı. ... İşimiz geçinmemizi sağlamaktan öte bir şey olacak – sanatımız ve tüm yaşamımız olacak ... Bizler *biliminsanıyız! Yeni* şeyler düşünmek ve onları yeni kılmak bizim *işimiz*!"[8]

Robinson için ütopyacı imkânın ipuçlarını bol bol gösteren, fiilen var olan birçok güncel ya da tarihsel toplum bulunur: Mondra-

5. Robinson'un "dünyalaştırıcı" edebiyatla eleştirel ilişkisi üzerine bkz. Robert Markley, *Dying Planet: Mars in Science and the Imagination*, Durham, NC: Duke University Press, 2005, s. 355 vd.

6. *Mavi Mars*'ta (*Blue Mars*, s. 611 vd.) Brecht'e küçük bir selam bulunur. Bkz. Bertolt Brecht, *Brecht on Theater: The Development of An Aesthetic*, New York: Hill & Wang, 1977, s. 71. Darko Suvin'in artık klasikleşmiş formülü bilimkurguyu yabancılaştırma artı bilme olarak tanımlar. Daha fazla bilgi için bkz. Soo-Young Chu, *Do Metaphors Dream of Electric Sheep: A Science Fictional Theory of Representation*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010 ve bunun eleştirisi için bkz. Mark Bould ve China Miéville, *Red Planets: Marxism and Science Fiction* (Middletown, CT: Wesleyan, 2009) kitabındaki China Miéville'in katkısı.

7. Robinson, *Green Mars*, s. 376. Bilimkurgu ve ekoloji için bkz. Gerry Canavan ve Kim Stanley Robinson (yay. haz.), *Green Planet: Ecology and Science Fiction*, Middletown, CT: Wesleyan, 2014.

8. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 79-81.

gon kooperatifleri, Yugoslav özyönetimi, Kızıl Bolonya, İsrail kibbutzu, Sufi göçebeler, İsviçre kantonları, Minos veya Hopi matriyarkaları, Kerala anasoylu toprak kullanımı. Bunlar arasında en şaşırtıcı olanlarından biri de Antarktika bilim istasyonudur. Ulusal Bilim Vakfı'nın 1995'teki Sanatçı ve Yazar Programı çerçevesinde birinci elden deneyimlemiştir Robinson buradaki hayatı.[9]

Robinson ilk Mars istasyonu Tepealtı'nı tıpkı bir bilim laboratuvarı gibi –ve onun kadar siyasi olarak– tasavvur eder. Arkadi'nin söyleyebileceği gibi, siyaseti yok saymak, kompleks sistemler ile uğraşmayı istemediğini söylemek gibi bir şeydir. Arkadi: "Yine de bazılarımız, kendimizi ya da yaşayışımızın en ufak parçasını bile değiştirmeden tüm gezegenin fiziksel gerçekliğini dönüştürmeyi umabiliyor. ... Dünyalaştırmayı yalnızca Mars'ta değil, kendi üzerimizde de uygulamalıyız."[10] Dolayısıyla en ileri örgütlenme biçimleri bütünlük için de bir şablon olabilir.

Tepealtı gibi bir istasyon sadece ileri bir toplumsal biçim değildir; Arkadi için derin tarihle bağlantısı da vardır:

> Bu sözleşme tarihöncesi yaşamı çağrıştırıyor ve o yüzden bize uygun geliyor, çünkü beyinlerimiz onu üç milyon yıllık deneyim üzerinden tanıyor. Özünde beyinlerimiz şu anki düzenlemeye yaşamın gerçeklerine yanıt olarak kavuştu. Yani sonuç olarak insanlar, yaşama şansına sahip oldukları türden bir yaşama sıkı sıkıya bağlanıyorlar. İlgini *gerçek işler* üzerine yoğunlaştırmanı sağlıyor, yani yaşam için, bir şeyler yapmak için, merak gidermek ya da oynamak için yapılan her şey üzerine. Bu bir ütopya ... özellikle ilkeller ve bilimciler, yani herkes için. Yani bir bilimsel araştırma istasyonu, aslında tarihöncesi bir ütopyanın, ulusötesi para ekonomisinden daha iyi yaşamak isteyen zeki primatlar tarafından oyulmuş bir küçük modelidir.[11]

9. Kim Stanley Robinson, *Antarctica*, New York: Bantam, 2002. Fiilen var olan ütopyalar için bkz. Erik Olin Wright, *Envisioning Real Utopias*, Londra: Verso, 2010.

10. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 114.

11. *A.g.y.*, s. 411-12, vurgu değiştirildi. Samuel Bowles ve Herbert Gintis, *Cooperative Species: Human Reciprocity and Its Evolution* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011), bu görüşü destekleyen toplum bilimlerinin değerlendirmesini yapar.

Tepealtı'nda bile herkes böyle bir hayat yaşama imkânı bulamaz; dolayısıyla bilimsel yaşam aslında bir ütopya değildir. Biliminsanları başka örgütlenme ve iktidar biçimlerini genişletmeye çalışmak yerine, bunlardan kendilerine sığınaklar oyarlar. *Mars Üçlemesi*'nde "Bogdanov" pozisyonunun düğümlendiği can alıcı nokta, işbirliği içindeki emeğin en ileri biçimlerinin neredeyse ütopyacı yönlerini genel durum haline getirmektir.

Gerçek Aleksandr Bogdanov'dan çok da farklı olmayan bir biçimde bu Arkadi Bogdanov da devrimin bir tür günah keçisi olur. İlk liderlerin neredeyse tamamı şu ya da bu yolla devrilir; bunun nedenlerinden biri de, fazlasıyla eski otoriter örgütlenme dünyasının ürünü olmalarıdır. Mars yeni tür bir hayat yolunda ya öncülerini dönüştürecek ya da yenilerini yetiştirecektir. Yeni bir duygu yapısının yeni dünyadan sonra değil önce ortaya çıkması gerekir. Aleksandr Bogdanov'un proletkülte biçtiği misyon buydu. Kurban mantığını aşmak gündemindeki maddelerin en önemsizi değildi.[12]

Bu arada John Boone, Arkadi'nin düşüncelerinin çoğunu yanlış, hatta tehlikeli bulur. John Boone Amerikan Ortabatısından gelen, eğlenceyi seven, karizmatik biridir. Siyasi açıdan temkinlidir, ama "teknik düzeyde her şey değişiyor, sosyal düzey de bunu izleyebilir," diye düşünür.[13] İlk başlarda misyonu, tarihi unutmak ve işleyen bir toplum kurmaktır. Ama Sufilerle dans ederken bir aydınlanma ânı yaşar: "Sendeleyerek ayağa kalktı; birdenbire insanın her şeyi sıfırdan icat etmesi gerekmediğini, durumun sadece daha önce var

12. Kurban eleştirisi için bkz. Vaneigem, *The Revolution of Everyday Life*. Çevengurluların tümü suçu paylaşmak için günah keçisini yediyse de, buradaki Mars'ta, John Boone'un ölümünden kimin sorumlu olduğunu hiç kimse bilmez ve suç ortalıkta, ortama yayılmış, serbest bir haldedir. Hem Frank'e hem de Maya'ya genel olarak suçlu gözüyle bakılır. Bogdanov'da burjuvaziyi kurban etmeye, olumlu yönden emeği örgütleme görevine kıyasla çok daha az vurgu yapılır. Bolşevik düşüncede ve *Çevengur*'da bir kurbanın nasıl bir diğerine yol açtığı düşünülürse, bu önemli bir noktadır.

13. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 312. Bkz. Carl Abbott, "Homesteading on the Extraterrestrial Frontier", *Science Fiction Studies* 32, 2005: 240-64. Bu makale Robinson'u bilimkurgu ile Amerika'nın batısında yerleşimcilerin çiftlik kurması üzerine yazıların oluşturduğu bağlama yerleştirir.

olanlardaki iyi olan ne varsa alıp birbirine katarak yeni bir şeyler yapma sorunu olduğunu anladı."[14]

Bogdanovcular işe yeni baştan başlayan modernistlerdir. Boone'cular ise, edinilmiş kültürler içinde en iyi olan her şeyi saptırıp alanlardır. Boone da kendi tarzında saptırma uygulamaları yapar, kopyalar ve düzeltir, bar bar bağırarak coşkulu konuşmalar yapar: "İşte bu da hediyemiz, hem de en büyüğünden bir hediye. Hayatlarımızı uğruna verdiğimiz döngü bu; tıpkı eko-ekonomide olduğu gibi sistemden aldığını, verdiklerinizle dengelemeniz ve ... anti-entropik dalgalanmayı aşmanız lazım."[15] Hiç kimse Boone'un tam olarak neyden bahsettiğini anlamasa da kalabalık onu coşkuyla alkışlar.

Saxifrage Russell, üzerinde çalıştığı her ne ise onun "özselliğiyle", buradalığıyla kendinden geçen, daha ağırkanlı türden bir bilimsanıdır.[16] Sax için bütün gezegen bir laboratuvardır; bir defasında John Boone ona "Bütün bunları kim ödüyor?" diye sorduğunda, Sax "Güneş," diye cevap verir. Sax, Mars operasyonunu bir sömürgeleştirme ve madencilik girişimi olarak gören ulusötesi şirketlerin nasıl güçlü biçimde işin içinde olduğunu görmezden gelir sessizce. Daha sonra John aynı cevabı Arkadi karşısında kullandığında, Arkadi bu cevabı hiç kabul etmez: "Yanlış! Bu iş yalnızca Güneş ve birkaç robot değil, insan zamanı, hem de bir sürü insan zamanı demektir. Bu insanların yemeleri ... gerekiyor."[17] Arkadi gibi Sax da bilimi dünya inşa etme gibi daha büyük bir işin bileşeni olarak görür. Bundan daha fazlasını mesele eder Arkadi. Ne tür bir dünyanın, kimin için inşa edildiği meselesi vardır; siborg aygıtın emek bileşeni meselesi vardır.

Sax için bilim yaratmak demektir. "Bizler evrenin bilinciyiz ve işimiz onu yaymak, nesnelere bakmak için yolculuklar etmek, yapabildiğimiz her yerde yaşamaktır." Jeolog Ann aynı fikirde değildir. "Bunu yapmak istiyorsunuz çünkü yapabileceğinizi düşünüyorsunuz ... bu samimiyetsizlik, *bilim değil.* ... Bana kalırsa bilince çok fazla, kayaya da çok az değer veriyorsun. ... Evrenin bilinci olmak,

14. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 379. 15. *A.g.y.*, s. 452.
16. *A.g.y.*, s. 354. 17. *A.g.y.*, s. 323, 412.

onu kendimizin aynadaki bir imgesine çevirmek değildir. Ona olduğu haliyle uyum göstermek[tir]."[18] Peki ama yerleşmek yerleştiği yeri değiştiriyorsa, "uyum göstermek" ne anlama gelir? Bu metaforik olarak bir kırınımı akla getirmiyor mu?

İlk Yüzler içinde en düz ontoloji Ann'inkidir.[19] Onun dünyasında insan öznelliğinin de, hayatın da bir ayrıcalığı yoktur. Onun için gerçek şudur: "Kızıl ve pas rengi, ölüm gibi hareketsiz, yüce ihtişamı içinde, ilk haliyle gezegen; cansız; yıllar boyunca sadece maddenin kimyasal dizilimindeki başkalaşımlarla değişen, jeofiziğin muazzam yavaş hayatı. Eski bir kavramdır biyolojik olmayan hayat; ama işte orada, görmek isteyenin önünde, yanan yıldızların arasında dönen hareket eden bir tür hayat."[20] Eğer Hiroko'nun temel metaforu hayat ruhtur ise, Sax için hayat gelişme, Ann içinse seçilimdir en fazla, jeolojik çağlar boyunca darbelerin ve aşınmanın cansız hayatı.

Daha ileride Robinson, Ann'in Mars ile ilişkisini gezgin Arap madencilerin kervanı ile karşılaştırır: "Toprağın öğrencileri olmaktan çok, âşıklarıydılar; ondan bir şeyler istiyorlardı. Öte yandan, Ann yanıtlardan başka bir şey aramıyordu. Çok farklı türde arzuları vardı."[21] Madenciler için doğa emeğin uğraştığı şeydir; Ann için ise doğa, daha geniş bir praksis anlamından tümüyle yoksun bırakılmış, sadece bilime görünen şeydir. "Soyuta yoğunlaşması, bedenin ve çektiği bütün acıların inkârı"[22] ile Ann'in dünya görüşü o kadar da tamamen bencillikten uzak sayılmaz. Yine de bilginin dışında kalan insan-dışı bir mutlak dışarıdan, Sax'ın bile sonunda kabullenmek zorunda olacağı bir dışarıdan söz eder Ann.

Kendisi de teknik bir eğitime sahip olmasına rağmen Hiroko daha çok bir mistiktir. Bingenli Hildegard'ın *viriditas* dediği yeşerme gücüne inanır. *Areofani*'sinin, toprağa tapınan dininin anahtarı budur. Hiroko: "Örüntülerin oluşması yönünde kesintisiz bir basınç var. Maddedeki giderek daha karmaşık biçimlere evrilme eğilimi.

18. *A.g.y.*, s. 215-17. 19. Bkz. Bogost, *Alien Phenomenology*.
20. Robinson, *Blue Mars*, s. 97. Metafizik hayat kavramlarına dair, bkz. Eugene Thacker, *After Life*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 2010.
21. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 504. 22. Robinson, *Blue Mars*, s. 55.

Bir tür örüntü çekimi, *viriditas* dediğimiz kutsal bir yeşerme gücü bu: Evreni yönlendiren güç. ..."[23] Arkadi ücretli emeğin yabancılaşmasının ötesine geçen türden bir iş ister; Hiroko ise işin bir tür tapınmaya dönüşmesini. Ann gibi Hiroko da bir tür ontolojiye sahiptir ama onunki dirimselci ve inşacı bir ontolojidir, nesnesini dönüştüren bir pratiğe yöneliktir.[24] Her durumda bir çeşit emekten başlayan ve temel metaforundan hareketle bir evren tahayyül eden bir ikame söz konusudur.

Mars Üçlemesi'nde görünür olan ve gizli kalan arasında sürekli bir oyun vardır. Hiroko kaçak yolcu Çakal'ı gizler; sonra takipçileriyle birlikte kendisi kaçıp Mars'ta gizlenmeye gider. Gizli bir tapınak kurmak için Tepealtı üssünden ayrılırken psikoterapist Michel'den kendileriyle gelmesini ister. "Seni biliyor, seni seviyoruz. Senin yardımından yararlanabileceğimizi biliyoruz. Senin bizim yardımımızdan yararlanabileceğini biliyoruz. Tam senin aradığın şeyi, burada eksikliğini hissettiğin şeyi kurmak istiyoruz. Ama tamamen yeni biçimlerde. Çünkü asla geri dönemeyiz. İleri gitmeliyiz. Kendi yolumuzu bulmalıyız. Bu gece başlıyoruz Bizimle gelmeni istiyoruz." Michel, "Geleceğim," der.[25]

Yeşil Persephone, Hiroko, tekrar gün yüzüne çıktığında yaptığı eylemler bir gerekçelendirme gerektirir: "Bencil olmak istemedik. burada nasıl yaşayabileceğimizi deneyerek göstermek istedik. Birileri farklı bir yaşamdan söz ettiğinde ne kastettiğini göstermeli. ... Birileri o yaşamı yaşamalı."[26] *Mars Üçlemesi*'ndeki bir başka gerilim de budur: Özörgütlenme deneyleri yeni duygu yapıları oluştururken, gündelik hayat içinde, doğrudan başka bir hayatı yürürlüğe koyma ile siyasi mücadele arasındaki gerilim.

Kitapların renk düzeninde Hiroko Yeşil, Ann ise Kızıldır. Bu renklerin anlamına ilişkin düşündüklerimize bizi biraz yabancılaştırmak üzere, yeşiller, hayata uygun bir biyosferi yapay yoldan oluşturmak için şu ya da bu türden bir dünyalaştırma yanlısı olanlardır.

23. Robinson, *Green Mars*, s. 9. Keza bkz. s. 358-59 ve *Kızıl Mars*, s. 277, 308, 257.

24. Neredeyse "Deleuzecü" bir pratik. Bkz. *Blue Mars*, s. 640.

25. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 279. 26. *A.g.y.*, s. 447-48.

Çünkü Yeşiller için doğa hayatla eş anlamlıdır. Kızıllar için doğa hayattan önce gelir ve hayattan daha büyüktür. "Ann ölüme sevdalıydı."[27] Kızıl Mars aslında canlı değildir. Yeşil Mars ise bir bahçeye ya da sanat eserine –kültüre– benzer. Homeostatik, kendi kendini düzelten bir dünya modeli anlamında bir *ekoloji* oluşturmaz ikisi de. Yeşiller için doğa, kişinin üzerinde çalıştığı şeydir; Kızıllar için ise, kişinin üzerinde düşündüğü şey.

Sorunun bir kısmı, teknobilime uygun bir örgütlenme dilini oluşturmaktır. Ya da Boone'un mühendis Nadya Çernişevski'ye dediği gibi: "Kas ve beyin bir robotikler zırhı sayesinde öylesine genişleyip güçlendi ki kavrayabilmek artık çok zor. Belki de olanaksız." Hayat, dışsal kısıntılara karşı yaşanan tektolojik bir problemdir; ancak "Yeni tanrısal güçleri çevrelerindeki çalılıklarda uzanırken hâlâ maymunlar gibi yaşıyor"[28] olmaları, Frank'i umutsuzluğa düşürür.

Sanki Platonov'un doğa ve teknoloji trajedisi başka bir tarzda gerçekleşmektedir. Teknik gücün *potansiyeli*, dar anlamda açgözlü ve araçsal olarak kalmış olan örgütsel biçimlerle kavramları aşmaktadır. Sonuç olarak şirketlerin kaynak sağlamasına yolu hazırlamak amacıyla Mars'tadırlar. *Mars Üçlemesi*'ni sürükleyen gerilim budur. Araştırma, çalışma ya da tapınma, bütün Mars deneyimleri birbiri içine yeni girişlerin parçalarıdır, ama birbirleriyle bağlantı kurmak, kendi sınırlarının üstesinden gelmek ve onları oraya yollayan sömürücü ve askeri yaşam biçimlerine karşı yeni sınırlar oluşturmak zorundadırlar. Ancak Robinson'da can alıcı önem taşıyan bir şey daha vardır: Sadece potansiyel siyaset (Arkadi ve John) fiili siyasete (Frank ve Maya) karşı konumlanmaz; potansiyel teknikler de ulusötesi şirketlerin fiili tekniklerine karşı konumlanır (Sax karakteri birinden diğerine kayar). Ütopya için mücadele, başka pek çok şeyin yanı sıra, hem teknik, hem de siyasidir.

27. *A.g.y.*, s. 268. Bkz. Jeffrey Jerome Cohen (yay. haz.), *Prismatic Ecology: Ecotheory Beyond Green*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2013.

28. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 389, 511.

İlk Mars devrimi (üç devrim olacaktır) kendi kendini yeniden üreten hiyerarşilere dayanan bir toplumsal formasyonun kalıntılarına karşı, bir anlamda "feodalizme" karşıdır. Egemen sınıfın, Hive hanları gibi, herhangi bir gerçek çalışmaya uzaklığı yüzünden –bu durumda gezegenler arası uzaklık yüzünden– yoksullaşmış bir dünyaya karşı bir devrimdir bu. Marslı işçi sınıfına önderlik eden İlk Yüzler ile Ulusötesi şirketler ve onların özel ordularını karşı karşıya getiren çatışma yüzünden patlak verir. Frank Chalmers'ın dediği gibi: "Sömürgecilik hiç ölmedi ... sadece isimleri değiştirdi ve yerel polisler kiraladı."[29] Ulusötesi şirketlere göre Mars'ın bağımsız bir varlığı yoktur. Marslılara göre Mars, eski ekonomik düzenin görünürdeki doğallığının arkasındaki yapaylığın, eşitsizliğin ve fetişizmin göz önüne serildiği bir yerdir.

İlk devrim başarısızlığa uğrar. Ayaklananların üstünleşmeli ve kırılgan olduğu ortaya çıkan, hassas bir altyapıya fazlasıyla bağımlı olduğu bir durumda öncülerin koordinasyonu kötüdür ve güce fazla bel bağlarlar. İtaat etmeyen kalabalıklara diz çöktürmek için ulusötesi şirketlerin ve tetikçilerinin bütün yapması gereken, yaşam destek ünitelerini kapamaktır. Bogdanov'un asgariler yasası burada da işler. Hareket yeraltına çekilmek zorunda kalır. Ama belki, aynı teknobilim, yeni tür bir gündelik yaşam ve ekonomik ilişkilerin ortaya çıkabileceği, ulusötesi şirketlerin düzeninin dışında kalan özerk alanları da destekleyebilir.

Frank'in, "Tarihsel benzetmeler mevcut durumu kavrayamayan insanların başvurduğu son sığınaktır," demesine rağmen,[30] belki ilk devrim onların 1905 Rus Devrimidir. İlk devrim, sinik ve pragmatik politikacı Frank'in pazarlığı sayesinde bir tür anlaşma ile sonuçlanır. Frank'e göre "İşadamlarının asıl güçsüzlüğü oyunun amacının para olduğuna inanmalarıydı".[31] Bu noktada Sax hâlâ ulusötesi şir-

29. Robinson, *Green Mars*, s. 223. Üç cildi ve üç devrimi, David Graeber'in üç sosyal örgütlenme tarzına –hiyerarşi, mübadele ve komünizme– dair yazılmış gibi okumak mümkündür. Bunu Bogdanov'un üç temel metaforuna uyarlamak da mümkündür. Bkz. David Graeber, *Borç: İlk 5.000 Yıl*, çev. Muammed Pehlivan, İstanbul: Everest, 2015.

30. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 557. 31. *A.g.y.*, s. 471.

ketlerin yatırımlarını istemektedir, Frank ise yatırımların sınırlanmasından yanadır. Frank'in Sax'a söylediği gibi, "Sen hâlâ ekonomiyi kurcalıyorsun ama o fiziğe benzemez, daha çok siyasete benzer".[32] Frank için aşikâr olan, ama Sax'ın hâlâ anlamadığı şey, bilim ile sermayenin doğal müttefik olmadıklarıdır.

Bozguna uğradıktan sonra Arkadi ve Bogdanovcular günlük hayatta devrimi sürdürmek için göz önünde kalarak gizlenirler. "Çünkü bir insan yaşamı kuracağız, Frank. İhtiyaçlarımızı karşılamak için uğraşacağız, bilimle uğraşacağız, belki biraz da dünyalaştırmayla. Şarkı söyleyip dans edecek ve güneşin altında çevrede yürüyeceğiz, karnımızı ve meraklarımızı doyurmak için çılgınlar gibi çalışacağız." Herkesin kendi isteklerini yansıtacağı bir bütünleştirici fantezi, "en büyük fantezi"[33] niteliğinde bir yeraltı karşı-gösterisi yaratacaklardır. Mesele, usanmış, hoşnutsuz emekçileri inandıracak kadar ciddi çekiciliğe sahip, başka bir hayat için deli dolu önermeler yapma meselesidir.[34]

Yirminci yüzyıl başlarının dünyasında, proleter dünya devriminin yenilgiye uğramasının Batı Marksizminin teorik mülahazalarına yol açmasına benzer bir biçimde, Mars'ta küresel bir devrimin kıvılcımını çakma girişiminin yenilgiye uğraması da bir tür teorik içe bakış başlatır.[35] Frank Chalmers ile yardımcısı arasındaki diyalog bu durumu çok iyi yakalar:

"İnsanlar kendi apaçık maddi çıkarlarına nasıl böyle ters davranabiliyorlar?" diye bilek panelinden sordu Slusinski'ye. "Bu delice! Marksistler maddeciydi, bunu nasıl açıklıyorlardı?"

"İdeoloji efendim."

"Ama her şeyi maddi dünya ve bizim onu kullanma yöntemimiz belirliyorsa, ideoloji nasıl ortaya çıkabilir? Onlar bunun nereden kaynaklandığını söylüyorlardı?"

---

32. *A.g.y.*, s. 481. 33. *A.g.y.*, s. 547, 548.

34. Şuradaki gibi: Knabb, *Situationist International Anthology*, s. 9.

35. Standart bir değerlendirme için bkz. Anderson, *Considerations on Western Marxism* (Bogdanov kendisine sadece bir dipnotta yer bulabilir burada); Martin Jay, *Marxism and Totality*, Berkeley: University of California Press, 1986 (burada ise hiç zikredilmez).

"Bazıları ideolojiyi gerçek bir durumla imgesel bir ilişki olarak tanımlıyordu. İnsan yaşamında imgelemin güçlü bir etken olduğunu kabul ediyorlardı."

"Fakat öyleyse onlar da hiç maddeci değillermiş!" Tiksintiyle küfretti. "Marksizmin ölmesine şaşmamalı!"

"Şey, efendim, Aslında Mars'taki birçok insan kendisini Marksist olarak tanımlıyor."[36]

Batı Marksistlerinin çoğu ideolojiyi olumsuz yüzüyle, yanlış bilinç çerçevesinde düşünür; Bogdanov ise olumlu yüzüyle, ideolojinin belli bir toplumsal emek biçimine karşı direncin üstesinden gelme yolu oluşuyla daha ilgiliydi.[37] Bu görüş açısından yukarıdaki konuşmada, Frank ile Slusinki arasındaki diyaloğun biçimi (efendi ile köle), içeriğinden (ideolojinin Marksizan eleştirisi) daha önemlidir. Marslılar henüz ortaya çıkmakta olan toplumsal formasyonlarının örgütlenme üslubunu ifade edecek bir iletişim biçimine sahip değildir. Sorun dil ya da teoride değil; örgütlenme ve iletişim biçimlerindedir. Bu devrimin başarısızlığı, Batı Marksistlerinin yaptığı gibi dönüp üstyapılara bakmayı değil, yeni bir altyapı,da dahil olmak üzere evrilen yeni örgütlenme biçimlerine Bogdanovcu bir dönüşü gerektirir.

Marslılar devrimleri için hazır değildir. Yine de başarıya ulaşmayan mücadeleler bile, gelecekte işe yarayabilecek güçlü duygu yapıları oluşturabilir. "(Arkadi) hepsine neşeyle karşılık veriyordu. Havadaki o farklılığı bir kez daha hissetti, herkesin yeni bir mekânda birlikte olduğu hissini, herkesin aynı sorunları yaşayıp eşit olduğu, herkesin özgürlüğün elektriğiyle (bir kahve kabının altında kızarmış bir ısıtıcıyı görerek) akkor haline geldiği hissini."[38] Plato-

36. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 550-51. Krş. *Green Mars*, s. 235.

37. Gramsci bu konuda istisnadır. Ona göre ideolojinin olumlu örgütleyici bir rolü vardır. Bkz. Terry Eagleton, *Theories of Ideology*, Londra: Verso, 2007. Sovyet felsefesinde ideoloji kavramı üzerinde Bogdanov'un etkisine ilişkin, bkz. Yakhot, *The Suppression of Philosophy in the USSR*, s. 208-13. Ancak Sovyetler Birliği'nde olumlu ideolojinin inşasının bir öncüsü varsa bu Bogdanov'dan çok onun Tanrı-Yapıcısı yoldaşları, Gorki ve Lunaçarski'dir.

38. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 568.

nov'un dediği gibi, aynı tehlikelerle karşı karşıya kaldığımızda yoldaş oluruz.

Eylem içinde birleşmiş, kaynaşmış bir grup olma ânı, başka bir zamanın hafızasının tohumu olabilir.[39] *Mars Üçlemesi*'ndeki bu anlar Platonov'un *Çevengur*'undaki iç savaş bölümlerine benzer: Yeni bir mekân ve zaman ve yeni bir öznelliğin varoluşuna davet. Ancak yine Platonov'da olduğu gibi dağıtıcı güç, örgütleyici güçten daha hızlı ve daha kesin iş görür. Komünist ufka doğru evrensel bir sıçrayış olarak devrim ânını değil, yeni bir hayat biçiminin küçük, hatta moleküler unsurlarının birikmesini ve birbirleriyle uzlaşmaya çalışmasını vurgular Robinson.

İç savaşın yıkımı ve sabotajlar Mars'ın çehresini değiştirir. İlk Yüzler kaçak durumundadır. Ann cansız dünyasının ölümü ile kahrolmuştur. "Burada canlı olarak yaşarken, olayı kavramayı neredeyse imkânsız buluyordu. Manzara kendisini anlaşılmaz ve özgün bir dilde konuşur gibi anlatıyordu şimdi."[40] İç savaş Ann'i Mars ile kurduğu kesinlikle bilimsel ilişkinin içinden söküp çıkartmıştır. Antenleri dışarılardaki büyük açıklıklara yönelik, daha metafizik türden, seyre dalmış bir gerçekçi haline gelmiştir Ann. Sanki "Yemek salonlarının keyfi ve durağanlığı daima böylesi bir kuliste, evrensel kaosun katastrofik arka planında gerçekleşirmiş gibi geldi bir an."[41] Ann kaotik ve kayıtsız bir evrende yalnızdır. Paradoksal olarak başkalarını ona çeken bir yalnızlık.

Ann'in yemek odasının ötesindeki mutlaka ilişkin sezgisi, felsefeci Quentin Meillassoux'da mükemmel tasvir edilmiştir:

Orada gördüğümüz hayli tehdit edici bir güçtür – duyarsız, nesneleri ve dünyaları yok etmeye, korkunç ucubeler doğurmaya muktedir ama yine de hiçbir zaman hiçbir şey yapmayan, en şiddetli fırtınaları bağrın-

---

39. Kaynaşmış grup için bkz. Sartre, *Diyalektik Aklın Eleştirisi*, 1. Cilt. Fredric Jameson'ın belirttiği gibi, makro örgütlenme teorileri ve daha yakın zamanlarda özne teorileri açısından Marksizm oldukça zengin olmakla birlikte, orta düzey örgütlenme teorileri açısından eksiktir. Bununla ilişkili olarak *ölçekten-bağımsız* bir örgütlenme teorisi öneren Bogdanov ilgi çekicidir.

40. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 652. 41. *A.g.y.*, s. 665.

da taşıyan, ardından huzursuz edici bir sükûnet aralığı boyunca en ürkütücü parıltı nöbetlerine kapılan bir bulut gibi, her rüyayı ve aynı zamanda her karabasanı gerçekleştirme gücüne, rasgele çılgın dönüşümlere yol açma ve bunun aksine en ücra köşelerine kadar hareketsiz bir evren üretme kudretine sahip bir şey.[42]

Yani, Bogdanov'un akla sığmaz bulacağı bir hiper-kaos; oysa Ann için, herhangi bir insan projesine baştan verilecek bir kozmik garantiyi ortadan kaldırdığı için, Mars'ı bilme imkânının önşartı olan bir hiper-kaos.

Ancak bu tarz bir fikir, ifadesini ve taraftarlarını, kozmik anlarda değil, toplumsal çöküş anlarında bulur. Yenilgiye uğramış bir devrimin insani, teknik ve "doğal" felaketleriyle boğuşan Michel, Nadya'ya, "Bir erkeğin kendine güvenmesi gereken anlar vardır," der. "Kadınlar için de aynı," diye yanıtlar onu Nadya.[43] *Üçleme*'nin olay eğrisi ilerledikçe, eyleyen insanlar arasındaki cinsiyet dengesi değişir. Sonunda hem mülkiyete hem de patriyarkaya karşı zafer kazanılacaktır, ancak birinci cilt bittiğinde zafere ulaşmaya henüz uzun bir yol vardır.

YEŞİL MARS: DEVRİM OLARAK TEKTOLOJİ

Yeşil Mars Hiroko'nun dünyasında başlar: Mars'ın kutbundaki buz takkesinin altında yer alan gizli bir yeşil kapalı alanda. Kitap aynı zamanda yeni kuşaktan bir karakterle açılır. Hiroko'nun siborg-matriyarkal kabilesinden Nirgal ancak Shulamith Firestone'un hayal edebileceği türden biridir.[44] Nirgal Yeşil ile Kızılın arasında değil, Yeşil ile Beyazın arasında kalmıştır:

Yeşil taraftan bakan Hiroko, gizemli bir şeyle karşılaştığında, onu sever ondan mutlu olurdu; *viriditas*'tı karşısındaki, kutsal bir güçtü. Beyaz taraftan bakan Sax, gizemli bir şeyle karşılaştığında, karşısındaki

42. Meillassoux, *After Finitude*, s. 64. 43. Robinson, *Kızıl Mars*, s. 658.
44. Bkz. Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*. Hiroko'nun dünyasında babalık hep müphem kalır ama babası Çakal gibi görünüyor. Bkz. Robinson, *The Martians*, s. 364.

tehlikeli ve korkunç Büyük Açıklanamazlık'tır. Sax hakikat ile ilgiliydi, Hiroko ise gerçek ile. Ya da belki tam tersi – alengirli kelimelerdir bunlar.[45]

Yapay rahimden, "ektogen" doğmuş, çekirdek ailenin dışında, bir matriyarka içinde büyümüş Nirgal yine de kendini bulmak için buradan ayrılmak zorundadır. Yersiz yurtsuz dolanan Çakal'ın öğrencisi olur. Nirgal Mars yeraltı dünyasına rehberimizdir. Arkadi yoktur artık, ama Hiroko'nunkiler ile Foucault ve Fourier okuyup Fransızca konuşan ütopyacılara ait olanlar dışında, gizli sığınakların çoğu Bogdanovcudur.[46] Nirgal bir başka karakterin de rehberi olur: Ütopya edebiyatında klişeleşmiş bir karaktere, bizim ütopya öncesi dünyamıza benzer bir yerden gelmiş bir ziyaretçiye rehberlik yapar.

Debord bir yerde şöyle demişti: "Bütünleşik gösterinin en büyük tutkularından biri ajanları devrimciye, devrimcileri ajanlara çevirmektir."[47] Mars'ta ikisi birden olan karakterin adı Art'tır. Başka şeylerin yanı sıra, dünyamızdan ütopya diyarına giden klişe ziyaretçi karakteri olarak da görülebilir Art. Ya da, radikal hayal gücünü hem yayma hem de sistemin içinde tutma şeklinde ikircikli bir rol oynayan ticari bilimkurgu endüstrisinin (ki *Mars Üçlemesi* olgun bir örneğidir) yerine geçen bir karakter.

Art oldukça sıra dışı bir ulusötesi şirket olan Praxis'te, sorun giderici ve problem çözücü olarak çalışır. Art arda "seksen yıl boyunca kanser gibi büyüdükten sonra" Praxis en büyük şirketlerden biri haline gelmiştir ama şirketi yöneten aristokratik seçkinlerin ciddi bir "asaletin gerektirdiğini yapma" takıntısı vardır.[48] Şirketin başındaki Fort, Herman Daly'nin *tam dünya ekonomisine* gönülden bağlıdır: "Doğal sermayemizi sanki harcanabilir gelirimizmiş gibi tüketiyoruz ... İnsan eseri sermaye ile doğal sermaye birbirinin yerine

45. Robinson, *Green Mars*, s. 15.

46. *A.g.y.*, s. 326. Ektogenesis ya da rahim dışı ortamda gebelik Aldous Huxley'in Marksist biyolog J. B. S. Haldane'den alarak popülerleştirdiği bir fikirdir.

47. Guy Debord, *Comments on the Society of the Spectacle*, Londra: Verso, 1998, s. 11; Robinson, *Green Mars*, s. 488.

48. *A.g.y.*, s. 75.

geçemez."[49] Praxis'in amacı, doğal kaynakların fiyatı teorik olarak sonsuz olduğu için, sıkıntıdaki ülkelerden bunları elde ederek *biyo-altyapı* işine girmektir. Fort'un Art'a dediği gibi, "Senden istediğimiz Mars'ı ele geçirmen."[50]

Art'ın yeraltıyla eylem-içi etkileşimi onu değiştirir. Nirgal Art'ın yeraltına sızmasını sağlar. Art'a armağan ekonomisinin ilkelerini öğretir: "Vermeden önce al ve yanmadan önce ver." Nirgal'in açıklamaları Art'ın kafasını karıştırır. "Eski satın al ve öde sistemi için para ekonomisi var, para olarak hidrojen peroksiti kullanıyor. Ama insanların çoğu azot standardı ile yani armağan ekonomisi ile yapabildikleri kadarını yapmak istiyor."[51]

Kızılın yerine Beyazın geçmesi, devrim bayrağındaki bir başka "rengi" ve bir başka karakteri, efsanevi kaçak, Trinidadlı Çakal Desmond'u ortaya çıkarır. Çakal'ı kaçak olarak Mars'a getiren Hiroko'dur. Daha önceleri sevgililerken, Hiroko'nun etrafında matriyarkal ve çokeşli bir kült oluşturmasıyla Çakal başıboş dolaşmaya, yeraltı üsleri arasında gidip gelmeye, herkese armağan ekonomisi ile meta ekonomisinin karışımı olan eko-ekonominin ilkelerini öğretmeye başlamıştır. "Henüz bilinmeyen bir uygarlığın ilkelleriyiz,"[52] der Çakal Nirgal'a. Nirgal'a herkesin gözü önünde kalarak gizlenme karanlık sanatını da öğretir.

Çakal çok da inanmaz devrimlere. "Siyaset yapmak değil mesele, hayatta kalmak,"[53] der. Platonov'a benzer biçimde, devrimlerin evrensel ideallerden çok, korku ve açlık tarafından tetiklendiğini, tepkisel olduğunu düşünür. Yasadışılıktan da çekinmez; diğer karakterlerin hepsinden daha anarşisttir. Eleştirel ütopya arşivinin tepelerinde yol alan bir kervan gibi, bir yeraltı yerleşiminden diğeri-

49. *A.g.y.*, s. 77-79. Bkz. Herman Daly ve Joshua Farley, *Ecological Economics: Principles and Applications*, Washington, DC: Island Press, 2010 (2. basım).

50. Robinson, *Green Mars*, s. 87. *Mars Üçlemesi*'nin karşısında bir ses için bkz. Charlie Stross, *Accelerando*, New York: Ace Books, 2005. Robinson'un tersine, Stross doğrudan tekno-ütopya dilinden ve kapitalist gerçekçilikten hareket eder ve daha kasvetli bir ivmeci bakış ortaya koyar.

51. Robinson, *Green Mars*, s. 291, 294.

52. *A.g.y.*, s. 35. 53. *A.g.y.*, s. 50.

ne –Gramsci, Fourier, Mauss-Hyde, Bogdanov-Visniak, Fourier, Cole, Bellamy, Proudhon– yolculuk yapar.[54]

Yeni tür bir toplumsal ilişki yayar ve yaşar. Çakal: "İnsanları kendi gülünç ekonomi anlayışlarından kurtarıyorum, yaptığım budur! Armağan ekonomisi çok iyidir ama bizim durumumuz için yeteri kadar örgütlü değildir. Herkeste olması zorunlu olan, can alıcı önemde şeyler var, öyleyse herkes *zorunlu* olarak vermeli. Zorunlu armağan çelişki demek, değil mi?"[55] Çakal, Vlad ve Ursula'nın teorisini geliştirdiği eko-ekonomiyi hayata geçirir. Aldığından fazlasını vermek için sıkı pazarlık yapar; giderek artan miktarlarda armağan verilmesinin sorunlu yanı olan *potlaç* yapmanın eşiğine gelir.

Bu sırada Ann, Mars yüzeyinde uzun süre tek başına dolanmaktan "uçukkafa"olmaya başlamıştır. Bir şey yapmadan bakakaldığı bir toprak kaymasından sağ kurtulur, ama kurtuluşu ucu ucuna ve tamamen şans eseridir. "Değerle ya da uyumla hiçbir ilişkisi yoktu işin, her şey tamamen arıziydi. Denge noktası olmayan kesintili dengeler. Sebepleri takip etmeyen sonuçlar... Evrensel arıziliğin rasgele akışında hiçbir şeyin önemi yoktu; ama yine de, ama yine de..."[56]

54. Robinson, *Blue Mars*, s. 328. Bkz. Tom Moylan, "Utopia Is Where Our Lives Matter", *Utopian Studies* 6(2), 1995: 1-24 ve *Demand the Impossible: Science Fiction and the Utopian Imagination*, Londra: Methuen, 1996. Moylan Robinson'u, şablonlara ihtiyatla yaklaşıp asıl sürece ilgi duyan 1970'lerin eleştirel ütopyacı yazılarının devamı olarak okur. Carol Franko ("Kim Stanley Robinson: *Mars Trilogy*", David Seed [yay. haz.], *A Companion to Science Fiction*, Oxford: Blackwell, 2005, s. 544) ise *Mars Üçlemesi*'ni "dinamik bir ütopya görüşü" olarak görür. Ben, Robinson'un yeniliğinin, farklı ütopyacı arzu ve eylemlerin birbiriyle tartışıp anlaşabileceği bir metin uzayı yaratan, bir tür *meta-ütopya* olduğunu düşünüyorum.

55. Robinson, *Green Mars*, s. 42. Saf armağanın netice itibariyle imkânsızlığı Derrida'nın ele aldığı bir konudur. Bkz. Jacques Derrida, *Given Time: I. Counterfeit Money*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1994. Antropoloji literatüründe, *potlaç* problemi, vermeyi sürdüren armağandır. Graeber'in yazdıkları da bu konuyla yakından ilgilidir. Bkz. David Graeber, *Towards an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*, Basingstoke: Palgrave, 2001, s. 188 vd.

56. Robinson, *Green Mars*, s. 122-25. Krş. *The Martians*, s. 306. Kesintili Denge, Niles Eldridge ve Stephen Jay Gould'un birlikte kaleme aldığı bir evrim teorisidir.

Dönüş yürüyüşünde, moleküler kızılın özellikle çarpıcı bir görüntüsü canlanır önünde:

Kayalık alan tuhaf bir güzellik kazandı ... Kaya parçaları bazalttı. Yukarıya bakan tarafları, rüzgârlarla ovulmuş, zımparalanıp dümdüz olmuştu. Belki bir milyon yıl süren ilk zımparalama. Ardından alttaki kilin rüzgârda savrulmasıyla ya da az görülen Mars depremlerinin bölgeyi sarsmasıyla kaya yerinden oynayıp başka bir yüzeyini etkilere açık bırakmıştı. Ve süreç yeniden başlamıştı. Yeni bir yüzey, mikron boyutlu aşındırıcıların bitmek bilmeyen fırça darbeleriyle yavaş yavaş düzleştirilmişti; ta ki kayanın dengesi bozulana ya da bir başka kayanın çarpması veya başka bir şeyin sonucunda konumu değişene kadar. Sonra her şey bir daha başlayacaktı.[57]

Ann moleküler kızıl dünyayı algılarken, onun içinde kolektif insan emeğini yönlendirebilecek bir proje göremez. Diğer önde gelen kahramanların yer aldığı bir rüya görür; her biri farklı bir hedefe ya da daha doğrusu ölçüte sahip bir örgütlenmesi olan bir tür tektolojiye yönelmiştir. Herkes bir şeyde "net kazanç" istemektedir, ama bu şey her biri için farklıdır.[58] Uzun ömür tedavişini ve Mars eko-ekonomisini geliştiren Vlad ve Ursula'nın istedikleri sağlıkta net kazançtır. Hiroko için güzellik, Nadya için iyilik, Maya için yoğunluk, Arkadi için özgürlük, Michel için anlayış, Frank için iktidar, John için mutluluk, Sax için karmaşıklıktır istenen. Ya Ann için? Hiçbir şey. Temel tonunu Meillassoux'nun nihilizminden alan tek karakter odur.

Yine de Ann'in Kızıllığı, Sax'ın dünyalaştırma, terra-kurma teknobilimi için akkor olmuş tutkusuna bir kontrpuan oluşturur. "Dünyalaştırma bir bilim değildir," diye ısrar eder.[59] Bir hedef edinir edinmez bilim nesnellik mücadelesini kaybetmiş olur. Dışarılardaki büyük açıklıkları kaybetmiş olur. Sax için canlıları canlı olmayan sistemlerin üzerinde tutmak bir değerdir, bir "entropiye karşı önlem almaktır" ve formülü bir kere daha değiştirerek "net enformasyon kazancı" için mücadele etmek demektir.[60]

57. Robinson, *Green Mars*, s. 126. 58. *A.g.y.*, s. 134.
59. *A.g.y.*, s. 144. 60. *A.g.y.*, s. 146.

Bütün bunları Karbon Kurtuluş Cephesi'nin zamansal imzasının çeşitlemeleri kılan şey, daha baştan kapitalist gerçekçiliği ve kapitalist romansı dışlamalarıdır. Sürekli büyüme, iç dengesizliklerini sürekli açık bir dünyaya doğru ileri atarak çözmeye çalışma dışta bırakılmıştır. Görünmeyen bir elin veya kendi kendini düzelten bir düzenin dengelediği bir kapalı döngüye, bir homeostasa dönüş de dışlanmıştır. Bunların yerine geçecek ilerlemeli seçilim, düzenleyici bir istikrarlı ekolojik model ideali –Tanrının bu son avatarı– olmaksızın kendi yan etkilerini tümüyle hesaba katmaya çalışmak zorundadır.[61]

Ann'in etkisiyle Sax sadece ikincil fikirlere, uygulamalı bilimlere, dünyalaştırmaya ve benzeri şeylere güven duymasını sorgulamaya başlar. Sax'a göre bu ikincil fikirler, hayata böylesine düşman olan ama Ann'in zihnini esir eden mutlak olumsallık üzerine o ölümcül düşünceleri kendisinden uzak tutmaya yarar. Ancak, diye ısrar eder Ann, haksız da olmayarak, Sax Mars'ı bilmez, en azından ölümün eşiğine gelene kadar böyledir. Çileler çekecek, sınavlardan geçecektir Sax. Bunların biri, ilginçtir, konuşma zorluğuna yol açan bir felçtir. Ann gibi, ama ondan daha ağır biçimde konuşma yeteneğini yitirir. "*Sonuçlar olumsuz* deyişini duymalısınız."[62]

Dil Robinson'un eserinin kilit yönlerinden biridir. Romanları hem "gerçekçidir", hem de bilimkurguda gerçekçiliğin neyi gerektirdiği konusunda yüksek bir düşünümselliğe sahiptir. Bu niteliğin bir yansıması, Lautréamont'un *Maldoror*'da Buffon'dan ve başka doğa tarihi metinlerinden yararlanmasına benzer biçimde bilimsel terimleri saptırarak kullanmasıdır. Okurun arayıp ne olduğuna bakabileceği terimlerle dolup taşan *Mars Üçlemesi*, arama motoru çağının gelişini sezer. Kayalardaki çatlaklarda yaşayan bir yaşam biçimi olan *kazmoendolit*'lerin kaya içindeki oyuklara yerleşen *kriptoendolit*'lerden farklı olduğunu öğrenebiliriz artık. Kitabın hayranlarının yaptığı bir wikipedia maddesi bile vardır.[63]

61. Bkz. Mark C. Taylor, *After God*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 2009.

62. Robinson, *Green Mars*, s. 321.

63. *A.g.y.*, s. 155. Bkz. Comte de Lautréamont, *Maldoror and the Complete*

Sax karakterinin kendisi de bilime ilişkin dil sorununun farkına varır, hatta evrensel birbiri içine girme olarak dil gibi bir anlayışa ulaşır: "Analojiler çoğu zaman anlamsızdı – (bir analojiyle anlatmak gerekirse) genotipten çok fenotip meselesiydiler." Sax'a göre kültür "devasa bir anlamsız analojiler külliyatıdır bir tür sürekli kavramsal sarhoşluk halidir."[64] Sax, Michel'in psikolojisinin bir analojiler çorbası olduğunu düşünür. Freud zihni bir buhar makinesi olarak tasarlar: ısınma, basıncın yükselmesi, yer değiştirme, boşaltma vesaire. Sax ise zihni iklimbilim gibi daha iyi bildiği çağdaş bilimlerin modeli üzerinden tasarlar.[65] Nedenselliğin temel metaforlarının günü geçmiştir artık.

Bogdanov için olduğu gibi Sax için de dil ikameler yapma açısından en kolay şekillendirilebilir ortamdır; ama aynı zamanda ikamelerinin çoğu başka ortamlarda çalışmayacağı için en tehlikelisidir. Sorun, dilden diğer pratiklere aktarma yaparken *seçme işlemi* için bir yöntem bulmaktır. Net kazanç sağlayacak bir praksis arayışındaki Sax için bir sorundur bu, yoksa Ann için sorun yoktur ortada. Praksisi örgütlemek, geçici de olsa, bir amaçlar ve hedefler dili, bir tarih teorisi gerektirir.[66] Praksis bilinebilir geçmişleri mümkün geleceklerle ilişkilendiren bir kavramsal uzaya ihtiyaç duyar.

Ama bu bir erekselcilik olamaz. Tarihin planı yoktur. Yönelecek bir ufuk, bugünden geleceğe giden bir hat yoktur. "Bu açıdan tarihle evrim birbirine benzer; ikisi de hem gelişme örüntülerine, hem de olumsallıklara ve tesadüflere dayanır. Ama, özellikle zaman ölçeği açısından, aralarındaki farklılık o kadar çarpıcıdır ki, benzerlikler analojilerden öte bir şey olamaz. ... Evrime *yön veren* tarih. Ürkü-

---

Works, Boston, MA: Exact Change Press, 1994, s. 159; Türkçesi: *Maldoror'un Şarkıları*, çev. Özdemir İnce, Ankara: İmge, 2015. Bahsettiğim wikipedia maddesi kimstanleyrobinson.info sitesindeki *Mangalawiki*'dir. Fanların kültürel üretimi için bkz. Henry Jenkins, *Convergence Culture*, New York: NYU Press, 2008. Edebi meziyetlerinin yanı sıra Robinson'a önem vermek için bir diğer sebep de *Mars Üçlemesi*'nin kendine özgü ve önemli bir fan kültürü ayak izine sahip olmasıdır.

64. Robinson, *Green Mars*, s. 185. 65. Robinson, *Blue Mars*, s. 55-56.

66. Alternatif tarih hikâyeleri için bkz. Jonathan Strahan (yay. haz.), *The Best of Kim Stanley Robinson*, San Francisco: Night Shade Books, 2010.

tücü bir düşünceydi bu."[67] Bilimin kendi dışında olup da ona yön veren hedefi, ideal durumda bir tarih bilimi olurdu. "İhtiyacı bir tarih bilimiydi, ama ne yazık ki böyle bir şey yoktu. Arkadi'nin hep dediği gibi tarih Lamarckçıydı."[68]

Olabilirdi, ya da keşke öyle olsaydı. Keşke hayatta kalma açısından değer taşıyan özellikleri edinip sonraki kuşaklara aktarabilseydik. Kimi eylemleri yapmayı *durdursak*, ekoloji kendini düzeltebilir, denge durumuna dönebilir diye düşünmeye eğilimliyiz hâlâ. Ama belki de durum böyle değildir. Negatif eylem yeterli olmayabilir. Yeni eklemlenmelerle sistem oluşturmak için pozitif eylemler gerekebilir. Ya kurgusal Mars'ta olduğu gibi gerçek Dünya'da da bir ekoloji yoksa? Ya sadece istikrarsız bir doğa ve ilerlemeli seçilim varsa Dünya'da da? Ya mevcut formlara saptırma uygulayarak oluşturulacak deneysel çeşitlemeler aracılığıyla, sürekli bir bilinçli adaptasyon süreciyse söz konusu olan?

Sax karakterinin yolculuğu, bir ucunda modellere dayanan rasyonel bilim, diğer ucunda ampirik ve olumsal bilim olan yelpazede kendisine bir yer bulma yolculuğudur. Bir sınıf olarak biliminsanlarını temsil eder Sax. "Apolitiktir onlar, devlet memurları gibi; işlerin rasyonel bilimsel biçimde yönetilmesini, en çok sayıda kişi için en büyük fayda olmasını isteyen ampiristlerdir; eğer insanlar duyguların, dinlerin, hükümetlerin ve buna benzer diğer kitlesel hezeyan sistemlerinin esiri olmasa bunun nispeten kolayca düzenlenebileceğini düşünürler."[69]

Sax dünyalaştırmanın kurucu babasıdır ve hâlâ, başta iklim üzerine olanlar olmak üzere, devasa jeo-mühendislik projelerine ilgi duyar. Burada yabancılaştırma etkisi yaratan unsur, problemin Mars'ta küresel ısınmayı engellemek değil, sıcaklığı artırmak olmasıdır. "Sax yüzünde sabit küçük bir gülümsemeyle ilerledi. On iki derece! Bu iyiydi işte! İhtiyaçları olan toplam ısınmanın yüzde yirmisi! Üstelik bütün bu başarı iyi tasarlanmış gaz kokteyllerinin erkenden ve

67. Robinson, *Green Mars*, s. 185-86.
68. *A.g.y.*, s. 220; keza *Kızıl Mars*, s. 113.
69. Robinson, *Blue Mars*, s. 83.

sürekli salınması sayesindeydi. Çok şık işti, gerçekten çok şıktı. Basit fizikte insanı rahatlatan bir şeyler vardı."[70] *Yeşil Mars* projesinin bir bölümü, bu "ivmelenmeci" neşeyi sertleştirici ideolojilerle, ölçek duygusunu kaybetmeden, diyalog içine sokmaktır.

Sax'ın bilimin ulusötesi şirketlerle suç ortaklığı sorunu konusunda farkındalık kazanmasını sağlayan şey, bir tür ütopya olması gereken şeyle –bir bilimsel konferansla– karşılaşması olur. Ulusötesilerin sponsorluğunda bilim birbiriyle rekabet halindeki şirket gündemlerinin savaşına dönüşür. "Herkes olan bitenin farkındaydı ve hiç kimse bundan memnun değildi, ama yine de kimse itiraf etmiyordu."[71] Bu bilimin amacı, bilimsel bir şey değildir. Sax bilimi bırakıp Hiroko'nun mistisizmine kapılmaz, Ann'in doğayı seyretmekle yetinen bilim versiyonuna da çekilmez. Sadece Ann'de değil kendisinde de aklın tutkusunun ölümün çekiciliği olduğunu görmeye başlamıştır.

Sax bilime politika, politikaya bilim katma çifte projesine girişir. Fredric Jameson: "*Mars Üçlemesi*'nin her bilimsel okuması, katı bilimkurgu içeriğinin toplumsal-siyasi bir içerik –yani bir ütopya– yerine geçtiğini gören ikinci bir alegorik okuma ile geliştirilmelidir."[72] Böyle bir okumada eksik kalan şey, diyalektik tamamlayıcısıdır. Herhangi bir toplumsal-siyasi okuma da, ütopyacı içeriğinin bilimsel –katı bilimkurgusal– etmenlerle kesiştiği ikinci bir okuma ile geliştirilebilir.

Aslında burada da durmak gerekmez. *Mars Üçlemesi,* birbiriyle *kıyaslanabilir olmayan* bilgi çeşitleri –saf ya da uygulamalı bilim, mühendislik, tasarım, siyaset, kültür, din, folklor vesaire– arasında bir dizi karşılaşma sergiler.[73] Mesele yapılacak bir sentezin olması değildir. Her bilme tarzının, dolayısıyla *Mars Üçlemesi*'ni her olası

70. Robinson, *Green Mars*, s. 204.

71. *A.g.y.*, s. 214. Bkz. Philip Mirowski, *The Effortless Economy of Science*, Durham, NC: Duke University Press, 2004 ve Mirowski, *Science-Mart.*

72. Fredric Jameson, *Archaeologies of the Future*, Londra: Verso, 2005, s. 396. Burada Jameson ile okumalarımız ayrılıyor. Söz konusu olan sadece bilime siyasi alt katmanın açıklanması değil tersinin de yapılmasıdır.

73. Kıyaslanabilir olmayan söylemler konusunda, bkz. Jean-François Lyo-

okuma katmanının, bir diğer bilme tarzıyla –bir bütün olarak emek sürecinin olumlu, işlevsel, çalışır ideolojisinin kimi bileşenlerini içinde barındıran bir tarzla– çerçevelenebilir olmasıdır. Bu açıdan *Mars Üçlemesi* tektoloji üzerine bir eserdir.

Yaşadığı onca belanın ardından Sax için yararlı çerçeveleyici bilgi, yaşadıklarının ardından Bogdanov için olduğu gibi, doğa tarihinden gelir. Sax kendi gözlemlerini bu alanda yapar. Doğa tarihi gerçek bir bilimdir ve "ortadaki olumsallık ve karmaşanın içinde, evrime –gelişmeye, adaptasyona ve karmaşıklaşmaya– dair kimi geçerli genel ilkeler keşfetmiştir."[74] Teorik fizik alanındaki ilk eğitiminin merkezindeki modelleme anlayışından vazgeçmemiştir, ama ona daha kuşkucu yaklaşmaya, bilme ile duyumu bir araya getirirken daha temkinli olmaya başlamıştır. Alandaki gözlemlerinin hepsi çılgınca istikrarsız bir doğaya aittir ve Bogdanov gibi o da siyasi zamanın çılgın kararsızlığını deneyimlemiştir. Bilimsel zamanı –zaman zaman– işe yaramaz ölçüde yapay bulur.

"Burada, Mars'ta her türlü hiyerarşinin çökmesi mukaddердir."[75] *Mars Üçlemesi*'ndeki sorun, *Çukur*'daki sorunla aynıdır: temel ve üstyapı sorunu. Yalnız burada üstyapı, en azından *potansiyel olarak,* zaten mevcuttur. Bilim üssü işleyen bir üstyapı modelidir. Ancak bu defa kendi altyapısını inşa etmesi gerekir. Üstünde duracağı doğayı inşa etmek zorundadır.

Üçlemenin ortasındaki cildin merkezindeki bölüm, matriyarkal Dorsa Brevia yerleşiminin ev sahipliğinde bütün yeraltı fraksiyon-

---

tard, *The Differend: Phrases in Dispute*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1989.

74. Robinson, *Green Mars*, s. 221. *The Martians* kitabındaki (s. 314-20) kısa hikâyesi "Selected Abstracts from the *Journal of Aerological Studies*", özellikle kayda değerdir. Hikâye Antarktika'da bulunan, muhtemelen Mars kökenli olan ve yaşam bulgularına sahip olup olmadığı tartışmalı gerçek bir meteorla, ALH84001 ile ilgilidir. Robert Markley, *Dying Planet*, s. 323 vd.'nda bu fosile ilişkin bilimsel literatürdeki gerilimleri parlak biçimde analiz eder. Robinson bir sonuca bağlamak için değil, tüketmek üzere "bilimsel" tartışmayı sürdürür. Söz konusu olan, Sax'ın sonunda vardığı modelleme tarafından yutulmayı reddeden ampirik temelli ve karmaşık bilim türüdür.

75. Robinson, *Green Mars*, s. 189.

larını bir araya getiren konferanstır. Mars'a ilişkin en az dört farklı vizyon arasında bir uzlaşı arayışıdır bu konferans. Anarşist Çakal pek ilgili değildir, bu yüzden dört partiyi Kızıllar, Yeşiller, Beyazlar ve "çokkültürlülük meselesi" diye adlandırılabilecek dördüncüsü oluşturur. Adil bir toplum farklı hayat tarzlarını nasıl içinde barındırabilir? Kabul edilebilir farklılıkların ölçüsü nedir? Dışlamanın sınırlarına kim karar verecektir?

Robinson'un, yirminci yüzyıl sonları düşüncesini uğraştıran ama çoğunlukla birbiriyle pek ilişkilendirilmeyen iki alandan, çokkültürlülükten ve sivil toplumdan beslenmesi ilginçtir.[76] Çokkültürlülük sömürgecilik eleştirisinden ve ırk, toplumsal cinsiyet ve cinsellik siyasetinde ABD deneyiminden türemiştir. İkincisi ise Sovyet-sonrası geçiş toplumlarının deneyiminden ortaya çıkmıştır. Marslılar ise, Dorsa Brevia toplantısında, bir tür yeni *Bağımsızlık Bildirgesi* ile birbirine bağlanan federe şehir-devletlerinden oluşan çoklu iktidar toplumu vizyonuna ulaşırlar.

Dorsa Brevia manifestosu, sadece Dünya'daki sivil toplum ve çokkültürlülük düşüncesinin değil, aynı zamanda sosyalist ve ekolojik ekonominin de farklı bir yere uyarlanmış haldeki sentezidir. Toprak, hava ve su müştereklerdir. Manifestonun ana tezlerinden biri şudur: "Mars ekonomisinin amacı, 'sürdürülebilir kalkınma' değil, bütün biyosfer için sürdürülebilir refahtır."[77]

Dorsa Brevia manifestosu gerçeklik haline nasıl dönüşecektir? Nirgal dışarıda, Çakal gibi, ama ondan daha az gizlenerek Dorsa Brevia'yı günlük hayatlarında yürürlüğe koyanlar arasında dolaşmaktadır. Bunlar, "tarım uzmanları, ekoloji mühendisleri, inşaat işçileri, teknisyenler, teknokratlar, kent operatörleri, servis çalışanla-

76. Sömürgecilik-sonrası toplum ve sivil toplum üzerine standart eserler, sırasıyla, Gayatri Spivak, *Critique of Postcolonial Reason*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999; Andrew Arato ve Jean Cohen, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, MA: MIT Press, 1994.

77. Robinson, *Green Mars*, s. 389. Gerçekten popüler kurucu belgelerin işareti olarak müşterekler konusunda bkz. Peter Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, Berkeley: University of California Press, 2008.

nydı."[78] Bunlar Bogdanov'un sınıf bilinçli sanayi işçilerinin yirmi birinci yüzyıldaki karşılıklarıdır.

Bu arada Maya zamanını Praxis şirketi için hidroloji çalışmalarıyla yeraltı arasında böler ve yeni Mars tiyatrosunun ve müziğinin tadını çıkarır. "Politika bu erotik enerjinin bir kısmını kendine çekmeliydi, yoksa hınçtan ve hasar kontrol çabasından ibaret bir şey olurdu."[79] Maya ve İlk Yüzler arasından başkaları "yeni bir Ekim'i" önlemek ister. Menşeviklere benzerler, insanları eğitmeye uğraşır, vaaz verir, yatıştırır, uygun şartların oluşmasını bekler ve tarihin akış hızını zorlamaktan kaçınırlar. "Sanki tarih sefaletin üzerine atılıp tekrar tekrar yenilgiye uğrayan bir dizi insan dalgası gibiydi – korkunçtu."[80] Maya, Çakal'la birlikte, sadece yıkıp yok edici olmakla kalacak bir atılımdan korkar.

Devrimi yeniden başlatmak için bir tetikleyici, bir kıvılcım beklerler. Bu arada Dünya'da batı Antarktika buz tabakası çökerek her yerde deniz seviyesinin yükselmesine yol açar. İlginçtir, Dünya'da küresel ısınma vardır ama Robinson buz tabakasının denize düşmesinin sebebi olarak bunu göstermez. Adeta Bogdanov'un tarzına uymak, örgütlenmenin önündeki öngörülebilir meselelere dikkat etmekle yetinmemek gerekmektedir. Birbirleriyle en umulmadık biçimde etkileşime giren çeşitli moleküler kurtuluş cephelerinin neden olduğu birçok metabolik yarılma vardır.[81]

Yükselen deniz seviyeleri dikkatlerin ve kaynakların Dünya'ya dönmesine yol açarken Marslılar devrimlerini başlatır. Çoğu devrim gibi bu devrim de yasayı olduğu gibi alışkanlıkları da askıya alır. Devrimleri bir tür tektoloji ile anlamak mümkündür. Mühendis Nadya:

Parçacıkların ısıl enerjisi, parçacıkları yerinde tutan kristal içi kuvvetlerin üstesinden gelecek kadar yükselince erime başlar. Şimdi ulusötesi şirketler düzenini kristal yapı olarak düşünürsek ... Ancak yapıyı bir arada tutan kuvvetlerin iyonlar arası mı moleküller arası mı olduğu çok şeyi değiştirir; iyonlar arası kuvvetle sodyum klorit 810 C derecede

78. Robinson, *Green Mars*, s. 481. 79. *A.g.y.*, s. 514.
80. *A.g.y.*, s. 560, 543. 81. *A.g.y.*, s. 508, 538, 553, 557.

erirken, moleküller arası kuvvetle metan –183 C derecede erir. Ne tür kuvvetler söz konusu acaba? Ve sıcaklık ne kadar?[82]

Bu defa, sıcaklık yeterli düzeydedir.

MAVİ MARS: ÜTOPYADAN SONRA

Bogdanov gibi Robinson da, ilginç sorunların devrim ânından önce değil, sonra başladığını fark eder. Şaşırtıcıdır ama simgesel bir hamlenin gücünü kavrayan Sax olur. Kızılları anayasal siyasetin içine çekmek için onlara verilen bir taviz olarak güneş ışığını toplayıp yoğunlaştıran güneş aynasını tahrip eder. Yeşiller yapay yoldan güçlendirilmiş güneşten yoksun kaldıkları için daha çok çalışmak durumunda kalacaktır artık.

Kültür devrimi, ya da "yeni bir kolektif bilinçaltı" Bogdanov'un düşündüğüne çok benzer şekilde, yeni bir üretim tarzına geçişte önemli rol oynar.[83] Marslılar sadece yeni fikirlere sahip olmakla kalmaz, yeni fikirleriyle yeni tür toplumsal ilişkiler örgütler. Michel: "Mars'ta benlik ideali tekrar anneye dönüyor olabilir. Dionysosçuluğa geri dönüş. Ya da hâlâ icat etmekte olduğumuz bir yolla, doğayla bir çeşit Oidipus sonrası yeniden bütünleşme. Nevrotik aşırı yatırımın söz konusu olmadığı yeni bir karmaşa."[84] Hem nesnel hem de öznel dirençlerle nasıl uğraşacağını deneyiminden öğrenerek kendini örgütleyen emeğin organik ideolojik ürünüdür belki de bu, proletkültün yirmi birinci yüzyıl versiyonudur.

Dorsa Brevia manifestosunu gerçek bir anayasaya dönüştürmek kolay iş değildir. Bir toplantı daha yapılmasını ve ateşli politik manevralara girişilmesini gerektirir. Art: "Biraz korkutucu ... Bir devrim yapıyorsun, hemen ânında bir sürü avukat pencereden içeri süzülüveriyor."[85] Fourier'nin entrika tutkusu dediği şey burada dolu-

82. *A.g.y.*, s. 580. 83. Robinson, *Blue Mars*, s. 594. 84. *A.g.y.*, s. 54.
85. *A.g.y.*, s. 120. Bkz. William J. Burling, "The Theoretical Foundation of Utopian Radical Democracy in Kim Stanley Robinson's *Blue Mars*", *Utopian Studies* 16(1), 2005: 75-96. Yazar Mars siyasetini Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un eserlerinin prizmasından süzerek değerlendirir.

dizgin iş başındadır; "sürü oluşumu algoritması"na benzer bir süreçle yeni anayasa ortaya çıkar ve yürütme konseyinin ilk başkanı belirlenir: "Makul biri olmanın verdiği karizmaya sahip" Nadya.[86]

Devrim sonrası Mars devleti, özel mülkiyeti ortadan kaldırma konusundaki radikal vaadinin gereğini yapmayı becerir. Bunun en güçlü savunucusu uzun ömür tedavisini bulanlardan biri olan Vlad Taneev'dir. Tıbbın metalaştırılması yüzünden, dünyadaki insanların kendi buluşu olan ömür uzatma uygulamalarından yoksun bırakılmasına şahit olan Vlad, feodal ayrıcalıkların kalıntılarının aşılmasını coşkuyla savunur. "Kapitalizm budur aslında; toprağın yerini sermayenin, kralların yerini iş dünyası liderlerinin aldığı bir tür feodalizm ... Eğer demokrasi ve kendi kendini yönetim esas ise, neden işyerine girince insanlar bu haklarından vazgeçsinler?"

Vlad diğerlerine Dorsa Brevia manifestosunun ne dediğini hatırlatır: "Manifesto der ki, herkesin çalışması kendisinindir, bu çalışmanın değeri kendisinden alınamaz. Manifesto der ki, çeşitli üretim tarzları, onları yaratanlara ve gelecek kuşakların kamu yararına aittir. Manifesto der ki, dünya hepimizin birlikte yönettiği bir şeydir."[87] Kimileri bu fikirlerin eski moda sosyalizm koktuğunu dü-

86. Robinson, *Blue Mars*, s. 124. Bkz. Charles Fourier, *The Theory of the Four Movements*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996. Robinson gerçekten Mars için başından sonuna bir anayasa kaleme almıştır. Bkz. *The Martians*, s. 265-80.

87. Robinson, *Blue Mars*, s. 143-44. Bkz. Walter Benn Michaels, "The Shape of the Signifier", *Critical Inquiry* 27, 2001: 266-83. Burada Michaels, Haraway dahil, gösterenlerin maddiliğine ve (ona göre aynı anlama gelen) "öznenin birincilliğine" dair "yapıbozumcu" tezlere sahip olduğunu düşündüğü kişilere saldırır. Kıyaslanamaz diller konuşan özneler arasında yorum çatışması olamayacağını düşünür. Ancak Robinson'un meta-ütopyası tam da bu noktada ilginç bir laboratuvar oluşturur. Çünkü emeklerinden olduğu kadar "özne konumlarından" da türeyen çok farklı ve kıyaslanamaz bakış açılarıyla dolu olmasına rağmen, kısmen yönetişim pratiklerindeki ama aynı zamanda doğrulanabilir bilgi süreçlerindeki mevcut farklarla birbirlerine göre konumlanan bu pozisyonlar arasındaki tartışma ve anlaşma, en azından anlatılabilir niteliktedir. Mesela suyun hacmini ya da açığa çıkan gazın miktarını ölçmek mümkündür. Michaels'ın denemesinin Mars'ın adlarına odaklanması, karakterlerin Mars'ta, Mars'ı ya da Mars ile bilgilenmeyi, ölçmeyi ve iş yapmayı nasıl gerçekleştirdiklerinden söz etmemesi dikkat çekicidir.

şünse de, Vlad kapitalizmi mağlup etmek için sermayenin daha önce mağlup ettiği sosyal biçimlere bakmanın iyi olacağı konusunda ısrarlıdır.

Mavi Mars'ın merkezindeki bölüm, Çakal'ın, Michel'in, Nirgal'in ve diğerlerinin Dünya'ya dönüşüdür. Burada Robinson, yükselen deniz seviyesi yüzünden dönüşmüş bir Dünya'yı Marslı devrimcilerin dünyadışı bakış açısından göstererek çifte bir yabancılaştırma etkisi yaratır. Çakal'ın öğretilerinden bir deyişi saptırarak aktaran Nirgal, yeryüzündeki kalabalıklara "Hepimiz bilinmeyen bir medeniyetin ilkelleriyiz," diye seslenir.[88] Anavatanı Trinidad' da kahraman, İlk Yüzler arasındaki Birinci Dünyalı karakterleri güzelce yerinden eden Çakal'dır. Michel doğup büyüdüğü Provans bölgesini hem tanıdık hem tuhaf bulur. Sahiller kaybolmuştur ve bir daha asla geri gelmeyecektir, ama Arles bir kere daha denize bağlanmış ve bir liman kenti olarak yeniden Marsilya'nın rakibi olmuştur.

Robinson'un en çarpıcı imgelerinden biri, gelgitler arasında yeni bir medeniyetin inşa edilmeye çalışıldığı Thames nehrinin denize döküldüğü yere ilişkindir. "Ve sonra rüzgâr döndü, gelgit dalgasının üzerine doğru esmeye başladı; bütün dalgalar birdenbire hep birlikte denize doğru koşturmaya başladı. Uzun köpükten kabuklar boyunca türlü çeşitli nesneler, kutular, mobilyalar, çatılar, bir bütün halinde evler, tersyüz olmuş tekneler, tahta parçaları yüzüyordu. Enkaz kalıntıları ve atılan safralar 'Bu Londra,' dedi Bly, 'koduğumun Londra'sı denize dökülüyor.'"[89] Su altında kalmış, terk edilmiş bir kasabaya dalış yapan Nirgal, "yan yatmış binaların arasında yavaşça yüzüyor, ikinci kat pencerelerinden ofislere, boş odalara, evlere bakıyordu. Kimi mobilyalar tavana çarpa çarpa yüzüyordu."[90]

Mars'ın yüzeyi de bir o kadar istikrarsızdır: "Buzlu toprak, karakteristik permafrost örüntüleri ortaya çıkararak çözülüyordu: ke-

88. Robinson, *Blue Mars*, s. 172. Bkz. K. Daniel Cho, "Tumults of Utopia: Repetition and Revolution in Kim Stanley Robinson's *Mars Trilogy*", *Cultural Critique* 75, 2010: 65-81.

89. Robinson, *Blue Mars*, s. 213. 90. *A.g.y.*, s. 209.

narları taş birikintilerinden çokgenler, eş merkezli krater dolgusu, donma kabartıları, yamaçlarda toprak akması çizgileri. Her çöküntüde buzlarla dolu gölcükler, su birikintileri. Toprak eriyordu."[91] Ann, Hiroko'nun areofani ile yeşerme gücü *viriditas*'ı bağdaştırmasından farklı nitelikte bir *Kızıl areofani* kavramı oluşturma çabasındadır. Yaşamayan evrenle ilişkinin, hayata ayrıcalık tanımayan bir yolu var mıdır? Ann ontolojinin ölmüş olduğu bir çağda, mutlak anlamda dümdüz bir ontoloji ile nasıl yaşanabileceğini bilmek ister.

Nadya bir siyasi krizin ortasından bir diğerine savrulur durur; ama o ve onu destekleyen hizip siyasette en önemli şeyin süreç olduğu konusunda ısrarlıdır. Bunun bir kısmı, iktidarın yoğunlaşmasını sınırlamak için, temsilcilerin kurayla seçimi gibi pek çok eski fikri derleyip toparlamaya dayanır.[92] Jackie Boone ve partisi etrafında gelişmiş olan kişilik kültüne karşı koymak isterler. Kimi yeni süreçler ise, deniz seviyesinin yüksekliğine ilişkin yasal düzenlemeler ya da her şehrin atmosfere salacağı ısı miktarının belirlenmesi gibi yeni hedeflerle ilgilidir.

Nadya gerçekten mühendisliğe dönmek ister ama çalıştıracağı ağır makineler yoktur artık. Pek çok şey otomatiktir. Toprak yapma problemine döner ama bunun da bilimden çok bir moleküler sanat olduğu anlaşılır:

> Bir makro besinler –karbon, oksijen, hidrojen, azot, fosfor, kükürt, potasyum, kalsiyum ve magnezyum– vardı, bir de demir, manganez, çinko, bakır, molibden, bor, klor gibi mikro besinler. Bu besin zincirlerinin hiçbiri kapalı değildi; hem topraktan süzülme, erozyon, hasat alma, atmosfere karışma yüzünden kayıplar vardı; hem de soğrulma, hava şartları, mikrobik etkiler ve gübreleme kaynaklı, çok çeşitli girdiler.[93]

Metabolik yarma ve parçalama basit bir şey değildir.

91. *A.g.y.*, s. 270.

92. *A.g.y.*, s. 428. Atina'da kurayla yönetici seçiminin meziyetlerine dair bkz. Kojin Karatani, *Transkritik*, çev. Erkal Ünal, İstanbul: Metis, 2008, s. 237-38.

93. Robinson, *Blue Mars*, s. 332. Robinson'da bilimin moleküler, hatta molekül-altı alandaki güçlerinin artması, bunların yeniden örgütlenmesiyle bir arada ilerler. Bkz. Colin Milburn, "Greener on the Other Side: Science Fiction and the Problem of Green Nanotechnology", *Configurations* 20, 2012: 53-87.

Devrimin başarıya ulaşmasının ardından Nirgal ne iş yapacağını bilemez hale gelir. Bir zamanlar karizmatik merkezi olduğu partiyi Jackie Boone ele geçirmiştir. "Yerleşip eksiksiz bir insan hayatı sürmekti istediği: bir yer seçip orada kalmak, oranın her mevsimini bütün incelikleriyle öğrenmek, besinini yetiştirmek, evini ve araç gerecini yapmak, bir dostlar topluluğunun üyesi olmak."[94] Jackie'nin tersine Nirgal için siyaset her zaman bir gündelik hayat meselesi olmuştur, makam sahibi olmak ya da bir hizbi yönetmek değil.

Bazı Zen bahçıvanların öğretileri Nirgal'e cazip gelir. "Ekopoetika üzerine konuştular: bu onlar için dünyalaştırmanın yeniden tanımlanması, inceltilmesi, yerelleştirilmesiydi. Dünyalaştırmayı Hiroko'nun areo-oluşturma anlayışına benzer bir şeye dönüştürüyorlardı. Ağır sanayinin küresel yöntemlerinden değil, tekil toprak parçaları üzerinde yavaş, sürekli ve yoğun çalışmaya dayalı yerel süreçlerden güç alan bir eko-poetika."[95] Nirgal bir eko-şair olur. Thoreau gibi, dünyanın kendisine ait bir köşesini işlemeye koyulur. Ama bitkilerine, teşhisi bile en ileri bilimi gerektiren virüs benzeri bir hastalık musallat olur ve sonunda bir kum fırtınası bütün dünyasını bir metre çamurun altında bırakır. Dünya bir bahçe değildir.

Sax'ın dediği gibi, "Belanın her türlüsü çullanıp duruyor üzerimize. Popülasyon artışları, ani ölüp yok olmalar. Her şey bitiveriyor. Hiçbir şeyin dengede olmaması. Varlığını bile bilmediğimiz dengelerin bozulması. Hiç anlamadığımız şeyler."[96] Matematiğin modelleme gücüne güvenini kaybetmese de Sax matematiğin bir tür ontolojik gerçeklik olduğu yolundaki eski inancını atlatmıştır. "Sax tekrar tekrar iklimin bin yıllık bir dilimine bakıyor, modellerdeki değişkenlere farklı değerler veriyor ve her defasında farklı bir binyıl beliriyordu önünde. Büyüleyiciydi."[97] Genişleyen bir evrende düzen, düzen değildir. Sadece fiili ve potansiyel entropi arasın-

94. Robinson, *Blue Mars*, s. 370.

95. *A.g.y.*, s. 89. Robinson'un Thoreau'ya düşkünlüğü, *Başkentte Bilim* üçlemesinde daha da belirgindir: *Forty Signs of Rain*, New York: Bantam, 2004; *Fifty Degrees Below*, New York: Bantam, 2005 ve *Sixty Days and Counting*, New York: Bantam, 2007.

96. Robinson, *Blue Mars*, s. 400. 97. *A.g.y.*, s. 412.

daki farktan ibaret olabilir. İnsanlar bu farkı düzen sanabilir. Sax bilimsel yöntemlere her zamanki kadar bağlıdır, ancak doğanın bu yöntemlere çıplak direnci kendisini hissettirmektedir.

Sax bilimi bırakmaz. "Hiç kuşkusuz insan ruhunun en büyük başarılarından biri, zihnin heybetli bir tapınağı, sürekli gelişen devasa bir söyleşi içinde herkes tarafından ortaklaşa oluşturulan, binlerce kıtalık bir senfonik epik şiir gibi sürekli inşa halinde bir işti bilim. Şiirin diliyse matematikti ..."[98] Bilimi bırakmamasına karşılık onu doğanın içinde ve doğaya karşı emeğin mücadelesi perspektifine yerleştirir. "Bilim toplumsal bir inşaydı ama aynı zamanda ve daha önemlisi yalnızca gerçekliğe boyun eğen kendi başına bir uzaydı; bütün güzelliği de buradaydı."[99] Bilimde gayri insani olan bir şey vardır. İnsani emek sürecinin ürünü olan bir aygıta bağlı olmakla birlikte, algılama tarzı, modellemesi ve doğrulaması, insan duyularının parametrelerinin dışındadır. Bilimin nesneleri insan bilincine bağımlı değildir. Ama yine de bilim, tarih içinde, belli bir zamanda ve belli toplumsal örgütlenme biçimleriyle sınırlandırılmış olarak ortaya çıkar. Bu yüzden mevcut toplumsal ilişkiler, bilimin insani olmayan duyularla insan-dışı gerçeği algılama çabasına ayak bağı olur.

Mars'ın ütopik bilimi, Bogdanov'un Sovyet biliminin nasıl örgütlenebileceğine dair düşündüklerinden çok farklı değildir. Sax'ın seçkin araştırma laboratuvarındaki ya da araştırma üssündeki deneyiminin bir genelleştirilmesine dayanır:

> Onları izlerken Sax ilk defa bilimin alışık olduğu çok yönlü, hassas ve son derece odaklanmış doğasının ... işbirliğine dayalı girişimler olarak düzenlenmiş bütün laboratuvarların ortak özelliği olduğunu fark etti. Yaptıkları işin denetimini, gençliğinde dünyada hiç görmediği ölçüde elinde tutan biliminsanları sayesinde, işin kendisi görülmedik bir hız ve güç kazanmıştı.[100]

98. *A.g.y.*, s. 656. 99. *A.g.y.*, s. 657.

100. *A.g.y.*, s. 669. Robinson, bilimde en iyi durumda bile var olan tavizciliği ve politikacılığı çok iyi kavramıştır. Bkz. *The Martians* kitabındaki kıdemsiz biliminsanının bakış açısını ele aldığı "Sexual Dimorphism" hikâyesi.

Eğer *Mavi Mars* gerçekleşmiş bir ütopya ise, ütopyanın niteliğine ilişkin sınavlardan biri de bu dünyada sanatın konumudur. Robinson sanata ne olacağına dair birkaç çeşitleme sunar. Bunların biri, sanat eseriymişçesine çeşit çeşit organizmalar icat eden genetik mühendisi Harry Whitebrook'dur. Bir diğeri "Asla çalışma!" erken dönem sitüasyonist sloganının Çakal versiyonudur. Çakal'ın anlatımıyla: "Yapmak istediğim ... yol üstündeki bir kafeye gidip bir kadeh kava yuvarlarken yüzleri seyretmek. Sokaklarda gezip dolanırken insanların yüzlerine bakmak."[101] Belki de gezegenin bütün örgütlenmesi, bilimsel yönteme sıkı sıkıya bağımlı ve saygılı olmakla birlikte, fiilen bir sanat eserine dönüşmüştür.

Tarih, hem Sax'ın hem de Ann'in "denge noktası olmayan kesintili dengeler" diye tasvir ettiği doğa tarihiyle iç içe geçmiştir.[102] Sax: "Bak ne kadar güzel – kendi usulünce. Kendi içinde, kendi kendisini örgütlemesi. Onu yönettiğimizi söylüyoruz ama aslında yönetmiyoruz. Fazla karmaşık. Biz sadece onu buraya getirdik. Ondan sonra kendi başına yol almaya başladı. Şimdi o yöne bu yöne ittirmeye çalışıyoruz ama biyosferin bütünü ... kendi kendini örgütlüyor. Bunda doğal olmayan hiçbir şey yok."[103]

Ancak kendi kendini örgütlüyor olmasına karşılık doğa tarihi homeostatik değildir, kendini dengede kalacak şekilde ayarlayamaz. Ne doğal ne de insani işleri düzenleyen bir görünmez el vardır. Bogdanov gibi Robinson'un da karşı koyduğu bir ikame, doğayı bir *ekoloji*, bir piyasa olarak görmektir; dolayısıyla tersi yönde bir ikame olarak piyasaları "doğal" görmeye de karşı koyar. Vurgu daha çok, Mars'taki yeni türlerin birbirleriyle ve dünyalarıyla ilişkisinin istikrarsızlığına yapılır; "hepsi birbiri için ucubedir".[104] Göreli ola-

101. Robinson, *Blue Mars*, s. 393.

102. *The Martians*, s. 306.

103. Robinson, *Blue Mars*, s. 446. Bkz. Patrick Murphy, "Engineering Others, Engineering Ourselves: The Ethics of Terraforming and Aeroforming", *Journal of Ecocriticism* 1(1): 54-59.

104. Robinson, *Blue Mars*, s. 411. Bkz. Eric Otto, "Kim Stanley Robinson's *Mars Trilogy* and the Leopoldian Land Ethic", *Utopian Studies* 14(2), 2003: 118-35.

rak ekolojik istikrar parçaları söz konusu olabilir ama bunlar yerel ve geçicidir. Temel metafor olarak görünmez el ve homeostatik ekolojiden vazgeçmek, Tanrı öldükten sonra bir daha yaşamak demektir.

Çiftliği mahvolduktan sonra Nirgal'in yeni "Asla çalışma!" versiyonu koşmak olur. Bütün gezegende yarışlarda koşar, zaferleri hep "akla yatkın olmayan aşırılıklar" ile doludur.[105] Antrenman koşusu yaparken göçebe ve vahşi bir avcı toplayıcı çiftçi topluluğu ile karşılaşır. Özel mülkiyetin sınır çizgilerinin ve çitlerinin olmadığı yer, başka şeyler için olduğu kadar gezip dolaşmak için yapılmış bir oluşumlar ağına dönüşmüştür. Constant Nieuwenhuys'un ütopya projesi *Yeni Babil*'in Dünya'da değil de Mars'ta gerçekleşmiş hali gibidir orası. Sax'ın dediği gibi, "bir sürü, çeşit çeşit göçebe(nin)" dünyasıdır Mars.[106]

Nirgal vahşiler arasında Zoya (ya da Zo) ile karşılaştığında aslında kızın babası olduğunu bilmemektedir. Zo "yabani" bir karakterdir, heyecan peşindedir. Kuş kostümüyle uçmayı sever. Robinson için bir ütopya sporunun ne olabileceği sorusu, ütopya sanatı sorusundan da önde gelir. Zo için "hayatın anlamı, evrenin amacı budur: benlik duygusunun kaybolduğu saf neşe ... İnsanın zamanı kullanmasının en iyi, en temiz yolu."[107] Annesi Jackie Boone'un kararlarının uygulatıcısı olarak biraz diplomatik bilek güreşi faaliyetine girişmek dışında Zo hiç boşa zaman harcamadan yaşar.

Ütopya sanatının ve sporunun yanı sıra, her türlü tutkunun karışımına, gruplara ve sahnelere yaptığı vurguyla Fourier'ninkinden pek farklı olmayan, bir ütopya cinselliği de vardır. Zo'nun farklı

105. Robinson, *Blue Mars*, s. 454.

106. *A.g.y.*, s. 725. Bkz. Wark, *Kaldırım Taşlarının Altında Kumsal Var* kitabının Constant üzerine olan bölümü ve Mark Wigley, *Constant's New Babylon: The Hyper-Architecture of Desire*, Rotterdam: 010 Publishers, 1998.

107. Robinson, *Blue Mars*, s. 505. Bkz. Gilles Deleuze, *Negotiations*, New York: Columbia University Press, 1995, s. 121: "Bütün yeni sporlar –dalga sörfü, rüzgâr sörfü, delta kanat– mevcut bir dalgaya girme biçimini alır. Başlangıç noktası olarak bir köken yoktur artık, bir tür yörüngeye girme vardır. Kilit mesele artık çabanın kaynağı olmak değildir, bir büyük dalganın hareketine, yükselen bir hava sütununa girmek, 'bir şeye dahil olmak'tır."

cinsiyetlerden arkadaşlarıyla birlikte oluşturduğu bir sahne şöyledir: "Sonra bütün grup onun üzerine çıktı, eller, ağızlar ve cinsel organlar, her iki kulağında, ağzında bir dil, her tarafta bir temas; bir süre sonra tamamı yekpare bir erotik duyum kütlesi, tek bir cinsellik yumağı oldu. Zo, zevkten inliyordu."[108]

Mavi Mars bir dışa kapalı dünya ütopyası değildir. Zo, Jüpiter'in aylarında yeni bir hayat kurmaya girişen, "başkaldırı ve özgürlük adına tavır alarak, neredeyse saçma denebilecek bir coşkuyla, bir tanrısal çılgınlıkla, ... ölümlerinden ancak çok sonra tamamlanabilecek bir projeye kendilerini adamış" kişilerle karşılaşır.[109] Evrene yaşam tohumları yollayan Bogdanov'un Kızıl Marslılarını hatırlatan bir durum söz konusudur.

Bu cennette Robinson pek tartışılmayan bir konuyu ele alır: Ütopyada yaşlanma ve ölüm neye benzer? Maya *jamais vu*, "asla görmedim" duygusundan mustariptir.[110] Bir sonsuz döngü içindeymiş gibi, her gün bir diğerinin aynen tekrarı gibidir. Kişisel güçleri giderek tükenen Jackie, Güneş sisteminin dışında bir yolculuğa katılır. Sax, bir fikir dizisini aklında kaydetmeye yetecek süre boyunca tutamaz hale gelir. Uzun ömür tedavisi bu siborg bedenleri, fazla düzenli ile fazla kaotik arasındaki bir karmaşıklık bölgesinde tutar ama onun da sınırları vardır.

Bu ütopyanın kendine özgü bir devrimi bile vardır. Dünya, izinsiz yerleşimciler yollayarak Mars'ı istila eder; "yerli" Marslılar onları kucaklayarak ve dünyalarına dahil ederek cevap verir. Daha önceki iki Mars Devrimi'nde olduğu gibi, en etkili yöntem "sokaklardaki insanlardır".[111] Bu sömürgecilik-sonrası çatışmada yerlilerin sadece kültürel değil aynı zamanda teknik örgütlenme düzeyleri de daha yüksektir ve üstün gelen onlar olur.

Ütopyanın üç kazanımı şunlardır: "Bu dünyanın hiçbir yerinde insanlar birbirini öldürmez, hiçbir yerinde barınak ya da yiyecek

108. Robinson, *Blue Mars*, s. 507. *Mars Üçlemesi*'nin bir çeşit devamı sayılabilecek *2312* romanında insanlar türlere ayrışmaya başladığı, ara-cinsiyetli, çok-cinsiyetli bedenler çoğaldığı için cinsellik daha ilginç olmaya başlar.

109. Robinson, *Blue Mars*, s. 530. Keza bkz. *2312*, s. 150 vd.

110. Robinson, *Blue Mars*, s. 617. 111. *A.g.y.*, s. 764.

konusunda çaresiz kalmaz, hiçbir yerinde çocukları için endişe duymaz."[112] Belki de hiç kimsenin aç kalmaması dışında iyi hayata ilişkin hiçbir şey söylenmemelidir. "Gelişme" imkânlarının tamamının önünün açılmasına gerek yoktur. Platonov'da olduğu gibi emek doğayı ne kadar çok deşerse, doğa da gerisin geri o kadar çok bastırır.

Mars'ta her tür gelişmenin peşinde koşulmaz. Sax güneş aynasını tahrip ederek, her ne pahasına olursa olsun dünyalaştırmaya verdiği desteği geri çeker. Robinson için mesele, gelişmenin reddi değil, farkı türleri arasındaki *seçimdir*. Biçim olarak bilimkurgunun değeri, mümkün olan nedensellik kalıplarını düzenlemesinden kaynaklanır.[113] Temel metaforun yerini alacak ikameler laboratuvarıdır bilimkurgu. Robinson'un metinleri nedensel modeller açısından zengindir: Coriolis etkisi, sürü oluşumu algoritması, kesintili denge, ardışık gen-iletim kaosu vs. *Mars Üçlemesi* jeolojik nedensel ikameler konusunda özellikle zengindir. Bilimkurgu yeni temel metaforların sınanması için bir yöntemdir; ya da en azından böyle bir yöntem haline gelebilir. Robinson'un elinde bilimkurgu diyalojik bir süreç haline gelir. Karakterler, çeşitli temel metaforları ve onlara eşlik eden ikame zincirlerini işleyenler başta olmak üzere farklı örgütsel pratikleri ve bunlara denk düşen ideolojileri canlandırır.

Çok farklı bir telden çalsa da, Robinson bir devrimci praksisin dinden daha az değil, daha fazla bir şey olması gerektiği duygusunu Platonov ile paylaşır. Hayatı mümkün kılan, boyun eğmeyen inatçı bir doğadan bir artık çıkarmaktır; bu Platonov'un terimleriyle ruhun varoluş koşuludur aynı zamanda. Ancak bu artık ruhun varoluşunu garantilemez. Ütopya hayatı kişinin hayatı nasıl yaşaması gerektiği sorununu daha tam olarak ortaya koyar sadece. *Mavi Mars*'ı üç cil-

112. *A.g.y.*, s. 761. Hiç kimsenin açlık çekmemesi gerektiği Adorno'dandır: Theodor Adorno, *Minima Moralia*, çev. O. Koçak, A. Doğukan, İstanbul: Metis, 2017 (9. basım), s. 163. Andrew Bird, *Denaturalizing Ecological Politics*, Toronto: University of Toronto Press, 2005.

113. Bunun özellikle iyi bir örneği, Robinson'un alternatif tarih hikâyesidir: Kim Stanley Robinson, *The Years of Rice and Salt*, New York: Random House, 2003.

din en ilginci yapan şey budur. *Mavi Mars* bir tür *meta-ütopya*'dır. Bu meta-ütopya –kimisi Çakal'ın gezilerinde uğradığı yerlerin isimleri ile anılan– pek çok ütopyadan saptırılarak oluşturulmuştur, ama bu ütopyaların bir sentezi değildir. Çatışmalarını sergiler, kıyaslanamazlıklarına saygı gösterir.

Platonov ağır ve zorlu şartlar altında hayat mücadelesinin nasıl başarısızlığa uğrayabileceğini, çözülmenin nasıl birikebileceğini, bilginin nasıl tamamen kaybedilebileceğini ve bu süreçte bütün bir ontolojinin kendi üzerine nasıl çökebileceğini son derece canlı olarak belgeler. Robinson farklı bir kader umudunu ayakta tutmaya soyunuyor değildir. Onun yaptığı farklı türden bir gerçekçiliği hayata geçirmektir. Sax'ın iklim simülatörünü farklı başlangıç şartları ile tekrar tekrar çalıştırması gibi (analojinin kusuruna bakılmazsa) farklı nedensel dizileri sınamaya dayalı bir gerçekçiliktir bu. Haraway'in deyişiyle bilimlerin "kısıtlara bağlı hikâye anlatıcılığı zanaati" ile kıyaslandığında çok daha ucu açık olan, dile dayalı bir tektolojidir bu. Ve yine de emeğin dünyayı fiili olarak örgütleme tarzıyla sınırlıdır.[114]

Eğer hâlâ böyle adlandırılabilirse, bu "diyalektiğin" en azından bir versiyonu, felaket anlarında yeni türden örgütlenmeler için bir imkân bulur. Maddi şartların ötesine bir sıçrayış olmaktan çok, maddi şartların üzerine yürüyüş ile ortaya çıkan bir imkân. Daha önce de olmuştur. Önceki bir iklim değişimi döneminin –Buzul Çağı'nın– insanın biyolojik ama aynı zamanda kültürel evrimini bir atılıma zorladığı önermesi Robinson'u büyüler. Onun tektolojik laboratuvarında iklim krizi, mümkün nedensellik zincirlerinden biri olarak *ivmelenme*'nin ânı olabilir.[115]

Robinson'da tektoloji, direnen bir nesnel dünya ile siyaset ve kültürün direnen öznelliği üzerindeki çalışmaları birleştiren bir anlayışa ve bir praksise temel oluşturabilecek bilimlere ve teknik bilgilere yönelme anlamına gelir. Robinson hem teknik hem de örgüt-

114. Haraway, *Primate Visions*, s. 366.

115. Kim Stanley Robinson, *Shaman*, NewYork: Orbit, 2013. Bu kitap, insan gelişimini ivmelendirenin daha önceki bir iklim krizi olduğu fikrini işler. İvmelenme konusunda, bkz. *Blue Mars*, s. 666 vd., keza *2312*, s. 276-79.

sel emeğin kıyaslanamaz önermelerini, birini diğerine indirgemeden aynı sayfada buluşturabilecek bir biçim bulmuştur. Yirmi birinci yüzyıl şartlarını düşünmeye yarayacak bir "tarih laboratuvarıdır" bu biçim.[116]

116. Kenneth Knoespel, "Reading and Revolution in the Horizon of Myth and History", *Configurations* 20, 2012, s. 113.

Sonuç

> Mizantroposen'in o devasa ölçeği. Zihinlerimizin küçük ve etkisiz kaldığını hissediyoruz. Bir zamanlar her parça içinde bütünü taşırdı sanki. Şimdi, zihnin göremeyeceği kadar büyük olan bütün, önümüzde hep parça parça duruyor.
>
> – Joshua Clover ve Juliana Spahr

GENÇLİĞİN ciddi coşkuları sonraki yıllarda insana çılgınlık gibi gelir; ama günlük hayattaki başka her şey onca ciddiyet içinde yaşanırken çılgınlıklara daha bir coşkuyla sarılır insan. Geçmiş tüy gibi hafifliğin yaşadığı yerdir. Tarihsel geçmiş için de aynı şey söylenebilir; ancak orada nostalji bir o kadar ciddi olmakla birlikte çok daha aptalcadır.

Genç bir militan olduğum dönemde, kitapçısı, kütüphanesi, toplantı odaları ve –bir türlü kullanmayı öğrenemediğim koca bir şey olan– ofset matbaa makinesiyle, sade ve düzgün bir yer olan bölge parti merkezinde çalışmıştım. Ön büroda Marx ve Lenin'in portreleri duvardaki çivilere asılıydı. Bu kadar iyi düzenlenmiş bir büroda duvardaki portrelerin simetrik konmaması, bir kenara doğru kaymış olarak yerleştirilmesi dikkatimi çekmişti.

Bir gün, duvarda Marx'a ve Lenin'e ait iki portre olmasına karşılık üç çivi olduğunu fark ettim. Bunu söylediğimde, Kruşçev'in yumuşama döneminde Stalin'in portresinin indirilmiş olduğunu açıkladılar. Asılı olduğu çivi ise hâlâ duvardaydı.

Avustralya Komünist Partisi sıra dışı bir komünist partiydi.[1]

1. Kuruluş ve erken dönem tarihi için bkz. Stuart Macintyre, *The Reds*, Sydney: Allen & Unwin, 1988; Alastair Davidson, *The Communist Party of Australia:*

Sovyetler Birliği Çekoslovakya'yı işgal ettiğinde "Prag Baharı"nın bastırılmasını destekleyenler partide azınlıkta kalmıştı. Çoğunluk Komünist Parti adını kullanmaya devam etmekle birlikte, Sovyetler'deki muadiliyle "kardeşlik bağları" kesilmişti elbette. Böylece Stalin'in portresi inmiş, ama Marx'ın ve parti okulunda Antonio Gramsci, hatta Troçki'nin yanı sıra hâlâ öğretilmeye devam eden Lenin'in portreleri kalmıştı. Parti okulunda bir parmağı kopmuş, dokuz tırnağının içi pislik dolu bir metal işçisiyle yan yana otururdum.

Moskova'yla bağların koparılması ideolojik kesinlik dümeninin kırılmasına yol açtı ve parti ağır ağır ama dönüşsüz biçimde başıboş sürüklenmeye başladı. Yine de, 1970'lerin sonuna kadar, sendikalardaki gücü, çeşitli etkin toplumsal hareketler içinde bir bağlantı noktası oluşu, kuşaklar ve sınıfları birbirine bağlayan kültürü ve kampüslerdeki varlığıyla, gerçek bir parti olmayı sürdürdü. Giderek mücadelelerin içinde erimesine rağmen, partinin mücadele eden insanların oluşturduğu geniş ittifakın hiç değilse küçük bir parçası olduğunu düşünmek hâlâ mümkündü. Parti 1970'lerde en azından bir yaratıcı taktik üretti. İnşaat Emekçileri Federasyonu'nun denetimini eline geçirdiğinde, sendika artık sadece işverenlerle mücadelesinde kimi şantiyelerde çalışmayı yasaklamak üzere Kara Liste düzenlemekle kalmayıp, çevreye zararlı şantiyeler için bir de Yeşil Yasak Listesi düzenlemeye başladı.[2]

Yaşadığım şehirde Bölge Parti Bürosu'nun az ilerisinde Sendika Çevrecilik Merkezi vardı. Merkez, parti üyeleri tarafından yönetiliyordu ama neredeyse bölünmeyle sonuçlanacak bir ayrılık olmuştu. İki bina arasındaki kısa yürüyüş mesafesi iki fraksiyon arasındaki uzaklığın ölçüsü gibiydi. Merkezde Barry Commoner'ın kitap-

---

A Short History, Stanford, CA: Hoover Institute Press, 1969. Partide öğrendiğim şeylerden biri, bir anekdotu nasıl anlatmak gerektiği oldu. Benim anekdotlar Avustralya usulü olduğu için, esas olarak doğru olduklarını, ama anlatının amaçları doğrultusunda kendime kimi esnetmeler yapma hakkı tanıdığımı söylemem gerek.

2. Bkz. Meredith Burgmann ve Verity Burgmann, *Green Bans, Red Union*, Sydney: University of New South Wales Press, 1998.

ları elime tutuşturulurdu.[3] Ziyaret için uğrayan Yeşil Yasak Listesi'nin ünlü elebaşılarıyla orada karşılaşırdım. Merkezde, politikanın kavramsal temelinin ne olabileceğini tamamen yeniden düşünmeye başlamanın heyecan verici havası vardı. O tozlu portrelerin altından kaçıp kurtulmuş olduklarını düşünüyorlardı.

Bölge Parti Bürosu'nda benim için en ilginç şey ofset matbaa makinesiydi. Yaklaşık olarak bir çamaşır makinesi büyüklüğündeydi ama çok daha gürültülüydü. Arada sırada makinede çalışan matbaacı yoldaşa yardım ederdim. Platonov'un romanlarından fırlamış bir karakter gibi makinelerden anlardı. Makinenin çalışma ilkeleri basitti; ben de işi hızlı kaptım. Ama makine eskiydi; asıl iş kâğıt beslemeyi, merdanelerin basıncını, mürekkep ve tineri, her şeyi ince ince ayarlamaktı. Sadece farklı kâğıt ve mürekkep türlerine değil, sıcaklık ve neme de hassastı makine.

Narin bir şeydi ama matbaacı yoldaş onu çalıştırdığında bütün binada ışıklar sönükleşirdi. Bir defasında sigorta attı, bütün parti binası mürekkep gibi bir karanlığa büründü. Bu şeyin metinler ortaya çıkarma gücü hâlâ, sistem çökene kadar pek az algılanabilen, bütün bir nesneler ağına bağlıydı.[4]

Büroda sakin bir gündü. Kitapçıyla ilgileniyor ve arkadaki kütüphaneden ödünç aldığım eski baskı bir Lenin kitabını okuyordum. Hangi yılda olduğunu unuttum, Moskova'da basılmış, şık, iki ciltlik bir takımdı. Hangi yazıyı okuduğumu hatırlamıyorum, bir sayfayı çevirdiğimde, sayfanın yarısını kaplayan yarım paragraftan fazla bir bölümün, üzerine yapıştırılmış boş bir kâğıtla güzelce örtüldüğünü görerek şaşırdım. O zaman bile bu şok edici keşfin ne anlama geldiğini kavrayabilmiştim. Kitabın bu basımının hazırlanması ile basılması arasındaki kısa süre içinde, bir kişi daha yok-insan haline gelmişti.

3. En ünlüsü şudur: Barry Commoner, *The Closing Circle: Nature, Man and Technology*, New York: Random House, 1971.

4. Bkz. Jane Bennett, *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*, Durham, NC: Duke University Press, 2010. Bu çok ilginç kitabın sorunu, bir yandan "siyaset" fikrini koruma konusunda ısrar ederken öte yandan emek bakış açısını kaybetmesidir.

Marksist-Leninist düşünce açısından, Bogdanov da, Platonov da, şu ya da bu biçimde, yok-insan hükmündedir. Bizzat Lenin Bogdanov'un önemini en aza indirmek için elinden geleni yapmıştır. Talihin saçma bir cilvesiyle, Bogdanov esas olarak Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* kitabında, kendisine yönelik zehirli suçlamalar içinde yaşamaya devam etmiştir. Platonov'un 1920 ve 1930' larda yazdığı en olağanüstü eserleri uzun yıllar sonraya kadar basılmamıştır.

Bunlar hep karartılmış sayfalar; üstelik sadece çoktan ölmüş Sovyet ortodoksluğu açısından böyle değil. Bu sayfalar Batı Marksist geleneği için de, yakın zamana kadar karartılmış olarak kalmayı sürdürdü. Rus edebiyatı ya da Sovyet tarihi âlimi değilim. Konu ile ilgili yeterlilik iddiamın tek dayanağı, çok uzun yıllar önceki Parti Okulu. Karartılmış sayfaları standart olmayan bir Marksizm için kurtarıp geri getirmek istiyorum. Ama iddiam o ki, bu öteki Marksist parçalar, Karbon Kurtuluş Cephesi'nin yeni etkilerini beklerken, bilgiyi örgütlemenin şu âna uygun bir yolunu da hazırlayabilir.

İnsanın kendisini, hele bir hareketi entelektüel yetim olarak konumlandırması zordur. Seçme akrabalarınızın ve benzerlerinizin olması, eylem içinde düşünceye dair efsanelerinizin bulunması işi biraz kolaylaştırır. Yeni Sol entelektüel geçmişi yeniden inşa etmişti; ama bu yeni geçmiş de geçti artık, başkalarına ihtiyacımız var. Bogdanov ve Platonov bunun nerelerde gömülü olabileceğinin ipuçlarını verir. Ancak Marksizm duvardaki o portrelerin sildiği tarihlerin gölgesinde asılı duruyor.

Marksist geleneğin büyük erdemlerinden biri, geleneksel bilgi disiplinlerinin biçimsel sınırlamalarına aldırış etmemesiydi. O oyundan bağımsız bir organik kesinlik peşindeydi. Marx ve Engels'ten başlayarak Marksistler, en iyi çalışmalarında, disiplinler arasındaki sınırları aşmak, bilimsel deneylerden günlük hayat mücadelelerine bir dizi farklı pratikten öğrenilmiş dersleri birleştirmek için işleyen bir yöntem geliştirdi.

Kimi zaman Marksizm, hatalı olarak, bilgi ve pratiğin bütün alanlarına uygulanabilecek bir dogma şeklinde yorumlanır. Batı Marksizmi olarak bilinen akım bunu düzeltmek için Marksist araştırma

için ağırbaşlı bir felsefi titizlik geliştirdi.[5] Ama bunun uzun vadedeki bedeli, bilgiler arasında bir ilişkiler ağı oluşturma pratiğini bırakıp üniversitenin sınırladığı haliyle geleneksel felsefe alanına geri çekilmek oldu.

Profesyonel akademik pratik tarafından yutulan Marksizm bir tür gündem kaymasına teslim oldu. Dışarıdan üstüne üstüne gelen durumlar yerine, akademik alandaki oyunlara daha çok odaklandı. İşler o kadar kötüleşti ki, yirmi birinci yüzyıl başlarında, Batılı Marksist geleneğin önde gelen mirasçılarını okuduğunuzda, "modernite"nin kaderinin gelip karbon salımına bağlandığının herhangi bir izini görmeniz mümkün değildir.[6]

Bunun yerine, köhnemiş burjuva kamusal alanının arkasında bıraktığı kalıntılara yönelik bir takıntı gelişti. Batı Marksizmi ve mi-

5. İlginç bir şekilde, Karl Korsch, Marksist düşüncede felsefi titizliği savunurken, bir örnek olarak Bogdanov'un Emst Mach üzerine bir makalesine ilişkin, sosyalist dergilerde yayımlanmış yorumlardan söz eder. Alman sosyal demokratlar felsefeyi ilkesel olarak önemsiz görürken, Lenin böyle bir tavrı sadece taktik gerekçelerle benimsemiştir. Ancak Korsch, Bogdanov meselesini hallolmuş sayar ve felsefi titizlik üzerine söylediği sert sözlerin gerektirdiğinin tersine, geri dönüp konuyu incelemez. Yaklaşık bir yüzyıl boyunca işler aşağı yukarı bu şekilde kalmıştır. Bkz. Karl Korsch, *Marxism and Philosophy*, Londra: Verso, 2013, s. 35. Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci* kitabına, özne-nesne bağıntısı üzerine devrimci teorinin –gerçekliğin insan eylemi ile kavranamayan ve değiştirilemeyen doğa yasalarını izlediğini düşünen– Machçılarınkinden ne kadar uzak olduğunu vurgulayarak başlar (s. 4). Kariyerinin bu noktasında Lukács'ın bilime karşı sert sözleri, David Ricardo örneğine dayanmaktaymış gibi görünüyor! Batılı Marksist geleneğin "temel külliyatını" kaleme alanlar arasında yalnızca Althusser konuya yakın ilgi gösterir. Bkz. Louis Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, Londra: Verso, 2011. Modern fiziğin on sekizinci yüzyıldan miras kalmış materyalist metafiziği altüst etmesinin ardından bilimsel "âlimler", Mach'ınki gibi rakip teoriler geliştirdi ve bu teoriler, Bogdanov gibi nitelikli felsefecileri bile "cezbetmeyi" başardı. Althusser için, nasıl işçiler ne yapacaklarını söyleyen bir profesyonel devrimciler partisine ihtiyaç duyuyorsa, bilimcilerin de nasıl düşüneceklerini söyleyen bir profesyonel filozoflar akademisine ihtiyaç duyduğunu düşünmekten insan kendini alamıyor.

6. Bkz. Razmig Keucheyan, *Aklın Sol Yarısı: Yeni Eleştirel Düşünceler Atlası*, çev. Selen Şahin, İstanbul: İletişim, 2016. Keucheyan'ın bu muhteşem incelemesinde benim gibi bir okuru çarpan şey, Marksist eserlerin bütün sosyal bilimlerde taze hava estirişi, derinliği ve önemi ile felsefesinin sefaleti arasındaki uçurum olmuştur. Bunun yanı sıra bilimlere dair çalışmaların eksikliği de var elbette.

rasçıları, kültürel, politik ve hatta eskimiş teolojik üstyapıların dillerine saplanıp kalmıştır. Kendi zihin emeği pratiğinden metaforları dünyaya ikame ederek felsefe, dilbilim veya psikanaliz yapmak açısından zengin, ama siborg emeğine ve güncel bilimlere uygun olmayan dünya görüşleri üretmiştir. Öyleyse mesele, ya Batı Marksizminin gölgesinden çıkıp onu kendi maskaralığıyla baş başa bırakmak, ya da emeğin dolaşık hale geldiği ortamla yüzleşmesi için eleştirel bir gelenek olarak onu yeniden yaratmaktır.

Emek, çoğu insani olmayan pek çok şeyin birbirine karışmasıdır. Bogdanov'un emek bakış açısından bahsederken söz ettiği, bir tür gayri insani bakış açısıdır, insanın organizmasıyla makinelerinin bir aygıt içinde birlikte işlemesiyle oluşan, neredeyse o zamandan saptanmış bir siborg bakış açısıdır. Matbaacı yoldaş ve matbaa makinesi, Platonov'un mühendisleri ve makineleri, Robinson'un biliminsanları ve laboratuvarları gibi bir şey.

Kültürel, politik veya teolojik özne sorunu içinde eriyip kaybolmayan bir Marksizm versiyonunu inşa etmek için kullanılması gereken prizmadır emek.[7] Ama bu, onun o kadar da nesnel olduğu anlamına gelmez. Doğru yönteme sahip olmak iddiası değildir söz konusu olan. Şeyler dünyası içinde ve ona karşı mücadeleye, şeylerin kendi başlarına nasıl örgütlendiklerine ve –emek aracılığıyla– başka nasıl örgütlenebileceklerine ilişkin bir şeydir. Öznelliği aşan ölçekte bir şey olarak nesneye doğru dönmek, insanüstü özneler –ama sonuç olarak özneler– arası bir çarpışma olarak görünen büyük molar dramalara yönelik büyülenmişliğin zararlarını telafi edebilir.

Öte yandan nesneyi sadece bir düşünce nesnesi yapmak ilerleme sayılmaz. Marx'ın bütün kararlılığıyla terk ettiği eski duygusal maddeciliktir bu. Oysa emek bakış açısı, aradaki aygıtın, moleküler süreçlerin duyumlarının alanıdır ki bir yandan kolektif insan ihti-

7. Mesela, Alain Badiou, *Theory of the Subject*, Londra: Continuum, 2009; Slavoj Žižek, *Gıdıklanan Özne: Politik Ontolojinin Yok Merkezi*, çev. Şamil Can, Ankara: Epos, 2007. Ben şuradaki bakışa kendimi çok daha yakın hissediyorum: Maurizio Lazzarato, *Signs and Machines: Capitalism and the Production of Subjectivity*, Los Angeles: Semiotext(e), 2014. Eser hem öznel kimliklerin üretilmesini, hem de öznel olmayan duygulanımların algoritmalarla denetimini açıklar.

yaçlarının iştahını doyururken, bir yandan da tektolojik bütünlerde yarılmalara yol açar. Çağdaş felsefenin hâlâ yapma eğilimi gösterdiği gibi, bir nesne ya da özne avatarını merkez alan tutarlı bir çizgi yerine, emek bakış açısı ile, iç tutarlılığı olmayan bir düşünce alanı kurmak daha hayırlı olabilir.

Şimdi başka hikâyelerin zamanı. Tuhaftır, Sovyetler Birliği ile Soğuk Savaş'taki düşmanı ABD'nin ortak yönlerinden biri, bütün bir hayat biçimine ilişkin her anlatının büyük *ölçekli* olması gerektiğine dair net bir kavrayıştır.[8] Böyle bir anlatı milyonlar hatta milyarlar için geçerli olmalıdır. Öyleyse mesele, romantik antikapitalistlerin alternatif arayışlarını alıp, kapitalist gerçekçiliğin kendisini şimdi tek söylemi sandığı büyük ölçek alanıyla buluşturmaktır.

Marx'ın düşüncesini, her iki süper gücün masallarının eleştirisi için çıkış noktası olarak alan ve aynı dünya-tarihsel iddianın sahibi olan bir üçüncü anlatı türü daha vardı. Batı Marksizmi ve eleştirel teori de aralarında olmak üzere, pek çok isim altında ortaya çıktı.[9] Eskiden büyük düşünürdü; artık pek öyle yapmıyor. Metabolik yarılma sorunuyla yüzleşme konusunda umulduğu kadar keskin olmadığı ortaya çıktı. Eleştirel (*critical*) teori, *ikiyüzlü* (*hypocritical*) *teoriye* dönüştü.

Moleküler Kızıl'ın amaçlarından biri, ardından ileriye, Antroposen çatlağına doğru üç adım atmak için, eleştirel teori geleneğinin nispeten ihmal edilmiş kısımlarına doğru iki adım geri atmaktı. Bu gelenek, kapitalizmi doğal bir veri kabul etmeme avantajını hâlâ koruyor. Hikâyemiz Marksizmin mutasyonları arşivinde geçiyor; ama onun bazı ikiyüzlü alışkanlıklarından uzak durabilmek için bir

8. ABD Sovyet yazarları büyülüyordu. Bkz. Erika Wolf (yay. haz.), *Ilf and Petrov's American Road Trip*, New York: Princeton Architectural Press, 2006; Vladimir Mayakovski, *My Discovery of America*, Londra: Hesperus Press, 2005. *Red Plenty* (Minneapolis, MN: Greywolf Press, 2012) kitabında Francis Sufford, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nde ortak olan şeyin modernitenin *ölçeğine dair* bir sezgi olduğunu mükemmel şekilde ortaya koyar.

9. Richard Barbrook, *Imaginary Futures: From Thinking Machines to the Global Village* (Londra: Pluto Press, 2007) Batılı ve Sovyet büyük anlatılarının paralel hikâyelerini ve ikisinden de bağımsız bir büyük anlatı yaratma girişimini anlatır.

dizi *perspektifi tersine çevirme işlemi* gerektiriyor.[10]

Perspektifi tersine çevirme işlemlerinin birincisi ve sonuncusu: *Burjuvadan proletere.* İkiyüzlü teori kendi sınıfının sevimli şeylerine –burjuva şeylere– âşıktır. Liderleri fetişleştirir, Lenin'i ya da Mao'yu putlaştırır. İşçiler üzerine konuşmak istemez; sadece temsilcilerle uğraşmak ister. Ya da: Yitik bir burjuva kültürünün kalıntıları arasında –Wagner, Hegel ve Mallarmé– kalmak için bahaneler uydurur. Ya da: Bizi ancak Tanrılar kurtarabilirmiş gibi, teolojiye sığınır. Ya da: Sanki zihin emeğini nasıl örgütlediklerini eleştirmek hiç gerekmezmiş gibi, akademik disiplinlerin sadakat bağlarına ve sınır çatışmalarına kaçar.

İkincisi: *Yüksek düzey teoriden alçak teoriye.* Alçak teori, bir insansız hava aracı gibi diğer her şeyin üzerinde, yüksekten uçan bir denetleme yetisi olarak görmez teoriyi. Dokular arasındaki çatlaklara ilişkindir; emeği denetlemek yerine onunla iletişim kurar. Yöntemi, tektoloji, edebiyat fabrikası ya da dada gibi kimi saptırma çeşitlemelerinden oluşur. Bir emek alanından diğerine, elindeki aygıt her neyse onu kullanarak, duyguları, algıları ve kavramları kırarak yansıtır. Bir kavramın geçerli olup olmadığının, bir hikâyenin uyup uymadığının doğrulanması her emek süreci için kendine özgüdür. Teori önerir, pratik ayıklar. Teori kendi gündemini kendi belirlemez, kilit durumlarda ortaya çıkan gündemleri saptar ve her alanı diğerlerinin gündemi konusunda uyarır.

Üçüncüsü: *Hiziplerden sisteme.* İkiyüzlü teori bölünmelere ve yarılmalara, boşa çıkmalara ve açmazlara ilgi duyar, ama bunların metabolik olanlarına değil. Kimliksizliğe, eklentilere, kıyaslanamazlığa, öznelliğimizin nasıl içsel olarak bölündüğüne, uzlaşmaz çatışmaların nasıl siyaseti yapılandırdığına ilgi duyar. Ancak ikiyüzlü teori ikame kavramlarını siyasi veya kültürel üstyapılardan başlatır ve "bölünmenin en alta kadar indiğini" zanneder.[11] Toplumsal ve doğal varoluşun düzeyleri arasında bir ağ oluşturan geribes-

10. Vaneigem, *The Revolution of Everyday Life*, s. 185. Vaneigem perspektifin tersine çevrilmesini Bertolt Brecht'in Herr Keuner hikâyelerinden alır.

11. Jodi Dean'in *The Communist Horizon*, s. 119 vd.'ndaki yaklaşımdan bu noktada yolumuzu ayırıyoruz. Emeğin deneyimlediği tek şey çatışma değildir.

leme döngülerini gözden kaçırır. Buna karşılık, her şeyin amacı kendinde olan, kendini yaratan, kendini dengede tutan ve kendini yöneten sistemlerden oluştuğunu söyleyerek tam tersi bir metaforu dayatmak da istenir bir şey değildir. Pratikte, bütünlüklerin tam da bir bütün oluşturmadığı görülür. Haraway: "Hiçbir şey her şeyle bağlantılı değildir; her şey bir şeyle bağlantılıdır."[12]

Dördüncüsü: *Molardan molekülere.* Belki de mesele molar ve moleküleri üst üste binen iki ölçek olarak görmekle yetinmemek, algı dengesini molekülere doğru çok daha fazla kaydırmakta. Çünkü emek bakış açısına en uygun olan, moleküler ölçektir. Eğer doğa emeğe direnen şey ise, bu direnişin pürüzlü bir yapısı vardır. Molar iş yönetiminin dilidir. Emeğiyle maddi dünyayı doğrudan örgütleyenlerin deneyimi yerine, emeği örgütleyenlerin deneyimini koyan fikirlerin diyaloğudur molar.

Beşincisi: *İnsaniden gayri insaniye.* Molar dramanın dili –kolektif özne niteliğinde bile olsalar– genellikle insani öznelere ayrılmıştır; ya da İnsan'ın Doğa'ya karşı veya İnsan'ın Tanrılara karşı dramasıdır söz konusu olan. Guattari'nin elinde moleküler fikri çoğu zaman sadece bir metafordur, ama elbette bu fikir örgütlenmenin moleküler ölçeğine kadar genişletilebilir. Anonim malzemelerle suç ortaklığımıza ve onların kendi aralarındaki suç ortaklığına dair bir dilden yoksunuz.[13] Dikkati, kendisi aracılığıyla insan-dışı dünyaya ilişkin duyumları edindiğimiz gayri insani aygıt üzerinde yoğunlaştırmak daha iyi olabilir.

Altıncısı: *Üstyapıdan temele.* İnsan bilimlerinde eğitim görmüş Marksistler için mesleki uzmanlıklarını temel bir metaforun kaynağı olarak almak ve üstyapının özerk olduğunu, hatta temeldeki emek mücadelelerine paralel ya da bunlardan tamamen bağımsız bir "kültür devrimine" yol açabileceğini düşünmek kolay ve rahattı. Ancak bu kolaylık, bizzat entelektüel hayatın altyapısının tanınmaz ölçü-

12. Haraway, "Staying With the Trouble: Paper for Isabelle Stengers". Haraway bunu kısmen şuradan türetir: Thom Van Dooren, *Flight Ways: Life at the Edge of Extinction*, New York: Columbia University Press, 2014.

13. Reza Negarastani, *Cyclonopedia: Complicity with Anonymous Materials*, Melbourne: Re:press, 2009.

de değişmesinden önceki bir döneme aittir. Yirmi birinci yüzyılda akademik emek de diğer emek türleri kadar güvencesizleşmiş, dijitalleşmiş ve algoritmalara bağlı hale gelmiş durumdadır. Eğer bu altyapı değişiyorsa, muhtemelen diğer altyapılar da değişmektedir ve neyin altyapıyı oluşturduğu sorusu tamamen gözden geçirilmelidir.[14]

Yedincisi: *Kibarlıktan kabalığa.* Nicedir, kullandığı eleştirel yöntemden söz eden biri, bu yöntem ne olursa olsun, *kaba Marksizm* ile alakasının olmadığını belirtmek zorundaydı.[15] Ama belki şimdi ihtiyacımız olan şey, etkili bir doz kabalık. Sonuç olarak kaba olan yaygındır, sıradandır, kalabalıklara aittir, bol bulunur, yontulmamıştır ve edepsizdir. Benim için bütün bunlar iyi şeyler olmadıkları durumda bile, en azından kötü şeyler değil ve her halükârda geçerli şeyler. Parti okulundan aklımda tuttuğum ders budur.

Kaba Marksizm, başka şeylerin yanı sıra, genellikle ekonomik temelin nasıl siyasi ve kültürel üstyapıyı "belirlediğine" ilişkin basitleştirilmiş bir model olarak anlaşılır. Temel metaforları determinist, ekonomist, mekanik ya da evrimcidir. İlginçtir, bu temel metaforlar kendi zamanlarının daha ileri bilim ve emek biçimlerinden gelmiştir aslında. Bugün için geliştireceğimiz bir kaba Marksizm, kendi zamanımızdaki benzer kaynaklara başvurabilir.

Bununla karşıtlık içinde *kibar Marksizm* olarak adlandırabileceğimiz şey, kültürel ve siyasi üstyapının göreli –hatta mutlak– özerkliği konusunda ısrar eder.[16] Altyapıya gelince, üretim *ilişkilerini*

14. Keller Easterling, *Extrastate: The Power of Infrastructure*, Londra: Verso, 2014; Benjamin Bratton, "The Black Stack", *e-flux journal* 53, 2013, www.e-flux.com.

15. Eric Hobsbawm, *On History*, New York: The New Press, 1997, s. 141 vd.; Türkçesi: *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Bilim ve Sanat, 1999.

16. Can alıcı dönüm noktalarından birisi, "Marksist" sosyal bilim ve insan bilimi araştırmacılarına, eğitilmiş oldukları disiplinlerin sınırları içinde kalma ve eğitimlerine özgü yöntemleri kullanma izni veren, Althusser'in "üstyapıların göreli özerkliği" ifadesidir. Siyasi üstyapı siyaset felsefesinin nesnesi haline geldi, ideolojik üstyapı göstergebilimin alanı oldu. Ekonominin "son tahlilde belirleyiciliği" –en iyi durumda– Marx'ın siyasal ekonomi eleştirisinin formelleşmiş bir haline atıfla, dar bir biçimde anlaşıldı. Doğayla hesaplaşma temel bilimlere, ya

üretim *güçleri* karşısında ayrıcalıklı görür. Fenomenal biçimleri zamandan zamana değişse de, üretim ilişkilerinin özünün Marx tarafından betimlenmiş olduğunu varsayar. Buhar ve çelikten petrol ve alüminyuma, oradan da silikon ve güneşe, farklı üretim güçleri arasındaki nitel kopuşlar pek az dikkat çeker, hatta bunlarla hiç ilgilenilmez.

Bu üretim tarzı hâlâ kapitalist midir yoksa daha da kötü bir şey mi?[17] Hiçbir sınır yokmuş gibi ilerleyişini sürdürür de sürdürür. Sanki sermaye denen "gerçek" platonik biçim kendisini görüntülerden, gündelik hayatın elle tutulur maddesinden koparmış, bunların sahteliğini açığa çıkarmıştır. Bütün bu dünyevi şeyler, bütün bu dünya, sermayenin kendi oyun alanı olarak düşündüğü şey için yetersiz gelmektedir. Şimdiden, avans olarak bundan başka dünyaların da siparişini vermiştir sermaye.

Sermaye Mars'ı da kendisine bağlasa bile pırıltılı üstyapıları için yeterli temel olmayacaktır. Bugün bir Platonov olsa, asıl önemli olanın üstyapılar olduğu yaklaşımının, *sermayenin* muhayyilesinde yer aldığını fark ederdi. Sermayenin altında yatan ve onu besleyen artığı sağlayan emeğin bakış açısından, ne kadar çaba harcanırsa harcansın, sermayenin başını alıp gitmiş hırslarını temellendirecek büyüklükte bir çukur kazmak mümkün değildir.

Ancak kendimizi gereğinden fazla bunalıma sokmayalım. Şunu soralım kendimize: Zamanın, bilginin ve bizzat hayatın artığı daha farklı biçimde nasıl örgütlenebilir? Artık o kadar ikiyüzlü olmayan bir teorinin önündeki bir görev olabilir bu. Teorinin geleneksel olarak öğrettiği, okuma sanatları türünden şeylere hâlâ iş düşebilir. Ancak zamanın gerektirdiği, kuşkucu değil de daha yapıcı bir okuma tarzı olabilir; okunacak metin de farklı türdendir belki.[18] Hâlâ elimizde olan zamanı, bilgiyi ve gündelik hayatı, sakince ama gönül

---

da temel bilimler felsefesine devredildi. Bastırılanın –"son tahlilde belirleme"nin– geri dönüşüne ilişkin bkz. Laruelle, *Introduction au non-marxisme*.

17. *Telesthesia*, s. 101 vd.'nda bu soruyu ortaya atmıştım.

18. Bkz. Galloway, Thacker ve Wark, *Excommunication* kitabında Galloway'in katkısı.

rahatlığıyla bu farklı düşünme, çalışma ve deneme işine girişmek için kullanalım. Voşov'un çuvalından çıkma, rasgele insan eserlerine benzeyen metinleri yakından (ya da yeterince yakından) okuyarak başlayalım işe.

Yirmi birinci yüzyılı terk etmenin zamanı geldi. Karbon Kurtuluş Cephesi'nden kaynaklanan metabolik yarılma biyosferin karşısındaki tek tehdit değil. Sendika Çevrecilik Merkezi'ndeki yoldaşların hayal ettiğinden çok daha kuşatıcı bir tehdit söz konusu. Paul Crutzen'in ve yer bilimleri alanındaki diğerlerinin uğraştığı Antroposen terimi iki kökü, *antropos* ve *kainos* köklerini bir araya getirir. Antropos: "insan" yüzlü olan, yukarıya bakan. Kainos: sadece yeni bir zaman birimi değil aynı zamanda yeni bir nitelik ya da biçim olan. Bogdanov olsa ne derdi buna? Bogdanov antropos içinde pusuda yatan otoriter nedenselliği, bu gök-tanrı kalıntısını reddeder ve kolektif emek anlamına gelecek bir şey kullanmakta ısrar ederdi. Yirmi birinci yüzyılda emek kainosu, eylem-içi etki, dolanıklık, bütünün trajedisi olarak emektir.

Şeyler değil de metinler yapan birisi olarak, Antroposen terimini reddetmek bana çekici geliyor. Şeylere isim koymak profesyonel söz işçileri olarak bizim sorumluluğumuzda olmalı. Birtakım biliminsanlarının uydurduğu bir adı niye kabul edelim? Daha ilham verici bir isim bulamaz mıyız? Kainosun ne olduğunu değil, ne olması gerektiğini belirten bir isim isterim ben.[19] Her halükârda fazla insan merkezli bu terim. Yirminci yüzyıl sonlarından bu yana, insan bilimlerindeki bütün ilginç ve yararlı hareketler insan teolojilerini eleştirmiş ve onlardan uzaklaşmıştır.

Ama sonra, Sendika Çevrecilik Merkezi'ndeki yoldaşların bu konuda ne düşüneceğine gidiyor aklım. Çoğu, Bogdanov'un teknik işçi diyeceği kesimdendi. Genç Platonov'daki idealizmden; mühendisliğin –fiziği malzemelere, aletleri görevlere uygulayarak– daha iyi bir dünya yaratacağı fikrinden bir parça vardı onlarda. İyi bir

19. Kapsamlı bir eleştiri için bkz. Eileen Crist, "On the Poverty of Our Nomenclature", *Environmental Humanities* 3, 2013. Yazarın tercih ettiği terim ekodinbilimci Thomas Berry'nin türettiği *Ekozoik*'tir. Ama neden kainos'u adlandırma ayrıcalığı hâlâ din bilimcilere ait olsun ki?

teknolojinin anlamını bulmak için mücadele ediyorlardı.[20] Emeğin etkisini işin içine önceden sokan Antroposenin onlar üzerinde şok etkisi yaratacağını hayal edebiliyorum. Emek, karşısında el değmemiş doğayı değil, zaten daima emekle işlenmiş olan doğayı bulur. İyi bakarsanız bu fikir Platonov'da da zaten mevcuttur. Çevengur'da işler durduğunda garip bir Antroposen doğası ortaya çıkar; otlar orantısızca büyümeye başlar – emekten *sonra* doğa.

Antroposendeki antropos, bilim ve teknik alanlarında eğitimi olanlar için beklenmedik biçimde iş görebilir. Belki de insan bilimlerinde, sosyal bilimlerde ya da –benim gibi bir avuç– parti okulunda eğitilmiş olanlar için yararlı biçimde kafa karıştırıcı olan ise kainostur. "Yeni" sıfatı komünist ufukla tanımlanmadığında, nitel olarak yeni olanı düşünmek ne anlama gelebilir? Soğuk Savaş dönemi antikomünistleri arasından o kadar çok kişinin bile, karşısında başka ihtimallerin düşünüleceği yeni kainos modeli olarak "komünizmi" almış olması çarpıcıdır. Neoliberal takipçileri de böyle yapıyor.

İster komünist ufuk içinde, ister karşısında veya sonrasında olsun, her durumda genellikle yeni bir *toplumsal* ilişki olarak düşünülür bu kainos. Doğayla ilişkili olarak düşünüldüğünde, doğanın içinde ve ona karşı Platonovcu mücadeleyi köhne kılan bir zafer olarak görülür. Buna karşılık Antroposen, bozgun bile olmayan bir şeyi düşünmeyi gerektirir. Bu yüzden, hem insanı antropos olarak örgütleme üzerine eğitim görenler, hem de insan-dışı olanı örgütleme eğitimi alanlar için, insan-dışı kainos aynı ölçüde düşünce kışkırtıcı bir şeydir.

Ya da bu adlandırmayı kullanmak, Bogdanov'un hiç kuşkusuz takdir edeceği bir şeyi en iyi biçimde yapmanın bir yolu olabilir: Yeni deneyimler çoğu zaman zaten mevcut olan temel metaforlar çerçevesinde düşünülmek zorundadır. Öyleyse Antroposen diyelim. Şimdilik. Kötü bir zaman için, kötü bir isim; dolayısıyla uyum-

20. Bu yoldaşlar arasında etkili olan eserler arasında şunlar vardı: Mike Cooley, *Architect or Bee? The Human-Technology Relationship*, Slough: Langley Technical Services, 1980 ve Hilary Wainwright ve David Elliot, *The Lucas Plan*, Londra: Allison & Busby, 1982. Geri dönüp bakıldığında bunlar proletkült ile son derece uyumlu görünüyor.

suz olduğu söylenemez. Haraway: "Antroposenden dışarı fırlayıp yeterince büyük başka bir hikâyeye girmek için, başka bir figüre, başka bir şeyin bin farklı ismine ihtiyacımız var."[21] Sadece isim koyma işi değildir bu, yeni tür bir doğa için yeni türden emekler yaratma, yapma meselesidir.

Antroposen metaforunu farklı alanlara aktarmak için yapılması gereken alçak teori işleri vardır hâlâ; ama bu süreç içinde, bu emek süreçleri Antroposen metaforunu da değiştirecektir. Crutzen'in Antroposen'ini "sorgulamak" yerine –sahi *bu* metafor da nereden çıktı?– onu ne ise o olarak görmek daha iyidir: bilgi korsanlığının parlak bir örneği. Antroposen –mümkün olan en geniş anlamıyla– emek bakış açısını *jeolojinin* içine sokar. Belki de mesele başka uzmanlaşmış bilgi alanlarını *hack*'lemenin benzer ama farklı yollarını bulup onları önümüzdeki görevlere ve duruma uygun olarak yönlendirmektir.

Yeni metaforlar icat edelim! Kişisel olarak *#mizantroposen* hoşuma gidiyor ama tutacağını zannetmiyorum. Jason Moore sermaye çağı anlamında *Kapitalosen*, Jussi Parikka ise edepsizlik çağına işaret eden *Antrobsen* terimlerini tercih ediyor. Antroposeni jeolojik bir dönemin adı olarak kabul etmeyi düşünen Antroposen Çalışma Grubu'nun cinsiyet yapısını göz önüne alan Kate Raworth *Ertroposen* terimini öneriyor. H. P. Lovecraft'ın fantastik hikâyelerindeki ahtapotumsu canavar Cthulhu ile yeraltına özgü anlamına gelen *kitonik* (*chthonic*) sıfatını melezleyen Donna Haraway, *Chthulusen* adını öneriyor: "Chthulusen kendi üzerine kapanmaz; tamamlanmaz; temas alanları her yerdedir ve sayısız kıvrım kıvrım kolunu sürekli olarak her yöne uzatır."[22]

21. Haraway, "Staying With the Trouble: Paper for Isabelle Stengers", s. 26.

22. Bkz. Jason Moore, "The Capitalocene", Haziran 2014, www.jasonmoore.com sitesinde; Jussi Parikka, *The Anthrobscene*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014. "Manthropocene" için bkz. Andrew Revkin, "Never Mind the Anthropocene", *New York Times*, 17 Ekim 2014. Chthulusen için bkz. Haraway, "Staying with the Trouble". Haraway, Lovecraft'tan çok Kaliforniya'nın kendi yaşadığı bölgesinde bulunan bir örümceğin adını Cthulhu'dan almış olmasıyla ilgilenir. #misanthropocene terimini ise Joshua Clover ve Julianna Spahr, *#misan-*

Rekabetçi bireyciliğin artık veri alınmadığı insan bilimlerinde ve biyolojide, *ikisinde birden* yeni metaforik araçların çarpıcı paralel evrimine işaret eder Haraway. Belki bunun sebebi, her iki alanda da, Bogdanovcu terimlerle, bilgi üretiminin şaşırtıcı bir karmaşıklık kazanması, işbirliğine dayanması ve aygıtlar aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. Biyoloji alanında "birçok-türün birlikte-dönüşümü" şeklinde tasvir edilebilecek yeni bir tür temel metafor en azından kısmen işler ve iş görür durumdadır.

Haraway Antroposenin dilini "hem savunmak hem sorgulamak" ister. Edwards'ın iklimbilim konusunda söylediklerine benzer biçimde, Haraway de Antroposeni bir metafor olarak anlamlı bulan doğa bilimcilerin yerküreyi bir iş nesnesi olarak görmesini, bir altyapı içine gömülü olmaya bağlar ısrarla. Antroposenin başarıyı üremeye eşitleyerek popülasyonlar veya genler arasındaki rekabeti tek yanlı tasavvur eden temel metaforlarının sınırlılığına işaret eder. Daha ortakyaşamsal –cüretli davranıp daha yoldaşça diyebilir miyiz?– yaşam tarzları böyle metaforlarda neredeyse hiç görünmez. Fakat belki de, Haraway'in dediği gibi, "hepimiz artık likeniz", siborg likenleri.[23]

Robinson'dan sonra, önümüzdeki görev artık isimler üzerinde tartışmak ya da hikâye alışverişi yapmak değil, yoldaşça ittifaklar kurmaktır. Robinson'un romanlarının bizi çevremizde aramaya yönelttiği türden, o ilginç biliminsanı-entelektüellerden biri değil midir Crutzen? Crutzen ve yer bilimleri alanındaki meslektaşları, bilgi, kültür ve örgütlenme gündemini şekillendirmesi gereken bir şeye dikkatimizi çektiler. Soldan bir yanıt arayan bizler için, *Moleküler Kızıl*'da tanıtılan yazarların bu yeni bilgiyi *işlemek* için en iyi yollardan bazılarını sunduğuna inanıyorum. Antroposen, Bogdanov

---

thropocene: 24 Theses, Commune Editions, 2014, communeeditions.com sitesinden aldım, ancak bu tür pek çok terim gibi bu da pek çok yerde birden icat edilmiş gibi görünüyor.

23. Haraway bu sloganı şu çalışmaya atfeder: Scott Gilbert ve diğ., "A Symbiotic View of Life", *Quarterly Review of Biology* 87(4), 2012. Temel bir metafor olarak ortakyaşamın klasik ifadesini veren çalışma ise şudur: Lynn Margulis, *Ortakyaşam Gezegeni*, çev. Ela Uluhan, İstanbul: Varlık, 2001.

ve Platonov'u pek şaşırtmazdı. Onun kimi yönlerini zaten düşünmüş olacak kadar kaba idiler.

Öyle ise şu aşağıdaki aletleri gelecekte kullanmak üzere heybemize yerleştiriverelim:

Ampiryomonizm gibi bir şey işe yarar, çünkü metaforik dil ağları yayma eğilimini elimizdeki işe yönlendiren bir teori yapma tarzıdır. Dil sanatlarını, bilim de dahil olmak üzere çalışma süreçlerinden kaynaklanan gündemlere doğru yönlendirir. Hangi metaforların gerçekliği en iyi açıkladığı konusunda agnostiktir; ama metaforların hepsini, zamanın emek ve aygıt biçimlerinden türeyen ikameler olarak görür.

Proletkült gibi bir şey işe yarar, çünkü emek bakış açısının kendi kendisini örgütleme projesidir. Geçmiş kültürün ve bilginin araştırılmasını bugünün örgütsel ihtiyaçlarının süzgecinden geçirir. Bu ihtiyaçlar geleneksel emek kategorisi üzerinde bir basınç uygular ve feminist bakış açısı, hatta bizim queer siborg dolanıklıkları için bir açılım sağlar.

Tektoloji gibi bir şey işe yarar, çünkü mübadele, hiyerarşi ya da şirketleşmiş "network" ilişkilerinin yeni altyapısı dışında başka bir yoldan emeğin koordine edilmesi için bir yol sunar. Emek süreçleri arasında şiirsel ve niteliksel iletişim kurar. Dilin metaforik cambazlıklarını, emek tekniklerindeki ilerlemelere denk düşen ve uyum sağlayan özel uygulamalara dönüştürmek üzere terbiye eder.

Nihayet *Kızıl Yıldız*'daki *ütopya* gibi bir şey işe yarar, çünkü farklı alanlarda çalışanları, yerel fetişist alışkanlıkların ötesinde, yoldaşça hedefler için düşünmeye teşvik eder. Tek bir hegemonya karşıtı ideolojinin yokluğunda belki de meta-ütopya gibi bir şey daha yararlı ve daha eğlencelidir. Meta-ütopya gerçek sorunlara hayali çözümler önermekten ziyade, her özel emek bakış açısına karşılık düşen hayaller arasındaki farklılıkların nasıl yönlendirilebileceğini gerçek anlamda sorunsallaştırır.[24]

24. Bkz. Chiara Bottici, *Imaginal Politics: Images Beyond Imagination and the Imaginary*, New York: Columbia University Press, 2014. Bottici, Castoriadis'ten hareket eder. Bkz. Cornelius Castoriadis, *Toplum İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar? 1*, çev. Hülya Tufan, İstanbul: İletişim, 1997.

Böylece başladığımız sloganla bitirme noktasına geldik. Bir Siborg Enternasyonali'nin sloganı olabilir bu. Antroposenin bütün işleyişlerini dağıtacak araçlara ve iradeye hayal gücünde zaten sahip olan bir Enternasyonal. Eskisinin yıkıntıları üzerinde yeni canlı dünyayı inşa etmekten başka yapacak bir şeyi olmayan bir Enternasyonal. Bu uygarlığın kalıcı olamayacağını hepimiz biliyoruz. Birlikte yenisini yapalım.

DÜNYANIN BÜTÜN İŞLEYİŞLERİ DAĞILIN! DÜNYAYA BİR KAZANDIRACAĞINIZ VAR!

—

Dizin

acı çekme 44-45
Acker, Kathy 165, 167
Adler, Friedrich 191n24
ahlak 42
aile, patriyarkal 202-3
akıl (zihin) 84, 137
alçak teori 21, 24, 61, 62, 64, 66-67, 105n165, 109, 180, 250, 298, 304
Alman idealizmi 59
Althusser, Louis 163n159, 165n160, 189, 235, 295n5, 300n16
altyapı 22, 231, 232-34, 299-300
  ekonomik 133-42, 145
  iklimbilim 237-38
  veri toplama 247
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 14-15, 134, 192, 217-18, 240, 243-44, 254, 277, 297
ampiryomonizm 21, 47, 52, 57, 60-61, 65, 67, 78, 177-78, 180-81, 306
Amuderya Nehri 15, 155
Antroposen 13-14, 16-18, 24-25, 66, 178, 235-36, 249, 302-5
aracı fenomenler 184
Aral Denizi 15-17, 25, 175
Arrhenius, Svante 238
artık-yaşam 42n21, 124, 153
asgariler yasası 249, 263
askeri-endüstriyel kompleks 192-93
aşk 68, 144-45, 149-51, 159-60, 164
atom teorisi 188
avangard modernizm 77
Avustralya 292
Avustralya Komünist Partisi 291-92
Aydınlanma Komiserliği 72-73
aygıt 23, 179, 216-17, 225-32, 250, 259, 299
  eleştirel teoride 229-30
  ve faillik 227-28
  ve gözlem 225-27
  tanımı 225-27
ayrışma 96
Azot Kurtuluş Cephesi 89

Badiou, Alain 250, 296n7
Balsamo, Anne 170
Barad, Karen 23-24, 37n11, 178-79, 216, 217-32, 244, 250
  arka planı 217-18
  ve aygıt 225-32
  kırınım tektolojisi 219-21
  ve kuantum teorisi 221-25
  metabolik yarılma 231
  ve nesnellik 222-26
Batı Marksizmi 102, 186, 189, 194, 249-50, 264-65, 294-97
beden fetişizmi 179, 206, 239, 247
belirsizlik ilkesi 222-25
bencil genler 198, 203
Benjamin, Walter 156n143, 166
Berdyayev, Nikolay 35
berikiler 129-30
Berlant, Lauren 144
Bernal, J. D. 54n47, 58n56, 86n118, 219
bilgi 26-27, 38-39, 47-48, 94
  altyapısı 23, 233
  amacı 58
  bilimsel 23, 48, 53, 178, 180

ve duyum 57
Edwards ve 237
halk bilgisi 25, 48-49, 67, 183
Kant ve 56-57
Mach ve 57-58
Marksist teorisi 186, 237
mükemmel 234
örgütlenmesi 19, 21-22, 26-27, 79, 275-76, 294
sınırları 56
teknik bilgi 25
bilgi paylaşımı 243
bilgi üretimi 60, 65-66, 182-83, 195, 217, 224-25, 228, 231, 305
bilgiişlem direnci 63
bilgisayarlar 241-44
bilim
ve aygıt 57
ve dünya inşa etme 259
eleştirileri 248-51
ve felsefe 183
Feyerabend ve 181-92
hedefi 274, 284
Mach'ın yaklaşımı 181-89
nesnelliği 222-26
pratik olarak 183-84
sorunu 275
sosyalizmi 83
tanımı 49-50
yükselişi 208
bilimkurgu 43n24, 180, 210n76, 250, 256n6, 258n13, 272, 275, 288
bilimsel yöntem 60, 84
bilinçaltı,
altyapısal 249
kolektif 279
biyoloji 199-207
biyosfer 19, 25, 95, 97, 99, 120, 178, 261, 302
Bjerknes, Vilhelm 239
Bogdanov, Aleksandr 14, 21-24, 27, 115, 162, 183, 191, 193, 211, 214-15, 225, 258, 267, 279
Ampiryomonizm 36-37, 80
arka planı 33-39, 80-81
asgariler yasası 249, 263
başarıları 79
ve biçim 83
Capri okulu 39, 72, 78
ve çevre 94-95
değeri 38
ve dil 273
din üzerine 51
diyalektik eleştirisi 59-61
doğa tanımı 22, 34, 217
dünya görüşü 21-22, 50
ve emek 40, 42-43, 45-55, 60-64, 66-67, 76-77, 87, 95, 103-4
felsefi programı 47-62
Hamlet üzerine 67-71
hedefi 83
iklim değişimi üzerine 44, 46, 61, 63, 96
ve iktidar 81-82
işçi sınıfı üzerine 61, 64-66, 75, 82, 87
Kapital çevirisi 35, 46
kapitalizm üzerine 40-41, 95
Kızıl Yıldız 40-47, 61, 66, 96, 98, 127, 137, 143n100, 180, 239, 254, 306
kötümserliği 111, 162
kültür tanımı 77
ve Lenin 33-40, 45, 58, 60, 61, 73, 81, 82, 102, 294
ve Mach 21, 37-38, 40, 57-58, 295n5
ve Marx 49, 72, 88-89, 105
ve materyalizm 53-56, 58-63
ve metafor 83-84
mirası 102-5
Mühendis Menni 40-42, 47, 239
ve nedensellik 51-53, 58-66, 200
ölümü 69-70, 100-1, 104
örgütlenme kavramı 80-81, 84-86, 204, 211
özgünlüğü 105
Platonov ve 107, 111-12

proletarya üzerine 50, 68, 70, 82
proletkült 72-79
Robinson ve 252
Rus devrimleri üzerine (1917), 70
ve seçilim 91-99
sınırları 66-67
siyasal ekonomi 76, 102, 105
Sosyalist Akademi tasarısı 179, 233
ve sosyalizm 83
Sovyet sistemi eleştirisi 67-68
Tektoloji Üzerine Denemeler 80, 83, 98-99, 103
teorik taktikleri 38
tutuklanması 35-36, 99
ve tür olarak insan 34, 44-45
ütopya 39-46
Yaşayan Deneyimin Felsefesi 47-62, 80
Bogost, Ian 65n71, 135n76, 260n19
Bohr, Niels 189, 222-27
Bolşevik politikası 73-74, 81-82, 95-96, 99
Brecht, Bertolt 182, 256, 298n10
Brik, Osip 77n93
Brückner, Eduard 44n26, 238
Buck-Morss, Susan 19n15, 112
burjuva bireyciliği 73
burjuva kültürü, reddedilmesi 75
burjuvazi 50-51, 67, 86, 95, 126, 131, 191, 258n12
Bush, George W. 248
Butler, Judith 229-30
Butler, Octavia 199n46, 214
bütünleştirici fantezi 264
bütünün trajedisi 44-45, 114, 115n20, 128, 159, 197, 216, 302
büyük projeler 22, 151, 162
büyük veri 165, 198, 203, 246
büyüme, sürekli 272

Callendar, G. S. 239
can, *bkz.* ruh
Can (Platonov) 107, 152-60
Capri okulu 39, 72, 78
Chamberlin, Thomas 238
Charney, Jule 241
cinsiyet eşitliği 42
Crutzen, Paul 13-14, 302, 304, 305

Çehov, Anton *Vanya Dayı* 44
Çevengur (Platonov) 106-7, 115-33, 134n74, 152, 160, 258n12, 266, 303
tarihsel roman olarak 115-25
ütopya olarak 125-33, 157
çevre 94-99
çıplak hayat 158
çifte-düzenleme 76, 162
çokkültürlülük 277
çökelleşmeli sistemler 98
Çukur (Platonov) 107, 120n37, 128n59, 133-42, 145, 170, 276

dada yöntemi 23, 188, 221, 298
Darwin, Charles 34, 43, 91n137, 101, 162n157, 235
Debord, Guy 48n34, 62, 109-10, 125, 127n54, 135n76, 151n129, 268
Defoe, Daniel *Robinson Crusoe* 252-53
Delany, Samuel 214
Deleuze, Gilles 20n18, 38, 105, 261n24, 286n107
détournement, *bkz.* saptırma
devlet yönetimindeki kapitalizm 125
devrim, ihtiyacı 47
devrim-sonrası örgütlenme 279-290
Dick, Philip K. 251
Dietzgen, Joseph 59-60
dil 23, 84, 114, 162-63, 168-70, 200, 212, 214, 250, 272-73, 306
din 50, 51, 126
direnç 234-35, 239-40
diyalektik materyalizm 37-38, 56, 58-61, 84, 101, 105, 189-90, 221
diyalektik psikoloji 147
doğa
Bogdanov ve 22, 34, 40, 43, 53-56,

61, 217
denetimi 40-47, 252-67
dinamik denge sağlamak, insanla 111-12
direnci 284, 288
ve emek 52-55, 132, 161-62, 235-36, 284, 288
ile ilişkiler 288
kendini düzenleyen sistem olarak 97
kullanılması/sömürüsü 260, 262
materyalist açıdan 52-54
Platonov, üzerine 128, 132-33, 150, 161-63, 288
Robinson ve 262, 276
tanımı 22, 132n68, 217
ve tektoloji 85, 88
türümüzün düşmanı olarak 162
varlığı 53-54
yabancılaşmak 256
doğal seçilim 91-92
doğal tarih 45, 127-28
doğum kontrol hapı 202
duygusal yapı (Raymond Williams) 71, 74
duyum 39, 57-58, 180, 184-86, 222-27, 232, 296-97
duyumun taktik monizmi 185
dünya görüşleri 21-22, 23-24, 50-52, 179-180
burjuva 253
Marksizm 295-96
ve nedensellik 51-52
oluşturma 62
Dünya Savaşı, Birinci (Cihan Harbi) 80
Dünya Savaşı, İkinci 15, 193, 218, 240
dünyalaştırma 255-57, 271-72; *ayrıca bkz. Mars Üçlemesi*
dünya-tarihsel olay 19
düşler 159

edebi komünizm 110
edebiyat fabrikası 22, 233, 298
"Edebiyat Fabrikası" (Platonov, 1926) 161, 165-71
Edwards, Paul 23, 46n30, 63n69, 178, 179, 210n78, 234-50, 305
eğitim 78, 94
Einstein, Albert 187-89
ekoloji 20n18, 132, 177, 249, 262, 272, 274, 285-86
eleştirel teori 14, 16n6, 22, 26, 49, 66, 216, 229-30, 297
emek 178-79
altyapısı 133-42
ve bilgi oluşumu 104
bilimsel 23, 58, 178-79, 250
Bogdanov ve 40, 42-43, 45-55, 60-64, 66-67, 76-77, 87, 95, 103-4
-in cinsel işbölümü 201-2
Defoe ve 253-54
ve doğa 52-55, 132, 161-62, 235-36, 284, 288
ve duyum 57
endüstriyel 57
entelektüel 150
fiziksel 63
görevi 45
ikame 56
ve iklim değişikliği 235-36
işbirliği içindeki 67, 114, 254, 258
-in işbölümü 75, 104, 168-69, 177, 182-83
kavramsal ürün 64
kendini örgütleyen 67, 73
nedenselliği 55, 61, 65
örgütsel düzey 54
Platonov ve 106, 111, 131
praksis olarak 53
Robinson ve 64, 254, 258-59
ve sanat 131
tanımı 296
teknik düzey 54
toplumsal 55, 58-59, 63, 66-67, 265
toplumsallaşmış 42
ve yabancılaşma 261

olarak yazı 165-71
yirmi birinci yüzyılda 178-79
zihinsel 57-58, 63
emek bakış açısı 21-23, 45, 47, 53, 55, 59-61, 65-66, 72, 79, 144, 150, 151, 157, 177-79, 181, 198, 209, 211, 231, 250, 293, 296, 297, 299, 304, 306
emek değer teorisi 87-88
emek ilişkileri 58, 85-86
enerji sistemleri 13, 76
Engels, F. 17n9, 37, 46n31, 55n50, 238n131, 294
erkekler, rolleri 202
eşitlik 121
evrenseller ve evrenselcilik 50, 75
evrim 55, 63, 97, 159, 189n20, 200, 235, 270n56, 273-74, 276, 289, 300-1
eylem-içi etki 228-29

faillik 207-8, 225, 227-29, 232
faillik gerçekçiliği 229
felaket anları 267, 289
felsefe 47, 65-67, 190-92, 249-50
ve bilim 183-4
Bogdanov'un programı 47-62
burjuva felsefesi 50
ve metaforik ikame 56
resmi felsefe 49
feminist bakış açısı 23, 306
feminist bilim araştırmaları 194-97, 208-9, 217-18
feminizm 193-95, 214
fetişizm 84-85, 124, 126, 143-52, 158, 164-65, 170, 198, 204-5, 231; *ayrıca bkz.* beden fetişizmi, iletişim fetişizmi, meta fetişizmi, soyut fetişizmi
Feyerabend, Paul 22-23, 178, 181-92, 193, 221, 224, 246
fikri mülkiyet 65n71, 207
Firestone, Shulamith 194, 267
Fitzpatrick, Kathleen 165
fizik 217-21, 230-31
kuantum teorisi 221-25
Fosfor Kurtuluş Cephesi 89
Foucault, M. 47, 48n33, 229-30, 268
Fourier, Charles 72, 120, 214, 268, 270, 279, 280n86, 286
Fransız Devrimi 19, 78, 126
Freud, Sigmund 201, 273

gaddar iyimserlik 144
gayri insani bilimler 230, 232
geçmiş,
çözülüp dağılması 152-60
-ten seçip aktarmak 24
gelecek, anısı 159-60
gen teknolojisi 206
genetik bilim 203-5
gerçeklik 190-91, 225-27
gerçekçilik 26, 220-32, 289; *ayrıca bkz.* kapitalist gerçekçilik, sosyalist gerçekçilik
geribesleme döngüsü 99, 147, 169, 298-99
Gilman, Charlotte Perkins 199n46
Goldsmith, Kenneth 165
Gorki, Maksim 33, 38-40, 41n19, 68n74, 82, 110, 111, 113, 117n28, 126, 152, 155n140, 265n37
görünmez el 285-86
gözlem, aygıt ve 225-27
Gramsci, Antonio 265n37, 270, 292
Guattari, Felix 20, 105n165, 299
gulaglar 110, 176

hacker'lar 57, 64, 108, 142, 143, 211
hakikat 50, 125, 139, 142, 190, 209
halk bilgisi 25, 48-49, 67, 183
Hall, Stuart 38-39
Hamlet (Shakespeare) 33, 51, 68-71, 130, 229
Haraway, Donna 14, 22, 23, 103, 105n165, 175-251, 255, 280n87, 289n114, 299, 304-5
arka planı 193-94

biyoloji 199-207
feminist bilim araştırmaları 194-97
Kaliforniya hikâyeleri 196
ve Marx 195-99, 213-14
ve nedensellik 200-5
siborg bakış açısı 209-11
"Siborg Manifestosu" 193, 210-13
ve teknobilim 193-95, 198, 204
hava tahmini 234-35, 237-44, 247
mükemmel gözleme 234
hayal kırıklığı 109
hayat 148
Hegel, G. E. W. 19, 59, 115n21, 124, 151, 298
Heisenberg, Werner 222, 224, 227
hesaplama direnci 234, 239-40
hınç 278
hiper-kaos 180, 267
Hume, David 238

ırkçılık 200

idealizm 52-54, 56-59
ideoloji 21, 54, 87-88, 118, 123, 136-39, 204, 254, 288, 306
ikiyüzlü teori 49, 297
iklim değişimi ve iklimbilim 16-18, 21, 26, 177-78, 217, 232-51, 305
altyapı 236-37, 247
ve bilgisayarlar 241-43
Bogdanov'da 44, 46, 61, 63-65, 96
deniz sıcaklığı, veri toplama 247
ve direnç 234, 239-40
hava durumu tahmini 235, 237, 240, 242-43
ısı yükselmesi 235, 238, 278
ve Marksizm 248-49
medya teorisi 247
modelleme 235, 242-43, 244-45, 246-47
nedenleri 235, 238-39
Robinson ve 278-79, 281-82, 289
ve savaş 237-41
silah olarak 240-43
tarihi 237-44
unsurları 63
veri toplama 63, 233-47
yeniden üretici bilim olarak 245
iktidar 47-48, 82, 101, 201-2, 204, 211, 218
ilerlemeli seçilim 92, 94-95, 103, 272, 274
iletişim bilimleri 212
iletişim direnci 240
iletişim fetişizmi 247
imha 44, 141
insan eseri şeyler 246
İnsan Genomu Çeşitliliği Projesi 207
insani kibir 176
işbirliği içindeki emek 67, 114, 254, 258
İşçi Gerçeği 100
işçi kişiliği 105
işlevsel bağımlılık 58
iştah 124, 133n69, 149
ivırneciler 25n21, 269n50, 275

Jameson, Fredric 126n53, 143n101, 151, 251, 255, 266n39, 275
jeoloji 304

kabul edilebilir farklılık, ölçüsü 277-79
Kaçınılmaz Kader doktrini 177
kadınlar 128-29, 144, 152, 208-9, 215, 218, 267
kainos 302-3
Kaliforniya 14, 22, 23, 175-77, 192, 194, 196-97, 233, 251
Kaliforniya İdeolojisi 175-81
Kaliforniya Marksizmi 251
Kamo 36
Kant, I. 56, 57, 183, 225
kapitalist gerçekçilik 26, 110, 114, 134-35, 144n103, 161, 166, 171, 176, 252-4, 269n50, 272, 297
kapitalist romans 26, 272
kapitalizm 15, 16n6, 20, 26, 58, 70,

76, 95, 143, 162, 201, 210, 214, 248n149, 280, 281, 297
karbon, atmosferdeki 17-19, 104, 235, 239, 295
karbon ayak izi 18-19
karbon döngüsü 98, 238, 239, 242
Karbon Kurtuluş Cephesi 18, 20, 23, 27, 39, 46, 47, 66, 67, 79, 85, 89, 98, 102-4, 112, 115, 131, 160, 170, 177-78, 180, 235, 236, 248, 272, 294, 302
karbon, yeniden bölüşüm 18
kavramsal kişilik 105, 115, 146, 189, 210
kendi kendini düzenleyen sistemler 97
kırınım 219-21, 250, 260
Kızıl Mars (Robinson) 252-66; *ayrıca bkz. Mavi Mars* (Robinson), *Yeşil Mars* (Robinson)
Kızıl Yıldız (Bogdanov), 40-47, 61, 66, 96, 98, 127, 137, 143n100, 180, 239, 254, 306
kişilik kültü 152, 282, 298
kolektif emek 21, 22, 24, 44n25, 46, 59, 62, 65, 88, 104, 109-10, 205, 231-32, 235-36, 249, 254, 271, 302
kolektivizasyon 107, 123-33, 134, 139-41
Kollontay, Aleksandr, 42
Korsch, Karl 249, 295n5
korunumlu seçilim 92, 94-95
komünizm 43, 118, 120-31, 152-60, 162, 248, 263n29
Krasin, Leonid 36, 99-100
Kronştat ayaklanması (1921) 121-22
kulak'lar, ortadan kaldırma 140-41
kurban 87, 258
kurtuluş hareketleri 17, 102
kültür 77, 92-94
kültür devrimi 101, 139n87, 279, 299
kültürel evrim 289
kültürel üstyapı 145, 296, 298, 300
Küresel İklim Deneyi 244
Lacks, Henrietta 42n21, 208
Lefebvre, Henri 75, 109, 219, 221, 248n149
LeGuin, Ursula K. 199n46
Lenin, V. I. 15, 58-59, 70, 73, 102, 108, 109, 114, 116, 124, 125n48, 146, 184, 250, 291-95, 298
  ve Bogdanov 33-40, 60, 81-82, 294
  Materyalizm ve Ampiryokritisizm 38, 184n13, 294
Leninist yüceltme 180
Leninizm 86-87, 102, 107, 294
liberalizm 202, 203
Lovecraft, H. P. 304
Lukács, Georg 115n21, 189-91, 194, 205, 249, 295n5
Lunaçarski, Anatoli 35, 39, 41n19, 72, 73, 110-11, 126, 265n37
Luxemburg, Rosa 119

Mach, Ernst 21-23, 37-38, 84, 181-92, 222, 224-25, 231, 246
  ve atom teorisi 188-89
  ve bilgi 57, 182-83
  bilime yaklaşımı 183-87
  Bogdanov ve 21, 37-38, 40, 57-58, 295n5
  fenomenlere yaklaşım 184-85
  Feyerabend ve 22-23, 181-92
  ve içgüdü 187-88
Manoviç, Lev 93n139, 165
Marcuse, Herbert 194, 211, 248, 251
Marksizm 182, 189-90, 266n39, 295-300
  Batı Marksizmi 102, 186, 189, 194, 249-50, 264-65, 294-97
  bilgi teorisi 186, 223, 237
  Bogdanov ve 21, 22, 35, 47, 89, 178, 213, 249, 254, 294
  dünya görüşleri 296
  geleneksel bilgi disiplinleri 294-95
  gündem kayması 295-96
  Haraway ve 195-99, 204, 213-15

Hümanist 215
ve iklimbilim 248-49
kaba 190, 300
Kaliforniya 251
kibar 300-1
Platonov'un eleştirisi 108-9, 161-62
sol romantizm 248
Mars Üçlemesi (Robinson) 252-90; *ayrıca bkz. Mavi Mars* (Robinson); *Yeşil Mars* (Robinson); *Kızıl Mars* (Robinson)
Marx, Karl 16-17, 22, 26, 54-55, 59, 72, 74, 85, 90, 108, 109, 120, 125, 190, 214, 294, 301
Bogdanov'da 49, 72, 88-89, 105
ve duygusal maddecilik 296
ve emek 59-60
ve iklim 238
Kapital 35, 46, 49, 108, 115, 231
metabolik yarılma 16, 231
saptırma 72
tür olarak insan 230
matbaa makinesi 291, 293, 296
matematik 85, 283-84
materyalizm 53-56, 63
Mavi Mars (Robinson) 252, 279-90; *ayrıca bkz. Yeşil Mars* (Robinson); *Kızıl Mars* (Robinson)
medya teorisi 247
Meillassoux, Quentin 57, 181n4, 183n10, 266, 267n42, 271
Menşevik politika 74, 117, 278
meta fetişizmi 198, 205-6
metabolik yarılma 16-18, 20, 24-25, 89-90, 98, 132, 171, 175, 196-97, 199, 231, 236, 250, 278, 302
metabolizma 56, 65
metafor 84, 121, 304, *ayrıca bkz.* temel metafor
metaforik ikame 56, 65, 83, 104, 178-80
meta-ütopya 24, 270n54, 280n87, 289
Michaels, Walter Benn 280n87
modernite 295, 297n8
modernizm 77
monizm 45n29, 47, 55, 60, 86, 91, 97, 132n68, 147, 185, 225
Moore, Jason 16n5, 304
Moretti, Franco 92, 93n139, 253
mutlak 56
Mutlu Moskova (Platonov) 107, 142-52
mutluluk 44-45, 68, 117, 118, 135, 148, 154, 155, 157, 160, 191, 271
mübadele ilişkileri 51-52, 54-55, 58, 73, 86
Mühendis Menni (Bogdanov) 40-42, 47, 239
müşterekler 48, 77, 146, 206-7, 277
mütevazı tanık 208-9, 222
müzik 111, 116, 143-44

Nazi biyolojisi 200
nedensel determinizm 223
nedensellik 51, 58-59, 61, 191, 199, 217, 288-89
emek nedenselliği 55, 61, 65
gen nedenselliği 203-8
ırksal 200-1 203
kod nedenselliği 205, 212-13, 242-46
materyalist 58
mübadele nedenselliği 203, 205
otoriter 51-53, 60, 66, 203, 205, 302
popülasyon nedenselliği 201-3
soyut 52, 55, 58, 66
termodinamik 54
neoliberalizm 203, 303
NEP, *bkz.* Yeni Ekonomik Politika
nesnellik 190, 193, 195, 209, 222-24, 228, 271
Newton, Isaac 183, 185-86, 222-23, 225
Nietzsche, F. 48, 111
Nieuwenhuys, Constant 286
nükleer silah, testleri 243

okuryazarlık 73

olumsallık 272, 273, 276
OnkoFare 207-8
ormanların kesilmesi 43-44, 96
ortak sevinç 146
ortaklaşacılık 74
otoriter örgütlenme 119, 122, 258
otoriterlik 71, 98

ölçek, anlayışı 297, 299
önderlik 98, 263
örgütlenme
  bilginin örgütlenmesi 21-22, 79, 294
  Bogdanov'un kavramı 80-81, 84-86, 211
  direnci 54, 240
  düzeyleri 204
  ekonomik 268-70
  ve emek 54, 296
  feodal tarzda 71
  karşısındaki engeller 275-79
  ve kültür devrimi 279-90
  otorite 119, 122, 258
  proletkült 72-5
  ve seçilim 91-2
  süreçleri 61
  tarzları 72
örtük kader 177

Parikka, Jussi 81n101, 304
patentler 207
Paulus, Aziz 24
Piercy, Marge 199n46
Pilniak, Boris 110n11, 117n29, 127, 134n74
Place, Vanessa 165
Planck, Max 187
Platon 155
Platonov, Andrey 14, 22, 24, 75, 79, 88, 102, 104-5, 106-71, 177, 196-97, 210-11, 214-15, 254, 289, 301
  ve altyapı 232-33
  arka planı 106-7
  ve Bogdanov 107, 111-12
Can 107, 152-60
ve cinsel aşk 144-45, 149-51, 159-60
Çevengur 106-7, 115-33, 134n74, 152, 157, 160, 258n12, 266, 303
çileciliği 144, 161
Çukur 107, 120n37, 128n59, 133-42, 145, 170, 276
ve devrim 107-8, 114, 115-33, 233, 269
doğa üzerine 128, 132-33, 150, 161-63, 288
"Edebiyat Fabrikası" (1926) 161, 165-71
"Elektriğin Yurdu" (*Muhteşem Vahşi Dünya*) 232
ve emek 106, 111, 131
emek ve aşk 164, 170
gündelik niteliği 108, 111-12
"Hayvanlar ve Bitkiler Arasında" (*Muhteşem Vahşi Dünya*) 110
ikincil fikirler 25, 131, 144, 191
Leninizm 107-9, 294
Marksizm 108-9, 161-62
meta fetişizmi eleştirisi 142-152
metabolik yarılma 231
ve metafor 121, 167
modernizm 109
Muhteşem Vahşi Dünya 110n11, 113n17, 160n155, 161n156, 232n122
Mutlu Moskova 107, 142-52
On Dört Küçük Kızıl Kulübe 108-9
otoriter örgütlenme 119-20, 122
paylaşılan hayat 42n21, 143, 146, 163-64
ve proletkült 79, 102, 104, 106-15
saptırma teknikleri 109-10
"Sosyalist Trajedi" (1934) 160–65
Stalinizm üzerine 107-9, 152-60
tarihsel alegori 108
teknik emek deneyimi 112-13
ve teknoloji 161-62
ve tektoloji 108
toprak ıslah projeleri 112-13

ve ütopya 125-33
yazıları 106-15
Yeni Ekonomik Politika (NEP) üzerine 123-25
"Yepifan Savakları" (*Muhteşem Vahşi Dünya*) 113n17, 156, 161n156
yoldaş kişiliği 105
Plehanov, Georgiy 37, 60
Popper, Karl 186
popülasyon biyolojisi 204
Prag Baharı 292
prekarite (güvencesizlik) 213
primat araştırmaları 201-3
produktivizm 131
proletarya 45, 50, 68, 70-78, 81-82, 95, 108, 129-31, 161
-nın kendi kaderini tayin edişi 75-76
Proletarya Üniversitesi 78
proleter devrim 73
proleter kültür 70, 73, 75, 77, 115n20
proletkült 21, 47, 60, 67-70, 72-80, 86, 93, 101-2, 104, 279, 306
amaçları 73-74, 137
ve Buharin 73
duygulanımı dönüştürmek 74
emeği dönüştürmek 74
evrenselcilik 75
gözden düşmesi 78-79
gündelik hayatı dönüştürmek 74
ve kolektif deneyim 76-77
ve Lenin 73
ve Lunaçarski 73
misyonu 74-75
ortaklaşacılık 74
örgütlenmesi 73-75
ve Platonov 79, 102, 104, 106-15
siyasal ekonomi 76
Sosyalist Akademi tasarısı 179, 233
ve yaratıcılık 74
yeni bileşen 181

Raworth, Kate 304
Rexroth, Kenneth 251
Robinson, Kim Stanley
ve Bogdanov 252
ve devrim 263-66, 267-79
ve dil, 272-73
ve doğa 257-60, 262, 276
dünya görüşü 180
ve emek 64, 254, 258-59
etkilendikleri 251
ve farklılıklar 275-78
ve iklim değişimi 278-79, 281-82, 289
Kızıl Mars 252-66
ve kültür devrimi 279-90
Mars Üçlemesi 252-90
Mavi Mars 252, 279-90
ve sanat 285-86
ve tasarım 275
ve tektoloji 289-90
ve ütopya 256-58, 262, 270n54, 286-89
Yeşil Mars 252, 261-62, 267-79
romantik sol 248
ruh (can) 124, 127, 131, 135-36, 138, 141-42, 143, 147-49, 152-60, 163-64, 196-97, 288
Rus devrimleri (1917) 67, 73, 77, 78, 80, 83, 94
Çevengur'da, 107-8, 125-33
Rus İç Savaşı 78, 95, 118-21, 123, 125, 126, 129, 134, 139
Ruskin, John 234, 246
Russ, Joanna 199n46, 214
Rusya 35-39, 67, 74, 90, 192; *ayrıca bkz.* Sovyetler Birliği
Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi 35

sanat 44-45, 69, 72-79, 85n116, 131, 143, 167-68, 285
sanayileşme 54, 114n19
saptırma 48, 62, 64, 68, 70, 72, 75, 79, 93, 108n4, 109, 110, 134, 163, 165, 167, 187, 194, 206, 221, 252, 259,

274, 298
Sartre, Jean-Paul 44n25, 240, 249, 266n39
savaş komünizmi 70, 96, 107, 127
seçilim süreçleri 90-99
sendikalistler 34n3, 45n28
  ve Bogdanov 75n86
sermaye 26-27, 40-41, 66, 198, 200, 213, 248, 268-69, 280-81, 301, 304
Shakespeare, William, *Hamlet* 33, 51, 68-71, 130, 229
sınıf 49-50
  mücadelesi 42-45, 50, 109, 139, 153
  sömürüsü 45
  tükenmesi 139
siber-komünizm 43
siborg 23, 26, 175-216, 226, 228, 232, 233, 245, 249, 250, 259, 267, 287, 296, 306
Siborg Haraway 178-80
sistem teorisi 103
Sitüasyonistler 48, 110, 145n105, 151n129, 285
sivil din 126
sivil toplum 277
siyasal ekonomi 76, 102, 105, 140n91, 199, 249, 300n16
Soğuk Savaş 14, 193, 243, 297, 303
Sorel, George 41n19, 45n28, 75n86, 126, 137
Sosyalist Akademi 179, 233
sosyalist gerçekçilik 85n116, 110, 114, 123, 134, 135, 161, 165, 169
"Sosyalist Trajedi" (Platonov, 1934) 160-65
sosyalizm 70, 83, 111, 118, 124, 143, 152, 210, 280
sosyobiyoloji 203
Sovyet deneyimi 106-7, 160
Sovyet yücesi 112
Sovyetler Birliği 77, 98
  büyük projeler 22, 151, 162
  büyük tasfiye 107
  çöküşü 14-15, 20
  gulaglar 110, 176
  iç savaş dönemi 78, 95, 118-21, 123, 125-34, 139
  iklimbilim 244
  kolektivizasyon 107, 123-33, 134, 139-41
  pamuk endüstrisi 15-16
  üstyapı insanları 142-52
  Yeni Ekonomik Politika (NEP) 96, 123-25
soyut fetişizmi 54-55
sömürgecilik 182, 201, 237, 263, 277
sömürgecilik-sonrası 277, 287
Stalin, Josef 81, 101, 107-9, 134, 137, 140-43, 145-6, 152-59, 162, 192, 291-92
Stalinizm 102, 125n48, 149, 152-60
Stein, Bob 165
Susiluoto, Ilmari 46n31, 76
sürtünme 118, 254

şehirler 75-76, 90
şeyler, görünürlüğü 253
Şklovski, Viktor 40n16, 110n11, 112-13

tabiat, *bkz.* doğa
tamamlayıcılık 96
Tanrı, ölümü 14, 132, 149, 214, 286
Tanrı-Yapıcılık 41n19, 111, 126, 265n37
Tanrılar, yitip gitmesi 63, 66, 85
Tanrısal güç 155, 262
tarım
  gübre kullanımı 13, 16
  kolektivizasyon 107, 123-33, 134, 139-141
  metabolik yarılma 16-17
tarih 50, 117, 123, 127-28, 132-33, 273-74, 285
tarihöncesi, sonu 13-14, 18, 25
teknik bilgi 25, 197, 255, 289

teknik güç, potansiyeli 262
teknobilim 23, 24, 193-95, 198, 200, 202, 204, 207-8, 210-13, 216-18, 226, 230, 232, 248, 262-63
teknoloji
  anayolu 149
  rolü 161-62
teknolojik muhayyile 170
tekno-modernite, reddedilmesi 248
tektoloji 21, 23, 47, 67, 79, 80-99, 177-81, 306
  amaçları 83
  ayrışma 96
  bağlaşımlar 90-91
  ve biçim 83
  ve bilgi oluşumu 66
  ve bilimsel yöntemler 84-85
  Bogdanov'da 83-84, 86-87
  ve çevre 95-99
  devrim olarak 267-79
  ve doğa 84, 88
  dünya görüşü oluşturma 62-63
  hümanist üslup 250
  ilkeleri 84-86, 90-99
  iş göreceği alan 95
  ve metafor 84
  önemi 86
  ve örgütlenme 83-86, 93-94
  Platonov ve 108
  programı 80-81, 90-98
  Robinson'da 289-90
  seçilim süreçleri 90-99
  sistem teorisi olarak 103-4
  tamamlayıcılık 96
  tanımı 62
  tarihsel arka planı 80-82
  temel kavramlar 90-91
  yirmi birinci yüzyıl 179
tektoloji transferi 86
Tektoloji Üzerine Denemeler (Bogdanov) 80, 83, 99, 103
tektolojik birlik 103, 127
temel metafor 51, 54-58, 199, 246, 273, 286, 288, 299-300, 303, 305
terraforming, *bkz.* dünyalaştırma
tıp 42
Tiptree Jr., James 214
Traweek, Sharon 218
Tristan, Flora 214
Troçki, Lev 70, 77n92, 102, 122, 292
tüketim 143
tür olarak insanlık 24, 34, 44-45, 59, 162, 164, 178, 206, 230

ucubeler 209, 216, 266
uvriyerizm 75
uygulamalı bilimler 193, 272, 275

üretim
  güçleri 162, 225, 301
  ilişkileri 198, 225, 300-1
  örgütlenmesi 133-42
  -tüketim yinelemesi 143
  yeni tarza geçiş 279-290
üretim romanları 134
üstünleşmeli sistemler 98-99, 263
üstveri (metadata) 166, 234, 247
üstyapı 165, 256, 298-300
  kültürel 145-52, 298, 300
  özerkliği 165, 299, 300n16
  üretimi 133-42
üstyapı insanları 142-52
ütopya 21-22, 24, 306
  Bogdanov'un *Kızıl Yıldız*'ı 40-47
  Darwin'in etkisi 43
  ve kültür devrimi 279-90
  Platonov ve 125-33
  Robinson ve 256-57, 262
  ve sanat 285
ütopyacı spekülasyon 25
üzüntü (hüzün) 116, 136-37, 146, 154, 163

Vaneigem, Raoul 109, 258n12, 298n10
Varley, John 214
vasıfsızlaştırma 66
veri direnci 234, 239-40, 246
veri işleme 240

veri toplama
  altyapısı 247
  iklimbilimde 63, 233-47
  sürtünmesiz 46
Vertov, Dziga 166
viriditas 260-61, 267, 282
Viyana çevresi 186
Von Neumann, John 241

Wells, H. G. 43, 155n140
Williams, Raymond 71, 163n158

yanlış bilinç 87, 265
yaratıcılık 74, 187
Yaşayan Deneyimin Felsefesi (Bogdanov) 47-62, 80
yazı/yazmak
  emek olarak 165-71
  ütopyacı 180, 270n54
Yeni Ekonomik Politika (NEP) 96, 123-25
Yeni Sol 102, 294
yeniden bölüşüm, kaynakların 121
yeniden üretimcilik 249
Yeşil Mars (Robinson) 252, 261-62, 267-79; *ayrıca bkz. Mavi Mars* (Robinson); *Kızıl Mars* (Robinson)
yetimlik 129-30, 152, 163-64, 171, 210, 211, 215, 230, 294
yıkıntılar 15, 27, 307
yoğun gösteri 125
yoldaş kişiliği 105

Žižek, Slavoj 53, 116n22, 125, 153n134, 250, 296n7
Zola, Emile 134

—

McKenzie Wark

Moleküler Kızıl

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından zaferini ilan eden dizginsiz kapitalizm, kendi yarattığı için çözüm getiremeyeceği felaketlerle yüz yüze bugün. Artık insan türü olarak bozduklarımızı küçük rötuşlarla düzeltip kendi çıkarımıza kullanacağımız bütünsel, organik bir döngü varsaymamız mümkün değil. Kapitalist gerçekçilik de, hepimizi bambu bisikletlerde hayal eden ideolojik ikizi kapitalist romans da çare sunmuyor.

Melankoliye kapılmamak için bize alternatif bir gerçekçilik gerek, diyor McKenzie Wark: işbirliği içindeki bilme ve yapma emeğine yakın duran; ekonomik, teknik, politik ve kültürel dönüşümleri ilişkilendiren bir gerçekçilik. *Moleküler Kızıl*, bu amaçla önce Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarında bastırılan Marksist teori akımlarına dönüyor: emeğin bakış açısını merkeze koyan Bogdanov'un tektolojisine ve Proletkült'üne; Platonov'un hayal güçlerini birleştirecek edebiyat fabrikası tasavvuruna, yoldaş bakış açısına... Sonra günümüzde kültür ve bilimler arasındaki sınırlarda çalışan yazarları ele alıyor: insanın başka organizmalar ve teknolojiyle geçirgen sınırlarını hatırlatan siborg kavramı ve feminist bakış açısıyla Donna Haraway, farklı aygıtların nasıl farklı bilgi özneleri ve nesneleri üreten kesikler oluşturduğuna dikkat çeken Karen Barad, bir tür meta-ütopya öneren Kim Stanley Robinson...

Zihin ve beden emekçilerine bir Siborg Enternasyonali çağrısı yapıyor Wark: "Antroposenin bütün işleyişlerini dağıtacak araçlara ve iradeye hayal gücünde zaten sahip olan bir Enternasyonal. Eskisinin yıkıntıları üzerinde yeni canlı dünyayı inşa etmekten başka yapacak bir şeyi olmayan bir Enternasyonal. Bu uygarlığın kalıcı olamayacağını hepimiz biliyoruz. Birlikte yenisini yapalım."

THG
0047965
RFY
2019
THG
0047965RFY

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-190-5

9 786053 161905

Metis Yayınları
www.metiskitap.com